

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol.I

Colecția „Memorii și mărturii”
Jon Dumitru-Verlag

München 1981

I.G.DUCA

AMINTIRI POLITICE

Vol.I

Colecția „Memorii și mărturii”
Jon Dumitru-Verlag

München 1981

© Copyright 1981 by Jon Dumitru — Verlag, Munich,
with the granted permission
of the Publications Committee of the
Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Stanford University),
California,
the repository for the memoirs.

Gesamtherstellung: Jon Dumitru — Verlag
für Fachliteratur, wissenschaftl. Bücher, literarische Werke
in der Sammlung — Colecția „Memorii și mărturii“ —
8000 München 40, Siegfriedstr.3, Tel. (089) 34 61 32
Composersatz und Offsetdruck: Jon Dumitru — Verlagswerkstatt
8000 München 40, Kaiserstr. 65, Tel. (089) 34 31 93

Für diese Ausgabe alle Rechte dem Verlag vorbehalten

Printed in Germany

ION G. DUCA

AMINTIRI POLITICE

Volumul I

NEUTRALITATEA

- Capitolul 1/ *Venirea la putere*
Capitolul 2/ *Cele dintâi șase luni*
Capitolul 3/ *Vizita Țarului la Constanța*
Capitolul 4/ *Izbucnirea războiului general*
Capitolul 5/ *Consiliul de Coroană de la Sinaia*
Capitolul 6/ *Ultimele luni ale domniei Regelui Carol*
Capitolul 7/ *Moartea Regelui Carol – Portretul Regelui Carol*
Capitolul 8/ *Începutul noii domnii*
Capitolul 9/ *Regele Ferdinand – Regina Maria*
Capitolul 10/ *Iarna 1914 – 1915*
Capitolul 11/ *Primăvara 1915 – Intrarea Italiei în război*
Capitolul 12/ *Zvârcolirile opoziției – Victoriile germane*
Capitolul 13/ *Incidentul Poklewski*
Capitolul 14/ *Toamna 1915*
Capitolul 15/ *Iarna 1915 – 1916*
Capitolul 16/ *Sesiunea parlamentară 1915 – 1916*
Capitolul 17/ *Primăvara 1916*
Capitolul 18/ *Precipitarea evenimentelor*
Capitolul 19/ *Brătianu se hotărăște*
Capitolul 20/ *Iscălirea tratatului*
Capitolul 21/ *Ultimele zile ale neutralității*
Capitolul 22/ *Consiliul de Coroană de la Cotroceni – Declaraarea războiului*
Capitolul 23/ *Moartea Reginei Elisabeta*

PROLEGOMENA

În literatura memorialistică a Țării Românești "Amintirile Politice" ale lui Ion Duca sunt menite a juca un loc de frunte, nu numai pentru conținutul și limba în care au fost concepute, dar și pentru arzătorul patriotism care se desprinde din aceste rânduri.

Din păcate o moarte prematură nu i-a dat posibilitatea să țină decât cronica anilor 1914 — 1919, la care se adaugă descrierea morții Regelui Ferdinand, precum și a fraților Brătieni, ce au avut loc în 1927 și 1930. Va rămâne o veșnică pierdere pentru cunoașterea istoriei contemporane a României libere faptul că Ion Duca nu a avut răgazul să aștearnă pe hârtie observațiile sale din anii petrecuți ca Ministru al Afacerilor Străine, din 1922 la 1926, cât și amănuntele vieții politice ale Țării în anii ce au precedat și au urmat acestui ministeriat până în 1933, când a fost ucis.

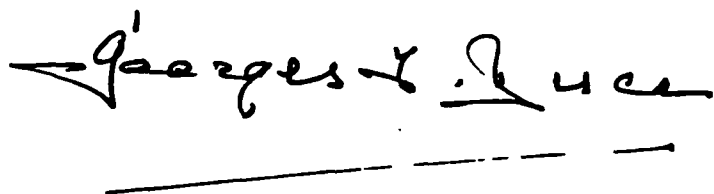
Scris cu creionul pe aproximativ 1500 de pagini la Cula sa din Măl-dărești în Vâlcea, cât și în locuința lui din strada Cometa, la București, nu cunosc în cronicile noastre naționale un studiu mai adâncit, cuprinzător, sintetic și analitic în acelaș timp. Ultimele rânduri au fost scrise cu vreo două luni înainte de a fi preluat președenția de consiliu a cabinetului liberal.

Multe sunt furtunile ce s'au abătut asupra României din zilele îndepărtate ale întregirii neamului, dar, cu toate acestea, vasta panoramă a istoriei acelor vremuri se desfășoară sub ochii cititorului cu o actualitate ce este adânc mișcătoare.

Suverani, principii și politicieni, militari, avocați, profesori și artiști, scriitori, oameni de știință ori așa ziși simpli muritori trăiesc, luptă, iubesc și pier în vârtoarea succesorilor, dezamăgirilor și tragediilor din viața lor personală și publică, descrisă cu o rară putere de pătrundere a ființei omenești. Îndrăznesc chiar a spune că unele din portretele lui Ion Duca sunt demne de pana lui Saint Simon.

De asemenea, reiese din aceste capitole că versiunea românească a democrației naționale —în ciuda multor scăderi— a fost spre fala Țării din acele vremuri, iar cu unii din actorii principali de pe scena politică a României Mici s'ar fi putut mândri oricare putere occidentală la începutul veacului nostru.

De aceea, socot că și Ion Duca apare în aceste rânduri — mai presus de orice— drept un mare civilizat, oricare ar fi fost patimile vremurilor ori nedreptățile oamenilor.

A handwritten signature in black ink, reading "George I. Duca". The signature is written in a cursive, flowing style. Below the signature is a horizontal line, which is solid on the left and dashed on the right.

Stanford, Primăvara 1980

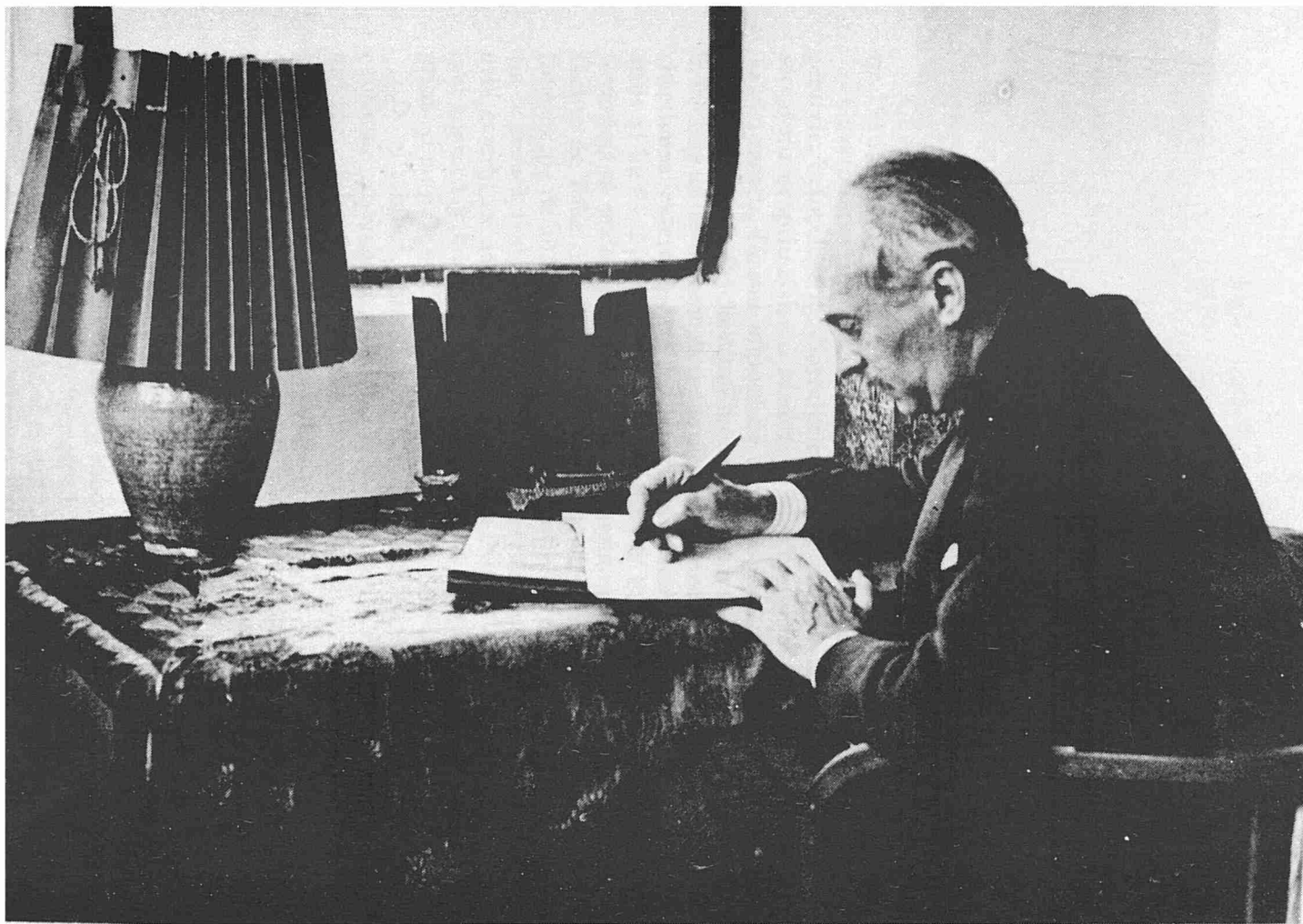

Fig. 1

I NEUTRALITATEA

CAPITOLUL UNU

VENIREA LA PUTERE

Guvernul liberal, care a făcut România Mare, a venit la putere la 4 Ianuarie 1914, după războiul balcanic și pacea de la București.

Guvernul prezidat de Titu Maiorescu era condamnat. Lipsa lui de omogenitate, neînțelegerile dintre cele două elemente care îl compuneau, conservatorii propriu-ziși, cu Maiorescu și Marghiloman, și conservatorii cu Take Ionescu, făceau imposibilă o conviețuire care și așa fusese atât de greu menținută. Pe chestiuni interne era cu neputință ca elemente atât de învrăjbite să se înhame la o operă constructivă, oricare ar fi fost ea, iar pe chestiunea externă, care le împreunase vremelnice, scopul urmărit fiind atins și încă cu prisosință prin pacea de la București, urma de la sine ca tovărășia să se desfacă. Maiorescu și Marghiloman nu puteau ierta intrigile făcute de Take Ionescu în timpul tratativelor de pace din București. Take Ionescu, pe de altă parte, fiindcă ar fi vrut să dicteze el, era jignit de opoziția ce tovarășii și conservatorii i-o făcuseră la congres și nu se sfia să declare urbi et orbi că dacă l-ar fi lăsat să lucreze, ar fi asigurat Balcanilor o pace mai trainică. Bulgaria, după părerea lui, fusese tratată cu prea multă asprime și nu putea să se supune condițiilor care i se făcuseră.

De altminteri, chiar dacă ministerul Maiorescu ar fi avut veleități să-și continue guvernarea, partidul național liberal i le-ar fi răpit. Într'adevăr, din războiul balcanic, conducătorii partidului și, îndeosebi Brătianu, se întorseseră cu două convingeri:

1. Că armata trebuie neapărat întărită și înzestrată cu tot ce s'a dovedit că-i lipsește fiindcă —aici e locul s'o spunem— lipsurile erau atât de serioase încât, dacă am fi fost siliți să dăm în Bulgaria lupte și nu să facem numai o plimbare triumfală, am fi avut surprinderi dureroase, și

2. Că reformele pentru care partidul național liberal luptase de atâția ani nu mai pot fi amânate nici o clipă. Mai mult, Brătianu — și aici meritul e al lui și numai al lui — a socotit că situația agrară impune un pas mai hotărâtor decât cel al reformelor în cadrul intangibilității proprietății individuale și el, cel dintâi, a rostit cuvântul "expropriere", cuvânt azi atât de banal, atât de vulgarizat și, pot spune, atât de compromis, cuvânt însă care atunci reprezenta o adevărată revoluție, cuvânt care implica

schimbarea unei constituțiuni cu a cărei inviolabilitate lumea se obișnuise, cuvânt care lovea în interesele vitale ale oligarhiei politico-agrare, care deținea puterea în stat în virtutea desvoltării istorice a țării și care cârmuia neturburată România de la nașterea ei națională încoace.

Când azi, unii, invidioși sau pigmei, se străduiesc să micșoreze în chestia exproprierii opera partidului național liberal, nu mă pot stăpâni să nu surâd. Nu e nici un merit când s'au expropriat 2 milioane de hectare din proprietatea mare particulară, când de jur împrejurul tău revoluții au dărâmat așezăminte seculare, când exproprierea a devenit o soluțiune universală, când în Rusia s'a făcut chiar totală și fără de despăgubire —nu e nici un merit azi să propui exproprierea a 2.200.000 sau 2.300.000 de hectare. E chiar o naivitate să-ți faci din asta vreun merit și în orice caz e ușor să faci acum pe grozavul. Dar era un mai mare merit să propui exproprierea atunci, în Septembrie 1913, când pe tronul României ședea Regele Carol cu ideile lui și cu autoritatea pe care i-o dădeau 47 de ani de rodnică domnie, când viața politică în România era încă în mâinile atotputernice ale oligarhiei noastre istorice și când în nici o țară, dar absolut în nici una, vreun guvern constituțional nu cutezase a propune exproprierea ca soluție a chestiunilor agrare. Singură Germania pe vremea Principelui de Bülów propusese în oarecare măsură exproprierea pământurilor poloneze în părțile răsăritene ale împărăției, ca o măsură supremă de salvare a germanismului acolo unde toate celelalte mijloace violente de desnaționalizare a Polonezilor dăduseră greș. Împotriva însă a propriilor săi conaționali, nimeni — încă o dată absolut nimeni — nu avusese îndrăzneala să se oprească la soluția exproprierii. Putem deci zice că în această privință Mica Românie a inovat, a dat o pildă pe care abia după ea au urmat-o alte țări. Și de aceea, când patimile zilelor de adânci prefaceri de azi se vor stinge, când interesele agitațiunilor urzite de vremurile noastre înfrigurate vor dispărea, istoria nepărtinitoare va trebui să recunoască oligarhiei române netăgăduita înțelepciune de a fi știut să facă la vreme, și mai timpuriu decât alții, sacrificiile cerute de revendicările democratice ale epocii noastre, precum și netăgăduita desinteresare de a fi subscris propria ei distrugere într'un interes național superior.

Rolul lui Brătianu în această operă este covârșitor. El singur ar putea aspira la recunoștința posterității. Dar aș fi nedrept cu partidul, dacă nu l-aș asocia pe de-a'ntregul la acest merit istoric al lui Brătianu, căci el s'a solidarizat cu dânsul mai presus de orice așteptări, cu un avânt care-i va face pururea cinste și cu o unanimitate care dovedește vigoarea acestui organism politic.

Într'adevăr, Brătianu a adus la cunoștința țării hotărîrea sa de a cere o revizuire a constituției, care să-i permită desființarea colegiilor electorale existente, precum și introducerea în pactul nostru fundamental a exproprierii pentru împrăștierea țăranilor, prin faimoasa sa scrisoare deschisă

apărută în Viitorul. Totodată el a cerut o audiență Regelui Carol la Castelul Peleş și a convocat partidul la București.

La Regele Carol s'a dus să-i expună felul său de a privi situația internă și să-i declare că, fără puțința de a realiza aceste două mari reforme, nu va consimți să ia puterea fiindcă nu concepe altminteri dreptul de a mai guverna România.

Partidului i-a declarat că nu primește să rămână la șefie decât dacă acesta își însușește reformele.

Nu cunosc amănuntele întrevederii cu Regele. Brătianu mi-a spus numai în urmă, dar, ceea ce pot să afirm, fiindcă am fost martor, e că atitudinea partidului a fost admirabilă. Nu vorbesc de noi, cei tineri din stânga partidului cuprinși de un entuziasm lesne de înțeles. Nu numai că aceste reforme reprezentau înfăptuirea visurilor noastre cele mai scumpe, a acelor visuri pentru care cea mai mare parte dintre noi intraserăm în viața politică și ne înscriserăm în rândurile partidului liberal, dar ne mai bucuram fiindcă vedeam astfel sfârșindu-se o epocă de amânări, care începuseră să descurajeze pe unii. De câțiva ani, erau elemente în partid care ar fi vrut să vadă reformele mai repede înfăptuite și care considerau trăgănelile conducerii partidului ca funeste, atât pentru sine cât și pentru țară. Am fost și eu printre aceștia și recunosc că se va putea discuta încă multă vreme dacă reformele s'ar fi putut înfăptui mai devreme sau nu.

Azi însă, când cunosc mai cu de-amănuntul situația și culisele vieții noastre publice, înclin să cred că până la 1914 i-a fost cu adevărat imposibil lui Brătianu să realizeze aceste două mari puncte ale programului liberal. Politica nu este o expunere de dorințe politice, este realizarea unor dorințe, ca atare nu este destul să știi ce vrei, trebuie să știi ce poți și dacă e așa, e fatal că posibilitățile nu atârnă numai de tine, ci și de alții. În primul rând, ele sunt în funcțiune de rezistențele pe care le întâmpini și ar fi nedrept să tăgăduim că, în calea realizării reformelor, Brătianu n'a întâmpinat rezistențe violente și nenumărate.

Precipitând lucrurile, mă întreb acum dacă nu ar fi compromis cauza în epoca de la 1907 la 1913, când Regele Carol, ostil reformelor, ar fi găsit prilejul să-i sdruncine toată situația politică cu ajutorul conservatorilor și cu unele complicități și ar fi putut distruge astfel unitatea partidului liberal. Doar se știe că în asemenea manevre Regele Carol era un maestru neîntrecut. Și reformele, spre a putea birui, aveau nevoie de toată puterea și de toată unitatea instrumentului de guvernământ care era partidul național liberal.

În orice caz, Brătianu, care știa că pe masele neorganizate și neluminate îndeajuns nu se poate răzăma, a fost condus de preocuparea de a nu pierde în această mare luptă singurul punct de sprijin ce-i putea asigura izbânda. Cred că a avut dreptate. Indiferent de aceste considerațiuni, noi,

elementele din stânga, aveam deci sentimentul că prin hotărîrea lui Brătianu lanțurile ce ne încătușau acțiunea cădeau, că o eră nouă începea și era firesc să fie așa. Ceea ce a fost spre lauda partidului e că elementele din dreapta, cele care prin temperamentul și prin interesele lor erau mai puțin favorabile acestor reforme, le-au îmbrățișat, și nu prin constrângere, ci cu conștiința senină a îndeplinirii unei datorii.

Parcă văd și acum scena. Era la Brătianu acasă, în salonul lui din strada Lascăr Catargiu. Toți corifeii partidului adunați, bătrâni și tineri, foști colaboratori ai lui Ion Brătianu și noi, cei mai de curând veniți în partid, bogătașii de la Craiova, latifundarii ca Alex. Filipescu-Vlașca, Toma Stelian cel din urmă convins, Saveanu bătrânul și Alexandru Iliescu de la Olt, politicieni căliți în lupte de decenii și toată tinerimea generoasă de origine socialistă, Morțun, Procopiu, Stere, Radovici, mari electori ai colegiilor restrânse, toți adunați în jurul lui Brătianu care, întins alene pe un scaun, expunea chestiunea și răspicat conchidea: "dacă nu împărtășiți felul meu de a vedea, vă rog D-lor să vă alegeți un alt șef". În două zile de-a rândul văd încă partidul defilând ca să-l asigure că aprobă fără rezerve reformele, că-l roagă să rămâie la șefie ca să le înfăptuiască și să înscrie această nouă pagină de glorie în istoria partidului.

Noi, stânga, tăceam. Gândurile noastre erau prea cunoscute ca să fi fost nevoie să le mai desvăluim, dar dreapta toată a vorbit fiindcă glasul ei era interesant de cunoscut și n'am auzit nici o notă discordantă.

Răuvoitorii, care nu lipsesc niciodată, au susținut că mulți din cei care au aderat atunci, ca și mai târziu, la reforme, au făcut-o din spirit de disciplină, din teama de a nu se desolidariza de prietenii pe care îi vedeau nesdruncinați în convingerile lor. Se poate, dar atunci admirabilă a fost acea disciplină a partidului național liberal, dacă a putut lipsi pe proprietari de zeci de mii de pogoane din moșiile lor, fără un gest de răzvrătire. Ca să fiu sincer, n'aș putea să spun că am observat vreo amărăciune reală în sufletul celor ce subscriau la o vădită autodecapitare economică, dacă nu chiar și politică.

M'a izbit însă un alt lucru — și ne-a izbit pe mai mulți — că, dintre bătrâni, cei mai sinceri înflăcărați pentru reforme erau vechii colaboratori ai lui Ion Brătianu. Se simțea la ei că fuseseră crescuți într-o atmosferă cvasi revoluționară, că se adăpaseră la izvoarele vechiului idealism liberal. Cei veniți mai în urmă, în epoca de netăgăduită scădere a partidului, cei de pe vremea când Gogu Cantacuzino, Carada și alții erau inspiratorii intelectuali ai partidului, au fost sufletește mai departe de noua mișcare democratică stârnită de reforme. La ei se simțea resemnarea. E lesne de înțeles ce vâlvă a produs în lumea politică scrisoarea lui Brătianu și solidarizarea unanimă a partidului cu conținutul ei. Conservatorii, în special tracțiunea Filipescu, turbau. „Epoca“ era de o violență care nu alterna decât cu afir-

mărire că făgăduielile liberele sunt nesincere. În guvern, însă, efectul hotărârii noastre a fost spărtura. Maiorescu, Marghiloman și amicii lor au luat pe față poziție împotriva reformelor. Au declarat exproprierea o măsură revoluționară și anarhică, o măsură pe care nu o poate admite un partid de ordine și de respect al constituției ca partidul conservator. Take Ionescu în schimb, veșnic preocupat să se întoarcă după vânt — s'a rostit în principiu pentru, cerând însă două colegii în loc de unul. Sărmanul Take Ionescu, asta i-a fost veșnica osândă de când a intrat în partidul conservator, anume să recurgă la jumătăți de măsuri și la cele mai hermafrodite soluții fiindcă inteligența îi arăta că cerințele democratice ale vremurilor noastre nu pot fi înlăturate, iar necesitățile lui de partid și măruntele lui ambițiuni personale îi cereau mereu să jertfească pe altarul unui partid condamnat pieirii constatările evidente ale minții sale totuși pătrunzătoare.

Să ceri guvernului Maiorescu—Take Ionescu să mai supraviețuiască și acestei lovituri, era cu neputință. Zilele guvernului erau numărate. Nu se mai discuta decât un lucru: termenul retragerii. Regele și cu Maiorescu l-au fixat la sfârșitul lui Decembrie. Maiorescu ținea să se prezinte înaintea Parlamentului și să-și termine cartea verde, ca să poată dovedi meșteșugita alcătuire de note diplomatice și de însemnări personale și anume că în ultima criză balcanică nu evenimentele îi determinaseră acțiunea, ci prevederea lui ne adusese succesele de peste Dunăre și de la masa verde din Palatul Sturdza. Lui Take Ionescu îi trebuiau aceste câteva luni ca să termine o serie de vizite la diferitele curți și prin diferitele capitale. Începuse să fie îmbătat de dorința de a juca rolul unui "mare european" și Regele Carol îi oferea un prilej admirabil să cutreiere Europa, să facă vizite și să acorde interview-uri: îl însărcinase să se ocupe de recunoașterea Principelui de Wied ca Rege al Albaniei.

Căci cine ar crede că, în această epocă în care țara era frământată de marea chestiune a reformelor și, în care după 47 de ani de pașnică și rodnică domnie sfârșită într'o apoteoză de succese externe, la Sinaia, bătrânul suveran nu avea decât o preocupare, ca nepotul Reginei Elisabeta să se urce pe tronul șubred al șubredului stat albanez. E inutil să povestesc aici originea și amănuntele acestei tragi-comice aventuri. Destul că senilitatea Suveranului găsisse în Take Ionescu un complice pentru plimbări și intrigi internaționale. Guvernul nu putea cădea cât timp aceste negociațiuni nu erau încoronate de vreun rezultat, dacă nu chiar de un succes. Sunt dator însă să adaog că în acest răstimp Take Ionescu a înlesnit și încheierea păcii Greco-Turcești, contribuind astfel la sporirea prestigiului țării. E poate cea mai frumoasă pagină din lunga și sbuciumata sa carieră politică.

Pe când Guvernul își pregătea astfel lichidarea, noi pregăteam pe îndelete venirea la putere. O, dulci vremuri ale alternanțelor partidelor cu atâta artă transformate de Regele Carol în dogmă de guvernare!

Brătianu avea conferințe cu Regele spre a lămuri definitiv cu el condi-

țiunile venirii noastre la putere pe temeiul înfăptuirii reformelor, iar partidul ținea întruniri pentru a pregăti opinia publică în vederea exproprierii și a reformei electorale și, mai cu seamă, pentru a dovedi țării perfecta sa unitate în jurul acestui mare program democratic.

În acest scop am ținut în cursul lunilor Octombrie, Noembrie și Decembrie o serie de mari întruniri publice. Cea dintâi a fost la București în sala Liedertafel. Originalitatea ei a constat în faptul că nici unul din oratorii partidului — afară de Brătianu, bineînțeles — nu a luat cuvântul. În schimb, însă, au vorbit toți marii proprietari ai partidului și, fiindcă unora le era greu să exprime gândul lor chiar printr'o modestă manifestațiune oratorică, au pus în scris și și-au citit declarațiunile în favoarea exproprierii. Și arareori discursuri au avut mai mare succes și, pot spune, mai meritat fiindcă acești oameni, la urma urmei, aduceau ceva țării, nu se mulțumeau cu vorbe fermecătoare, dar deșarte!

La celelalte întruniri de la Focșani, Craiova, Iași, Constanța, Ploiești am participat și eu luând cuvântul de cele mai multe ori. Le păstrez o amintire plăcută. Era o atmosferă generală de entuziasm, de încredere, de speranțe în ceea ce aduceam și ceea ce reprezentam. De pretutindeni ne veneau adesiuni noi. Oameni care până ieri nu făcuseră politică veneau să se înscrie atrași de reforme. Da, puterea ideii, de ar înțelege-o numai conducătorii popoarelor și organizatorii partidelor! Noi toți, parcă ne simțeam puterile îndoite, sublimă senzațiune în politică, ca și în altele, de-a simți vântul bătând din plin în vâslele tale!

În urmă, am aflat că Brătianu a avut atunci cu Regele Carol conferințe de cel mai viu interes. În privința reformelor, bătrânul Suveran a consimțit la înfăptuirea lor, dar cerea să se facă cu moderațiune, să se tempereze avântul prea democratic al unei părți a partidului și, în orice caz, ca ele să se înscrie în constituție printr'un fel de înțelegere cu conservatorii. Regele Carol era preocupat veșnic de gândul ca aceste reforme să nu stârnească lupte violente și să nu zdruncine prea adânc întocmirile politice. Ca Rege și, mai cu seamă la vârsta lui, trebuie să-i iertăm aceste simțăminte oricât de dăunătoare ar fi putut ele să fie realizării reformelor în sine.

Dar interesul deosebit al acestor întrevederi a stat în destăinuirile de politică externă pe care Regele le-a făcut lui Brătianu și în răspunsurile pe care acesta i le-a dat. Se vor vedea urmările acestor conversații mai târziu. Într'adevăr, înainte de a-i încredința puterea, Regele a adus la cunoștință lui Brătianu că Maiorescu reînoise tratatul nostru cu Tripla Alianță. Faptul se petrecuse în Noiembrie, când generalul Conrad von HoetENDORFF, șeful Marelui Stat Major al armatei austro-ungare, venise la București și la Sinaia. Reînoirea se făcuse fără nici o condiție. De Românii din Ardeal nici nu fusese vorba. Era o greșală de neiertat, chestia Românilor de peste munți fiind întotdeauna punctul negru al Alianței. Dacă se putea concepe să tre-

cem peste el pe vremurile când Rusia era un pericol iminent, era inadmisibil ca să nu se prevadă nimic în această privință, când vădit, Puterile Centrale aveau nevoie de noi și când în Ungaria, încurajați de Arhiducele moștenitor Franz-Ferdinand, românii duceau o luptă atât de vie, încât însuși Tisza simțise nevoia unei apropieri cu ei. Cum a fost cu puțință ca tratatul să fi fost reînnoit în asemenea condițiuni? Explicația nu este decât una: Regele Carol îmbătrânise, nu mai era el însuși și, de altfel, în această chestie nu refuza să urmeze, când i se dădea imboldul, părerile unora dintre sfetnicii săi cei mai apropiați. Singur nu a știut niciodată să ia inițiativa, iar primul său sfetnic Maiorescu — deși transilvănean de origine — ca mulți din generația lui, n'a înțeles și n'a simțit niciodată această problemă și, credincios politicei tradiționale a ultimelor decenii, s'a supus cu servilitate injoncțiunilor de la Berlin și Viena. În această privință Maiorescu era de părerile lui Carp care spunea: "Eu, în politica externă, mă uit la ce spun Viena și Berlinul, acolo e centrul de gravitate al politicii noastre externe, iar nu la București." Așa concepeau oamenii aceștia participarea noastră la Tripla Alianță.

Brătianu nu putea împărtăși o asemenea concepție și după ce a protestat energic împotriva felului cum Alianța a fost reînnoită, a declarat formal Regelui că nu crede că se va găsi vreun guvern care să poată aplica o alianță prelungită în asemenea condiții. El și partidul său — a adăugat Brătianu — nu ar putea să execute acest tratat în caz de război. Bătrânul Rege care era suferind și primise pe Brătianu în pat, a părut foarte emoționat de aceste protestări și mai cu seamă de această declarațiune. Dar Brătianu nu s'a mulțumit cu atât, a căutat imediat pe Conteul Waldburg, însărcinatul de afaceri al Germaniei, și i-a repetat declarațiunea făcută Regelui, imputând în primul rând Germaniei greșala ce se făcuse.

Într-o măsură oarecare era firesc ca Viena, sub presiunea celor dela Budapesta, să fi profitat de slăbiciunea Guvernului nostru ca să smulgă lui Maiorescu o iscălitură fără condiții; dar era inadmisibil ca Germania care putea privi problema cu o deplină obiectivitate și căreia nu îi era iertat să nu știe ce greutate puteau izvorî de aici în raporturile viitoare dintre monarhia Austro Ungară și România, fiindcă fusese de atâtea ori chemată să intervie în această chestie, — era inadmisibil, spun, ca Germania să fi consimțit la rolul de complice al acestei noi greșeli vienezomaghiare. Hotărât că la Wilhelmstrasse domnea deja spiritul și prevederea diplomatică, care au pregătit atât de bine pentru Germania războiul mondial.

Take Ionescu lipsea când actul s'a iscălit, căci era în străinătate. La Iași ne-a declarat că i-a făcut aspre imputări lui Maiorescu la întoarcerea lui. Ceilalți miniștri desigur n'au știut nimic, și aceasta, deoarece astfel concepea Regele Carol să conducă politica externă. Singur Marghiloman trebuie să fi fost pus în curent și consultat de vechiul său prieten și tovarăș de luptă, Titus Maiorescu. Dar ce sfaturi de demnitate națională puteau porni de la Marghiloman?

Iată, deci, în ce condițiuni privitoare la problemele interne și la situația externă partidul național-liberal a fost chemat să vie la putere.

La 4 Ianuarie Brătianu și-a constituit ministerul în următoarea cuprindere:

Preșidenția Consiliului și Răsboiul,	Brătianu
Externe	Em Porumbaru
Finanțele	Emil Costinescu
Internele	V.I.Morțun
Domeniile	Alecu Constantinescu
Industria	Alex. Radovici
Lucrările Publice	Dr. Angelescu
Justiția	Victor Antonescu

și eu la Instrucția publică și la Culte.

Micile intrigi, fatale la orice venire la putere a unui partid, combinațiile de culise din care a ieșit această listă ministerială, nu merită să fie consemnate aici. De altminteri eu nici nu le cunosc bine. Deoarece aproape toate taberele partidului mă desemnau să intru în această formațiune ministerială și, ca să evit orice contact cu intrigi care îmi repugnau, am evitat cu vreo 15 zile înainte de constituirea guvernului să mai merg la Brătianu. Cu vreo 8 zile înainte de intrarea în Guvern, Brătianu m'a chemat la el într'o dimineață și, pe când la biroului cataloga niște documente vechi, m'a anunțat că dorește să-mi încredințeze Instrucția. Până atunci niciodată nu-mi spusese nimic, nici nu mă îndemnase să mă pregătesc anume pentru ceva, ceea ce era caracteristic pentru felul de a lucra și de a colabora al lui Brătianu. Mi-a atras atenția că e vorba să iau succesiunea lui Haret — o succesiune grea — și mi-a cerut să țin echilibrul între elementele noi și cele vechi, credincioase lui Haret. Atâta tot.

În dimineața de 4 Ianuarie ne-am întrunit la Costinescu. În biroul lui, Brătianu a anunțat lista ministerială mai multor fruntași ai partidului, chemați în acest scop. Ferichide m'a luat la o parte lângă o fereastră și, cu gravitatea ce știa să dea figurii sale, m'a întrebat: "—Ai curajul să iei un departament ca Instrucția?" Crezând că face aluzie la greutatea pentru un tânăr de a succeda lui Haret, i-am răspuns totuși modest și cu oarecare sfială, că da. "E bine, răspunse el, te felicit, fiindcă eu n'am avut niciodată acest curaj. Bătrânul Brătianu a stăruit mult de mine să primesc acest minister și neconținut l-am refuzat. Sunt acolo atâtea femei frumoase, încât îmi cunosc firea, m'ar fi nenorocit și m'ar fi compromis." Și, râzând, a adăugat: "Bineînțeles că târziu numai am îndrăznit să-i mărturisesc lui Brătianu cauza adevărată a acestui refuz, care rămăsese enigmatic pentru el."

Seara, la 6, am prestat legiuitul jurământ. Cred nimerit a reproduce scena fiindcă din multe privințe n'a fost banală și fiindcă nu e poate lipsit de interes pentru posteritate ca să rămâie undeva consemnat protocolul ace-

Fig. 2

stei ceremonii, sub protocolara domnie a Regelui Carol. Să povestesc deci.

Miniștrii erau introduși în bibliotecă și așezați unul după altul, după ordinea vechimii lor, cu fața spre Calea Victoriei. Pe masa din mijloc, Crucea și Evanghelia, lângă ea, în odăjdii, preotul de la Biserica Bradului din dosul Palatului. Tăcere mormântală.

După câteva minute apare Regele Carol venind din cabinetul lui de lucru, care era lângă sala bibliotecii. Nu-l mai văzusem din vara lui 1913 de pe malul Dunării în fața Corabiei, unde, vesel, primea defilarea trupelor, ce în nesfârșite urale păseau fără rezistență pe pământul Bulgariei. Fusesse câteva săptămâni bolnav de gripă. Era vădit slăbit și îmbătrânit, voia însă să pară sănătos, se ținea drept în uniforma lui prea largă și păsea apăsător, după felul ofițerilor prusaci. Fără alte formalități, ne face semn să jurăm. În ordinea în care eram înșirați am citit, deci, cu mâna pe Cruce, formula jurământului și l-am iscălit. Aveam impresia că suntem o companie militară. Atunci mi-am dat și mai bine seama cum acest principe german introdusese, în toate, formele militarismului german, de care toată ființa lui era îmbibată. Jurământul odată depus și frontul nostru ministerial reconstituit, Regele Carol luă, în sfârșit, cuvântul.

Discursul lui amabil în formă era, în fond, plin de ironie și trăda nemulțumirea lui lăuntrică de a fi silit să se despartă de un sfetnic atât de supus ca Maiorescu, pentru a da puterea unui guvern care venea să îndeplinească reformele împotriva cărora luptase atâta vreme. Ne recomandă cumpătare în înfăptuirea reformelor și nevoia ca ele să iasă din înțelegerea tuturor. Vorbea românește cu accentul lui deplorabil și indefinisabil, pentru că era un amestec de accent german și englezesc, dar corect din punct de vedere gramatical, deoarece conștiincios și meticulos cum era, învățase bine limba noastră și îi cunoștea toate subtilitățile.

Brătianu i-a răspuns prin câteva cuvinte vagi, asigurându-l că vom lucra în spiritul cerut de el și fără a fi avut aerul să fi priceput evidentele lui ironii. Am tot uitat să-l întreb pe urmă pe Brătianu dacă a procedat anume așa, sau dacă era atât de obișnuit cu acest fel de a vorbi al bătrânului Suveran, încât limbajul lui — care nouă, celor intrați pentru prima oară în guvern, ne părea atât de straniu — i se părea lui cu desăvârșire normal. Cu Brătianu a mai schimbat câteva cuvinte banale pe un ton de voită amabilitate și pe urmă ne-a luat pe rând.

Porumbaru venea cel dintâi și înțelesul a ceea ce i-a spus era nici mai mult nici mai puțin: „Cam ciudat, după Maiorescu tocmai D-ta să iei Externele. Mă întreb de vei fi în stare să le duci“. Sărmanul Porumbaru, jenat, îngână câteva cuvinte și Regele, cu un surâs ironic, se despărți de el întinzând mâna lui Costinescu. Cu Costinescu, care a fost întotdeauna un fel de favorit și om de încredere al lui, a fost corect. Pe Morțun l-a gratificat de asemenea cu un compliment cu două înțelesuri, la care acesta nici nu și-a dat osteneala să răspundă. A trecut apoi la Alecu Constan-

tinescu, față de care a fost pur și simplu crud. I-a vorbit de pescăriile statului și de nevoia de a menaja funcționarii capabili. Era o aluzie la un conflict pe care, în precedentul minister, Constantinescu îl avusese cu Dr. Antipa, un vechiu protejat al lui, fiindcă își făcuse studiile în Germania. Constantinescu nu se intimidă însă și îi răspunse înțepat că nimeni nu e indispensabil, că el își cunoaște funcționarii și știe de care se poate folosi și pe cei de ale căror servicii se poate lipsi. Văzând că conversația devenea neplăcută, atacă pe Alexandru Radovici, căruia a vrut să-i dea să priceapă că nu crede că e competent la industrie el, un om de lege. Aceeași reflecție, îmbrăcată bineînțeles în formele de aparentă politeță, o adresă și D-rului Angelescu, un medic la Lucrările Publice. Pe Antonescu nu-mi mai aduc aminte cu ce grațiozitate l-a gratificat, destul că nu l-a cruțat nici pe el.

Ajuns la mine, care, ca cel mai tânăr, eram cel din urmă, se mulțumi să constate cât de mult a îmbătrânit, dacă are azi miniștri care s'au născu pe când el domnea de mult și pe care i-a cunoscut când erau copii mici. M'am întrebat dacă datoram această cruțare oboselii sale sau legăturilor lui cu familia mea, care fuseseră foarte bune. În orice caz, după ce și-a făcut cheful, a vrut parcă să mai arunce puțin balsam pe rănilor făcute de săgețile lui ironice și s'a îndreptat către un raft al bibliotecii unde erau înșirate și ele, ca o companie de onoare, nouă cruci "Avântul țări" pe care ni le-a înmănat cu un cuvânt, de data aceasta amabil.

S'a înclinat, urându-ne muncă spornică, ne-am înclinat în tăcere și am ieșit unul după altul militărește. Pe scară, Radovici se apropie de mine și mă întreabă râzând dacă toate ministerele sunt întâmpinate cu aceeași amabilitate. I-am răspuns că nu știu, dar că, în orice caz, nu voi uita așa de curând această regală primire. Plecând, un grup de partizani și de curioși ne-au aclamat în fața Palatului. Nici ei, nici noi nu ne dădeam seama că acele aclamațiuni se adresau ultimului guvern al Regelui Carol, ministerului care era ursit de soartă să prezide la cel mai mare act din viața poporului român, la unitatea de veacuri dorită și de veacuri așteptată a neamului românesc.

CAPITOLUL DOI

CELE DINTĂI ȘASE LUNI

Cele dintăi șase luni au fost consacrate toate numai pregătirilor constituantei menite să dea ființă reformelor pentru realizarea cărora venisem la putere.

Constituția de la 1866 cerea două alegeri pentru a se putea purcede la o revizuire, trebuia aleasă într-o cameră care hotăra punctele de revizuit și pe urmă, pe temeiul punctelor hotărâte, țara era chemată să aleagă camerele cu puteri constituționale.

Deci în Februarie am făcut primele alegeri. Ele ne-au dat majoritate zdrobitoare. Era firesc: în România colegiilor restrânse, guvernele alegeau camerele, nu camerele guvernele, și când un guvern venea la putere, el avea toți sorții să isbutească pe cât se putea de strălucit. Alegerile parțiale sau alegerile pentru o a doua legislatură erau mai grele, fiindcă partidele la putere aveau timpul să creeze nemulțumiri, să aducă decepții, să întărească opozițiile.

Rezultatul strălucit al alegerilor din Februarie 1914 trebuie atribuit și lipsei de timp care a împiedecat opoziția să se organizeze. Tachiștii se retrăseseră din guvern slăbiți, organizarea lor de partid suferise în loc să se întărească prin ultima guvernare, fiindcă trebuise să împartă situația cu celelalte elemente conservatoare și toată lumea știa că partidul conservator democrat se compunea din persoane care veniseră în jurul lui Take Ionescu nu mâinate de un ideal politic, sau de vreun program precis de idei, ci de foloasele puterii și de beneficiile bugetelor.

La rândul lor, conservatorii propriu ziși s'au retras de la putere desbi-nați. Maiorescu, exasperat de veșnicile frământări prin care Nicu Filipescu turbura viața partidului, manevrase în așa fel încât cu câteva luni înainte îl svârlise afară din organizația conservatoare și îl izolase cu desăvârșire. Toți prietenii săi intimi —până și Barbu Delavrancea— îl părăsiseră și, dacă nu mă înșel, singur prietenul său din copilărie Costică Hiottu îi mai rămăsese credincios. "L'enfant terrible" își găsisse, în sfârșit, stăpânul. Ceea ce nimeni nu reușise să facă izbutise bătrânul junimist. Filipescu era izgonit din partidul său care se săturase de scenele violente și inconsecvențele lui. El însă afecta o perfectă indiferență, se ocupa de agricultură, de călărie și de școala de la Mănăstirea Dealului și spunea

pretutindeni că nu va mai face politică niciodată. Ceea ce avea mai mult haz, e că familia lui, care suferise îngrozitor de pe urma amestecului său în politică, lua lucrul în serios și se bucura că în fine a scăpat de această nenorocire.

Adevărul e că imediat după ieșirea lui din guvern, Maiorescu s'a retras din șefia partidului pe care a trecut-o lui Marghiloman și a plecat în străinătate deoarece sănătatea nevestei sale reclama îngrijirile unui specialist de la Heidelberg. Rămas ca să ducă singur lupta împotriva reformelor liberale, având în coastă și pe Take Ionescu care, după cum am arătat, le susținea în principiu, Marghiloman a simțit nevoia să-și întărească rândurile și, îndemnat de diferiți prieteni, în special de frații Mihai și Gh. Cantacuzino, cu deosebire interesați să nu reușească reformele, a propus o împăcare lui Filipescu. Marghiloman și Filipescu nu s'au iubit niciodată, între naturile lor nu era nici o afinitate, dar reformele democratice propuse de liberali au avut întotdeauna darul să șteargă vrăjmășiile conservatoare și să unească laolaltă toate elementele acestui sbuciumat partid. Se poate spune că aceste reforme au fost chiar singurul ciment al partidului conservator în ultimii 15 ani. Și la 1907 conservatorii erau adânc desbinați, dar reformele anodine din manifestul regal le-au strâns puterile sub șefia lui Carp. La 1914 scena s'a repetat.

De altminteri, trebuie să recunoaștem că împăcarea a fost mult înlesnită prin desinteresarea lui Filipescu, care primea șefia lui Marghiloman, nu cerea nimic și nu punea nici o condiție. Nicu Filipescu avea asemenea gesturi. De fapt era desinteresat, sau mai bine spus îi plăcea să se arate disprețuitor față de ierarhiile stabilite și de onorurile banale. Ambițiile lui erau de o esență superioară, și la urma urmei la ce-i trebuia titlul de șef cu plictiseli inerente, când știa bine că acolo, unde va fi dânsul, el va conduce și nu altul.

Când s'au făcut alegerile în Februarie, reintrarea lui Filipescu în partidul conservator abia se făcuse, iar dânsul avusese vreme să imprime luptei conservatorilor caracterul violent al temperamentului său, dar nu să-și organizeze în țară o rezistență serioasă împotriva reformelor. De aceasta trebuia să ne isbim abia la alegerea a doua din Mai.

Sesiunea a fost scurtă, a ținut până la Paști. Cererea de revizuire a fost propusă în numele majorității la Cameră de Mihai Orleanu, raportor a fost Stere. El nu intrase în guvern din cauza inimizăților ce avea cu diferite cercuri ale partidului și, aș adăuga eu, din cauza lui Brătianu, care de pe atunci suspecta unele din intențiile lui, dar ceruse —ca un fel de compensație— onoarea de a fi raportorul reformei constituționale. Cererea nu i se putea refuza. Tot potrivit constituției au fost trei strigări, deci trei rânduri de desbateri în jurul reformelor. N'aș putea zice că aceste desbateri au fost de vreun interes deosebit, sau că au lăsat urme nepieritoare în analele elocinței române. Ele merită numai să fie recitate

azi fiindcă arată starea de spirit de atunci a conservatorilor și înversunarea cu care ei s'au împotrivit realizării reformelor. Din acest punct de vedere, este interesant să se recitească azi discursurile ședințelor Cămei și Senatului. Se vor găsi la Filipescu pasagii care nu-i măresc figura și nu-i cinstesc memoria, se vor găsi la Argentoianu —care mai târziu a evoluat cu atâta cinism spre democrație— formule de un reacționarism feroce, se vor găsi la Ion Grădișteanu și la Ion Lahovary declarații cari desvăluiesc adevărata mentalitate a istoricului partid conservator din vechiul Regat, se vor găsi toate arguțiile advocățești ale talentului lui Take Ionescu, condamnat să facă reformelor dificultăți —ca și cum nu ar fi avut destule—, se vor găsi în fine la Iorga, la A.C.Cuza cuvântări cari vor surprinde. Se va constata —și e bine să se noteze acest lucru— că Iorga se dădea drept partizanul reformelor și că a votat revizuirea, dar că discursurile sale nu erau de natură să înlesnească lucrarea guvernului și a majorităților liberale, nici să creeze în jurul reformelor atmosfera de hotărîre, de încredere, de entusiasm necesară triumfului lor. Iar A.C.Cuza le-a susținut —vorba românului— ca funia pe spânzurat. Nu e de mirare, pentru că el a fost de fapt întotdeauna un conservator, vrăjmaș al oricărei reforme democratice și, dacă discursurile sale de atunci sunt contradictorii, conținând premisele contra și concluziile pentru reforme, apoi atitudinea lui a fost consecventă cu simțămintele sale intime, căci a votat contra revizuirii.

În aceste desbateri —Marghiloman s'a arătat mai cumpătat în expresii, elegant ca întotdeauna, în formă, dar hotărît, mai hotărît poate decât toți ceilalți în împotrivirea lui îndărătnică. Secretul puterii și, în unele privințe, al superiorității sale asupra tovarășilor de luptă, a fost de altfel voința și formidabila lui tenacitate. Să ne reamintim figura sa cu fălcile acelea puternice și vom înțelege ceea ce de altminteri nu ni s'ar părea lesne de explicat. Caracteristic pentru mentalitatea și procedeele conservatoare este însă că, în afară de rare excepții în aceste lupte parlamentare, ca și în cele din afară de parlament, conservatorii n'au îndrăznit să atace pe față reformele. Mai toate loviturile lor erau indirecte, perfide și pe la spate.

Prima lozincă conservatoare a fost: „Liberalii nu sunt sinceri — reformele nu sunt decât o platformă pentru putere și pentru popularitate“. Când n'a mai fost posibil de susținut această lozincă, fiindcă reformele se înfăptuiau, făgăduielile luând forma realității, atunci au schimbat-o.

„Nu putem să ne rostim asupra reformelor, fiindcă nu știm ce vor liberalii să facă. Să precizeze din cine se va compune colegiul unic, câte hectare se vor expropria, cum se vor plăti, cât se va plăti, cui se vor împărți, după ce norme se vor împărți. Nu putem vota în necunoștință de cauză.“

Degeaba repetam noi că adunările acestea nu au căderea să voteze

amănuntele reformelor ci să proclame numai necesitatea lor, degeaba arătam noi că nimic nu putea fi mai precis decât un colegiu unic, cu o reprezentare proporțională și o expropriere de minimum un milion de hectare cu o dreaptă despăgubire, conservatorii reveneau mereu la formula lor: vrem preciziuni.

Dacă consultăm azi monitoarele de atunci, ne vom întreba cum a fost cu puțință să se întoarcă desbaterile unor adunări într'un asemenea cerc vițios. Se tot vorbește de bizantinismul vieții publice a vechiului Regat. Hotărît că discuția revizuirii constituționale din primăvara anului 1914 ar putea sluji de model pentru arta de a deplasa o chestiune. La ce le-a folosit conservatorilor atâta meșteșugire și atâta trudă? Scopul lor a fost să împiedece votarea reformelor fără să-și atragă față de opinia publică odiosul unei atari atitudini. Reformele nu le-au putut opri în loc, iar istoria tot va consemna la pasivul lor rolul pe care l-au jucat în ceasul democratizării vechiului Regat.

O mențiune specială merită discursul lui Titulescu. Din punct de vedere oratoric a fost cel mai frumos. El a dat tuturor măsura netăgăduitului și marelui său talent. Am căutat adesea să-mi explic cauza succeselor sale oratorice, fiindcă dacă recitim discursurile lui, vom vedea că din punctul de vedere al ideilor nu au nimic remarcabil, argumentarea e departe de a fi strânsă și dialectica de a fi excepțională. Arta formulelor, în care Petre Carp a fost un maestru neîntrecut, îi lipsește aproape cu totul. Forma literară e incontestabil inferioară, nu zic aceleia a unui Alexandru Djuvara, dar chiar a unui Banu și, totuși, cuvântările lui impresionează adânc. Care să fie cauza? După mine mișcarea, avântul, acea putere indefinisabilă care dă oratorului născut capacitatea să cucerească auditoriul, să-l stăpânească și să-l ridice așa cum trec elementele naturii peste om fără să îngăduie altceva decât supunerea la hotărârile ei atotporuncitoare. În fine, Titulescu mai are două mari calități: mânuiește antiteza cu o deosebită dibăcie, ceea ce dă elocinței sale colorit și originalitate. E pornit însă să abuzeze de ușurința cu care-i este dat să întrebuințeze acest artificiu oratoric. Și ar fi păcat. A doua calitate: Răspunde la întreruperi cu o repeziciune și cu o prezență de spirit surprinzătoare. Ai impresia că lovitura nici n'a fost dată de adversar și a fost deja întoarsă. Într'o adunare deliberativă aceasta este o calitate prețioasă. Personal, am participat la aceste debateri. N'am fost decât doi oratori de pe banca ministerială care am apărut reformele: Brătianu și cu mine. Discursurile mele mi-au asigurat frumoase succese parlamentare însă nu le consider printre cele mai bune. Mă rezervam pentru alte debateri hotărîtoare, care n'au mai avut loc. Morala: nu amâna niciodată nimic !

Alegerile de al doilea, cele de la sfârșitul lui Mai 1914, au mers mult mai greu. Filipescu și toți proprietarii mari au dat o luptă desperată. N'a fost violență la care să nu fi recurs, n'a fost calomnie de la care să se fi

dat în lături. Cine recitește astăzi campania opoziției conservatoare de atunci se va convinge că colegiile restrânse și-au apărât cu îndărătnicie viața și privilegiile. De altminteri, trebuie să mărturisesc că și noi liberalii prea eram pretențioși, ceream acestor colegii să subscrie sentința lor de moarte și ne mai miram că se răsvrătesc și că protestează.

Să ne închipuim tot ceea ce patima, nedreptatea, răutatea omenească, necazul de a vedea terenul surpându-se sub picioare, să ne închipuim tot ce aceste sentimente pot îndemna o grupare fără scrupule să facă și vom avea oglinda aproximativă a campaniei cu care am avut de luptat la 1914 pentru triumful reformei.

Aci era incontestabil punctul slab al luptei pentru noi. Filipescu a înțeles-o și a măgulit toate interesele și toate micile pătimi ale alegătorului de colegii restrânse. A publicat o broșură, căreia la început nu i-am dat atenție îndeajuns și a cărei temă era următoarea: “voi, care azi sunteți tot, vreți mâine să nu mai fiți nimic — votați pe liberali! Colegiul unic înseamnă egalitatea dintre voi și țiganul care vă mână caii pe capră.” Pentru proprietari formula era: “vreți să vi se ia avuțiile și să fiți sărăciți, votați reformele liberale!” Și argumentele acestea simpliste au prins. În vizitele electorale ne isbeam mereu de efectele produse de ele. La Cameră, alegerile au mers și am putut întruni fără greutate cele două treimi cerute de constituție, pentru a se putea vota o dispozițiune cu caracter constituțional. La Senat lucrurile au mers însă așa de greu, încât nu am avut decât un număr mic de voturi în plus peste cele două treimi. Amintesc de aceasta fiindcă mai târziu am fost adesea învinuiți că n’am procedat la reforme mai radicale. Acuzatorii noștri uitau că de fapt din cauza împotrivirii înverșunate a conservatorilor noi nu am avut o majoritate hotărâtoare în Constituantă, iar la Iași am fost puși în următoarea dilemă: să înfăptuim reformele printr’o lovitură de stat sau să trecem pe sub furcile caudine ale opoziției. Am ales a doua cale, dar se va vedea la timp la ce am redus aceste furci caudine. Întrucât mă privește, am și azi credința neșrămutată că printr’o lovitură de stat nu s’ar fi obținut mult peste ceea ce am dobândit și că într’un stat organizat loviturile de stat nu sunt mijloacele cele mai bune de a rezolva problemele. Pricep încă revoluțiile. Istoria dovedește că țările ce au fost silite să treacă prin ele le-au plătit scump. Dar, oricare ar fi natura revoluțiilor, ele au întrînsele și o parte de măreție, cu foloasele și farmecul ei, pe când loviturile de stat sunt niște parodi, niște revoluții nesincere și în miniatură, schiloade, care întrunesc toate neajunsurile fără a putea să prezinte niciunele din avantajele adevăratelor mișcări revoluționare.

Sesiunea Constituanței, întrunită la începutul lui Iunie, a fost scurtă și fără interes, cu o tentativă a opoziției de a face obstrucție pe chestia validărilor. De asemenea, la Senat, unde era activ Filipescu. O searbădă

discuție la Mesaj, la care Brătianu a răspuns în aceeași zi la Cameră și la Senat, precum și alegerea comisiei parlamentare însărcinată să pregătească și să propună reformele.

Conservatorii, cu toată stăruința noastră, au refuzat să participe la lucrările acestei comisii, însă tachiștii au primit și Iorga, de asemenea.

Aici se cuvine să povestesc o mică anecdotă. În intervalul dintre alegeri și întrunirea constituantei, Filipescu a dus o campanie grozavă contra lui Morțun. Deoarece la toate alegerile guvernul era acuzat de scandaloase ingerințe, era fatal ca și aceste alegeri — care, sincer vorbind, nu dăduseră loc la mai multe ingerințe decât cele obișnuite sub sistemul votului censitar — să fie supuse la aceleași obișnuite învinuiri. Morțun, fiind ministru de interne, era bineînțeles autorul tuturor relelor și în capul lui se spărga toată furia conservatorilor. Într-o bună dimineață, plictisit de insultele "Epocii", Morțun, căruia îi plăceau farsele de acest fel, împachetează frumos "o cămașă de forță" și cu o carte de vizită i-o trimite lui Filipescu acasă. Era, fără îndoială, spiritual. Filipescu avu bunul gust să nu se supere, iar de la ai lui am aflat pe urmă că a făcut chiar mare haz. La deschiderea parlamentului îi trimise lui Morțun răspunsul așteptat. Fiindcă epitetul cu care presa îl gratifica zilnic pe Morțun era "banditul de la Interne" Filipescu îi aruncă pe banca ministerială o tichie de pușcăriaș. Nici asta nu era rău găsit. Dar tot Morțun a avut ultimul cuvânt căci îi aruncă tichia spunând: "Ia-o înapoi, căci nu am obiceiul să port pălăriile altora!" Se știe că Filipescu fusese de mai multe ori închis pentru năstrăvăniile lui politice și pentru nenorocitul său duel cu G. Em. Lahovary. Nu se putea deci un răspuns mai nimerit și, de fapt, mai crud Filipescu l-a înghițit; din nenorocire erau însă asemenea vociferări în incinta senatului, încât mușcătoarea replică a lui Morțun nu și-a putut produce cuvenitul efect parlamentar. Am auzit-o numai noi, care ne găseam în apropierea lui.

În fine, nu aș vrea să dau uitării o altă scenă care a avut loc tot la Senat cu ocazia validărilor în secții și care zugrăvește admirabil pe Filipescu. Precum spuneam, opoziția încerca să facă obstrucții; văzând că nu reușește să oprească în loc validările din secția lui și că la violențele sale de limbaj amicii noștri — îndeosebi Belith(?) de la Olt și Păunescu de la Galați — răspund pe același ton, Filipescu apucă un mic "classeur" de lemn care era în fața lui și începu să isbească cu el în masă, până ce îl prefăcu în țandări. Ne uitam cu toții uimiți la el, într-o tăcere mormântală. Ne întrebam la ce excese se va mai deda și cum se va sfârși această scenă de furie patologică. După ce rupse și ultima bucățică de lemn rămasă nedistrusă, se frecă pe obraz cu mâna — un gest care-i era obișnuit — aprinse liniștit o țigară și plecă ca și cum ar fi părăsit o sedință banală după o discuție ce nu-l interesase. Ca un copil răsfățat

Fig. 3

care își distruge jucăriile fiindcă nu i s'a făcut pe plac, astfel straniul leader al conservatorilor români distrusese ce-i venise în cale și aceasta pentru că nu-i reușise tactica obstructionistă. Odată opera distructivă săvârșită, "l'enfant terrible" se potolea, era mulțumit și-și vedea de treabă.

Fără îndoială că nici scena, nici persoana nu sunt banale. Dar cu ce eram vinovați noi și cu ce era vinovată țara, care trebuia, spre a-și îndeplini legitimele aspirațiuni, să lupte cu asemenea oameni și să stăpânească așa mari temperamente? Și totuși, aproape 30 de ani conducătorii politici ai Regatului Român au trebuit să se trudească cu acest om.

Comisiunea reformelor s'a întrunit numai de vreo două ori la Ministerul de Interne, când l-a ales președinte pe T. Stelian —un omagiu adus târziei sale convertiri la programul și la năzuințele democratice ale partidului— și a împărțit materia însărcinând pe diferiți membri cu adunarea, în timpul vacanțelor, a materialului necesar. În toamnă comisia trebuia, pe baza materialului astfel strâns, să înceapă lucrările și să purceadă la redactarea textelor constituționale. Isbucnirea războiului general la sfârșitul lui Iulie a oprit însă totul în loc.

Țin să mai semnez două fapte din cele dintâi șase luni ale guvernării noastre: vizitele străine și raporturile mele cu Regele Carol.

Din Ianuarie și până în Iunie a fost la București un defileu neîntrerupt de vizite: capete încoronate și personalități politice. Vădit, campania din Bulgaria și pacea de la București ne pusese în evidență, iar lumea, pentru motive deosebite, ne făcea curte. Mai întâi am primit vizita lui Pasici care se întorcea de la Petersburg, unde avusese greutate de rezolvat cu Rușii, pe atunci puternici protectori. Voia să ia contact cu noul guvern, și îndeosebi să sondeze intențiile lui Brătianu cu privire la alianța pe care o contractase cu Maiorescu și cu Venizelos. Căci trebuie să spun că Maiorescu nu se mulțumea să reînnoiască tratatul cu Puterile Centrale în condițiile știute, și că, îndemnat de Take Ionescu, încheiasă și o alianță secretă, defensivă și ofensivă cu Serbia și cu Grecia, privitoare la afacerile balcanice. Brătianu nu a aflat despre această alianță decât după venirea lui la putere, printr'o aluzie a lui Maiorescu la întrevederea ce au avut-o cu prilejul transmiterii puterii. Textul nici nu-l cunoștea, căci documentul era la Regele Carol, care, sub pretext de boală tot amâna arătarea lui. Brătianu mi-a destăinuit aceasta în seara banchetului pe care l-am oferit la Externe lui Pasici pe când îl conduceam acasă cu automobilul.

Era cu drept cuvânt furios. Concepția lui era cu totul alta. El recunoștea interesul pe care-l aveam de a menține foloasele obținute prin tratatul de la București, dar nu înțelegea să ne legăm soarta de Serbia și de Grecia până într'atâta, încât să fim siliți a trage spada pentru interesele acestor țări, care puteau să nu fie întotdeauna și ale noastre. Între ei și noi era într'adevăr o mare deosebire. Pentru ei, Bulgarii și Turcii erau

inamici ireductibili. Noi, odată ce chestia graniței dobrogene se rezolvasse, nu numai că nu mai aveam interese opuse bulgarilor, dar aveam cel mai mare interes să trăim cu dânșii în cele mai frățești raporturi de vecinătate. De asemenea, pentru noi, Turcii nu erau inamici, nu aveam nimic de împărțit cu ei, ci dimpotrivă interesele noastre cereau să trăim în armonie.

Pe de altă parte, Brătianu se temea și, cu drept cuvânt, de considerațiunile ce puteau călăuzi la un moment dat pe politicienii din Atena și din Belgrad și nu era dispus să lase politica României la bunul plac al ambițiunilor și al neastâmpărului lor balcanic.

Pasici n'a prea plecat mulțumit din București și bănuiesc chiar că de atunci datează lipsa lui de simpatie pentru Brătianu.

După Pasici a venit Venizelos. Eram curios să-l cunosc. De când venise, paremi-se din Creta și era aproape necunoscut, opera acestui om mă minunase și îi consacrasem la "Universul", în articolele mele de politică externă, pagini entuziaste. Din nenorocire, a stat prea puțin și n'am putut schimba cu el decât banalități obișnuite. Venise și el pentru tratat și pentru căsătoria Diadohului cu Principesa Elisabetha. A plecat mai puțin decepționat decât colegul său de la Belgrad. Chiar dacă, pe chestia tratatului, Brătianu nu i-a dat multe iluzii, în privința căsătoriei le-a putut avea pe toate. Eram într'adevăr cu toții pentru, singură Principesa s'a opus, cu o hotărîre pe care mulți nu i-o bănuiam. Și a avut dreptate. Instinctul ei a fost mai sigur decât combinațiile prevăzătorilor diplomați. Ce încurcătură s'ar fi ivit când Diadohul făcea alături de tatăl său pe germanofilul la Atena, și ce situație ar fi avut sărmana Principesă obligată, fără mijloace și fără tron, să pribegască prin Elveția. De altminteri, după Venizelos am avut și vizita Diadohului, un principe bine crescut fizicește, însă lipsit de eleganță și neînsemnat moralicește. Avea însă o singură scuză: părea îndrăgostit.

Pe urmă a fost rândul Franței, conferențieri aduși de Blondel, ministrul Franței, în frunte cu Lacour Gayet, care a păstrat o așa mișcătoare amintire despre primirea ce i s'a făcut la noi, încât mai târziu, în timpul războiului, ne-a fost un prieten sincer și un apărător care ne-a adus reale servicii.

A urmat André Tardieu, care era menit să joace la conferință un rol atât de însemnat în ce privește soarta noastră. Am avut cu el mai multe întrevederi, și între altele, la mine acasă o conversație lungă și interesantă despre care păstrez o amintire plăcută. Ea mi-a confirmat părerea pe care de mult o aveam despre dânsul și anume că poseda o ambiție superioară capacității sale. Era un mediocru plin de voință, înzestrat cu o excepțională putere de muncă, hotărît să parvie și, cu asemenea însușiri, condamnat să parvie, cum a și parvenit. Îl urmăream de când scria cronicile externe la "Le Temps", cronici documentate, elaborate cu meticulozitate, dar concepute fără originalitate și scrise

fără strălucire. De altfel, venise în București ca trimis al ziarului "Le Temps", nu ca personalitate oficială, deși bănuiesc că Quay d'Orsey îl trimisese în misiune de observațiuni. Nu cred, de altfel să fi avut motive să păstreze despre vizita sa în România o amintire rea. Desigur, dacă la conferință nu ne-a fost mai prieten, e pentru că nu avea coarda recunoștinței.

În fine, până și Regele Spaniei simțise nevoia să-și manifeste prietenia față de România și de bătrânul și înțeleptul ei Suveran. O misiune militară în frunte cu Infantul Don Alfonso de Bourbon, cumnatul Reginei Maria, a fost primită cu onorurile protocolare la București. Din punct de vedere politic —inutil să spun că lucrul nu avea nici o însemnătate— ne-a dat doar prilejul să mai vedem o femeie frumoasă, pe delicioasa Principesă Beatrice.

Dacă la aceasta voi adăuga că în acest timp Principele Ferdinand și Principesa Maria erau primiți cu deosebite onoruri la Berlin de Împăratul Germaniei și că, întovărășiți de Principele Carol, vizitau la Tzarskoe Selo Curtea Imperială rusească, că între Petersburg și București se urmăreau negociațiuni pentru căsătoria moștenitorului român cu Marea Ducesă Olga, fiica de-a doua a lui Nicolae al II-lea, și că Wilhelm al II-lea își anunțase de mult vizita așteptată de Regele Carol pentru toamnă, la Sinaia, se va putea judeca ce preț se punea atunci pretutindeni pe prietenia României și că bătrânul Rege avea să-și aibă vanitatea satisfăcută și să creadă că-și va încheia într'adevăr în "pace și onor" lunga domnie. Nu bănuia, sărmanul, cum peste câteva luni acest decor minunat va fi doborât la pământ de viforul năpraznic al războiului mondial.

N'ași putea spune că raporturile mele, ca ministru, cu Regele Carol mi-au lăsat o amintire foarte plăcută. Nu mă pot plânge, a fost cu mine foarte afabil și nu mi-a făcut nici un fel de dificultate de ordin politic sau administrativ. Dar, vădit, între bătrânul Suveran și tânărul său ministru nu era nici o afinitate sufletească. Și prin firea, și prin vârsta lui, Regele Carol nu era favorabil ideilor noi, reformelor cu caracter mai pronunțat democratic. Pe mine mă considera ca unul din elementele cele mai înaintate dintre liberali, deci un fel de om primejdios. Se ferea de mine, era prevenit împotriva mea, așa încât stătea și mai în rezervă decât era obiceiul lui să fie cu sfetnicii. Eu afectam o perfectă indiferență și, de fapt, puțin îmi păsa. Am avut întotdeauna convingerea că viața mea politică va fi legată de o altă domnie și aveam față de bătrânul Monarh simțăminte de respect ce sincer vorbind trebuia să ți le inspire persoana și domnia lui și, mai presus de toate, aveam o mare curiozitate.

Mă cunoștea de când m'am născut, fiindcă avea raporturi din cele mai bune cu părinții mei și mama mea fusese înainte de a se mărita, una din doamnele din cercul intim al Reginei Elisabeta. Trăisem o

viață întreagă numai sub domnia lui, de el erau legate toate luptele politice care entuziasmaseră atât tinerețele mele cât și pe cele ale generațiunii mele. De când eram la universitate, se formase în jurul lui o adevărată aureolă. El era domnitorul străin adus de marea generațiune ca să curme odată pentru totdeauna nenorocitele lupte interne pentru domnie, el era căpitanul de la Grivița și de la Plevna, el era întruparea vie a marilor acte în a căror tradiție fusesem cu toții crescuți: Independența și Regatul. Lunga lui domnie reprezenta mai mult decât epoca noastră, era o întreagă pagină de istorie și, fiindcă avea darul să păstreze toată lumea la distanță, el apărea, cum întotdeauna se întâmplă în asemenea cazuri, mai mare decât era în realitate.

Cunoșteam multe din cusururile și din slăbiciunile lui, judecam aspru multe din faptele sale și eram departe de a-l admira după cum se obișnuia de alții. Dar era omul care prezidase destinele țării și sub a cărui oblăduire România ajunsese unde era, era omul care lucrase cu Brătianu, cu Kogălniceanu, cu Rosetti, cu frații Golești, cu Catargiu și cu Lahovareștii. Eram curios să lucrez cu el ca să-l cunosc mai de aproape decât o puteam face ca tânăr într-o audiență oficială, fatal banală și solemnă.

Ei bine, am fost dezamăgit. Spre marea mea surprindere am constatat, întâi, că nu era de loc în curent cu marea majoritate a chestiunilor însemnate de la ordinea zilei. Îmi aduc aminte că într-una din primele audiențe (înainte vreme lucra în fiecare zi a săptămânii cu câte un ministru, în ultimii ani ne chema din când în când; de obicei ne venea rândul la două trei săptămâni) m'am crezut dator să-i fac o largă expunere a planului meu de activitate la ministerul instrucțiunei. M'a ascultat cu o neascunsă lipsă de interes, părea a da foarte puțină importanță situației nenorocite a învățământului nostru primar. Analfabetismul îngrijorător al satelor noastre nu-l interesa și nu-l speria.

În genere nu cunoștea chestiunile școlare, chestiunile religioase singure îl pasionau și, ce-i drept, nu era străin de ele. Nu trebuie uitat că fusese crescut de jesuiți și că avea ceea ce francezii numesc atât de bine „l'empreinte”. Pe lângă aceasta erau două chestiuni religioase care îl preocupau îndeaproape atunci, fiindcă de ele se lega prestigiul țării și, deci, mândria lui personală. Vroia să se clădească la Ierusalim o biserică Românească (creditele se și votaseră sub guvernarea precedentă) și ținea cu orice chip ca la Sft. Munte să avem Mănăstirea noastră românească cu desăvârșire autonomă de lavra grecească, de care țineam până atunci. A trebuit să-i prezint un raport amănunțit asupra întregii organizațiuni a Muntelui Athos, asupra raporturilor dintre diferitele Mănăstiri precum și a drepturilor statelor ortodoxe asupra așezămintelor lor monahale din această antică și stranie republică religioasă. În cursul conversațiilor ce le-am

avut de cele șase-șapte ori cât am lucrat împreună, de la Ianuarie până la Iulie, am putut constata că în celelalte chestiuni era tot atât de puțin în curent cu realitatea lucrurilor și cu însemnătatea nevoilor actuale ale țării, ca și în problemele școlare. Cu câțiva ani înainte, Nicu Filipescu îmi spusese că spre marea lui uimire, ca ministru de război, a constatat completa nepricepere a Regelui în chestiunile militare. Cu cât Principele Ferdinand le stăpânea de bine și era în curent cu toate, cu atât Regele Carol era străin de ele. Se oprișe la starea de lucruri de prin tinerețea lui. Am crezut că Filipescu exagerează fiindcă știam că nu-l iubea pe Regele Carol și aveam motive să suspectez obiectivitatea judecăților unui om atât de pasionat ca el. M'am convins însă că de data asta a avut dreptate.

Colegii, cărora le-am împărtășit impresiile mele, m'au asigurat că Regele Carol nu trebuie judecat după ultimii lui ani, că îmbătrânise și nu mai era el însuși. Barbu Știrbey care, ca administrator al domeniilor Coroanei îl vedea foarte des, mi-a confirmat aceasta. El a putut observa că de la o vreme încoace bătrânul Suveran se obosea până într'atâta, încât nu mai urmărea ceea ce-i spuneai.

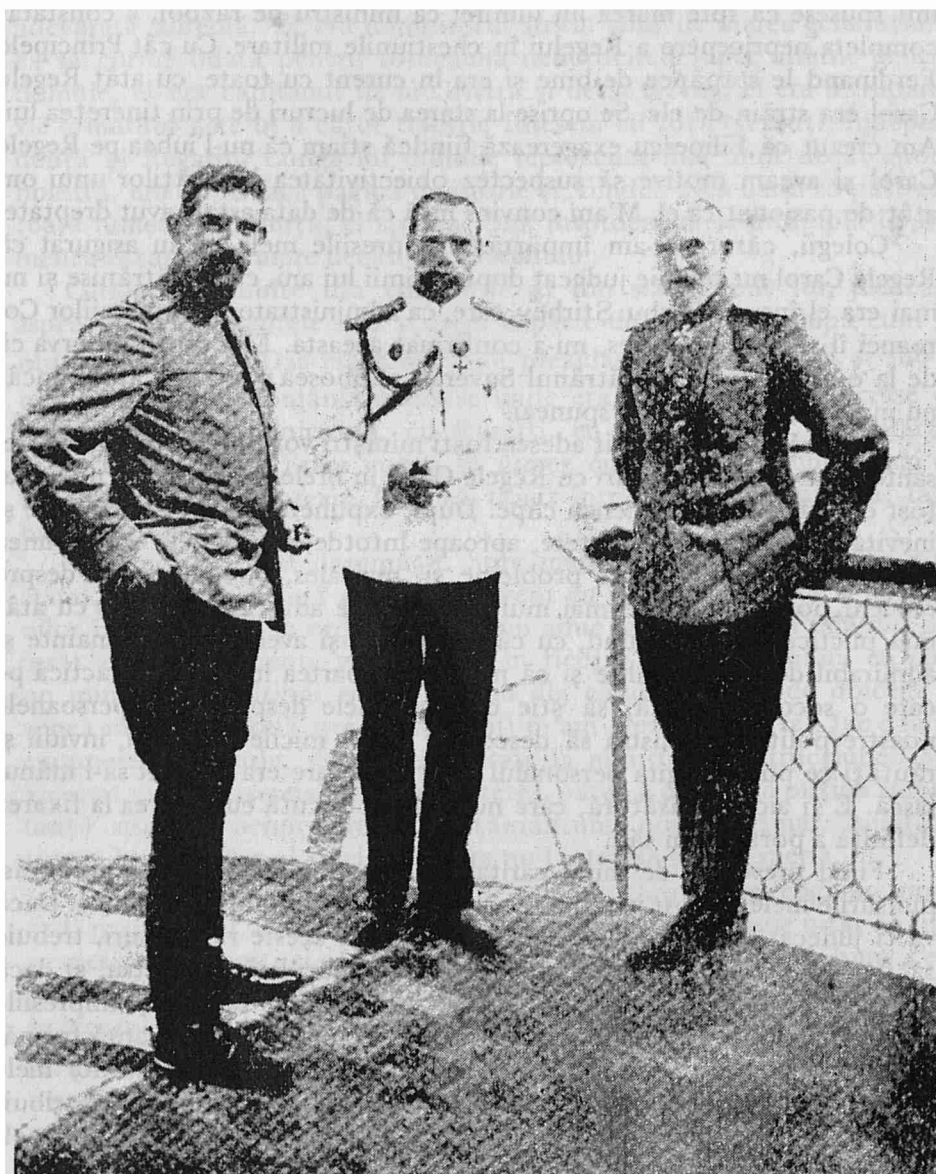
E adevărat că am auzit adesea foști miniștri vorbind de clipele interesante petrecute pe vremuri cu Regele Carol în orele de lucru. Nu mi-a mai fost dat să trăiesc asemenea clipe. După expunerea afacerilor curente și inevitabilele iscăliri de decrete, aproape întotdeauna Regele Carol punea întrebări despre anumite probleme și, mai ales, cerea aprecieri despre oameni politici, de cele mai multe ori despre adversari. Îmi era cu atât mai plicticos să îi răspund, cu cât știam că-și avea părerile dinainte și admirabil de bine stabilite și că nu era din partea lui decât o tactică pe care o socotea șireată, să știe ce cred unele despre altele persoanele noastre politice. Îl distra să descopere astfel micile rivalități, invidii și răutăți ce puteau agita personalul politic pe care era chemat să-l mânuiască. E și aici o trăsătură, care nu trebuie trecută cu vederea la fixarea definitivă a portretului său.

Fiind prevenit de inimi caritabile despre "regala strategema", răspunsurile mele au fost invariabil evasive și de o cumplită banalitate. Dacă va fi judecat însușirile mele psihologice după aceste răspunsuri, trebuie să fi avut o foarte proastă părere despre tânărul său ministru, și dacă cumva le-a și notat în carnetul în care înscris zilnic faptele și impresiile lui, sunt osândit să trec în posteritate sub o foarte neinteresantă formă. În orice caz, lipsa de precizie și de originalitate a răspunsurilor mele nu era de natură să sporească farmecul acestor întrevederi și a contribuit desigur să dea o și mai neplăcută și greoaie amintire raporturilor mele personale cu primul Rege al României.

Am o singură măgulire, anume că în aceste câteva întrevederi am putut să îi afirm de câteva ori și în chipul cel mai categoric necesitatea

înfăptuirii unor reforme democratice sincere și hotărâte.

Acestea au fost raporturile mele cu Carol I de Hohenzollern Sigmaringen.

Regele Carol I, Principele Moștenitor Ferdinand și Țarul Nicolae II, la Constanța

CAPITOLUL TREI

VIZITA ȚARULUI LA CONSTANȚA

Seria oficialităților și a sărbătoririlor prestigiului României a culminat prin vizita Țarului la Constanța. Această vizită merită o mențiune specială fiindcă este în strânsă legătură cu izbucnirea războiului mondial și face oarecum parte din prologul lui. Mi s'a părut atunci că vizita autocratului Tuturor Rușilor se datorește dorinței manifestate de câțva timp de diplomația rusească de a îmbunătăți raporturile cu România precum și proiectului de căsătorie dintre Marea Ducesă Olga și Principele Carol. Azi este lămurit că au fost cu totul altele scopurile urmărite de Nicolae al II-lea și de sfetnicii săi. Se așteptau, dacă nu chiar hotărâseră — această chestiune vom discuta-o mai în urmă — la războiul mondial. Știam că războiul balcanic în care Austria luase pe față apărarea Bulgariei în contra noastră și în care Germania nu ne dăduse hotărît sprijinul ei — crease la noi o atmosferă din ce în ce mai ostilă Triplei Alianțe. Mai știam că politica de maghiarizare desfășurată de Unguri întinsese peste măsură coarda în Ardeal, că în ultimile luni la București toate suferințele fraților asupriți din Monarhia Austro-Ungară fuseseră resimțite cu o intensitate împinsă aproape până la exasperare.

În asemenea condițiuni, Petersburgul credea că momentul e prielnic ca măcar sufletește, dacă nu chiar formal, să mai rupă țesutul ce de atâtea decenii ne-a legat de sistemul politic al triplicei. În orice caz, Rusia socotea că ar fi o neiertată greșală psihologică să nu profite în măsura posibilului de starea de spirit ce domnea atunci în România. În ceasul în care se pregătea războiul mondial, Regatul nostru era un factor prea însemnat ca să nu caute a-i capta bunăvoința. Și, de fapt, în opinia publică, diplomația rusească a reușit, prin vizita de la Constanța, să mai slăbească legăturile atât de slabe cu Berlinul și cu Viena și să stabilească o apropiere sufletească cu marea împărăție de la răsăritul nostru.

Împăratul a sosit de la Yalta, din Crimeea, pe yachtul său „Standard“, cum obișnuia de câțiva ani să călătorească și să-și facă toate vizitele oficiale. Era întovărășit de toată familia sa, de Împărăteasă și de cele patru Mari Ducese, de mostenitorul tronului și de o suită numeroasă și strălucitoare prin uniforme, dacă nu și prin însușirile ei. Cu o zi înainte sosise cu trenul — fiindcă nu suporta marea — Ministrul său de externe Sasonoff.

Vizita imperială a ținut o zi, iar noi ne-am căsnit ca primirea să fie cât mai frumoasă, și mărturisesc că a fost într'adevăr reușită. Recepție în port, Tedeum la Catedrală, ceai pe „Standard“, revistă de trupe, banchet și plecare pe lună, după ce s'a revanșat peste oficialitatea română cu o ploaie de decorații rusești.

Împăratul a fost foarte amabil și, lucru ciudat, Împărăteasa a fost de o amabilitate care a uimit suita sa neobișnuită s'o cunoască sub un asemenea aspect. În afară de Rege, Nicolae al II-lea nu a avut conversații decât cu Brătianu și cu Porumbaru pe care i-a primit pe yachtul său în audiențe particulare destul de lungi. Pe lângă obișnuită declarațiune de prietenie, a insistat însă mult asupra îngrijorării ce i-o inspira situația internațională și în special cea din Balcani. Nota aceasta nu i-a plăcut lui Brătianu, cu atât mai mult cu cât în aparență, nimic nu o justifica. Mi-aduc aminte că locuiam cu el și cu Barbu Stirbey la Hotel Carol și că ne-a comunicat chiar în seara aceea impresiile și nedumeririle lui. Cu Sasonoff, care a stat vreo patru zile, căci de la Constanța a venit la București și la Sinaia —Brătianu a vorbit îndelung și a aflat mai multe lucruri. Sasonoff i-a spus formal că ei doresc pacea, dar dacă Austria se va atinge de Serbia —deși era înaintea asasinării Arhiducelui Franz Ferdinand, începuseră fricțiuni între Viena și Belgrad— ei vor lua apărarea Serbilor, oricare ar fi consecințele. Prestigiul Rusiei nu putea îngădui ca Monarhia Habsburgilor să se atingă de slavii din Orient. Precum Brătianu a declarat-o mai târziu chiar în public, el a comunicat aceasta imediat Cancelariilor din Berlin și din Viena, considerând ca o datorie de aliat și în interesul păcii generale să previe din vreme pe Germani și pe Austrieci de urmările la care s'ar expune în cazul în care ar stărui în politica lor de vrăjmășie împotriva Serbilor. Se știe că, din nenorocire pentru pacea mondială, nici la Wilhelmstrasse, nici la Ballplatz nu s'a ținut nici o seamă de acest prețios avertisment. Probabil că hotărârile erau deja și irevocabil luate.

În schimb, Tripla Alianță era foarte agitată de vizita de la Constanța și vădit nemulțumită. Conte Czernin îndeosebi înmulțea vizitele și întrebările și, ca să se neutralizeze efectele vizitelor, se recurgea chiar la mijloace copilărești. Între altele, ei au decorat pe Barbu Stirbey cu marele cordon al Coroanei de Fer și au ținut să-i trimită decorația la Constanța chiar în ziua sosirii Țarului, ca și cum asemenea mijloace ar fi putut împiedeca sau determina ceva în politica României. Cel mult ne-a dat prilejul, mie și lui Stirbey, să râdem să râdem pe socoteala lor.

De altminteri, pe când Țarul era la Constanța, la Konopicht avea loc vestita întrunire între Împăratul Wilhelm și Arhiducele Franz Ferdinand, unde știut este că se pune la cale războiul ce după două luni trebuia să însângereze lumea întreagă. Își făceau toți pregătirile, și dintr'o parte și dintr'alta. Regele Carol însă n'a avut impresia că se pregătește ceva. De la Berlin și de la Viena nu i s'a spus nimic. Conform informațiilor sale avea convingerea că războiul mondial va izbucni, știa că Germania îl voiește și îl pregătește, dar credea că nu va fi deslăn-

Fig. 4

țuit decât peste doi ani. După Constanța a și zis-o de altfel fără înconjur lui Take Ionescu, care venise să-și ia ziua bună dela el înainte de a pleca în vacanță la Paris și la Londra. Take Ionescu mi-a repetat-o de mai multe ori la Iași și, dacă nu mă înșel, ne-a spus-o odată și în Consiliu de Miniștri.

Întrucât mă privește, nu pot să mă gândesc la vizita de la Constanța fără o adâncă melancolie. Când îmi amintesc ce reprezenta atunci Nicolae al II-lea, ce putere și ce fast, iar apoi când mă gândesc în ce catastrofă groaznică s'a prăbușit după patru ani; el, dinastia, tronul și împărăția lui. Când îmi aduc aminte de Împărăteasă, de fetele pline de speranță și de tinerețe, de fericire, ori de micul, frumosul și răsfățatul copil menit să moștenească tot ceea ce în decursul veacurilor geniul, tenacitatea, norocul, spiritul hrăpăreț și pofta de dominațiune a Romanoffilor a putut să adune și când reflectez în ce mod jalnic și fioros toți deodată au murit după câțiva ani la hotarele Siberiei, de toți părăsiți, huliți, batjocoriți și masacrați ca niște bestii răufăcătoare, mă cuprinde un mare simțământ de milă omenească și o nesdruncinată credință în determinismul fenomenelor istorice.

Au plătit sărmanii, au plătit cu viața și cu sângele lor vinovat și nevinovat anacronismul regimului pe care îl reprezentau. În vremurile noastre de democratism și de socializare, încă o forță pământească care nu putea să mai impuie lumii ideea autocratică a trebuit să dispară cu aceeași fatalitate cu care noaptea urmează zilei și anotimpurile se succed unele după altele. Și a pierit în vâltorile acestui neînălăturabil cataclism Nicolae al II-lea așa cum ar fi pierit oricine s'ar fi aflat în locul lui. Nu vreau să iau apărarea acestui Suveran și, mai puțin, apărarea criminalului dezechilibru al protectorului lui Rasputin, dar mi se pare ridicol să ne închipuim că în ceasul în care evoluțiunea istorică dădea ideii democratice și principiului naționalităților puțința mult așteptatei lor erupțiuni, ca în acest ceas suprem un om, oricare ar fi fost el, să fi putut menține laolaltă o organizațiune politică atât de desăvârșit în contradicție cu aceste idei și cu aceste principii, organizație ce conținea în structura ei intimă toți, dar absolut toți germenii descompunerii reclamate de desfășurarea fatală a evenimentelor istorice. Tronul Rusiei a fost o calamitate pentru el, iar el o calamitate pentru tronul Rusiei. De aceea, departe de a vedea în Nicolae al II-lea tiranul, văd în el omul demn de compătimit, un om mediocru, fără voință, dar nu fără de inteligență, bun tată de familie, muncitor, conștiincios, generos, lipsit de ambiție și de orice trufie, neavând nici unul din viciile și niciuna din pasiunile extraordinarei sale dinastii.

În ajunul venirii sale la Constanța făcusem la capul Tuzla o excursie cu Regina Maria, care, fiindu-i vară primară, îl cunoștea bine și avea chiar pentru el o neascunsă slăbiciune — se spune că Nicolae al II-lea avuse în tinerețe o pasiune pentru dânsa și, fapt este că, până la sfârșit, i-a arătat întotdeauna o deosebită afecțiune. Dânsa mi-a spus: "Ca toată

lumea ai auzit despre 'Niky' (așa i se zicea în familie) că e prost, lipsit de orice atracție fizică. E adevărat că dacă îl compari cu alți membrii ai familiei Romanoff, toți bărbați înalți și de o mare frumusețe, Împăratul nu este un Adonis, dar vei vedea mâine că nu este deloc așa cum s'a creat legenda în jurul lui. Ca Suveran nu-i iau apărarea, dar ca om te asigur că nu e prost și, în orice caz, că e plin de simplitate și de farmec."

Avea dreptate, era un om simpatic. Avea o expresie dulce și melancolică, o superbă voce de bas care ne-a isbit pe toți când și-a rostit la banchet cuvântarea, avea cele mai atrăgătoare maniere și, prin contrastul dintre măreția situației sale și simplitatea persoanei lui, un farmec netăgăduit.

Nu aş putea spune același lucru și despre Împărăteasă. Frumusețea ei se vestejise. Dimineța când s'a coborât de pe vapor, ne-a făcut tuturor impresia unei guvernante germane. Seara, la banchet, în rochia de bal împodobită cu diamante (mediocre de altminteri), nu era lipsită de oarecare majestate. O expresie severă, înțepată, rece, cu privirea pierdută și îngrijorată totodată. Un aer groaznic de plictiseală și de tristețe, un suflet vădit neliniștit și chinuit. Anturajul ei afirma că era amabilă și veselă cum nu o văzuse de ani de zile. Într'adevăr, a participat la toate solemnitățile programului, deși anunțase înainte că starea sănătății nu-i va permite să asiste decât la unele. Seara, după banchet, a cerut chiar să i se prezinte câțiva din oamenii noștri politici aflători acolo. Am fost dintre cei cu care s'a întreținut. Mi-a vorbit de bucuria ei de a fi venit la Constanța, de minunata poziție a portului nostru, de amintirea neștersă ce o va păstra despre această călătorie, mai cu seamă de noaptea precedentă petrecută pe puntea yachtului pe o lună de o neîntrecută frumusețe. În ochii săi era o melancolie nespusă, iar de lună vorbea cu pasiunea concentrată a unei inimi înamorate. Am bănuir că se gândea la Rasputin, despre care deja se vorbea atâta. Poate însă că insult zadarnic memoria femeii; destul a păcătuit Suverana ca să nu mai încarc femeia cu învinuiri gratuite și cu bănuiri poate nedreptățite. Un lucru este sigur: m'am despărțit de Alexandra Feodorovna, de acum încolo Împărăteasa de-a pururi istorică a Rusiei, cu impresia că e o femeie bolnavă, neurastenică sau isterică, dacă nu și una și alta. Acesta e de altfel, cred, și adevărul istoric. Generațiunile viitoare vor da despre această stranie Împărăteasă în sentința lor definitivă criteriul pentru judecarea și scuza pentru justificarea nefastei ei influențe.

Încă o dată, când, seara, pe aceeași lună admirabilă care în ajun fermecase pe Împărăteasa Alexandra, "Standard"-ul somptuos, ieșea din portul Constanța în sunetul imnurilor și în aclamațiuni, nimeni dintre noi nu bănuia că el purta într'însul hotărârile premeditate ale unei conflagrațiuni universale precum și jertfele cele mai tragice ale acestei groaznice zguduirii a așezămintelor și întocmirilor lumești.

Nicolae al II-lea, după ce căutase să-și asigure prietenia Românicilor, a plecat prin Odessa la Chișinău ca să inaugureze statuia strămoșului său în domnie, Alexandru I Pavlovici, acel ce prin silă și viclenie smulsese Basarabia de la sânul patriei Române.

Era față de noi o zadarnică cruzime. Soarta ne-a răzbunat cu prisosință, când, patru ani în urmă, el zăcea mort prin Siberia fără urme de mormânt, iar Basarabia, reîntoarsă la patria mamă, punca să se arunce la pământ chipul de bronz al neînduplecatului ei cuceritor și al vremelnicului ei asupritor.

CAPITOLUL PATRU

IZBUCNIREA RĂZBOIULUI GENERAL

După vizita Țarului, pe când Constituanta era încă deschisă, în Iunie, m'am dus la Potlogi în Dâmbovița să prezidez o serbare școlară. Întorcându-mă pe la șapte seara cu automobilul, mi se spune că Brătianu mă căutase în mai multe rânduri. Am bănuiră imediat că se întâmplase ceva excepțional, fiindcă dânsul nu prea avea obiceiul, mai ales duminicile, să ne cheme cu asemenea insistență. Intrigat, m'am repezit, deci la el și l-am găsit foarte agitat. „Arhiducele Franz Ferdinand și soția sa au fost asasi-nați la Sarajevo“, îmi spune el. Nu cred că Brătianu să fi văzut imediat în acest complot de origine sârbească pretextul, pentru Puterile Centrale, al declarării războiului mondial. Dar el era de câțiva ani preocupat ca, în cadrul alianței noastre cu Austria, Germania să asigure alt regim Românilor din Ungaria. Inutil să mai spun că, dacă el ar fi fost la Guvern, tratatul nu se reînnoia la 1913 fără serioase concesiuni în favoarea fraților noștri de peste munți. În orice caz se poate tocmai din cauză că Maiorescu nu făcuse nimic pentru dânsii ca Brătianu să-și pună toată nădejdea în Arhiducele Franz Ferdinand. Cunoștea ura lui împotriva Maghiarilor și era convins că deocamdată, prin influența lui, din zi în zi crescândă, și, mai târziu, ca împărat, prin voința și hotărârea sa suverană, va asigura elementului românesc din monarhia Habsburgilor largi drepturi naționale, dacă nu chiar autonomia Ardealului.

Cu câțiva ani înainte, Arhiducele vizitase pe Regele Carol la Sinaia și făcuse cu acest prilej lui Brătianu declarațiuni atât de categorice în privința intențiunilor sale față de Români cât și în privința hotărârilor sale de a reduce influența Ungurilor, încât de atunci Brătianu dobândise pentru Arhiduce o mare încredere și aștepta cu nerăbdare urcarea lui pe tron. Drama de la Sarajevo îi năruia toate aceste proiecte și speranțe. Eu însă nu împărtășeam întru nimic măhnirea șefului meu. Nu contestam câtuși de puțin sinceritatea Arhiducelui, dar aveam de mult convingerea că, departe de a fi un cap politic, nu era decât un impulsiv și un brutal, care, odată ajuns pe tron, sau va voi să-și impună voința și, uneori, capriciile cu lipsa de pricepere și cu autocratismul caracteristic firii sale, și atunci va sfărâma organismul plâpând al monarhiei în loc să-l conso-

lideze, sau, ajuns la domnie, va renunța, spre a se putea menține, la anti-patiile și la simpatiile lui și va face concesii diferitelor elemente, în primul rând celor mai neastâmpărați și celor mai gălăgioși, adică tocmai Ungurilor. În general nu părea imposibil că în fruntea monarhiei Habsburgilor să se afle un om care să fie în război pe față și violent cu toată Ungaria și nu avea nici o încredere în posibilitatea de a se realiza federalizarea Austriei prin ură și răzbunări, astfel cum o concepea moștenitorul lui Franz—Josef. Pentru mine, el reprezenta nu o mare speranță, ci cea mai crudă deziluzie ce aștepta Românismul.

Când mă uit azi înapoi, când urmăresc tot ce s'a aflat mai încoace despre rolul Arhiducelui, tot ce s'a desvăluit despre caracterul și mentalitatea sa, chiar de către intimii lui, ca de pildă de către Contele Czernin în memorii, tare mă tem că am avut dreptate în judecata mea. De la viața Arhiducelui, Românii n'ar fi câștigat nimic, de la moartea lui am câștigat totul. Unitatea națională pornește de la glonte ucigașului din Sarajevo. De multe ori în viață am constatat că ceea ce la prima vedere ți se pare o nenorocire, este de fapt o mare fericire și vice-versa. De aceea mi se pare acum de necrezut ca un român să fi jelit și să fi fost nenorocit de moartea lui Franz Ferdinand d'Este!

Impresia generală în public a fost aceeași ca și a lui Brătianu, și anume că dispare un mare protector al Românilor. Nimeni nu se gândea la războiul general.

Eu, în orice caz, sunt dator să mărturisesc că eram sigur că războiul nu va izbucni. Știam că în Franța și în Anglia există un atotputernic curent pacifist și că Germania, în plină prosperitate și fericire, sau Austria, șubredă din toate părțile, nu puteau să cuteze a deslănțui un război pentru ele cu sorți îndoielnice de izbândă. Mi se părea o așa aberație mintală, încât credeam conducătorii acestor state incapabili de ea. Mă temeam că este vorba de Rusia, fiindcă nu-mi făceam nici-o iluzie despre cuminența sau prevederea regimului ei, dar știindu-i politica externă atât de strâns legată de a Franței și de a Angliei, nu o credeam în stare să se arunce în aventura unui război fără aprobarea aliaților ei, aprobare pe care în nici un caz nu o putea avea.

Raționamentul meu era impecabil și temeinicia lui în ceea ce privea Germania, Austria și Rusia apare azi mai lămurită decât oricând. Uitasem un singur lucru, că acțiunile omenești nu sunt conduse de logică, ci de cele mai multe ori de pasiuni. Dacă logica ar fi cârmuit lumea, războiul mondial nu ar fi putut izbucni niciodată, dar fiindcă patimile sunt însă mai puternice decât rațiunea, Germania, Austria și Rusia s'au aruncat singure și cu o sublimă inconștiență în prăpastia spre care nimeni nu le îmboldea.

De altminteri, credința era așa de generală, încât după închiderea

scurtei sesiuni a Constituintei, Regele Carol a plecat liniștit la Sinaia ca să-și petreacă vara și vacanțele. Îl văd încă senin și vesel la fereastra vagonului salutând grav, cu un singur deget încovoiat la marginea chipiului autoritățile care veniseră să-l întovărășească și mi-a rămas întipărită imaginea lui pe când, încet, trenul regal dispărea. Erau ultimile priviri pe care bătrânul Rege le îndrepta asupra capitalei sale, căci nu s'a mai reîntors într'însa decât mort în drum spre locașul său de veci de la Curtea de Argeș. Am cugetat adesea la această plecare. Am fi fost îndrituiți în acea clipă să socotim pe Regele Carol ca pe cel mai fericit dintre muritori, fiindcă după mari greutăți, multe stăruințe, multă răbdare și multă trudă învinsese toate greutățile ce îi stătuseră în cale. Înăuntru, țara lui se bucura de roadele unei păci îndelungate și-și desăvârșea organizațiunea internă începută de atâția ani, mereu îmbunătățită prin mari și hotărâtoare reforme în spiritul democratic al vremurilor. În afară, printr'un al doilea război fericit, prestigiul țării era la apogeu, cele mai mari puteri căutau prietenia micului Regat Dunărean. La 76 de ani și după 48 de ani de străduințe nu se putea concepe un sfârșit de domnie mai fericit și mai strălucit. Și totuși, peste trei săptămâni trebuia să se adeverească și pentru Regele Carol proverbul că până la moarte să nu zici de nimeni că a fost fericit. Noi, miniștrii, de asemenea, fără a bănui ceea ce ne aștepta, ne-am pregătit de vacanțe. Am avut la Ministerul de Interne un consiliu în care ne-am împărțit concediile și interimalele. Astfel, în lipsa lui Porumbaru trebuia să iau eu interimatul externelor. Pe când ne ocupam cu asemenea formalități și unii din noi își făceau bagajele, cerul a început deodată să se întunece. De la granița Bulgariei, din Cadrilater, veneau știri ciudate. Bande bulgărești atacau posturile noastre de grăniceri. Zilnic erau morți și răniți. Guvernul din Sofia, luat la socoteală, făcea într'o zi cele mai categorice protestațiuni de amicitie, făgăduia că va lua măsuri, a doua zi însă ne pomeneam cu o incursiune și mai îndrăzneată, cu atacuri și mai violente. N'am putut desluși nici până azi ce era în dosul acestor provocări; bande de comitagii încurajate pe sub mână de guvernul lui Ferdinand de Coburg? Dar atunci cum se face că în cele mai multe din aceste atacuri figurau chiar soldați gradați bulgari în activitate? Nu era mai de grabă un fel de avertisment pe care Austriecii vroiau să ni-l dea în ajunul războiului ca să ne intimideze? Ei știau cât de ostilă le era opinia publică, mai ales după vizita de la Constanța, și își închipuiau poate că, asmuțind pe Bulgari ne vor face să ne temem de pericolul la care ne-am expune dacă nu stam credincioși alături de ei. Împreună cu Barbu Stirbey i-am expus lui Brătianu această presupunere. S'a supărat pe noi cum nu l-am văzut supărându-se niciodată, luând cu căldură apărarea Austriei. Sunt sigur că supărarea lui era prefăcută și cine știe ce combinații urmărea el atunci sau ce impresie voia să dea? În aceste pri-

vințe Brătianu avea subtilități infinite și rămâne și azi insondabil pentru mine. Dar, oricum, era plictisit de hărțuielile bulgărești și de aceea ne-a chemat la Consiliu și ne-a rugat să ne amânăm concediile.

De altminteri, norii se adunau tot mai amenințători. Austriecii descoperiseră că asasinarea Arhiducelui fusese pusă la cale la Belgrad, că pornea de la o societate iredentistă pan-sârbească. Viena cerea deci satisfacție, iar amenințările ei luau o formă netăgăduit gravă. Berlinul susținea atitudinea Ballplatz-ului, iar la Petersburg se ridicau glasuri în favoarea Serbiei. Vădit, situația internațională se încurca.

Brătianu era îngrijat. Am prânzit împreună într-o seară la Martha Bibescu la Mogoșoaia și în drum mi-a împărtășit, cu obișnuitele reticente, grijile lui și mi-a vorbit de războiul general. Cerul era negru și după o zi de călduri înăbușitoare tuna și fulgera: era prima mea viziune a cataclismului ce sta să se deslănțuiască. La câteva zile am plecat pentru o zi două la Vâlcea, unde n'am mai avut nici o știre și n'am mai citit nici un ziar. Întorcându-mă apoi aflu de nota Contelui Berchtold trimisă în ajun Sârbilor; trimit repede să văd textul. Nu mai încăpea îndoială, Austria-Ungaria împingea la război. Totuși nu puteam crede într'un asemenea act de demență din partea Puterilor Centrale; până în cele din urmă furtuna trebuia să fie înlăturată, dacă nu de la Berlin și de la Petersburg, atunci de la Paris sau de la Londra trebuia să vie mijlocul de aplanare a conflictului, vreo formulă de împăcare, vreo propunere de meditațiune ori consimțământul mutual pentru vreun arbitragiu.

Cu cât zilele treceau, telegramele erau însă mai îngrijorătoare. Evenimentele se precipitau cu o iuțală vertiginoasă, Împăratul Wilhelm se întorsese în grabă din călătoria sa din Norvegia, Președintele Republicii franceze —care era în vizită oficială la Tsarskoe-Selo— se înapoia cât mai repede la Paris, în Anglia erau neîncetate consfătuiri și consilii de Miniștri, la Roma agitație și la Viena pentru prima dată hotărâre și intransigență.

Din îndemnul lui Brătianu am plecat la Sinaia. Nu voi uita acele zile. De dimineața până seara stăteam la Castelul Peleş în camera rezervată acolo primului ministru. Împreună cu mai mulți colegi, de obicei Antonescu, Angelescu și Radovici, așteptam știrile. Zeci de telegrame soseau la fiecare moment de la agenții, de la legațiile noastre de pretutindeni. Bietul Constantin Brătianu ametise cifrând și descifrând. Brătianu venea și ieșea. Stătea ceasuri întregi jos cu Regele Carol, apoi se urca sus la noi, era frământat cum cred că nu l-am mai văzut niciodată de atunci. Treceam prin alternative de speranță și descurajare. Eu mai păstram oarecare nădejde. Brătianu era convins că mergem cu pași siguri și repezi spre războiul general. Singur ceasul din turnul Castelului, cu bătăile lui sonore, ne trezea la intervale regulate din lumea de gânduri și de griji în care stam cufundați.

Restul se știe — este de domeniul istoriei universale: declarația de război a Austriei, solidarizarea Germaniei cu ea, mobilizarea rusească, eforturile desperate ale lui Sir Edward Grey și a celor din Paris de a salva pacea lumii printr'un arbitragiu, refuzul Berlinului, violarea neutralității Belgiei, intrarea în acțiune a Angliei.

Toată Europa era în foc. A cui era vina? S'a discutat lung această chestie. Puterile centrale au aruncat vina asupra Ententei și în special asupra Angliei, Ententa la rândul ei a aruncat toată vina numai asupra Puterilor centrale și în special asupra Germaniei. Că Franța și că Anglia sunt nevinovate, cred că este astăzi destul de lămurit dovedit ca să nu mai fie nevoie a mai discuta din nou problema. Nu cred drept a atribui însă vina numai Puterilor centrale. După părerea mea, trei state sunt vinovate în aceeași măsură de izbucnirea războiului general: Germania, Austria și Rusia. Coincidență curioasă: cele trei victime principale, pedeapsa soartei. Mai întâi, turburarea situației internaționale datează de la venirea în capul diplomației rusești a D-lui Iswolsky și de la venirea în capul diplomației austriece a Baronului de Aerenthal. D-nul Iswolsky era tipul diplomatului rus de școală veche, panslavist în concepții, brutal, perfid și lipsit de scrupule în metodele lui; iar Baronul de Aerenthal era imperialist și ieșea din acea școală de oameni politici cari își închipuiau că Austria poate fi salvată prin succese externe, fără să înțeleagă că, sărmăna Monarhie nu avea puterea să mai facă nici un fel de imperialism. Afară de aceasta, între acești doi oameni mediocri și vanitoși exista, de pe vremea când amândoi se întâlniseră la Petersburg, o rivalitate personală. Suprema lor preocupare era să se învingă unul pe altul. E lesne de înțeles ce a putut ajunge diplomația europeană sub inspirațiunea și conducerea acestor factori, din nenorocire investiți cu puteri hotărâtoare: redeschiderea chestiei Orientului prin afacerea Bosniei și Herzegovinei, de unde, drept corolar, războiul balcanic, iar din războiul balcanic războiul general. De altfel în răstimp Aerenthal a murit, însă prea târziu ca Ballplatzul să nu rămână îmbibat de spiritul și de oamenii lui, iar Iswolsky și-a frânt gâtul la Petersburg și a trebuit să se retragă la ambasada din Paris. Dar și din acest post însemnat, folosindu-se de legăturile pe care le avea cu Curtea imperială, el a continuat să exercite asupra politicii externe a Rusiei o influență cu desăvârșire precumpănitoare. În lipsa, mai ales a unor personalități mai de seamă în diplomația rusească sau, în genere, în personalul politic din Petersburg, el a dirigit neconștient politica externă a Împărăției moscovite. Ministerul oficial al afacerilor străine rusești era în tot acest răstimp pe cheiurile Nevei, cel ocult și real era însă la ambasada din rue St. Dominique. Ori, Iswolski era pentru rozboi, mintea lui fiind stăpânită de ambițiunea dominațiunei continentale a Rusiei, de visurile vechi cu privire la Constantinopole și la strâmtori, de întărirea tuturor popoarelor slave și de desvoltarea lor sub protecția tutelară a Țarilor. Pentru aceasta,

Austria trebuia sfărâmată, iar Germania înfrântă cu ajutorul Angliei și Franței. El credea lucrul posibil și momentul nimerit așa că a lucrat în acest sens din răspuțeri. Extremul Orient, înspre care predecesorii lui îndreptaseră toată puterea de expansiune a Rusiei, i se părea, mai ales după nefericitul război cu Japonia, un teren de activitate secundar și, în orice caz, nedemn de tradițiunile mărețe ale diplomației moscovite. Orientul trebuia răscolit. În el se găseau din prisos scânteile ce vor aprinde marele incendiu dorit. Putem crede oare, că Sârbii, a doua zi după încheierea războiului balcanic ar fi cutezat ei să provoace Austria dacă n'ar fi fost îndemnați și dacă nu s'ar fi știut susținuți? Să punem în legătură atitudinea semeață a Sârbilor cu declarațiile Țarului și ale lui Sasonoff la Constanța și vom vedea ce limpede apare toată urzeala conspirației. Trebuie recunoscut că la Petersburg, sau mai bine zis la ambasada rusească din Paris, s'a lucrat mai bine, s'a mascat jocul mai cu dibăcie decât la Viena și la Berlin, unde nici un Bethman-Hollweg nici un Jagow, nici un Berchtold și nici un Forgach nu s'au priceput să salveze aparențele. Dar că Iswolsky a pregătit și a împins la războiul general, este neîndoelnic și evident. De altminteri, după ce războiul izbucnise, nu se ascundea s'o mărturisească; o știu de la prieteni comuni, care îl cunoșteau bine, și care l-au auzit lăudându-se chiar cu această ispravă. Spunea cu un aer de nețăr-murită satisfacție: "*Cette guerre c'est ma guerre*"(*) și, în megalomania lui, anunța deja că va fi plenipotențiarul Rusiei la conferința păcii și expunea cu de-amănuntul felul în care el va dicta pacea lumii. Franța și Anglia, încrezătoare în protestațiunile pacifice de la Petersburg, au fost străine de tot acest țesut de intrigi și s'au pomenit astfel fără voia lor târîte în războiul mondial. Numai târziu au cunoscut rolul lui Iswolsky. Politicienii francezi, preocupați numai de frământările interne și însetați de pace până la neprevedere, ca și pacifistul Sir Edward Grey, aveau cu adevărat conștiința curată și puteau deci fără fățarnicie să afirme sus și tare că n'au vrut războiul mondial.

Precum am spus, vinovăția Germaniei este azi, după dezvăluirea tutu-ror actelor și după mărturisirile factorilor răspunzători, mai presus de orice discuție. La dosarul cauzei se cuvine însă, după părerea mea, să ră-mână consemnată și o dovadă despre care nu s'a vorbit îndeajuns și care, după părerea mea, e poate cea mai zdrobitoare din toate dovezile ce s'au adus împotriva diplomației germane. Vreau să vorbesc de declarațiunile pe care Împăratul Wilhelm le-a făcut în Decembrie 1913 Regelui Spaniei. Le cunosc prin Ducele de Luynes, care se afla printre ofițerii trimiși de Franța la noi, în timpul războiului. Ori, iată ce ne-a povestit dânsul la

(*) *„Quand j'aurais mis ma signature au bas du traité qui demembrera l'Autriche, je me dirais quand même avec regret qu'on aura brisé un bibelot ancien pour le remplacer par du pitchpin”.*

Iași: Prin credința ce familia lui a păstrat neclintit dinastiei Bourbon, a avut întotdeauna legături de intimitate cu Curtea Spaniei. Alfons XIII nu venea niciodată la Paris fără să-l vadă sau fără să petreacă o zi în vestitul său castel de la Dampierre, lângă Paris. Când Regele s'a dus în Decembrie 1913 să facă Împăratului Wilhelm o vizită oficială, s'a oprit 24 de ore numai la Paris, unde l-a chemat pe Ducele de Luynes și, vesel cum era, l-a rugat ca pentru întoarcere, când va sta mai mult în capitala Franței, să-i organizeze la el, sau nu-mi mai aduc aminte la ce membru cunoscut din înalta aristocrație franceză, o mare vânătoare. La întoarcere, Ducele de Luynes se prezintă la Alfons XIII cu programul vânătorii proiectate și, spre marea lui uimire, în locul suveranului vesel de acum câteva zile, găsi un om nervos și preocupat. „Dar D-Voastră vă dați seama în Franța că sunteți în ajunul războiului?” — izbucni deodată Alfons XIII.

„Eu cel puțin”, zice Ducele de Luynes, „nu bănuiam nimic”. „Da, sunteți și suntem cu toții în ajunul războiului general. Împăratul Wilhelm mi-a spus-o la Berlin. Mi-a mărturisit totul. Că 30 de ani a luptat să menție pacea, că el personal e în contra războiului și azi, dar că nu are ce face, curentul războiului fiind atât de puternic încât, cu toate eforturile lui, nu mai este în măsură să-l stăpânească. Lumea militară și cea financiară, în frunte cu fiul său Kronprinzul, susțin că momentul de față e cel mai prielnic pentru a da o lovitură sigură și că, așa fiind, după multă luptă sufletească, s'a hotărît să pornească războiul cerut de tot poporul său, întrucât cu toată repulsiunea lui pentru un conflict armat nu-și recunoaște dreptul de a sta în calea a ceea ce toți consideră ca folositor măririi Germaniei”. Alfons XIII adăugă că a încercat să pledeze cauza păcii, dar a fost în zadar. Ducele de Luynes rămase înmărmurit. El spuse imediat Regelui: „Sire, nu-mi spune lucrurile acestea mie, știi că eu, ca regalist înfocat, nu sunt nimic și n'am nici o trecere în țara mea, ca francez te conjur însă să repeți cele ce mi-ai destăinuit, deseară, Președintelui Republicii la prânzul pe care îl dă în cinstea Majestății Tale”. Regele a făgăduit și a doua zi la vânătoare a afirmat Ducelui de Luynes că a repetat Președintelui Poincaré conversația sa cu Wilhelm II.

După o asemenea mărturie e greu ca Germania să mai nege culpabilitatea ei. Cel mult ne-am putea întreba dacă Franța și Anglia nu ar fi trebuit să ție mai mult seama de această prețioasă încunoștiințare și dacă nu s'ar fi convenit, în urma ei, să ia anume măsuri ca să nu fi fost șase luni mai târziu surprinse în chip atât de crud și de costisitor. Este aici un punct de istorie și de vinovăție care se va lămuri, desigur, într-o zi. Chiar azi nu are decât un interes academic să se știe cine e vinovat de izbucnirea războiului. Nu aceasta ne preocupa pe noi la Castelul Peleş în 1914, alta era întrebarea, marea, chinuitoarea întrebare care ni se punea tuturor și ne cerea grabnic răspuns. Ce face România în mijlocul acestei conflagrațiuni

generale? Intrăm alături de aliații noștri de trei decenii? Mergem cu Rusia și cu Franța și cu Anglia? Sau rămânem neutri?

Brătianu ne-a chemat la un consiliu de miniștri la Costinescu acasă și ne-a pus întrebarea: ce facem? Am spus că pentru a putea da un răspuns am vrea să știm mai întâi ce legături avem cu Puterile Centrale? Suntem legați de ei printr'o alianță formală? Și ce obligații derivă pentru noi din această alianță formală? Mi-aduc aminte că eu, cel dintâi, am pus această firească chestiune. Brătianu răspunse, și nu voi uita niciodată cuvintele lui. "Nu știu, presupuneți pentru moment că n'am avea nici o alianță cu Puterile Centrale. Ce sunteți de părere că trebuie să facem?" Aproape toți am răspuns că față de problema Românilor din Ungaria și față de sentimentul public din Regat, nu vedem puțința să luăm armele alături de Austro-Germania. Cel mai categoric a fost Costinescu, dar toți am cerut să cunoșteam lămurit angajamentul țării față de Tripla Alianță. Brătianu, tot enigmatic pe chestia tratatului, a conchis spunând că el are aceeași reacțiune ca și noi. Ne-am răspândit rămânând să ne mai întrunim și să mai discutăm chestiunea. Și într'adevăr, în zilele următoare, am avut neîncetate conferințe în vila lui Costinescu. N'aș putea preciza câte anume, și de altminteri n'are importanță, ceea ce este însemnat e că în aceste convorbiri s'a precizat pentru noi neputința de a merge alături de Puterile Centrale și s'a lămurit în fine chestia tratatului. Este fenomenal dar așa e: în afară de trei-patru persoane, nimeni nu știa dacă avem sau nu o alianță formală cu Germania, Austria și Italia. Că n'o știam eu, intrat de șase luni în guvern, s'ar mai putea explica, că n'o știau ceilalți colegi, care mai fuseseră miniștri, să zicem că s'ar fi putut justifica, că n'o știa Porumbaru, ministru de Externe, era și comic și inadmisibil totodată, dar că n'o știa nici Costinescu, homo regius din partid, și că n'o știa Ferichide, aceasta depășește tot ce-mi puteam și ce îmi mai pot închipui și azi. Costinescu știa ceva printr'o indiscreție, dar sigur nu era, iar textul nu-l văzuse niciodată. Ferichide știa cât știam și eu și ceilalți, adică nimic. În treacăt fie zis, dânsul era furios că Brătianu nu-i spusese niciodată și poate că veteranul luptătorilor liberali avea dreptate.

Dar aceasta nu e totul. În rândul conservatorilor se știa tot așa de puțin, privitor la tratat, ca și în rândurile noastre. Filipescu n'avea cunoștință de el și nu-l citise. Take Ionescu aflase târziu de tot de existența lui, Regele îi arătase anume pasagii, textul complet îi era însă necunoscut. Marghiloman, ca șef de partid, nu fusese nici el pus în curent. Ceilalți nu știam nimic, sau cel mult aveam bănueli rezultând din aluzii sau din jumătăți de indiscreții. Singuri, Carp și Maiorescu îl cunoșteau cu de amănuntul. Scriind aceste rânduri am și azi impresia că povestesc un basm. Cum era cu puțință ca o țară să fi fost treizeci de ani legată de o anumită constelațiune politică, să-și fi conformat toate gestiunile și toate faptele intereselor acelei constelațiuni și că oamenii ei din guvern, executorii ace-

lei politici, să nu fi cunoscut politica pe care erau chemați s'o slujească, să fi jucat rolul inconștient al unor marionete trase de sfori nebănuite de ei?

Nu mă pot împăca cu această parodie politică înjositoare pentru demnitatea oamenilor noștri de guvern și, adaug, incompatibilă cu interesele reale ale țării. Alianțele adevărate sunt cele care au pătruns în conștiința publică, acelea al căror reciproc folos apare limpede în ochii tuturor interesaiților. Alianțele secrete, întemeiate numai pe combinații de cancelarii, pe simpatii de monarhi, sau pe angajamente de oameni politici, sunt alianțe izbite de caducitate. Degeaba le-a pecetluit și reînnoit Regele Carol cu atâta trudă, degeaba le-a ferit de atâtea indiscreții, degeaba le-a ascuns atât de bine în lăzile lui particulare de fier din Palatul de la București. Dacă nu s'a îngrijit ca nevoia lor să izbească orice minte și ca dreptatea lor să înflăcăreze orice inimă românească, fatal trebuia ca la scadență să se întâmple ceea ce s'a întâmplat, să fie inaplicabile pentru conducătorii țării și hulite de opinia publică vădit nesolidarizată cu ele.

Nu vreau prin aceasta să neg utilitatea alianței noastre cu Puterile Centrale, sau să spun că în perioada ce desparte războiul independenței dela 1877 de războiul mondial, România ar fi trebuit să urmeze o altă politică externă decât aceea pe care a urmat-o. Departe de mine acest gând. Bătrânul Brătianu a încheiat întâi această alianță sub imperiul unei necesități vitale pentru țară. În vreme ce Rușii, nemulțumiți de rezultatul Congresului de la Berlin căutau prin intrigi și combinațiuni diplomatice să reconstituie opera lor de la San Stefano, România nu putea nici să se arunce în brațele Țarului, nici să rămână izolată. Era pentru ei o chestiune de viață și de moarte să se reazeme pe un grup de forțe europene în măsură să contrabalanseze pericolele intențiunilor balcanice ale diplomației rusești, iar Tripla Alianță era singurul grup pe care ne puteam rezema. Înainte de a întări elementul românesc subjugat, trebuia salvată existența României neatârnată. Ion Brătianu a făcut deci un mare serviciu țării alipindu-se de Tripla Alianță, căci dacă n'ar fi făcut-o, viitorul țării ar fi putut fi serios periclitat. Cine nu vrea să-i recunoască acest merit, sau vorbește cu patimă, nu-și dă seama nici azi de situația noastră cu Rusia panslavistă a lui Alexandru III la spate și cu o Bulgarie pe care diplomația moscovită se străduia s'o transforme într-o provincie rusească în față.

De asemenea, cred că nu se poate aduce o învinuire lui Ion Brătianu din faptul că a dat la 1883 alianței noastre caracterul unei alianțe secrete. Situația tânărului Regat era încă prea plăpândă și însuși echilibrul continental prea puțin consolidat ca să ne permitem noi atunci luxul unei alianțe publice. Ar fi avut înfățișarea unei provocări față de Rusia ce s'ar fi întors imediat împotriva noastră.

Mai mult, nu contest nici mai încoace utilitatea alianței. Cât timp Rusia era însuflețită de spiritul ei de atunci și cât timp echilibrul european se prezenta cum se prezenta înainte de 1914, existența țării era mai apărută

tot alături de Tripla Alianță și interesele ei, sub rezerva firească a evenimentelor, garanțiile în privința dezvoltării Românilor din Ardeal, mai bine asigurate. Mă îndoiesc dacă, în situația de acum a Regatului României, secretul alianței mai era o necesitate imperioasă. Înțeleg să nu se fi fost pus în cunoștință toți politicienii, unii adesea puțin interesați, care s'au perindat pe băncile ministeriale ale Vechiului Regat, dar socot inadmisibil ca toți fruntașii vieții noastre publice și toți miniștrii afacerilor externe să nu fi cunoscut obligațiunile externe ale țării. Mi se va zice: tocmai fiindcă tratatul era secret, și trebuia să rămână secret nu se putea ca Regele Carol să pună în curent atâtea oameni. Indiscrețiile ar fi fost inevitabile. Nu contest că discrețiunea nu e o însușire a poporului român. Pe vremuri, Banffy ne caracterizase destul de bine când spusese unui ministru român: „De Români nu mă tem când se sfătuiesc, a doua zi aflu tot fără să fiu silit să cumpăr pe nimeni“. Da, suntem puțin discreți, dar interesele naționale ca cele pe care le reprezintă existența unui tratat, puteau fi păstrate de toți fruntașii statului, cum au păstrat dânsii și alte secrete mai puțin însemnate, când și-au luat obligațiunea să le păstreze. Încolo, tratatul fiind pe termen redus, la fiecare cinci ani îl reînnoia și, cu acest prilej, își asigura semnătura primului ministru în funcțiune.

Alta era concepția Regelui Carol. Fie din cauză că avea prea mult dispreț față de sfetnicii săi, fie dintr'un exces de timiditate, fiindcă era timid, fie dintr'o tendință de monopolizare a politicii externe, fiindcă și pe aceasta o avea, fie pentru toate aceste trei cauze împreunate, el nu a desvăluit secretul tratatului decât șefilor de partide și primilor miniștri și încă nu tuturor primilor miniștri. Șefilor formațiunilor ministeriale cu caracter trecător ca Aurelian și Theodor Rosetti nu le-a spus nimic.

Încă o dată acesta nu putea fi un regim sănătos de politică externă și la sfârșitul vieții lui evenimentele trebuiau să se însărcineze a i-o dovedi bătrânului suveran până la cruzime.

Într'adevăr, de când evenimentele se precipitaseră și în tot timpul când noi, guvernul, ne consfătuiam la Costinescu, Brătianu se lupta cu Regele. Pe temeiul tratatului și politicii pe care o urmărise fără știrea țării o viață întreagă, el se credea moralmente obligat să intre în acțiune alături de Puterile Centrale și, trebuie să adaog, spre cinstea lui, fiindcă avea adâncă convingere că așa o cer și interesele superioare ale țării. Primul său ministru i-a arătat însă că după felul cum Austro-Germania se purtase față de noi în ultima vreme și, mai cu seamă, după înfățișarea pe care o luase chestia Românilor din Ungaria, era o imposibilitate morală pentru noi să executăm acest tratat. Pe de altă parte, Brătianu susținea că nici interesele țării nu cereau să intrăm într'un război care se dezlănțuiește pentru a strivi o mică putere ca Serbia. Făcându-ne complicitii unor asemenea concepții diplomatice, vom contribui la crearea precedentelor ce mâine ni se vor aplica nouă, fie de unii, fie de alții. Și, în fine,

Brătianu găsea din punct de vedere practic imprudent să ne svârlim într'un conflict al cărui rezultat nu-i apărea de loc așa de sigur ca Regelui Carol. De altfel, situația lui era bine lămurită: nu declarase el Regelui încă dinainte de a lua puterea, din Decembrie, că nu se va putea aplica tratatul reînnoit așa precum Maiorescu îl reînnoise? Regele nu era deci îndrituit să se mire, se întâmpla ceea ce i se spusese. Totuși el nu se putea împăca cu această idee, și la urma urmei era și firesc să fie așa. O viață întreagă, Regele Carol muncise la elaborarea acestei alianțe, convinsese rând pe rând cu truda și cu caracteristica lui tenacitate pe toți oamenii noștri politici de necesitatea ei, obținuse ani de-alungul adeziunea lor, fiindcă, deși nu cunoșteau existența unui tratat, toți aprobau îndrumarea noastră externă alături de politica triplicei; și nopți întregi mintea lui se frământase ca să găsească mijloacele cele mai potrivite de-a ne adapta cuvintelor unei atare alianțe și de a extrage dintr'însa maximum de beneficii. Îmbătrânise în jurul ei, a prietenilor ce comporta, a secretelor ce implica și a speranțelor ce reprezenta. Și acum, deodată, la 76 de ani, i se cerea să dea cu piciorul la acest întreg trecut, la toate planurile, la toate amicitțiile, angajamentele, amintirile, credințele și nădejdiile. Să fim dreپți, ceream Regelui să îndeplinească ceva peste puterile unui om. Hotărît, popoarele au față de suverani brutalități de care raporturile între simpli muritori sunt scutite. De aici, conferințe repetate și discuții interminabile. În cele din urmă s'a căzut la o transacție și Regele a rugat pe Brătianu să încerce să obțină de la guvernul și de la partidul său executarea tratatului. Brătianu a declarat încă odată că poate asigura de pe acum că nu va reuși, dar că, fiindcă i se cere, va încerca cinstit, nelăsând pe nimeni să bănuiască gândul și hotărîrea sa, având chiar aerul că împărtășește cu totul părerea Regelui. În acelaș timp, Regele va vorbi cu frunțașii opoziției și va convoca un Consiliu de Coroană cu reprezentanți autorizați ai tuturor partidelor de guvernământ, iar pe urmă se va lua o hotărîre definitivă.

Înțelegerea odată făcută, am plecat la București. În tren am întâlnit pe bătrânul Costescu Comăneanu, un vechi liberal, amic al lui Ion Brătianu, membru al parlamentelor care votaseră independența și regatul, care, îmi apăruse întotdeauna drept o fire blajină, credincios convingerilor lui, dar fără de patimă în susținerea lor, un tip de boier cinstit și diletant. „Ce aflu“ mă apostrofează el „vreți să ne băgați în război alături de Austria și de Germania? Se vede că ați înebunit! Ce, voi nu vă dați seama că ar fi o crimă față de neamul acesta și că țara nu vă va urma? Dar eu, ca decanul partidului, eu cel dintâiu nu vă voi urma și voi lupta împotriva voastră cu toate puterile zilelor ce-mi mai rămân de trăit!“ Hotărîrea bătrânului, aproape a ultimului supraviețuitor al vremurilor închegării statului, m'au impresionat adânc și, fără să vreau, la amintirea lor resimt un fel de mândrie că în casa acestui om, căruia de altfel partidul nu i-a răs-

plătit prin nici o demnitate neclintitul devotament, mi-a fost dat să asist la prima mea consfătuire politică și să fiu sărbătorit în ziua primei mele intrări în minister.

Brătianu mă însărcinase să vorbesc cât mai mult în sensul înțelegerii stabilite cu Regele și să-i comunic rezultatul. Trei, patru zile cât am stat la București n'am auzit decât cuvintele lui Costescu Comăneanu. Am ascultat glasuri din diverse părți ca să-mi pot da puțin seama de simțământul diferitelor cercuri și straturi sociale. Păstrez amintirea câtorva ezitări și a multor nedumeriri, nu-mi reamintesc însă de nici o voce care să se fi ridicat cu hotărâre în favoarea unei acțiuni alături de Tripla Alianță.

Când i-am raportat lui Brătianu rezultatele micii mele anchete, mi-a spus că ele erau identice cu rezultatele diferitelor întreveneri pe care el le avusese. Între altele, îl chemase pe Iorga și avusese cu dânsul o lungă consfătuire. Am intrat în biroul lui imediat după Iorga și mi-a repetat toată conversația. Iorga îi spusese că este o imposibilitate morală să mergem alături de Austria, oricare ar fi consecințele și l-a asigurat că dacă va urma o asemenea politică îi va da sprijinul său. Brătianu era mulțumit. Mai târziu, Iorga s'a întemeiat pe această conversație ca să dovedească că la izbucnirea războiului mondial prima părere a lui Brătianu a fost că trebuie să intrăm imediat în acțiune alături de Puterile Centrale. N'a fost singura dată în decursul marii crize pentru unitatea noastră națională în care Iorga și-a închipuit că realitatea lucrurilor era așa cum, din diferite considerațiuni, a trebuit să i-o înfățișăm și, în orice caz, din exemplul de mai sus se poate vedea cât preț vor putea să pună generațiunile viitoare pe destăinuirile istoricului nostru, dacă toate informațiunile și toate impresiile lui au atâta valoare cât are convingerea sa că Brătianu cerea aplicarea tratatului.

Totodată, s'au făcut pregătirile cuvenite în vederea convocării Consiliului de Coroană. Regele, și cu drept cuvânt, nu voia să cheme decât pe reprezentanții partidelor de guvernământ și pe foștii lui Primi Miniștri. Cei mai mulți însă lipseau. Maiorescu, autorul ultimei prelungiri a tratatului, era în Germania, la Heidelberg, reținut de starea gravă a sănătății soției sale și nu putea veni. Take Ionescu era la Londra. I s'a telegrafiat îndată. Și-a anunțat sosirea, dar din cauza întreruperii circulațiunii provocată de diferitele mobilizări, nu se știa nici dacă, nici când va putea veni. Nicu Filipescu era la băi în Germania, ajunsese până la Berlin unde era blocat însă de mobilizarea germană. Zilnic, apărea tot mai probabil că nu putea reveni așa de curând, iar noi trebuia să ne rostim fără întârziere. Carp era la Țibănești, Marghiloman, șeful oficial al partidului conservator, la București. Încolo, numai personalități de a doua mână se aflau în țară. Ne venea greu să fim siliți a lua hotărâri atât de grave cu factori secundari din diferite partide. Lucrurile însă nu se mai puteau amâna.

Consiliul a fost deci convocat pe ziua de 21 Iulie, ora 5, la Castelul

Peleș. Au fost chemați foștii Primi Miniștri aflători în țară, adică Theodor Rosetti și Carp, șefii partidelor de guvernământ în opoziție, adică Marghiloman, ca șef al partidului conservator, și Take Ionescu, ca șef al partidului conservator democrat, și s'a convenit că fiecare din ei vor fi în-tovărășiți de câte doi fruntași din partidele lor, Miniștrii și Președinții Corpurilor legiuitoare. Missir fiind în Franța, Senatul a rămas nereprezentat. Ferichidi, președintele Camerei, a venit singur.

Ne-am întors la Sinaia hotărâți pe deplin, oricare ar fi consecințele, să susținem în Consiliul de Coroană neutralitatea. Brătianu a arătat Regelui că ceea ce prevăzuse s'a întâmplat și anume că nimeni nu voiește să-l urmeze într'un război alături de Austria - Germania. Ne-am pus în mișcare, ca să vedem dacă putem să ne asigurăm cuvenita majoritate, în jurul acestei soluțiuni. De părerea lui Carp nu ne interesam. Știam dinainte că nu va putea fi decât partizanul intrării imediate în acțiune alături de Puterile Centrale și cunoscându-i intransigența, știam că nu trebuie să ne facem iluzii că-i vom putea schimba convingerile. Era însă de deosebită însemnătate să cunoaștem punctul de vedere al lui Marghiloman, căci ne parvenise știrea că ar fi pentru aplicarea tratatului. Brătianu s'a dus imediat la Iancu Lahovary, care se afla la Sinaia, spre a vedea cum stau lucrurile în lagărul conservator. Lahovary era de acord cu noi, nu cunoștea încă bine punctul de vedere al lui Marghiloman, dar ne-a făgăduit că va stăruia din toate puterile în vederea neutralității.

În toată această perioadă, Costinescu a desfășurat o acțiune foarte intensă, a conferit cu miniștrii străini, cu toți adversarii politici pe care îi putea găsi prin Sinaia, atitudinea lui fiind cu atât mai remarcabilă, cu cât el fusese întotdeauna un fel de om al Regelui. Prin intervenția Palatului încercase să ajungă la șefia partidului liberal și cu ajutorul lui căutase în urmă Regele Carol să contrabalanseze influența lui Brătianu, când aceasta i se păruse prea puternică. Materialmente, avusese și avea legături strânse cu Germanii, confruntări cu Diskonto Gesellschaft, Banca Generală figurând în consiliile de administrație ale mai multor întreprinderi ale capitaliștilor germani; în plus, era amicul intim al lui Seculici, directorul Societății de asigurare Dacia, confidentul și marele sfetnic ocult al Regelui Carol. Până atunci, dăduse în viața publică impresia că este mai mult un om care nu vrea să iasă din cuvântul Regelui. Cu toate acestea, din primul moment, el s'a rostit împotriva oricărei acțiuni alături de Puterile Centrale cu o energie care a surprins pe toți — pe Regele Carol mai mult decât pe oricine — și cu o rectilinitate care îi face cinste. "Țin la Regele Carol fiindcă e un rege înțelept și l-am urmat adesea când mi se părea că merge pe calea cea bună, dar azi, când soarta țării mele e în joc și când conștiința mea îmi spune că el se înșeală, lupt împotriva lui, voi lupta pe față și din toate puterile mele." Acestea i-au fost cuvintele. Ele constituie o frumoasă pagină din lunga și rodnică sa carieră politică.

În sfârșit, în ajunul Consiliului, a sosit și Take Ionescu după o călătorie plină de peripeții. Primele persoane care l-au întâlnit au fost impresionate de adâncă sa descurajare. "Suntem o generație nenorocită, războiul este un cataclism îngrozitor, civilizația modernă piere. Ce vom deveni noi în această vâltoare, nu știm." Take Ionescu a explicat în urmă că depresiunea lui provenea din faptul că acum câțiva ani, când Regele îi citise fragmente din tratat, i se păruse că acesta nu era decât un tratat defensiv, dar că nu-și mai putea aduce aminte bine textul, așa încât de la Londra și până la București a fost mereu chinuit de nedumerire și nu s'a liniștit decât atunci când, ajuns la Sinaia, i s'a ridicat piatra aceasta de pe suflet când i s'a confirmat că tratatul nu ne obligă să participăm la război în caz de ofensivă luată de aliații noștri. Nu mă îndoiesc de sinceritatea acestei declarațiuni, dar cine cunoaște și a lucrat cu Take Ionescu nu poate să nu atribuie starea lui de spirit de atunci impresionabilității lui extreme, care îl împingea la crize de entuziasm și de descurajare deopotrivă de exagerate. Noi eram oricum mulțumiți de aceste vești, căci ne temeam să nu fi venit de la Londra cu cine știe ce lozincă și cu cine știe ce pretenții. Dacă nu ne aducea decât descurajarea lui, se putea ajunge la o înțelegere cu el. I-a fost îndată trimis ca emisar Alex. Constantinescu, amicul său personal și veșnicul nostru plenipotențiar pe lângă dânsul. S'a întors cu impresia că e tot foarte abătut, dar că primește soluția neutralității și că se angajază a o impune și partizanilor lui. Nu ne trebuia mai mult. Îl chemase și Regele ca să exercite o presiune asupra lui, dar nu a reușit. Take Ionescu a reprodus această conversație în urmă, adăugând că a fost categoric, ceea ce era necesar, dar a fost și crud, ceea ce față de un bătrân de 76 de ani era cel puțin inutil. Marghiloman, singur, mai șovăia. Discuții, conciliabule toată seara și toată dimineața. Regelui, care stăruia de el, îi dădea răspunsuri cu două înțeleșuri, dar în cele din urmă s'a raliat și el de partea neutralității. Bătrânul monarh, deși simțea că terenul se surpă sub picioarele lui, tot mai spera că va convinge oamenii politici, pe care de atâtea ori îi convinsese și atâta vreme îi stăpânise cu o indiscutabilă atotputernicie. Majoritatea în favoarea soluției susținute de noi era deci asigurată. Nu mai era de temut în Consiliul de Coroană decât surprinderi datorate eternei mobilități a firii omenești sau ascendentului personal al bătrânului suveran.

În fine, un punct mai rămânea nelămurit; ce face Italia? Era de cea mai mare însemnătate pentru noi ca și Italia să rămână neutră. Prin aceasta dispăreau și scrupulele pe care unii dintre noi le-ar fi putut avea și anume că, proclamând neutralitatea României, vom apărea în ochii lumii ca un stat care și-a călcat cuvântul. Chiar cei hotărâți să susțină neutralitatea în Consiliul de Coroană s'ar fi simțit mai la largul lor și ar fi făcut mai din inimă gestul ce li se cerea, dacă ar fi avut siguranța că Italia nu ia armele alături de Austro - Germania. Baronul Fasciotti, ministrul italian, ne

asigura că la Roma domnește aceeași stare de spirit ca și la București și că pentru Italia este o imposibilitate morală să lupte alături de Austria. Telegramele erau însă contradictorii. Atitudinea Italiei rămânea deci un punct de întrebare.

În aceste condițiuni și în această stare de spirit am urcat la 21 Iulie 1914 drumul spre Consiliul de Coroană de la Castelul Peleş.

Castelul Peleş

CAPITOLUL CINCI

CONSILIUL DE COROANĂ DE LA SINAIA

Având în vedere însemnătatea acestui consiliu în viața neamului românesc, voi căuta să redau în rândurile de mai jos o imagine cât mai credincioasă a scenei istorice la care mi-a fost dat să fiu martor.

Consiliul s'a ținut la Castelul Peleş în sala de muzică, la ora 5 după prânz. În mijlocul sălii se așezase o masă mare acoperită cu tradiționalul postav verde. Masa era mai mult pătrată decât dreptunghiulară, iar în mijlocul ei stăteau suprapuse, legate în piele verde și în marochin roșu, tratatele, vestitele și misterioasele tratate. Regele Carol și-a făcut intrarea întovărit de moștenitorul său, Principele Ferdinand. Ne făcu semn să luăm loc. Principele Ferdinand se așază în fața lui. Regele, totdeauna preocupat de chestiunile de protocol, invită pe Theodor Rosetti, ca cel mai vechi dintre președinții lui de consiliu, la dreapta lui, și pe Petre Carp la stânga lui. La dreapta Principelui, Brătianu, la stânga Marghiloman. Ceilalți ne-am așezat unde am nimerit. Cred totuși util să reproduc aci, după însemnările pe care mi le-am făcut chiar în acea seară, schema mesei care va ajuta la reconstituirea scenei și va ușura generațiunilor viitoare evocarea ei.

Iată-o deci:

Eram de față ca liberali toți miniștrii: Brătianu, Porumbaru, Costinescu, Morțun, Radovici, Al. Constantinescu, Dr. Angelescu, Victor Antonescu, Duca și Ferichide, ca Președinte al Camerei.

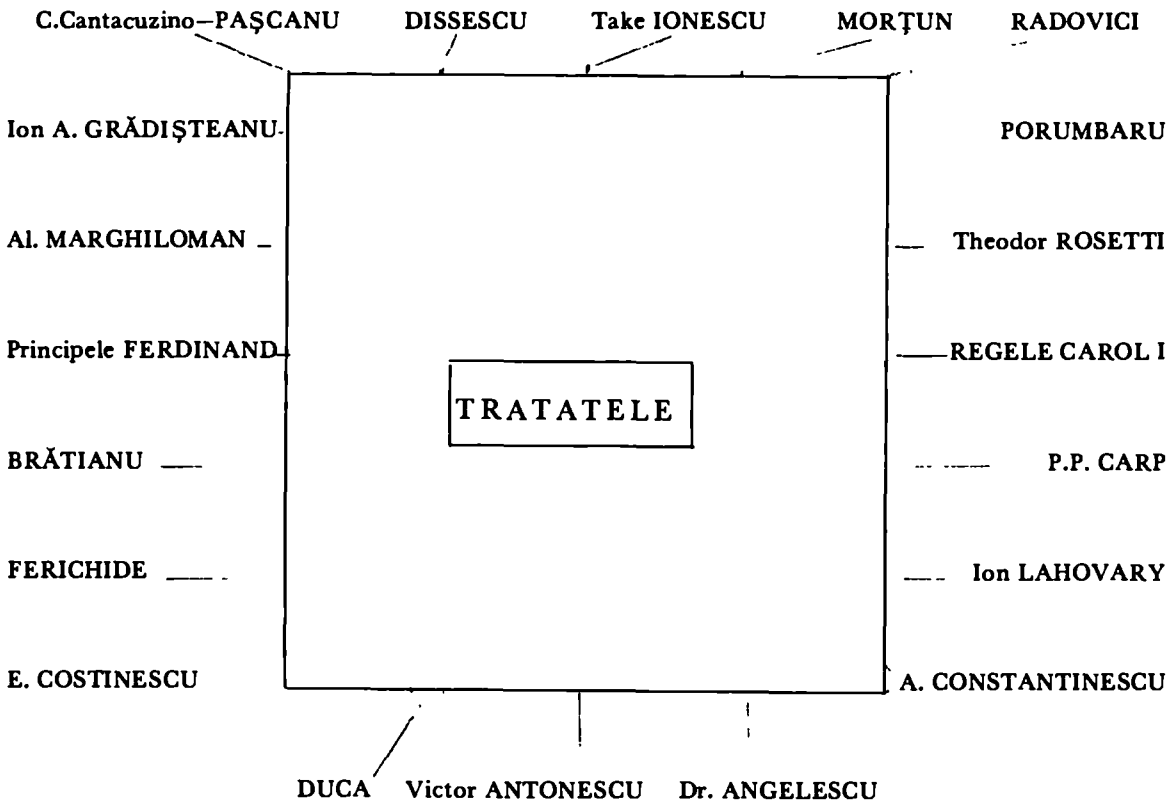
Ca foști Primi Miniștri, Theodor Rosetti și P.P.Carp. Ca reprezentanți ai partidului conservator: A. Marghiloman, Ion Lahovary și I.Grădișteanu.

Ca reprezentanți ai partidului conservator democrat: Take Ionescu, C. Cantacuzino-Pașcanu și Dissescu.

O tăcere mormântală. Aveam senzația că o greutate apasă peste noi și ne înăbușea. Gravitatea hotărârilor de luat dădeau momentului o firească emoțiune și o improductibilă solemnitate. După un schimb de priviri mute, Regele Carol a rupt chinuitoarea tăcere. Era congestionat și vădit emoționat, făcea însă neascunse eforturi ca să nu trădeze sbuciumul sufletului său. Ne-a spus în românește că, având în vedere însemnătatea chestiunii asupra căreia avem să ne pronunțăm în numele poporului român, ne cere voie să nu rostească, ci să citească părerile lui, pentru a da cugetării toată

INTRAREA

INTRAREA REGELUI

FEREAȘTRĂ

preciziunea. A adăugat că limba franceză fiind limbă internațională și limba subtilităților diplomatice, a scris în franțuzește nota pe care dorește să ne-o citească și că, în consecință, socotește că ar fi nimerit ca și discuția să se facă tot în limba franceză.

Dezbaterile Consiliului de Coroană în care România a proclamat la începutul războiului mondial neutralitatea ei au avut așa dar loc într'o limbă străină. România Veche exista încă în toată splendoarea ei.

Bătrânul suveran desfăcu hârtiile sale și ne citi cu vocea tremurândă un memoriu destul de scurt care, în rezumat, cuprindea următoarele: Războiul general a izbucnit. Se dă marea luptă prin care pentru o întreagă perioadă istorică se va stabili harta Europei și soarta popoarelor. Desigur că în acest război vor fi învingători și învinși, dar e neîndoielnic că dinainte și irevocabil meniți să fie învinși vor fi neutrii. Așa stând lucrurile, după o matură chibzuință, convingerea lui adâncă este că datoria Românilor e să execute Tratatul care ne leagă de Tripla Alianță — în acest moment întinse mâna spre el cu gestul preotului care, în fine, destăinuiește credinciosului tainele altarului. Am aruncat repede împrejurul meu o privire, toți ochii erau ațintiți cu o curiozitate amestecată de ciudă spre documentele nepăsătoare. Această alianță ne-a asigurat în ultimele decenii foloase netăgăduite, a o părăsi azi ar însemna a pierde beneficiile a 30 de ani de muncă și de roade. Regele Carol a adăugat că România a făcut această politică sub toate partidele, convinsă că numai printr'însa interesele ei pot fi apărate, că schimbându-ne linia de purtare ne-am pune în contradicție cu toate credințele și cu tot trecutul nostru. E și o chestiune de demnitate pentru noi să ne respectăm iscălitura. Cei doi împărați au făcut apel la el și se socotește dator să nu desmintă încrederea ce de atâția ani au arătat-o în lealitatea lui și în angajamentele României.

S'a oprit, s'a uitat îndelung la noi. Nici un cuvânt, nici o mișcare. După câteva clipe de ezitare, cu o emoțiune sporită, a dat cuvântul primului său ministru. Brătianu a exprimat însă dorința să vorbească cel din urmă. S'a convenit ca să-și spună dintâiu cuvântul reprezentanții opoziției. Regele s'a adresat lui Theodor Rosetti. Pe un ton sfătos și melancolic, bătrânul cumnat al lui Vodă Cuza își dădu răspunsul. "Suntem o țară mică, un biet popor ieșit abia de ieri, de alaltăieri, din greutăți și din robie. Nu cred că stă în putința noastră să facem politică mare. Acum cei mari s'au încăierat, noi nu avem ce căuta în luptele lor. Să stăm deci liniștiți la o parte, să ne vedem de nevoile și de necazurile noastre și să ne căznim să păstrăm ceea ce cu atâta trudă am agonisit." Bineînțeles, tratatele trebuiesc respectate, dar el nu crede că tratatele noastre ne obligă formal și, prin urmare, decât să ne avântăm într'un război contra simțământului public, mai bine să rămânem neutri. Incontestabil, motivarea era lipsită de mândrie. Prin felul cum a fost debitată am avut însă impresia că Theodor Rosetti, de altminteri un bun patriot și un suflet cinstit, fusese mai

mult preocupat în formularea părerilor lui de grija de a atenua lovitura pe care cel dintâi era chemat s'o dea iluziilor bătrânului suveran, decât de ideea de a reda adevăratele sentimente ale unei naturi nelipsite de oarecare noblețe.

În orice caz, cuvintele lui au impresionat puternic pe Rege. El nu se aștepta ca și Theodor Rosetti, unul din intimii lui Carp și ai lui Maiorescu, să-l părăsească la sfârșitul vieții lui. Vizibil, gestul celui mai vechi din președinții de Consiliu l-a durut.

Carp fu chemat să-și exprime punctul său de vedere. Pe cât fusese Theodor Rosetti de blajin în formă și în fond, pe atât a fost Carp de categoric, de mândru, tăios, sigur de el și de părerile lui, mai lapidar ca oricând, de o elocință a cărei amintire voi păstra-o întotdeauna vie. Nu era un răspuns la o chinuitoare întrebare, era o fanfară de triumf. Argumentele lui erau cele pe care cu toți le prevedeam. "Nu putem rămâne neutri nici din punct de vedere moral, nici din punct de vedere material. Din punct de vedere moral, fiindcă avem vechi angajamente externe și trebuie să le respectăm, dacă vrem să ne mai putem enumera printre statele civilizate. Din punct de vedere material, fiindcă chiar dacă vrem să stăm neutri nu vom putea să stăm, vom fi invadați, fatal, fie de unii, fie de alții. De altfel, de ce să ne mai gândim și să ne mai sfătuim. Victoria Triplicei este sigură, indiscutabilă și D-Voastră vă întrebați dacă trebuie să mergem cu învingătorii sau cu învinșii."

Aci, Carp făcu o scurtă pauză și ridică deodată nivelul discuției. "La urma urmei, trebuie să ne dăm seama ce este acest război?" Și cu un brio neîntrecut, desvoltă vechea lui temă, lupta între germanism și slavism. "Dacă este așa, care e interesul statului român, să triumfe slavismul, sau să triumfe germanismul? Evident, germanismul. Izbânda slavismului ar fi moartea noastră." În asemenea condițiuni, continuă el desfășurând cu o logică de fier toate concluziile premiselor sale, ce cer interesele României? Ele nu cer numai să privim la o luptă de care depinde viitorul nostru, ele cer să ajutăm din toate puterile noastre triumful germanismului, care este și triumful nostru. "De aceea, fără nici-o clipă de ezitare, cer să mergem cu Tripla Alianță și să declarăm imediat război Rusiei. Mi se vorbește de opinia publică. Nu mă preocupă! Datoria omului de stat e să conducă el opinia publică, nu să se lase târât de ea. Opinia publică se poate înșela, omul de stat clarvăzător trebuie să-și urmeze calea; opinia publică îi va fi în urmă recunoscătoare că nu s'a luat după rătăcirile ei." Când a isprăvit, mărturisesc că am avut un moment de emoție. Nu cumva această strălucită pledoarie va fi avut darul să clatine hotărârile de dată recentă a unora din foștii lui tovarăși de idei și de lupte?

Marghiloman se însărcină să spulbere repede toate temerile mele. El declară dintr'un început că statele trebuie să-și respecte iscălitura și, prin urmare, dacă textul tratatului ne obligă să luăm armele, să ne supunem

prescripțiilor lui. Dar, după câte știm, tratatul nu ne obligă. “Aș ruga pe Majestatea Voastră să-mi dea textul”. Regele citi el însuși pasagiul în discuție. Din formularea lui reieșea limpede că nu eram obligați să intervenim decât în cazul în care aliații noștri ar fi fost ei atacați. Pentru mai multă claritate, Brătianu ceru să se citească articolul în chestiune și în ultimul text, în acela al tratatului reînnoit la 1913 de Maiorescu. Regele citi și acest articol: era identic cu cel din tratatele anterioare.

“Dacă este așa,” conchise Marghiloman, “întrucât aliații noștri nu au fost atacați, ci dimpotrivă ei au atacat cei dintâi, nu consider că este casus foederis. Majestatea Voastră nu este legată. Juridicește, nimeni nu este în drept să ne facă vreo imputare. Nu trebuie să nesocotim faptul că opinia publică este împotriva unui război alături de Tripla Alianță. Dacă am face un atare război azi, am jigni adânc sentimentul național. Țara e conștientă că dacă am admite ceea ce se face azi împotriva Sârbilor, mâine s’ar putea face împotriva noastră. Cu teoria pe care Austria o susține împotriva mișcărilor naționale sârbești, Ungaria poate foarte bine mâine să ne impună și nouă dizolvarea Ligii Culturale. Independența statelor mici devine o simplă iluzie. De aceea, este mai prudent să rămânem neutri și să mai așteptăm, cu atât mai mult cu cât Italia nu s’a rostit încă. Dacă Italia ar interpreta că nu e casus foederis, cine ar putea pricepe că noi am interpretat altfel stipulațiunile tratatului? Țara, în orice caz, n’ar înțelege-o niciodată.”

Marghiloman a fost întotdeauna elegant în formă și foarte solemn în gesturile lui. Vorbea cu autoritate și, fără îndoială că declarațiunea lui a fost una din cele mai bune și mai frumos exprimate.

După dânsul a cerut să vorbească Ion Lahovary. Ultimul și cel mai puțin strălucit din trinitatea fraților Lahovary a fost foarte categoric, ca și Marghiloman. “Sire, sunt pentru neutralitate, opinia publică a țării e hotărât împotriva intrării în acțiune alături de Austro-Ungaria”. Pe urmă a alunecat însă în motivări și în digresiuni care slăbiră tot efectul declarațiunii sale. Austria a provocat acest război pentru a distruge echilibrul Balcanic, creat prin pacea de la București —parcă de această pace ar fi fost vorba și la dispozițiunile ei s’ar fi gândit cei ce au provocat conflagrațiunea generală. Noi, care suntem autorii păcii de la București, nu putem să ne facem complicii unei asemenea opere și de dragul ei să omorâm mii și mii de fii ai acestei țări. Scopul Austro—Ungariei este să întărească Bulgaria în paguba noastră. Ajutând-o să-și atingă țelul, ne-am pregăti un viitor înspăimântător. “Gândiți-vă ce ar fi soarta noastră între o Ungarie atotputernică, persecutând și mai rău elementul românesc la Nord, o Serbie dușmănoasă fiindcă am ajutat la sfârșirea ei, o Bulgarie întărită de Austria la Sud și o Rusie cu o sută cincizeci de milioane de slavi la Răsărit, căutând să ne ia Basarabia, pe care Triplicea ne-o oferă azi ca să mergem alături de ea — gândiți-vă”, exclamă el, “ce ar mai fi

soarta acestei nefericite țări! Așa fiind, o singură soluție ne stă la îndemână: neutralitatea și aceasta cu atât mai mult cu cât soarta războiului nu ni se pare de loc așa de sigură. Aduceți-vă aminte de războiul austro-prusian de la 1866, de războiul franco-german din 1870, de războiul ruso-japonez și chiar de ultimul război balcanic, și veți vedea că regulat ele s'au terminat altfel decât se crezuse în genere. Să nu ne mirăm deci dacă și prevederile de acum în favoarea Germaniei nu se vor împlini, neutralitatea Italiei în orice caz ar reduce simțitor de la început sortii de izbândă ai Puterilor Centrale."

Carp, care urmărise argumentarea lui Iancu Lahovary cu o crescândă enervare, izbucni: "Asta e imposibil! Vă declar eu că Italia intră în război imediat!" Mai mulți dintre noi am afirmat că ultimele știri arată contrariul dar, cu încăpățânarea lui caracteristică și cu aerul său de infailibilitate, Carp continua să afirme neîncetat că Italia va executa tratatul. În cele din urmă, Regele Carol puse capăt incidentului și din ce în ce mai îngrozit de întorsătura luată de discuțiune, dădu cuvântul lui Ionaș Grădișteanu, care se declară de perfect acord cu Marghiloman și cu Iancu Lahovary. Vorbele lui Grădișteanu au purtat pecetea acelui sincer naționalism care a însuflețit toată cariera politică a acestui spirit, de altfel mediocru și profund reacționar.

"Participarea noastră la o acțiune alături de Tripla Alianță este imposibilă nu numai fiindcă jignește sentimentul public, dar și fiindcă răspunde unei idei politice. Dacă ar fi o simplă chestiune de sentimentalism, omul de stat ar mai fi la urma urmei autorizat să nu ție seamă de ea, dar întrucât este și o chestiune de rațiune politică, nu ne este iertat să ne stragem de la cerința ei. Într'adevăr, acest război apare ca un război unguresc. Victoria Triplicei va însemna atotputernicia Ungariei și a Bulgariei, deci elementul românesc va fi și mai tare oprimat decât este astăzi. Nu putem da sprijinul nostru izbândeii unei atari politici. Toate interesele neamului nostru ne dictează imperioasa datorie de a nu executa un tratat, care de altfel după litera lui nici nu ne leagă. Să rămânem neutri, acesta e răspunsul meu la întrebarea pe care Majestatea Sa ne-a adresat-o."

Reprezentanții partidului conservator dându-și toți părerea, veni rândul conservatorilor democrați. Take Ionescu luă cuvântul și, în numele lui, și al amicilor săi a făcut următoarele declarațiuni:

"În inimă și în conștiință susțin, Sire, că nu este casus foederis. Lucrul rezultă clar și din spiritul, și din textul tratatului. Dar însuși guvernul Austro-Ungar nu consideră că este casus foederis. În alt fel nu ne-am putea explica cum asociatul nostru (parte contractantă) a procedat la declarația de război fără a ne comunica și nouă intențiile sale, fără a ne întreba și pe noi asupra intențiilor noastre. De ar fi casus foederis, guvernul Austro-Ungar prin procedarea, prin atitudinea sa, l-a și înlăturat.

Întrucât mă privește pe mine, nu mă sfiesc să spun că dacă aș avea câtuși de puțin credința că suntem cu adevărat angajați, v'aș cere, oricare

ar fi consecințele, să ne ținem de cuvânt. Altminteri, n'am merita să existăm ca stat. Onoarea țării este mai presus de toate. Dar, încă odată, nu suntem angajați. Ne putem deci rosti în deplină libertate, așa precum interesele țării o cer.

De pacea de la București nu mă ocup, întrucât consider că tratatul de la București este virtual desființat. Nu mai stă în puterea noastră nici să-l apărăm, nici să-l nimicim, el se pierde în vârtejul întregii chestiuni europene. De altminteri, nu aceasta este problema care se pune prin izbucnirea războiului mondial, ci, precum bine a spus-o Carp, lupta cea mare dintre slavism și germanism.

De sentimentul public suntem datori să ținem seamă. Atitudinea pe care Austria a avut-o față de noi, mai ales în ultimul timp, ne pune în imposibilitate să luăm armele alături de ea. Dar, bineînțeles că, după ce 30 de ani am trăit în intimă legătură politică cu Austria și cu Germania, nu putem azi să luptăm cu Rusia? În concluzie, după o lungă și dureroasă meditare, el nu vede cu puțință pentru România decât o singură soluție: neutralitatea armată.

Cuvintele lui Take Ionescu au fost spuse însă fără hotărâre în ton și fără concisiune în formă. Am avut cu toți o dezamăgire. Părea obosit și copleșit de măreția ceasului pe care îl trăiam. La tribuna parlamentară, chiar în ceasurile grele ale carierei sale politice, cunoscusem un alt Take Ionescu. Vădit nu avea puterea sufletească de a înfrunta marile zguduiri istorice. ceeace de altminteri, în timpul războiului, a dovedit-o de atâtea ori în dauna influenței sale politice și a prestigiului său personal.

Nici Dissescu, nici Cantacuzino—Pașcanu, nemaicerând cuvântul, veni rândul lui Brătianu. Emoționat, sau mai exact adânc frământat, Brătianu a expus punctul de vedere al întregului guvern: Noi cerem ca România să rămână neutră. Tratatul precum s'a arătat nu ne obligă, dar, chiar dacă ne-ar obliga, România nu poate admite ca aliații ei să dispună de soarta ei fără ca măcar să-și dea oboseala de a o vesti. Austria și Germania au pregătit războiul și l-au declarat. Nu ne-au făcut cinstea să ne comunice măcar intențiile lor. După ce războiul a fost fapt îndeplinit, ne-au cerut să luăm armele alături de ele. Un stat ca al nostru, care în alianță a intrat ca stat suveran și pe picior de egalitate, nu poate fi tratat în așa chip. Acesta n'a fost gândul nici al celor ce acum 30 de ani au legat soarta noastră externă de Tripla Alianță și nici nu poate fi gândul celor răspunzători azi de destinele regatului.

Pe de altă parte, România nu ar putea admite să ia armele într'un război a cărui cauză este tocmai nimicirea unei națiuni mici.

Sentimentul public este aproape în unanimitate împotriva războiului. Chestia Românilor din Ardeal domină întreaga situație, ea a fost pururea punctul negru al Alianței. În ultima vreme, Austro Ungaria a făcut totul ca să înăsprească până într'atâta lucrurile, încât să rupă legătura sufle-

tească a Alianței. Soarta Românilor de peste munți, idealul național al românismului, sunt chestiuni pe care nici un guvern român nu le poate nesocoti. Dacă în lucrurile mici se poate trece peste sentimentul public, în ceasurile mari ale vieții naționale oamenii de stat trebuie să ție seamă de voința poporului. Nu se poate face un război în vremurile de azi când acest război nu este aprobat de conștiința națională. Să rămânem deci neutri. E probabil că și Italia va avea aceeași atitudine. Să așteptăm desfășurarea evenimentelor. Războiul va fi probabil lung și vom mai avea prilejul să ne mai spunem cuvântul.

Vorbea greoi și oarecum alene, cum i se întâmpla adesea la începutul unei discuțiuni, ca o puternică mașină care cu greu pornește. Era foarte categoric în fond, dar vădit preocupat în formă să menajeze pe bătrânul suveran din ce în ce mai abătut. Principele Ferdinand nu spunea un cuvânt, înregistra însă cu atenție toate vorbele sfetnicilor unchiului său. Va fi avut el presimțirea că soarta îl va chema pe el să culeagă roadele acestei înfrigurate ședințe? E o întrebare pe care adesea mi-am pus-o.

Nici nu sfârșise încă bine Brătianu, când Carp, din ce în ce mai nervos și mai sprinten, ceru din nou cuvântul.

El protestă împotriva necesității, afirmată de Brătianu, de a se ține seama de opinia publică în marile împrejurări ale vieții popoarelor. Protestă cu o vehemență juvenilă, se vedea că toate fibrele organismului său se revoltau împotriva acestui fel democratic de a concepe conducerea națiunilor și deodată deveni agresiv. „Asta este teamă, nu aveți curajul să luați răspunderile ceasului de azi, găsiți mai comod să vă puneți la adăpostul opiniei publice!” Brătianu protestă la rândul lui, și astfel se angajă între bătrânul șef al conservatorismului român și untimul prim ministru al Regelui Carol un dialog care, fără îndoială, a fost punctul culminant al întregii discuțiuni și în care auditoriul a putut avea vie impresia a două personalități puternice ciocnindu-se în cea mai nobilă luptă în care puteau fi chemați niște conducători de popoare să se războiască vreodată.

E imposibil de reprodus acest dialog întretăiat de întreruperi, accentuat de gesturi, intensificat prin tonul vocii. Carp pleda o temă reacționară: omul de stat e totul, poporul e nimic. O pleda cu o fertilitate de argumente, cu o bogăție de formule lapidare, cu o elocință minunată. Nu l-am auzit niciodată așa de elocvent. Dezaprobam tot ce spunea, dar nu-mi puteam stăpâni admirația pentru talentul și vigoarea de atac a acestui moșneag. Și azi păstrez neștersă amintirea acestei neîntrecute discuțiuni. Ce păcat pentru țară că asemenea însușiri n'au fost puse în slujba curentelor de idei ale vremurilor și, din rătăcire reacționară în rătăcire reacționară, au sfârșit tragic în incoerență și în absurd. Brătianu pleda tema democratică, omul de stat nu poate clădi opere trainice decât dacă știe să fie expresia marilor nevoi și marilor aspirațiuni naționale. Bismarck, citat de Carp, n'a învins pentru că a lucrat după ideile lui personale în afară de

simțământul public, ci a învins cum a învins fiindcă, mai mult decât oricare altul, a reprezentat într'un moment istoric marea năzuință națională, năzuința seculară a unității germane. Brătianu se menținea la înălțimea adversarului său.

Pe când dialogul era mai înflăcărat, ușa se deschide și apare un lacheu cu o telegramă pe o tavă de argint. O remite lui Brătianu, care o deschide grabnic: era știrea oficială a neutralității Italiei. O adevărată lovitură de teatru. Se simțea că după aceasta Regele nu va mai fi în măsură să-și apere punctul de vedere. Tăcu, cu un gest de resemnare. Noi toți ne bucuram și ne uitam la Carp, care cu câteva minute înainte ne afirmase cu atâta siguranță că Italia nu va rămâne neutră. Fără voie trebuie să fi ghicit în ochii noștri că îi spuneam : "nu vezi că aceeaș valoare o au toate argumentele D-tale?" Brătianu a rămas însă impasibil. Mi-am adus aminte, privindu-l, o formulă a unui amic, ceea ce admira mai mult la Carp este "qu'il porte beau dans l'adversité".

În cele din urmă, Carp repetă accentuând încă argumentele din prima lui cuvântare. "Dacă nu mergem cu Austria, Germania sau va înlesni victoria Rusului, și vom pierde astfel România, sau, ceea ce e convingerea mea, Germania va birui, și prin neutralitatea noastră vom pierde toate foloasele acestei victorii, pe care le vor culege în dauna noastră Ungurii și Bulgarii. Încă odată," încheie el pe un ton patetic "urmați calea cea logică a politicii noastre tradiționale. Nu duceți țara aceasta la un dezastru prin pusilianimitatea D-Voastră, sau printr'un sentimentalism fără rost în politică. Eu sunt gata să iau răspunderea situației."

În urmă, Ferichide și Costinescu au făcut declarații scurte, ora era întârziată și de fapt discuția părea terminată. Afară soarele apunea încet, un sfârșit de splendidă zi de vară. Contrastul dintre liniștea neîntrecută din afară care se desvăluia priveliștii noastre prin fereastra larg deschisă și dintre sbuciumul dinăuntru mă izbea neîncetat. Înăuntru, bătrânul Rege asista la dărâmarea operei sale de 30 de ani, fără a avea măcar mângâierea sufletească că împrejurările vor da dreptate celor ce-l obligau să porceadă la această dărâmare; sfetnicii lui hotărau cu legitimă emoție soarta țării într'una din cele mai grele și mai decisive clipe ale vieții întregului neam. Afară, natura nepăsătoare își urma legile eterne întrerupte numai de vuietul Peșului și de foșnetul brazilor ce înconjoară castelul.

Ferichide a fost concis după obiceiul lui. Nu putem nesocoti simțământul public. Războiul va fi lung, să ne pregătim armata și când vom avea o armată mai puternică, cuvântul nostru va fi mai ascultat decât este astăzi. Neutralitatea sau, mai bine zis, expectativă armată.

Costinescu a proclamat pentru argumentele invocate de ceilalți necesitatea unei stricte neutralități. Azi este o imposibilitate să mergem cu Puterile Centrale. Mai târziu, vom vedea. Poate că opinia publică se va

schimba, poate că până atunci vom putea să determinăm chiar noi un alt curent în țară.

Mai târziu, din aceste cuvinte, i s'a făcut lui Costinescu un capăt de acuzare. S'a încercat să se deducă dintr'însele că, la consiliul de coroană din Sinaia dânsul fusese pentru amânarea intrării în acțiune alături de Puterile Centrale, că nu luase pe față poziție contra imposibilității ireductibile a unei asemenea confraternități militare. Nici că se poate învinuire mai nedreaptă! Aș înțelege dacă ar fi vorba de altcineva, dar Costinescu, care mai mult poate decât oricine s'a rostit din ceasul dintâu împotriva executării tratatului și a luptat ca să pregătească în consiliul de coroană triumful neutralității, tocmai pe dânsul să-l acuzi de nehotărîre și de echivoc? Adevărul e altul. Când Costinescu a luat cuvântul, pentru noi partida era definitiv câștigată. Din atâtea grupări politice și din atâția fruntași, un singur om rămăsese de partea Regelui Carol și, ironia soartei tocmai, acela cu care o viață întreagă nu se putuse niciodată înțelege — Petre Carp. Situația Regelui era penibilă și, de fapt, părea așa de abătut fizicește și așa de distrus moralmente, încât ne cuprinsese un sentiment de adevărată compătimire. Deoarece câștigasem deja ceea ce la urma urmei urmărisem —proclamarea neutralității— aveam la sfârșitul ședinței impresia că bătrânul monarh primise destule lovituri, că era timpul să-l cruțăm. Cuvintele lui Costinescu, pe care unii încearcă a le denatura acum, izvorau din această stare de spirit. După ce impusesem Regelui soluția noastră, era cuviincios, era uman să-i anesteziem măcar durerea. Tot pentru aceleași considerațiuni nimeni nu a vorbit în acest consiliu de o intrare în acțiune alături de Entanta. Chiar dacă unii din noi nutream deja această intenție, cu toții socoteam că după 30 de ani de politică externă cu Puterile Centrale, tranzacția la o intervenție armată alături de grupul opus de puteri ar fi prea bruscă și, în orice caz că, deocamdată, era inutil să umplem cupa sărmanului Rege cu toate amărăciunile deodată.

Carp însă socoti că poate profita tocmai de această atmosferă pentru a încerca o ultimă și supremă sforțare în favoarea tezei sale.

“Sire,” spuse el cu voce tare și răspicat, “țin atunci să se constate că în ceasul cel mai grav pentru țară Majestatea Voastră este părăsită de toate partidele și de toți sfetnicii ei, la sfârșitul unei lungi domnii închinată propășirii naționale.”

Brătianu se ridică cu indignare. “O hotărîre isvorită din credința adâncă că interesele cele mai sacre ale țării ne-o dictează nu poate fi interpretată ca un act de lipsă de lealitate față de suveran!”

Marghiloman a fost și mai categoric. “Dragă Carp, dă-mi voie să protestez cu toată energia împotriva cuvintelor tale. Nu numai că dând Majestății Sale sfaturile pe care i le-am dat nu l-am părăsit, dar avem conștiința că am acoperit Coroana. Dacă, așa cum e azi opinia publică, am lăsa cum-

Fig. 6

va pe Rege să declare războiul, lumea ar zice că acesta nu e războiul țării, ci războiul Regelui. Or noi, care ținem la Coroană și care trebuie s'o ferim de tot ce i-ar putea atinge prestigiul sau zdruncina situația nu vrem aceasta." Formula era fericită. Totuși, Regele crezu potrivit momentul ca să încerce și el asupra oamenilor săi politici o ultimă presiune. Foarte emoționat, aproape tremurând, cu un glas stins, el asvârli următoarea frază:

"De altminteri, Domnilor, eu mă consider personal legat față de Puterile Centrale, dacă D-Voastră credeți că fericirea României îi impune să urmeze de azi înainte o altă politică externă, eu sunt gata să mă retrag și", —arătând cu mâna pe Principele Ferdinand— "de altminteri, Domnilor, succesorul meu e aici, el n'are decât să" Principele Ferdinand l-a întrerupt scuturându-se pe scaun cu un gest de vehementă protestare. Regele Carol s'a oprit și cu ochii lui vioi și veșnic mișcători a aruncat repede în jurul mesei o privire circulară. Nici unul din noi n'a mișcat, n'am spus nici un cuvânt, n'am schițat nici un gest. Fețele noastre n'au trădat decât indiferență și cel mult oarecare scepticism. Carol a înțeles că manevra nu a reușit. A stat o clipă pe gânduri și pe urmă ca și cum nu ar fi făcut niciodată o declarațiune de această gravitate a început să vorbească de altceva.

Iancu Lahovary mai luă încă odată cuvântul ca să repete cu incorigibila lui insistență motivele pentru care se cuvenea să rămânem neutrii. În cursul stufoasei și prolifici sale argumentări, spuse la un moment dat: "Dar Majestatea Voastră nu vede că neținându-ne în curent cu nimic Austria nu s'a purtat cu România ca o aliată, iar Conte Berchtold și-a permis să trateze pe Majestatea Voastră ca vasal al Austriei." Era prea mult pentru mândria Hohenzollern-ului de pe malurile Dunării. Regele se înroși până în creștetul capului și cu vocea plină de mânie concentrată răspunse scandând lui Iancu Lahovary: "Domnule Lahovary, mă cunoști îndeajuns ca să știi că n'aș suferi niciodată să fiu tratat ca vasal." Lahovary a înțeles că fusese cam aspru și îngăimă: "Bine, bine Sire", dar nu-i mai puțin adevărat că-și relua de la capăt, cu cuvinte mai blajine, toată demonstrațiunea sa.

În fine, în cursul vorbirii lui, se mai ivi un incident. Iancu Lahovary vru să dovedească Regelui că izbânda militară a Germaniei e îndoielnică. Printre alte argumente îl invocă și pe acesta: situația de azi nu trebuie confundată cu cea de la 1870. Atunci Franța era nepregătită, azi Franța a făcut pentru armata ei sacrificii considerabile. Și cine știe dacă armata franceză nu e superioară celei germane. Regele l-a întrerupt și, sentențios și disprețuitor, spuse: "Domnule Lahovary, pentru cine cunoaște situația respectivă a ambelor armate o asemenea chestiune nici nu se poate pune." Atunci, aceste cuvinte mi-au apărut ca o nouă dovadă a germano-filismului regal. Mai târziu, cuvintele Regelui Carol mi-au revenit adesea în minte. Pe vremea aceea, într'adevăr, ambele armate nu se puteau compara. Hotă-

rît, Regele Carol era osândit să asculte în acest consiliu mai multe adevăruri crude decât i-a fost dat să auză în toată domnia lui. Era destul, era prea mult.

Când, pe neașteptate a intervenit Morțun. N'am înțeles niciodată de ce a cerut cuvântul. În românește —singurele vorbe românești ce s'au rostit în istorica ședință— Vasile Morțun a repetat pe un ton declamatoriu, ceea ce alții spusese. Am ascultat cu o vizibilă nerăbdare sfârșitul acestei inoportune și neinteresante profesiuni de credință.

Solemn, Regele Carol declară închisă discuțiunea și ceru ca fiecare, pe rând, să răspundem dacă suntem pentru, sau contra neutralității. Întrebă mai întâi pe Theodor Rosetti și sfârși cu mine. Afară de Carp am fost toți pentru neutralitate. Carp și-a menținut părerea să declarăm imediat război Rusiei, Regele cel din urmă s'a raliat la părerea lui Carp. Făcea impresia unui om care nu poate crede ce aude și că pleacă cu supunere capul în fața loviturilor nedrepte ale unei inexorabile fatalități.

“Constat, zice el, că reprezentanții țării aproape în unanimitate au cerut neutralitatea României. Ca Rege Constituțional mă supun votului D-Voastră, mi-e frică însă că prestigiul țării va ieși micșorat din ședința de azi și mă tem că ați luat o hotărîre de care România se va căi în viitor.”

Am ascultat în aceeași profundă tăcere ca și la început, dar parcă ușurați de povara ce atunci apăsa sufletele noastre. Regele se apropie de Carp, îi mulțumi strângându-i cu prietenie mâna, s'a mai întreținut câteva minute cu el și apoi s'a îndreptat spre ușă; în drum îl prinse pe Dissescu, care de la începutul și până la sfârșitul consiliului luase pe colțul mesei note despre tot ceea ce se spusese. I-a exprimat nemulțumirea sa. “Știați că nu vreau să se ia note, vă rog să mi le trimiteți.” (nu s'au trimis niciodată, au ajuns la arhiva personală a lui Take Ionescu). Ne-a recomandat să păstrăm asupra discuțiunilor discreția cea mai absolută și, întovărășit de Brătianu, a trecut în cabinetul lui de lucru. Acolo a chemat pe Marghiloman și pe Take Ionescu și câteși patru au redactat comunicatul ce urma să se publice în Monitor asupra hotărîrii luate, precum și textul telegramei prin care se notifica foștilor noștri aliați imposibilitatea pentru noi de a lua armele alături de ei.

Era ora 8, ne-am repezit la Hotel să luăm masa, fiind la 9 convocați la Costinescu în Consiliu de Miniștrii. Când am ajuns jos în Sinaia lumea și gazetarii s'au năpustit asupra noastră. Când au aflat că rezultatul lungilor noastre deliberări este neutralitatea, a fost un strigăt general de bucurie și de aprobare. Consiliul de Coroană luase hotărîrea care corespundea dorinței generale a țării.

În sala de mâncare de la Palace era atâta lume, încât cu Angelescu și cu Antonescu n'am găsit nici o masă liberă. Carp, care senin mânca singur, ne chemă la masa lui unde mai era loc. I-am mulțumit, dar abia ne-am așezat că și-a pus monoculul în ochi și răstit ne-a spus: “Eh, frumoasă ispravă

mi-ați făcut. Ați nenorocit România,” iar apoi cu surâsul său ironic pe buze, ne-a dat cu tifla.... Colegii mei au râs. Eu am protestat contra cuvintelor și contra gestului. Am fost crud, abia cuviincios. În urmă, am regretat impaciența mea, ar fi trebuit să înțeleg că în fața mea aveam un învins. Da, Carp ca și Regele Carol, era unul din învinșii zilei. Hotărîrea noastră năruia o credință pe care Carp o nutrise în sufletul său o viață întreagă și o politică la consolidarea căreia închinase toate puterile și toată priceperea lui. Și cu marii învinși ai vieții se cuvine să fim cel puțin indulgenți. Mi-am regretat atitudinea și din alt punct de vedere. La urma urmei, Carp trebuia să inspire admirație, nu indignare. Ce poate fi mai admirabil decât să ai siguranța absolută a infailibilității tale, să nu cunoști frământările îndoielilor, să nu suferi chinurile remușcărilor? Adversitatea să te întărească numai în credințele tale, să nu păstrezi nici un învățământ din desmințirile faptelor — puteți concepe o mai mare fericire pentru un muritor? Cu mai multă filozofie, Carp din seara consiliului de coroană, Carp din seara izolării și a dezmințirii intervențiunii italiene, Carp avea dreptul să intereseze, nu merita să sufere. Nădăjduiesc însă că tinerețele mele de atunci și pocăințele mele de acum, vor răscumpăra netăgăduita greșală.

La 9 eram toți miniștrii la Costinescu. Brătianu ne-a adus textele întocmite la Castel și ne-a povestit ultimile amănunte ale întrevederii cu Regele. El oferise Regelui demisia guvernului și formarea, dacă crede de cuvință, a unui guvern național. Regele răspunse că nu vede deocamdată nevoia unui asemenea guvern, dar că se va mai gândi. În urmă, am luat măsurile urgente reclamate de neutralitate, sau mai bine zis de expectativă armată. Am redactat o serie de telegrame în vederea măsurilor militare și dispozițiilor de siguranță de luat și, până târziu, am scris telegramele către legațiile noastre și către cea din Viena și Berlin îndeosebi. Pe la miezul nopții ne'am despărțit.

M'am culcat zdrobit de emoțiunile acestei zile istorice, dar cu conștiința împăcată. Eram sigur că ne opriseam la hotărîrea cea mai potrivită cu adevăratele interese ale neamului, că țara nu ne va imputa niciodată atitudinea pe care o îndemnasem s'o ia față de conflagrațiunea generală. Viitorul a dovedit că nu ne înșelasem și că la Sinaia în consiliul de la 21 Iulie 1914 am pus cu adevărat prin votul nostru piatra fundamentală a unității naționale a tuturor Românilor.

CAPITOLUL ȘASE

ULTIMELE LUNI ALE DOMNIEI REGELUI CAROL

Prin hotărîrea Consiliului de Coroană rezolvasem latura internă a chestiunii. Rămânea de văzut cum va fi primită hotărîrea noastră în afară. De când izbucnise criza mondială eram asaltați de corpul diplomatic. Reprezentanții Ententei se luptau prin toate mijloacele ca cel puțin să rămânem neutrii, reprezentanții Puterilor Centrale se trudeau să intrăm în acțiune alături de ei. Zilele care au precedat Consiliul de Coroană au fost pentru Brătianu adevărate zile de chin. Contele Czernin, îndeosebi, era nesuferit, executa instrucțiunile stăruitoare ce de mai multe ori pe zi primea de la Viena cu o tenacitate explicabilă, dar îngrozitoare de suportat tocmai fiindcă eram hotărîți să rămânem neutrii. Ministrul Germaniei, Domnul de Waldhausen, un om cu desăvârșire neînsemnat numit la București numai din cauza mării sale averi — una din cele mai considerabile din Germania înfloritoare dinainte de război — era în concediu. Locțiitorul său, Contele Walburg, un tip de mare senior crescut de jezuiți, plăcut ca raporturi, dar perfid în realitate, își făcea și el ingrata datorie, într-o formă mai puțin sâcâitoare însă, decât colegul său austro-ungar.

Brătianu le vorbise în așa fel încât le lăsase puține speranțe. Ei vedeau de altminteri care era atmosfera în țară. Așa cum foarte bine a observat-o Contele Czernin în memoriile lui, dacă până la războiul general lumea îl primise cu cea mai mare prietenie, de îndată însă ce acesta a izbucnit, i-a fost dat să asiste la o așa explozie de dușmănie în jurul lui, încât credea fără precedent o astfel de schimbare în starea de spirit a unui popor. Aci Contele Czernin se înșeală, căci atitudinea noastră era logică și nu improvizată. Noi nu am iubit niciodată Austria, am încheiat și am suportat alianța cu dânsa fiindcă nu puteam face altfel. Între două rele am ales pe cel mai mic. Cât timp în Europa nimic nu se clătina, am menținut această stare de lucruri cu resemnare și firesc era că față de Ministrul Austro Ungariei să fim politicoși și sociabili. Însă din clipa în care vechiul echilibru european era distrus și se deschidea pentru noi perspectiva unei îmbunătățiri a soartei noastre, din ceasul în care apărea o licărire cât de palidă de speranță pentru înfăptuirea idealului nostru național, Austro-Ungaria devenea un inamic și Contele Czernin, prin stăruințele lui, inamicul care se

opunea realizării aspirațiilor noastre. Cu ce simțăminte era să-l mai întâmpinăm? Dar tocmai fiindcă din partea guvernului și opiniei publice nu se mai puteau aștepta la mult, toată sfortărea Puterilor Centrale s'a îndreptat asupra Regelui. La Berlin și la Viena se obișnuise a se crede —și nu fără oarecare temei— că în România totul depinde de voința Regelui Carol. Dacă Suveranul este pentru intrarea în acțiune alături de Austria și de Germania, oamenii politici se vor supune și țara îl va urma. Trebuia deci neapărat convins Regele și toată ziua Czernin și Walburg erau la Castel. Cereau audiențe, aduceau telegrame, comunicau informațiuni confidențiale și nu puteau crede când Regele le spunea că țara refuză să-l urmeze. Aliații noștri nu ne cunoscuseră, fiindcă am putut fi docili —prea docili uneori — față de Regele Carol în chestiunile mici, în chestiunile curente, însă atunci când marile interese ale neamului au fost în joc, poporul nu-și putea desmînți tradiționalul bun simț, nici admirabilul său instinct politic. De altfel, un neam care a știut să supraviețuiască vitregiei milenare a vremurilor, nu se putea tocmai acum nimici din servilism față de un rege, din lășitate față de propria sa conștiință. Încă odată Puterile Centrale au dat dovadă de lipsă de simț psihologic și au comis cu noi aceeași greșală pe care au făcut-o aproape cu toate statele în pregătirea diplomatică a războiului.

Pe Regele Carol aceste intervențiuni îl torturau groaznic. El socotea că onoarea lui era angajată în alianța noastră, că a nu se ține de obligațiunile ei însemna a-l pune în situația de a-și călca cuvântul de militar. Cavalerismul, toate tradițiunile de ofițeri ale nobilei sale rase, întreg acest noian de sentimente s'au trezit și îi stăpâneau mintea și sufletul. Pe de altă parte, era jignit în mândria lui. Să ajungă el, cel care cu atâtea străduințe își asigurase dominațiunea asupra partidelor și asupra oamenilor ca în ceasul hotărîtor pentru influența lui, să nu fie ascultat de nimeni. Pentru el, care asigurase Berlinul și Viena că răspunde oricând de țara lui, era o lovitură nimicitoare, pentru orice mândrie omenească, necum pentru o vanitate atât de mare ca aceea a Primului Rege al României. Când, la această criză sufletească a venit să se mai adauge telegramele personale ale lui Wilhelm II și ale lui Franz Josef, apeluri directe, stăruitoare, imperative și disperate totodată, ne putem închipui ce ceasuri a trăit sărmanul monarh. Și de aceea, după Consiliul de Coroană, gândul care îl chinuia mai mult era că nu știa ce vor spune anume cei doi împărați despre hotărîrea României, dacă nu cumva îl vor considera trădător al cauzei comune, iar dânsul, atât de gelos de prestigiul și de renumele lui, va ajunge la bătrânețe dezonorat pentru o faptă pe care în conștiința lui nu o aproba.

Toată noaptea după Consiliul de Coroană n'a putut închide ochii. A doua zi, Morțun și cu mine am fost chemați pentru dejun la Castelul Peleş. Regele era abătut, îmbătrânit și încovoiat. Regina ni s'a plâns că prea l-am chinuit pe bătrânul suveran și cu greu își putea stăpâni indignarea

împotriva soluției adoptate de Consiliul de Coroană. De altfel, nu pot uita acest dejun din mai multe privințe. Asistau la el Principele și Principesa moștenitoare cu copiii lor, dâșii căsnindu-se să fie veseli ca să-l distreze pe bătrânul Rege și să mai risipească gândurile negre ce-l copleșeau. A venit vorba, firește, la masă, de ultimele știri de pe front. O telegramă spunea că niște aeroplane franceze veniseră până la Rhin, dar Regele nu voia să creadă. Nu credea decât informațiunile care înregistrau succesele germane. De mai multe ori în cursul conversației a spus adresându-se Reginei. “Îți aduci aminte Elisabeth, așa a fost și la 1870.” În mod vădit era încă hipnotizat de amintirea glorioasă a războiului pentru unitatea Germaniei, iar din vorbele lui reieșea clar că pentru el lucrurile se vor petrece de astă dată întocmai ca și atunci. Considera că războiul va fi scurt, iar cucerirea Parisului, inevitabilă. Am evitat să mă apropiu de el, am vorbit mereu cu Principesa Maria și cu Regina Elisabetha. La plecare, m’a luat însă de o parte și mi-a spus —eram ministru de culte și de instrucție— “Prin preoți și prin învățători trebuie să creați în opinia publică un curent pentru intrarea în acțiune, peste câțva timp, alături de Puterile Centrale. Este greu, dar trebuie făcut, va fi bine pentru țară”. Am tăcut, bineînțeles, n’am dat niciodată vreo urmare acestui deziderat regal. Principele Ferdinand era lângă el. Apoi, mi-a strâns mâna cu un fel de părintească sollicitudine și, întovărașit de moștenitorul său, a dispărut în galeria care adăpostește vestitul tablou de Rembrandt. Sunt ultimele cuvinte pe care le-am schimbat cu Regele Carol și a fost ultima dată când l-am mai văzut în viață.

Brătianu aștepta și el cu o febrilă nerăbdare răspunsurile de la Berlin și de la Viena și nici nopțile lui n’au fost de invidiat. În sfârșit, a doua zi dimineata au sosit mult așteptatele telegrame. Erau aproape identice. Aliații noștri regretau hotărârea însă nu se revoltau, nici nu amenințau, sperau că mai târziu totuși vom lupta alături de ei. Brătianu a răsuflat ușurat și s’a repezit la Castel. Când bătrânul Monarh a aflat cuprinsul lor l-a îmbrățișat pe Brătianu cu ochii plini de lacrimi de bucurie. Cel puțin onoarea lui de militar era salvată, și de fapt, după aceea, a fost câțva timp mult mai liniștit și mai împăcat. Brătianu ne-a repetat scena la Costinescu, unde tot consiliul de miniștri îl aștepta și ne-a adăugat: “Nu doresc nici celor mai mari dușmani ai mei să trăiască ceasurile pe care le-am trăit de când reprezentanții Austriei și Germaniei au cerut azi dimineață să mă vadă”. Criza acută trecuse, de-acuma desfășurarea evenimentelor și răbdare.

Totuși, acele zile au fost pentru noi de neuitat. Atunci ne-a apărut pentru întâia oară limpede că nouă ne era încredințată chemarea istorică de a înfăptui idealul național. În primele zile ale izbucnirii războiului am trăit cu toții într’o prea mare vâltoare pentru ca aceasta să ni se înfățișeze ca o siguranță. Era mai mult întrezărirea unei speranțe atât

de minunate, încât nu ne venea parcă să credem în posibilitatea ei. Acum însă era o realitate. Generațiunii noastre i-a fost rezervată de soartă misiunea de a realiza visul de veacuri al neamului românesc. Ceasul pe care atâția l-au așteptat, ceasul despre care știam sigur că va veni odată dar care credeam că-l vor apuca urmașii noștri, acest ceas suna acum, de noi trebuia să fie trăit, nouă ne cerea să fim la înălțimea lui.

Nu pot să redau ceea ce am resimțit atunci: eram precum credinciosul căruia i se deschid ușile raiului.

Am plecat la București. Am oprit orice activitate în ministerele noastre, toți banii trebuiau să meargă la apărarea națională. La departamentul meu pusesem în lucru peste 1500 de localuri de școli primare, luasem măsuri pentru a înmulți simțitor posturile de învățători și numărul școlilor normale. Mă asiguraseram de fonduri și visam să dau învățământului primar o dezvoltare mai mare decât i-o putuse da Haret. A trebuit să renunț la toate. Ministerul de război avea de aici înainte precădere. Între timp, Brătianu stabilit la Predeal, redevenise enigmatic. Venea la Sinaia numai la două-trei zile ca să-l vadă pe Rege, sau ca să ne consfătuim la Costinescu. Era și un mijloc de a mai scăpa de Miniștrii străini, care continuau să exercite asupra lui aceleași presiuni ca și în ajunul Consiliului de Coroană. Dacă Czernin și Waldhausen, reîntorși din concediu, erau parcă mai domoliți, în schimb Pocklewsky Koziell și Blondel erau din zi în zi mai stăruitori. Întâi fiindcă le mergea rău pe front și, în al doilea rând, fiindcă Bucureștiul fusese cuprins de o criză de francofilism acut. Ziarele, studenții, publicul cântau Marseilleza, manifestau în strigăte de "Vive la France" și, pretutindeni, aclamau tricolorul francez. Orice succes oricât de neînsemnat al armatelor franceze stârneau un entuziasm indescribibil. Marile izbânzi germane sporeau ostilitatea împotriva Reichului dându-i forme tot mai agresive. O asemenea atmosferă încuraja legațiile Ententei să aibă un ton tot mai cominatoriu și, fiindcă nici Brătianu, nici Regele Carol nu erau impresionați de aceste solicitări, au început intrigile. Cine n'a cunoscut Sinaia în acele vremuri nu știe ce este și ce poate fi un viespar de intrigi. Ceea ce nu se putea obține prin Brătianu, trebuia încercat a se obține prin alții. Doar Brătianu și partidul său nu erau singuri în țară, erau și alte forțe și alți oameni politici. Și, slavă Domnului, ofertele nu lipseau!

Take Ionescu, la câțva timp după Consiliul de Coroană, a plecat la București și a dat acolo un interviu în care a declarat că datoria noastră este neutralitatea leală și definitivă. O formulă în jurul căreia s'a făcut, și atunci, și în urmă mult zgomot. Mai târziu el a căutat să-i dea o interpretare sofistică: definitivă pentru momentul acela, nu pentru întotdeauna. De fapt, lucrurile stau altfel. Pe vremea aceea, Take Ionescu era încă în aceeași stare de depresiune în care era când venise de la Londra și în care l-am văzut la Consiliul de Coroană. Nu știa de partea cui va fi zeița izbân-

dei și, sincer, ca o oglindire credincioasă a stării lui de spirit de atunci, a spus: leală și definitivă. La câteva zile după aceea au început victoriile Rușilor în Prusia Orientală și înaintarea lor spre Königsberg. Aceste victorii l-au impresionat adânc. Seara mergea la Casino și, în jurul meselor de joc, declara că Germanii vor fi bătuți repede, că nimic nu mai poate sta în calea Rușilor, că drapelele Țarului vor fâlfâi în câteva săptămâni deasupra Berlinului. De aici și până la a cere intrarea în acțiune a României alături de Rusia nu mai era, bineînțeles, decât un pas. Take Ionescu nu putea întârzia să-l facă.

Nicu Filipescu era tot la Berlin. În lipsa lui, conservatorii rămâneau oricum rezervați. În timp ce oameni de mâna a doua manifestau pentru Ententa la București, fruntașii toți respectau conduita fixată de Consiliul de Coroană. Marghiloman își petrecea timpul între Buzău și București, neapărând decât rar la Sinaia.

În sfârșit, a sosit Filipescu. La Berlin Zimmermann fusese foarte amabil cu el, îi pusese la dispoziție toate mijloacele ca să se strecoare printre mișcările de trupe și să poată ajunge cât mai curând în țară. Cu toții eram nerăbdători să știm ce spune și ce vrea. Nici nu știam încă dacă aprobase sau nu hotărîrea luată în Consiliul de Coroană. El se rosti hotărît pentru neutralitate și, spre marea noastră surprindere fu liniștit și ponderat. Se arătă mai mult preocupat de gravitatea împrejurărilor, decât înflăcărat de perspectiva speranțelor pe care le trăgeam. Cu cine se întâlnea nu vorbea decât de condițiunile extraordinare în care se făcuse mobilizarea germană, de repeziciunea, ordinea, prevederile cu adevărat de necrezut împinse până în cele mai mici amănunte. De asemenea, nu contenea să laude armata germană, semn că fusese adânc impresionat de puterea militară a Reichului. Mintea lui era încă dominată de această impresiune.

L-am văzut printre cei dintâi și ne-am plimbat vreo două ceasuri împreună în pădurea de la Sinaia. Mă așteptam să-mi vorbească de idealul național, de intrarea în luptă alături de Ruși. Mi-a spus că aprobă ceea ce am făcut în lipsa lui, că soarta armelor i se pare îndoielnică, mi-a ținut teorii în tactică militară, un subiect care de câțiva ani îi era scump și, pe urmă, mi-a vorbit îndelung cu acea putere de entusiasm, care era una din trăsăturile caracteristice ale personalității sale, de splendoarea militară a Germaniei.

La câteva zile după aceea au venit tot felul de amici și de emisari. "Coane Nicule, țara te așteaptă. În Dumneata e speranța. Pune-te în capul mișcării pentru unitatea națională. Răstoarnă guvernul, toți te vor urma!" Atâta i-a trebuit. Deși făgăduise că va rămâne liniștit, a fugit pe ascuns într-o bună zi, s'a urcat în tren la gara de după Sinaia și a sosit la București. Acolo, manifestații publice, ovații, procesiune la statuia lui Mihai Viteazul, discurs. Din acel moment și până la moarte, Filipescu a

cerut neîncetat intrarea în război alături de Entanta pentru realizarea idealului național.

Aproape concomitent cu aceste manifestații ale lui Take Ionescu și ale lui Nicu Filipescu, aflăm că și Costinescu vorbește pretutindeni același limbaj ca și ei. Mereu erau conciliabule la el acasă, din zi în zi se putea constata mai lămurit că patriarhul nostru — așa îi ziceam din cauza frumosului său chip de bătrân — duce o acțiune paralelă cu aceea a șefilor opoziției. Târziu, în urmă abia, am aflat că încheiaseră un pact formal, că luaseră angajamentul să se ajute reciproc și să nu dezarmeze până ce nu vor fi determinat intrarea în acțiune a României contra Puterilor Centrale. Doi ani am trăit sub imperiul acestei convențiuni secrete, care, ce e drept, era de mult publică pentru cei mai mulți. Pe Brătianu l-am pus eu mai întâi la curent cu existența pactului, pe care îl bănuia, sau mai bine zis îl simțea. Nu cred însă că i-a făcut imputări formale. Ar fi fost mai leal din partea lui Costinescu, să nu se ascundă de șeful guvernului, ar fi fost dator să nu suspecteze pe Brătianu, căci nu avea alt temei după ceea ce se întâmplase. Fapt este însă că l-a suspectat.

Pe Stere nu-l văzusem, era la Iași sau la Mănăstirea Neamțului. Brătianu îmi spusese să-l îndemn să scrie în favoarea intrării alături de Puterile Centrale. Neputându-l întâlni, i-am comunicat dorința lui Brătianu printr'un amic comun, dacă nu mă înșel prin Iancu Botez. S'a grăbit s'o execute și a scris la Universul câteva articole în sensul cerut. După vreo două-trei, redacția a refuzat să i le mai publice. Erau atât de opuse simțămîntului obștesc încât tirajul gazetei începuse a scădea. A fost, de altminteri, singura încercare făcută de noi pentru a influența opinia publică în vederea unei acțiuni cu Puterile Centrale. Încolo, cum am mai arătat, n'au fost decât vorbe ca să îndulcim suferințele Regelui. Ele n'au trecut pragul Palatului.

La câțva timp după Consiliul de Coroană, m'am pomenit cu Stere la Sinaia. Era furios și disperat. "Ce-ați făcut, ce-ați făcut? Cum ați putut să vă abateți de la politica tradițională a țării, de la aceea care călăuzea pașii lui Ion Brătianu, ai lui Rosetti, ai lui Kogolniceanu, ai lui Catargi, ai lui Ion Ghica, ai lui Alex. Lahovary! Nu pricepeți că prin neutralitatea noastră permiteți victoria Rușilor și pregătiți mormântul României? Nu pot înțelege pe Ionel, cum a putut acea frumoasă inteligență pe care i-o cunosc să se înșele așa de amarnic și să se lase influențat în judecata unei situații epocale de evenimente mici și de considerațiuni lăuntrice!"

Mie, personal, Stere mi-a făcut o adevărată scenă. Cum de n'am reacționat măcar eu? În judecata mea avea mai multă încredere în acest minister, afară de Brătianu. Am înșelat toate așteptările lui, n'am știut nici eu să fiu la înălțimea situației. Vădit, Stere își pierduse toate iluziile asupra mea. Radovici mi-a mărturisit că în ajun îi făcuse o scenă identică. I-am

răspuns că sunt din ce în ce mai încredințat că am făcut bine să proclamăm neutralitatea. În zadar, Stere și-a dezvoltat îndelung teza și a devenit tot mai prăpăstios, iar în cele din urmă m'a rugat să-i mijlocesc o întrevedere cu Brătianu. Ceeace am și făcut. Brătianu mi-a spus să-l aduc a doua zi de dimineață la Predeal. Am mers deci împreună cu automobilul, dar când am ajuns Brătianu ieșise la plimbare. Am așteptat vreo trei ceasuri. Nemaîntorcându-se, ne-am înapoiat la Sinaia. Evident Stere, era profund jignit. Ce e drept procedarea lui Brătianu era puțin amicală, de aceea i-am și făcut imputările cuvenite. "Poate ai dreptate, mi-a răspuns, dar la urma urmei ce era să vorbesc cu el? Nu știu de ce vrea să mă vadă. Dorește cu orice chip să merg cu Puterile Centrale. Aceasta niciodată! Să mă lase deci în pace, destul mă chinuiesc miniștrii străini și adversarii politici, măcar prietenii să mă mai cruțe". La urmă l-am înduplecat să-l primească și întrevederea a avut deci loc. Conversația a luat înfățișarea prevăzută de Brătianu. Stere s'ar mai fi împăcat cu hotărîrea Consiliului de Coroană, fiindcă prin esența ei era provizorie, dar ceea ce îl turbura adânc era curentul francofil din țară, iar ideea că am putea lua armele alături de Rusia îl înebunea cu desăvârșire.

Pe această întâlnire, care altminteri n'ar avea nici o însemnătate pentru istorie, a venit însă să se altoiască un incident demn să rămână consemnat și limpezit. Stere a plecat din Sinaia cu o misiune secretă din partea lui Brătianu. În Ardeal era mare fierbere, unii se gândeau dacă nu era momentul prielnic pentru facerea unei revoluții. Pe front, armatele austriece nu puteau rezista înaintărilor rusești, înăuntrul, edificiul vechii monarhii trozneva sinistru și crăpa de pretutindeni. Brătianu însărcină pe Stere să spună conducătorilor partidului național din Ardeal să nu facă revoluție, să îndemne poporul să-și îndeplinească obligațiunile militare față de monarhie, să rămână credincioși Împăratului-Rege. De aici au dedus adversarii lui Brătianu, și Stere în primul rând, că Brătianu era hotărît să meargă cu Puterile Centrale, că i-a îndemnat pe Ardeleni să nu lupte pentru emanciparea lor. Care este adevărul? Mai întâi, este inexact că Brătianu a trimis pe Stere în Ardeal, Stere s'a oferit singur să meargă. O știu de la Brătianu și o știu, cu mai multe amănunte încă, de la regretatul meu coleg Alexandru Radovici, care a asistat la scenă. Între altele venise vorba de situația din Ardeal, Brătianu arătându-se îngrijorat de unele informațiuni ce le avea și din care rezulta că Ardelenii se gândesc la o acțiune revoluționară. Stere s'a oferit imediat să treacă peste Carpați și să -i îndemne la liniște. "Să îndrăznească în fața mea să spună că lucrurile nu s'au petrecut așa" — repeta adesea Alexandru Radovici la Iași, cu toată indignarea cinstitei sale firi și a sufletului său curat. În primul moment Brătianu a refuzat. Stere a insistat însă, iar primul ministru a mărturisit în public motivele care l-au îndemnat să cedeze propunerilor lui Stere. În acel moment, era încă în imposibilitate să ia armele contra

Puterilor Centrale. La ce ar fi dus, deci, o revoluție a Românilor din Ardeal? Sigur că la o masacrare a lor de armata ungurească sub ochii unei Români neputincioase să le vie întru ajutor. Putea un șef de guvern român, conștient de posibilitățile lui, să dea fraților noștri de peste Carpați un atare sfat? Nu avea el datoria imperioasă să-i oprească de a se arunca într'un asemenea dezastru? Iată rostul faimoasei misiuni a lui Stere în Ardeal! Că i-a desvăluit lui Stere tot gândul lui, că i-a spus chiar vorbe de natură să creadă contrariul a ceea ce urmărea el, era mai mult ca probabil. Brătianu nu mai avea încredere în Stere, se temea ca indiscrețiunile sale să nu parvie la legațiile Puterilor Centrale cu care începuse să fie în relații iar viitorul a dovedit că prudența sa era cu prisosință justificată.

De altfel, cam tot în acea vreme au venit la Sinaia și câțiva frunțași ardeleni în frunte cu Mihaly, președintele comitetului executiv al partidului național. Au conferit cu Regele, cu Brătianu și cu mulți frunțași, au mărturisit că Primul Ministru al României le-a vorbit, firește cu rezerva pe care i-o impunea situația lui, dar că le-a vorbit așa încât să înțeleagă lămurit că guvernul nostru nu se gândește decât la ei, să aibă răbdare și încredere, să țină poporul strâns unit ca atunci când vom putea intra în luptă și vom putea trece Carpații să-i găsim gata să ne ajute la distrugerea inamicului comun. Au înțeles-o așa de bine, încât au plecat frații ardeleni acasă mulțumiți și plini de nădejde. Doi ani au lucrat —cum s'au priceput și cum au putut— potrivit cuvântului primit de la șeful guvernului din Regat.

Toate aceste intrigi și toate aceste combinațiuni îngreuiau mult situația guvernului. Regele, bietul Rege, rezista. Opoziția se agita, opinia publică fierbea, noi trebuia să păstrăm echilibrul între aceste forțe opuse, să salvăm aparența neutralității oficial proclamată. În această frământare generală, numai nouă nu ne erau îngăduite nici o imprudență și nici o nerăbdare. În privința aceasta Brătianu era admirabil. Trebuia neutralizată acțiunea Regelui care tot nu dezarma, trebuia potolită opoziția și liniștită opinia publică, trebuia când alergat la Palat, când temperat un adversar, când înjghebate diviziuni în rândurile lor, când domoliți studenții, când amenințați agitatorii profesionali. Ba mai trebuiau trezite speranțele unui ministru străin, mâine ale altuia, ba mai trebuia purtat cu vorba azi unul, mâine altul. Azi trebuia să fie energic cu unul și prevenitor cu celălalt, mâine hotărât cu toții, poimăine evaziv și insinuant. Brătianu jongla cu toate aceste dificultăți ca un prestidigitator neîntrecut și o făcea nu fără oarecare voluptate. Îmi aduc aminte că-l duceam într'o seară înapoi cu automobilul la Predeal, după o zi în care jonglase cu un număr nesfârșit de întrebări și de oameni. Era obosit peste măsură și, ca să-și justifice oboseala, îmi rezuma prestidigitațiunile zilei. Deodată, îl aud exclamând cu o vădită satisfacțiune. "Până azi, slavă Domnului, i-am purtat pe toți cum am vrut și, fără să mă laud, mi s'a părut un joc ușor. Numai de acum

înainte de nu mi s'ar înfunda! Ce grea e situația țării și ce covârșitoare e răspunderea noastră”.

În timpul acesta, însă, firește că toată atenția noastră era mereu absorbită de desfășurarea evenimentelor de pe front. Zeul războiului era de partea Germaniei, armatele Kaiserului străbătuseră cu iuțeala fulgerului Belgia, Liege, Bruxelles, Namur, Anvers, Ostende, toate forturile renumite ale generalului Brialmont căzuseră ca un castel de cărți. Nimic nu putea rezista artileriei grele germane și, în orice caz, nu eroismul micii armate belgiene. Se aștepta însă ciocnirea cea mare cu armata franceză și cu trupele ce neconținut debarcau din Insulele Britanice. Valul german continua să se prevălească cu furie și să măture toate zăgazurile. Charleroi lua pentru oștirile Ententei proporțiile unui adevărat dezastru și, de acolo înainte, în câteva zile, germanii cuceriră Lille, Compiègne, Chantilly, trecură Marna și apărură la Porțile Parisului, evacuat de autorități. Am petrecut atunci câteva zile groaznice; pe lângă considerațiunile politice care ne îndemneau să deplângem zdrobirea Franței, contribuiau și considerațiuni sentimentale ce ne făceau să suferim adânc de întorsătura situației militare de pe frontul occidental. Oricât de obiectiv am fi vrut să judecăm lucrurile, mulți dintre noi — și vorbesc aci de cei ca mine, care înțelegeam mai presus de toate să fim români — nu puteau să uite zilele de tinerețe petrecute în Franța, nenumăratele noastre legături cu civilizația, cu cultura franceză. O mare durere ne cuprinsese pentru o soartă care ni se părea nedreaptă. Citeam telegramele și parcă nu ne venea a crede. În sfârșit, la finele lui August (stil vechi) ne-a sosit vestea victoriei de la Marna. Am răsuflat politicește și omenește și, cu toate obligațiunile neutralității, nu ne-am ascuns bucuria. La București, firește, au avut loc manifestații de delir.

Când Brătianu a comunicat vestea Regelui Carol acesta, pentru prima oară, și-a dat seama că instinctul politic al țării fusese cel bun și a mărturisit că este recunoscător sfetnicilor săi că n'am mers alături de Puterile Centrale. Bătrânul suveran cunoștea într'adevăr, prea bine, situația armatelor germane și secretele statului său major, ca să nu-și dea pe dată seama de gravitatea opririi pe Marna pentru Germania. El știa că, osândită să poarte un război pe două fronturi, victoria germană era subordonată obținerii unui succes repede și definitiv pe frontul occidental. De aceea, grosul armatei germane înaintase cu iuțeală fulgerătoare spre inima Franței, de aceea Germania făcea acolo sforțări supraomenești, de aceea Wilhelm II spusese membrilor Reichstagului: “Und jetzt rasch meine Herren!” Cuvântul rezuma întreaga situație.

Odată ce această condițiune fundamentală, pe care se întemeiau toate așteptările statului major și toate planurile teoreticienilor militari, nu a a putut fi îndeplinită, posibilitatea unei victorii finale, devenea problematică pentru Reich. Pe frontul oriental, situația se putea agrava și, fatal,

se intra în faza nesigură a apărării bazate pe principiul “antereului lui Arvinte”.

De fapt, știrile de pe frontul oriental nu erau de natură să liniștească legitimize îngrijorări ale Germaniei. E adevărat că faimoasa înaintare din Prusia Orientală care, după proorocirile lui Take Ionescu dela Cazinoul din Sinaia, trebuiau să ducă armatele Țarului la Berlin în câteva săptămâni, se sfârșise în înspăimântătorul dezastru rusesc de la Tannenberg și de la lacurile Mazuriene. Dar dacă geniul lui Hindenburg sau al lui Ludendorff — las autorităților militare sarcina să deslege această controversă— oprișe armatele rusești la nord, spre sud ele mergeau din victorie în victorie. Armata austro-ungară se arătase din primul moment mai prejos de orice închipuire. De la primele ciocniri se putuse vedea că această numeroasă armată nu are nici un cheag, că nimeni în rândurile ei nu știe nici de ce luptă, nici pentru cine luptă, că vrăjmășiile dintre naționalități erau mai vii decât ura soldaților împotriva dușmanului, că armamentul lăsa de dorit iar comandamentul era slab. Luptele din Galiția erau pentru monarhie o catastrofă. Bucovina, Lembergul căzură repede și cazacii apărură la hotarele Ungariei, pe crestele Carpaților.

Cu Francezii învingători pe Marna și cu Rușii la porțile Ungariei devenea greu să mai păstrăm neutralitatea României. “Ce mai așteptați?”, era strigătul general. Opoziția cerea cu insistență să declarăm războiul, presa, opinia publică manifestau zgomotos în acelaș sens. Chiar și în guvern eram agitați. Costinescu, potrivit înțelegerii cu Take Ionescu și cu Nicu Filipescu, stăruia și amenința.

Mărturisesc că situația era ispititoare. Austro-Ungaria zdrobită, nici un soldat în tot Ardealul. În Franța, Germania bătută. Ne întrebam atunci putea-va Austro-Ungaria să-și mai refacă armata, iar Germania să mai ție piept pe două fronturi? Nu cumva intram în faza finală a războiului? Pe de altă parte, ne vom mai întâlni cu o ocazie așa de favorabilă, cu o Ungarie în imposibilitate să se apere? Și dacă Rușii pătrund în Ungaria, se poate să-i lăsăm să înainteze, să ocupe ei Ardealul?

Momentul era greu și am trecut prin mare sbucium sufletesc. Brătianu era însă intransigent, nu voia să auză de o intrare în război. Mai târziu i s'a imputat adesea această hotărîre, “Momentul de la Lemberg” - așa îl botezase lumea - “a fost adevăratul moment prielnic ca să intrăm în acțiune. Brătianu a făcut o neiertată greșală lăsându-l să treacă!” De câte ori nu mi s'a repetat în urmă această frază! Când Rușii au scoborât de la Sighetul Maramureșului spre Baia, în guvern a fost un fel de răzvrătire. Am cerut să convoace de urgență Consiliul de Miniștri și să intrăm imediat în război. Eram și eu — o recunosc — printre cei mai nemulțumiți de rezistența lui Brătianu. Ne-am întâlnit deci la Sinaia în vila lui Costinescu. Afară era o zi de toamnă întunecoasă, rece și ploioasă. Discuția între Brătianu și noi a fost violentă; la cererea noastră imperativă de in-

trare în acțiune el a răspuns printr'un refuz categoric. Am insistat. Costinescu, deși bolnav, a fost de o energie și de o vehemență neobișnuită. În cele din urmă, Brătianu ne-a declarat categoric că mai bine demisionează decât să urmeze sfatul nostru. Două erau argumentele lui de căpetenie: 1) Că Regele se opune absolut și amenință cu abdicarea, că, așa fiind, război cu distrugerea dinastiei, adică a muncii unei întregi generații, nu face, cu atât mai mult cu cât are convingerea că așteptând va putea face războiul cu salvarea dinastiei. 2) că, netăgăduit, Puterile Centrale trec printr'un moment greu, dar că situația militară n'a ajuns nicăieri la rezultate definitive și, prin urmare, el continuă să-și păstreze credința de până acum, anume că războiul va fi lung. "Și" —a adăugat el răstit— "nu mă pot lăsa impresionat ca D-Voastră, pentru că o oștire de cazaci a trecut Carpații. Cine îmi spune că mâine nu va fi respinsă?"

Hotărîrea și siguranța lui ne-au impus. Am convenit să mai luăm, pentru orice eventualitate, câteva măsuri militare și am obținut de la el făgăduiala că, dacă într'adevăr Rușii pătrund în Ungaria, să reexaminăm chestiunea și să intervenim atunci.

A doua zi, cazacii de la Baia au fost respinși, iar Rușii definitiv opriți în Carpați. Încă o dată Brătianu a avut dreptate. În orice caz, sunt dator să spun că acest Consiliu de Miniștri a influențat toate raporturile mele cu Brătianu din timpul neutralității și războiului. Până atunci, mă îndoișem uneori de judecata sa și, în orice caz, ieșind de la Costinescu, mă supusesem împreună cu toți colegii mei, deși nu fusesem convinși de vorbele lui. Strălucita confirmare, ce argumentele lui au primit din partea evenimentelor, după câteva zile chiar, faptul că a văzut singur limpede și că știuse să-și păstreze sângele rece când toți am fost influențați de aparențe înșelătoare, m'au convins că sunt dator să mă încred în raționamentul și în însușirile lui de om de stat și m'a determinat să-mi impun, deci, ca o linie de purtare pe care am urmat-o până la sfârșitul războiului, mai multă circospecțiune și mai multă răbdare. Când recapitulez azi toate amănuntele celor cinci ani de neutralitate și de război, constat că rareori Brătianu a înșelat încrederea pe care am avut-o în el și mă felicit că am luat în Septembrie 1914 hotărîrea pe care am luat-o. Dacă am fi intrat atunci, am fi fost condamnați să purtăm un război lung peste putințele noastre și am fi creat prin dificultățile dinastice provocate de abdicarea Regelui Carol, o situație internă pe care nu s'ar fi putut clădi temeinic în ceasul convenit România Mare.

Momentul de la Lemberg nu a fost un moment scăpat. Am fi făcut o mare greșală dacă ne-am fi luat după momelile lui atrăgătoare.

Dar, dacă în Consiliul de la Costinescu, Brătianu izbutise să-și dezarmeze colegii, el n'a izbutit să dezarmeze și opoziția. Dimpotrivă, solidarizarea noastră cu Brătianu a avut darul să o îndârjească și mai tare. Și de aici a început o luptă înverșunată, fățișă și ascunsă, de lovituri directe și

de intrigi perfide, care au durat cu o intensitate crescândă până la moartea Regelui Carol. Take Ionescu își urma politica, Filipescu devenea de asemenea din zi în zi mai violent. Ceea ce îl exaspera nu era numai că nu putea târî guvernul într'un război, dar că sporeau în propriul său partid rezistențele împotriva unei intrări imediate în acțiune. Marghiloman, care până atunci păstrase mai mult o atitudine rezervată, părea acum vădit preocupat să-l câștige pe Rege. Mereu mergea la Castelul Peleş și aflam că îi vorbea așa cum îi plăcea bătrânului Suveran, care mai mult ca oricând refuza să consimtă la o acțiune alături de Entanta și care încă nutrea speranța că ne vom decide să mergem cu Puterile Centrale. Când era silit să-și lămurească punctul de vedere în comitetele executive ale partidului, Marghiloman se declara de părerea lui Filipescu fără, bineînțeles, a-i împărtăși procedeele când ieșea din comitet, deci, între faptele și vorbele lui era o diferență. S'a făcut din nou o spărtură în rândurile conservatoare și, din acele zile datează tendințele germanofile ale lui Marghiloman. Sub ce înrăurire a fost el adus să adopte o atare atitudine, n'am putut desluși-o niciodată. Mi s'a afirmat de către persoane despre care se zicea că erau bine informate că Marghiloman, care toată viața lui a fost un jucător — în politică, la club ca și la curse — și-a jucat toată soarta politică pe cartea Regelui. Punându-se bine cu Regele, el credea că acesta îl va chema în curând la guvern și, odată ajuns aici, va vedea după împrejurări ce-i rămâne de făcut. Regele murind subit, Marghiloman s'a pomenit fără putere și, prins în mrejele germane, a continuat pe această cale printr'un amestec de îndărătnicie și de calcule greșite. Explicația aceasta nu m'a mulțumit niciodată. Cred mai curând că Marghiloman, care niciodată n'a văzut departe, s'a bizuit întâi pe Regele Carol, că mai târziu a căpătat convingerea victoriei finale a Germanilor și că, astfel, din etape în etape, fără un plan dinainte conceput, a fost adus să joace rolul pe care l-a jucat în criza politică ce a condus la unitatea neamului.

Deși se opunea curentului războinic, Brătianu era vădit îngrijorat de progresele rusești. Dacă războiul alături de ei nu i se părea copt, simțea, din atitudinea miniștrilor săi că o indiferență absolută față de înaintarea armatelor de sub comanda Marelui Duce Nicolae era cel puțin imprudentă. Ceva trebuia făcut, un pas spre Rusia se impunea. Politica lui fusese lămurită: imposibilitatea de a executa tratatul cu Puterile Centrale, deci neutralitatea, fiindcă nu putea merge decât cu Ententa. Războiul însă va fi lung, așadar să nu ne grăbim, să alegem momentul în care intervenția României va fi mai eficace atât pentru ea cât și pentru noii săi aliați.

Așa fiind, de ce nu s'ar lega formal cu Rusia? Să întreprindă o acțiune care ne-ar asigura bunăvoința ei, fără să ne oblige încă la o intrare în război și care, totodată, să ne asigure chiar beneficiile unei intrări în acțiune, dacă cumva prevederile lui îl înșală și evenimentele precipitându-se, Ententa câștigă războiul. Pe când, deci, Marghiloman evolua spre germa-

nofilie, Take Ionescu vorbea și Filipescu spumega, Brătianu —în tăcere— chiar fără știrea colegilor săi, încheia la 18 Septembrie 1914 cu Rusia convenția publicată târziu în urmă, prin care ne asigura ca preț chiar al neutralității noastre în caz de victorie, Ardealul și toate ținuturile românești din monarhia Habsburgilor (vezi anexa).

Nici azi nu pricep cum a putut smulge Rușilor acest tratat secret, de pe urma căruia noi câștigam tot și ei nimic. Părerea mea este că datorăm acest tratat Regelui Carol. Prezența sa pe tronul României inspira Rușilor o așa teamă că până în cele din urmă vom merge cu Germania încât în ziua când Brătianu le-a propus să le dea în scris că vom rămâne neutri ne-au oferit în schimb tot ce le-am cerut. E ultimul serviciu involuntar pe

care Regele Carol l-a adus Regatului Român. S'a crezut mult timp că el nici n'a luat cunoștință de acest document secret. Este inexact. Brătianu l-a făcut în deplină înțelegere cu dânsul, dar a fost convenit între ei că față de Rusia actul va apărea ca săvârșit fără știrea lui. Dacă evenimentele îi vor face posibilă aplicarea, și-l va însuși, dacă nu, Brătianu va purta singur toată răspunderea. De aici se poate vedea cât de zdruncinat era sărmanul Rege în credințele lui. Ne-a mulțumit după Marna că nu l-am lăsat să ne ducă într'un război alături de Puterile Centrale, și ne lăsa acum să ne legăm cu Rusia în vederea unei eventuale victorii a acesteia.

Tratatul a fost dezbătut de Brătianu și de Poklewski și iscălit la București. Secretul s'a păstrat foarte bine, nimeni nu a știut nimic. Acest tratat are o deosebită însemnătate nu numai prin conținutul său, care constituie un mare succes pentru diplomația lui Brătianu, dar și fiindcă e mărturia, indiscutabila dovadă scrisă, că n'am făcut politică de oportunism mercantil și că, de la începutul războiului mondial, cu o viziune limpede a viitorului, ne-am legat soarta de grupul de puteri care trebuie să fie învingător și care, numai prin biruința lui, asigura statelor mici realizarea aspirațiilor lor naționale.

Dacă am intrat în acțiune abia doi ani în urmă, a fost fiindcă, siguri de lungimea războiului, n'am vrut să ne sleim de la început puterile fără folos pentru nimeni, iar nicidecum fiindcă n'am știut încotro să ne îndreptăm, de cine să legăm soarta României și viitorul neamului. Pe când încheiam cu Rusia acest act diplomatic, refuzam sistematic orice oferte austro-germane și sistematic înlăturam numeroasele și tot mai stăruitoare lor insistențe. Bineînțeles, țara care nu știa toate acestea îl acuză pe Brătianu de germanofilie, că era omul docil care se închina voinței Palatului. Ziarele îl batjocorau și opoziția îl acoperea de insulte. Atmosfera era din zi în zi mai înăbușitoare și, să fim drepecți, nu fără oarecare temei. Într'adevăr, care era situația ? Care era chestiunea care domina toată viața politică ? Nu mai era neutralitatea, toți recunoșteau acum că neutralitatea era un provizorat și că va trebui să intrăm în acțiune. Dis-

cuția cea mare nu era nici măcar în jurul momentului acestei intrări. Se convenea ca asupra oportunității acestuia părerile puteau să difere și că, la urma urmei, alegerea era o chestiune secundară. Dar problema cea mare și hotărâtoare era să se știe dacă va fi să luăm armele alături de Ententa, sau nu. Or, la această întrebare țara toată răspundea da, Palatul răspundea nu. Conflictul era cu atât mai grav cu cât a merge cu Ententa însemna pentru țară a înfăptui idealul național, a dezrobi pe frații noștri de peste munte și din Bucovina. A se opune intrării în acțiune cu puterile Entantei prezenta opinii publice Coroana ca împotrivindu-se realizării celor mai scumpe și mai legitime aspirațiuni naționale.

Țara nu înțelegea și se revolta. Cum era cu puțință ca bătrânul Rege, pe care ne-am obișnuit să-l iubim sau, mai bine zis, să-l respectăm, cum se poate ca el, care a dat atâtea dovezi de cumințenie, care în atâtea împrejurări s'a arătat un bun român și cu adevărat însuflețit numai de grija intereselor țării, cum se poate ca acum, la sfârșitul lungii și glorioasei sale domnii, să stea măcar la gânduri între datoriile lui de Rege al Românilor și între scrupulele lui de Principe german? Oare, după 47 de ani de ședere în România supraviețuise în el principele german cu atâta tărie, încât, când trebuia să aleagă între a îndeplini unitatea națională a țării peste care domnea și între a scoate sabia împotriva țării sale de origină, prefera să sacrifice țara ale cărei destine îi fuseseră încredințate și a cărei coroană o purta? Dar avea el dreptul să se mai considere ca german? În ziua în care primise Coroana României nu rupsese el orice legătură cu vechea lui patrie? Așa a conceput el îndatoririle înaltei sale misiuni, că interesele României sunt subordonate intereselor germane, fiindcă el e născut dintr'o familie domnitoare germană? Credeam că dinastia noastră se romanizase mai mult, așa de amarnic să ne fi înșelat?

Aceste întrebări asaltau toate mințile, frământau pe toată lumea. În plus, situația unui Rege stând stavilă aspirațiunilor naționale ale popoului său, avea în sine ceva odios, fără a menționa că cei din jurul său făceau tot ce le sta în puțință ca să mai învenineze lucrurile. Regina Elisabeta, care toată viața ei trăise într'o atmosferă de artă, care arătase o desăvârșită nepăsare pentru chestiunile politice, precum și un fel de eclectism internațional în simțămintele ei intime, Regine Elisabeta era cea mai înverșunată apărătoare a cauzei germane. Le spunea tuturor că niciodată și pentru nimic în lume nu va consimți să stea un ceas măcar pe tronul unei țări în război cu Germania că, dacă România vrea să facă acest pas, Regele trebuie să abdice imediat, că Principele Ferdinand și copiii lui ar fi niște trădători față de sângele ce curge în vinele lor dacă n'ar urma fără șovăire pe bătrânul rege în exilul lui. România să-și aleagă un Rege de unde poate, și alte asemenea cuvinte imprudente și rău văzute. Toți strămoșii germani ai acestei principese care se mândrea că unul dinr'înșii ți-

nuse spada lui Carol cel Mare la încoronarea din Aix-la Chapelle, toți strămoșii ei se ridicaseră într'însa și hotărât că în acele zile era o germană și numai o germană. De dimineața și până seara ațâța pe bietul Rege a cărui inimă era deja destul de stăpânită de atavismele lui germane și destul de turburată.

Dar era mai mult, toată familia regală era în luptă și în vrajbă. Principele Ferdinand, care a fost întotdeauna un principe moștenitor model, adică un principe care se ținea la o parte de orice amestec politic și de orice intrigi ca să nu poată fi învinuit că îngreuiază sarcina unchiului său, tocmai dânsul declara că, oricare ar fi sentimentele și regretele lui, se crede moralmente dator să urmeze pe Regele Carol și, prin urmare, dacă abdică, el nu va primi Coroana. Principesa Maria, în schimb, care se zicea principesă engleză, dar care fusese crescută de mama sa, fiica unică a Țarului Alexandru II în mediul marilor-duci și, în fundul sufletului ei, a avut neconținut o mare slăbiciune pentru Rusia, reprezenta la Palat Entanta. Cum nu prea știa a-și stăpâni sentimentele, vorbea la Pelișor în sens invers cu aceeași vehemență și, uneori, cu aceeași imprudență cu care vorbea la Peleş Regina Elisabeta. „N-am venit în România ca după 20 de ani să renunț la Coroana României ! Nu mi-am sacrificat tineretea și nu m'am ostenit să dau țării acesteia moștenitori de coroană, ca să-i văd acum rătăcind prin lume ca principii germani în exil ! Eu de țara asta nu mă despart ! Înțeleg aspirațiunile și le îmbrățișez. De altminteri unde să merg ? Eu, germană nu sunt, la drepturile mele de principesă engleză m'ați silit să renunț când m'am măritat, altă patrie decât România nu am. Dacă Principele Ferdinand renunță la Coroană și pleacă în Germania după unchiul său, eu divorțez și stau aici.”

În Ianuarie Principele Carol fusese trimis la Potsdam să facă un stațiu în armata germană, iar declarația de război îl prinsese în Germania; cu acest prilej se întorsese de acolo foarte impresionat de puterea militară germană și oarecum cu sentimente germanofile. Împăratul Wilhelm îl chemase la el și după izbucnirea războiului îl măgulise, iar tânărul principe fusese captivat. Sub influența mamei sale se schimbă însă repede la Sinaia, și în Octombrie vorbea la fel ca dânsa: Unchiul și tatăl său pot abdica, el însă primea Coroana. Până și principesele se agitau și afirmău prietenelor și intimilor de la Pelișor că nu pleacă din țară, că ele iubesc România mai presus de toate și că, dacă dinastia este izgonită, ele rămân ca surori de caritate.

Zilnic erau drame între Principele Ferdinand și soția lui, între Principesa Maria și Regina Elisabeta, între tată și copii, între copii și bătrâna mătușă, între ei toți și Rege. Amenințări, lacrimi, opoziția profita de aceste dezbinări ca să trimită vorbe și emisari la Pelișor să încurajeze pe Principesa Maria și pe Principele Carol în atitudinea lor. Știu că într'un rând și Costinescu a cerut o audiență, spre a mai ațâța pe Principesa Moș-

tenitoare. Firește că ecoul acestor regale discuțiuni nu se oprea la porțile Palatului ei, ajungea în public adesea degenerat sau exagerat, izbutind să sporească curentul împotriva Regelui. Așadar și familia lui îl desaproba, ea însăși recunoștea că datoria lui de Rege Român era să se supui cerințelor populare. Totuși rezista, totuși mai predominau în el sentimentele de principe german. Dacă este așa, să plece, să ne lase să ne îndeplinim ursita istorică, nu putem jertfi viitorul neamului pentru capriciile sau încăpățânările unui om, oricât i-am fi datori în trecut. Și astfel s'au făcut variate combinațiuni în vederea succesiunii tronului.

Take Ionescu spunea că a găsit cea mai bună soluție pentru țară: „Să aducem pe tron pe Ducele de Abruzzi, un principe latin, un om inteligent, din lagărul Entantei“, într'un cuvânt întrunea toate calitățile. Brătianu se căznea să domolească neînțelegerile de la Curte, și să oprească în țară mișcarea antidinastică, care devenea îngrijorătoare. În genere îl indigna ușurința cu care unii din oamenii noștri politici priveau eventualitatea unei schimbări de dinastie, care i se înfățișa ca un capital național cu anevoință adunat de atâtea decenii și deci nu concepea să fie risipit cu inimă ușoară. Iar ca prim ministru se socotea dator să acopere Coroana cât va putea mai mult, bineînțeles luptând necontenit la Palat ca să aducă pe Rege pe calea cerută de adevăratele interese naționale. În această privință i-a determinat pe Take Ionescu și pe Mărghiloman să iscălească împreună cu el un comunicat prin care să declare că examinând situația au ajuns la concluzia că deocamdată nu e locul ca România să schimbe atitudinea stabilită prin votul Consiliului de Coroană.

Câteva zile acest comunicat a destins coarda, în urmă însă lucrurile s'au întetit, iar ultimele săptămâni ale lunii Octombrie s'au desfășurat într'o atmosferă absolut înăbușitoare.

Ce făcea bătrânul Rege în acest răstimp? Stătea închis în cabinetul său de lucru și nu vedea mai pe nimeni. Pe noi, miniștrii, nu ne mai chema, de la consiliul de Coroană și până la moartea lui n'a primit decât pe acei dintre noi care au cerut anume să-i vorbească. Porumbaru, ca ministru de externe, a fost odată, de două ori la dânsul, cu Costinescu a avut o întrevedere neplăcută. Radovici l-a vizitat odată și, dacă nu mă înșel, aceasta a fost tot. Altminteri, în aproape trei luni n'a conferit decât cu Brătianu, pe care-l vedea des. Eu, neavând nimic special să-i supun, am evitat să cer audiență, decretele obișnuite i le trimiteam prin aghiotantul de serviciu, cele mai însemnate prin Barbu Știrbei. Iscălea imediat și nu mai cerea nici o explicație.

Reprezentanții Puterilor Centrale îl hărțuiau neîncetat, fără milă și, uneori, cu brutalitate. Se strecurau însă pe la Peleş personagii mai mult sau mai puțin suspecte ca Virgil Arion, care se duceau să-l măgulească, să-i vorbească pe plac, să-i dea speranța că țara va merge cu Germania, cu-

rentul rusofil este alimentat numai de rublele lui Poklevsky și de lirele sterline ale lui Sir George Barclay că, în curând totul se va stinge și România va reintra în făgașul tradiționalei politici ce a urmat-o cu folos și cu strălucire atâtea decenii sub înțeleapta lui conducere.

Pe toți aceștia îi asculta cu vădită mulțumire, îi încuraja să lucreze în această direcție, le dădea însărcinări, iar ei îi trimiteau răspunsuri de care bietul bătrân lega ultimele sale speranțe. Așa s'a născut și broșura lui Ion Bianu iscălită Ion frunză Ardeleanul, pripășit fără alte merite decât acele ale unui intendent la Academia Română, prin protecția lui Sturdza, care a ținut să treacă și el în posteritate, demonstrând nevoia pentru Rege de a sacrifica elementul ardelenesc stăvilirii pericolului slav. Această proză o gusta bătrânul suveran. Când, doi ani după moartea lui, am vizitat odată cu prieteni Castelul Peleş, care nu mi-a fost mirarea să găsesc pe biroul său rămas neatins broșura lui Ion Frunză. Nu știu dacă nu i-a plătit și tiparul.

În sufletul lui se petrecea o întreagă tragedie. Nu știa ce să facă: Să asculte țara, să tragă sabia împotriva patriei sale de origină, împotriva Germaniei scumpă inimii sale — dar nu-l lăsa conștiința, i se părea un paricid. Să abdice, să părăsească puterea pe care o iubea, opera lui de aproape o jumătate de veac, la urma urmei viața lui - simțea că era peste puterile lui. Se sbătea sărmanul îngrozitor, nu dormea nopți întregi, slăbea, era un chin fără de ieșire. Toate îl dureau, îl durea pe el obișnuit de atâția ani numai cu adulațiuni, îl durea izbucnirea țării împotriva lui, îl dureau sfâșierile din sânul familiei sale până atunci atât de disciplinată, îl dureau toate presiunile miniștrilor Puterilor Centrale în care vedea mereu ascunsă, în formule politicoase, învinuirea intimă de trădare, îl durea răzvrătirea oamenilor politici până ieri atât de supuși voinței sale atotputernice. Era lovit în afecțiunile, în iluziile, în ambițiile lui, în totul. Dacă cel puțin rațiunea sa i-ar fi vorbit altfel decât inima lui, dar nici atât. Mîntea lui refuza să conceapă înfrângerea Puterilor Centrale și, împotrivindu-se unui război alături de Entanta, continua deci să slujească adevăratele interese ale țării. Nu el trăda îndatoririle lui de Rege, țara era neîncrezătoare în judecata lui politică și disprețuind fără temei experiența lui, era nedreaptă, nedreaptă până la ingrătitudine și până la cruzime. Iar se sbuciuma și iar nu-și găsea astâmpărul. După 47 de ani de fericită domnie nu se putea închipui un mai tragic sfârșit.

Mult s'a discutat ce ar fi făcut Regele Carol dacă ar fi trăit, cum ar fi ieșit el din dilema care i-a sfâșiat ultimele zile. Cel mai în măsură să răspundă acestei întrebări e Brătianu, fiindcă cu el Regele Carol a vorbit în ultima vreme și mai îndelung și mai deschis. E curios că raporturile între Carol I și cel din urmă prim ministru al său n'au fost adevărat intime decât în guvernarea liberală de la 1914 și, îndeosebi, de la izbucnirea războiului general. Înainte, aceste raporturi fuseseră corecte, dar reci, Regele ve-

Fig. 7

ului general. Înainte, aceste raporturi fuseseră corecte, dar eci, Regele vedea în Ionel Brătianu pe fiul unui om pe care însușirile lui îl impuseseră țării, dar pe care el nu-l iubise și îl suportase cu gelozie. În Ionel Brătianu el mai vedea pe șeful unei organizații politice de a cărei putere se temea și ale cărei porniri democratice înaintate nu îi conveneau. Șefia lui Brătianu îi apăruse ca o manevră a partidului împotriva tendințelor sale de atotputernicie. Liberalii refuzaseră un șef precum Costinescu susținut de Palat, vroiau să aibă în fruntea lor un om în măsură să impună Coroanei voința partidului și să-i ție piept oricând interesele țării o vor cere.

Aceste cuvinte erau îndestulătoare pentru a explica sentimentele Regelui, ca să nu mai vorbesc și de intrîgile absurde care, nu fără oarecare succes, zugrăviseră pe Brătianu la Palat ca pe un ambițios vulgar care vâna președinția unei Republici Române.

La un moment dat raporturile au fost chiar rele de tot. Regele lupta pe față împotriva lui Brătianu și prin toate mijloacele încerca să-i paralizeze influența. În guvernarea de la 1907-1910 intervenise o împăcare între ei. Dar abia la 1914 raporturile au luat un caracter de sinceră intimitate. Fie că bătrânul Rege se convinsese de lealitatea și de valoarea sfetnicului său, fie că îmbătrânind simțea o nevoie de a se destăinui, o atitudine necunoscută în vremurile lui de vigoare când totul era calculat și premeditat, fapt este că din Ianuarie 1914 și până la moartea lui, Carol I s'a arătat față de Brătianu plin de încredere, de prietenie, adesea chiar cu o notă de părintească duioșie. Și cu cât se simțea la sfârșit mai părăsit și mai atacat, cu atât simțea mai mult nevoia de a se apropia sufletește de primul său ministru.

Ei bine, Brătianu, pe care l'am întrebat, pretinde că dacă Regele Carol ar fi trăit, el l'ar fi convins, dacă nu chiar să ia armele împotriva Puterilor Centrale, cel puțin că intrarea noastră în acțiune s'ar fi făcut cu consimțământul său și în condițiuni care să evite țării orice fel de zguduiuri interne în ceasul supremei încordări naționale.

Acestea sunt concluziile la care Brătianu a ajuns în urma ultimelor sale întrevederi și conversațiuni cu Regele Carol.

Nu e mai puțin adevărat că deocamdată atitudinea Regelui și a Reginei înăsprise până într'atât lucrurile, încât trăiam într'o nesuferită enervare și ne întrebam cu îngrijire cum vom scăpa din acest impas.

La București tonul presei era tot mai violent. Gazete vândute legațiilor străine, ca "Facla" lui Cocea, publicau neîncetat articole al căror leitmotiv era "Neamțul să plece"! Principele Ferdinand era atacat murdar, din alcoolice și urechiat nu era scos. În sfârșit, nu erau cruțate nici bătrânețile Reginei Elisabeta, nici tinerețile Principesei Maria. Noi, guvernul, ne străduiam să mai potolim lucrurile, dar în zadar. Vădit era un conflict adânc între țară și Coroană. Cum se va rezolva oare? Nimeni nu putea gă-

și răspunsul la această întrebare, care stăpânea toate mințile și preocupa toate sufletele.

Trăiam ca toți colegii mei în această înăbușitoare atmosferă când, în seara de 26 Septembrie, sunt chemat să prânzesc la Mogoșoaia. Fiindcă mâncam adesea acolo, nu-mi dădusem osteneala să întreb nici dacă trebuie să mă îmbrac, nici cine mai era poftit, în plus eram întârziat în urma unei pane de automobil. Am telefonat să mă scuz și Martha Bibescu mi-a răspuns: „Dar ce faci, sunt aci Principele Ferdinand, Principesa Maria, Principele Carol și câțiva prieteni, de peste un sfert de ceas toată lumea te așteaptă! Vino măcar după masă să le ceri iertare“.

Am sosit deci pe la 10 foarte plictisit de involuntara mea necuviință. Tocmai se sculaseră de la masă și văd încă în salonul de la Mogoșoaia pe Principesa Maria, în negru, decoltată, cu un lung șir de mărgăritari la gât, stând în picioare cu spatele rezemat de sobă, în care pâlpâia un foc anemic. Era frumoasă, cu ochii roșii și dusă pe gânduri. Înfundat în marea canapea de lângă ușa verandei, era Principele Ferdinand congestionat, slab, trist și abătut. A fost o seară funebră. Nimic n'a reușit să distreze pe Moștenitorii Regelui Carol. În ziua aceea chiar apăruseră împotriva lor infamii prin ziare, erau deci mâhniți și îngrijiți.

Cu principele Ferdinand am vorbit banalități, Principesa care îmi arăta însă multă simpatie, îmi destăinuie starea ei sufletească. „Nu știi ce e la Sinaia, este îngrozitor! Cum se va sfârși această situație nu-mi dau seama.“ Vorbea cu emoțiune și cu o nespusă melancolie.

Am trecut în odaia de alături, unde se pregătise o reprezentație cinematografică, aceeași atmosferă greoaie, parcă o furtună sta să izbucnească. La plecare m'am întors cu Simky Lahovary. „I-ai văzut“, îmi spune ea, „nu știi ce e viața acestor oameni de câteva zile! Au cunoștință de tot ce se spune și ce se scrie pe socoteala lor. Nu se așteptau ca țara să fi uitat până într'atât tot ce-au făcut pentru ea. Dacă măcar ar vedea o ieșire! Dar nu e nici una“.

Astfel și-au petrecut Ferdinand și Maria ultima seară ca moștenitori ai Coroanei. El s'a înapoiat la Cotroceni, dânsa a dormit la Mogoșoaia. Peste câteva ceasuri trebuiau să urce treptele tronului și să înceapă domnia. Din aceste griji și peste aceste greutatea erau chemați să înfăptuiască aspirațiunile de veacuri ale neamului românesc și să puie pe capetele lor Coroana României întregite.

CAPITOLUL ȘAPTE

MOARTEA REGELUI CAROL

În dimineața de 27 Septembrie 1914 dormeam încă adânc când mă deșteptă telefonul. Suna îndelung și cu vădită enervare. Ce s'o mai fi întâmplat? Alerg la aparat. "Dl. Prim Ministru vă roagă să poftiți imediat la dânsul, Majestatea Sa Regele a murit subit." Primul meu sentiment a fost de ușurare, soarta a dezlegat ceea ce noi nu puteam dezlega. Iată ieșirea așteptată și zadarnic căutată! A găsit-o bătrânul suveran părăsind scena pe care piesa nu se mai putea juca cu el, a găsit-o nu retrăgându-se de pe tron, ci retrăgându-se de pe lumea aceasta. Mai apoi, cuprinzându-mă simțăminte mai omenești, mi-am mărturisit păcatul. M'am gândit la lunga lui domnie ce sfârșea într'o așa de tragică luptă sufletească, m'am gândit la omul care adormise pentru veci, la însușirile lui, la binele pe care l'a făcut, la binele pe care a vrut să-l facă. La tot ce opera lui reprezenta în evoluțiunea poporului nostru, iar mintea mea i-a adus dreptul, cuvenitul și cuviinciosul prinos de recunoștință.

Am plecat repede la Brătianu. Dânsul era afectat, îl cunoscuse prea de mult timp și prea îndeaproape pe Regele Carol ca să nu resimtă în ceasul despărțirii supreme o legitimă emoțiune. Când mai mulți colegi i-au spus că moartea Suveranului simplifică greutățile politice în mijlocul cărora țara se svârcolea, a protestat și nu știu de era sincer.

De la el am aflat amănuntele morții. În ajun, Regele fusese excepțional de ager și bine dispus, îl primise pe Virgil Arion într'o lungă audiență și se culcase voios. Pe la 5 dimineața se trezise plângându-se că nu poate respira. Regina Elisabeta a sunat după ajutor și a trimis în grabă să cheme pe Dr. Mamulea. După câteva minute Suveranul a oftat din greu de două trei ori și a aplecat ușor capul. Regina a crezut că doarme. Carol I de Hohenzollern Sigmaringen, primul Rege al României, își dăduse însă după 48 de ani de rodnică domnie obștescul sfârșit. Frământările sufletești ale ultimelor luni fuseseră peste puterile organismului său îmbătrânit, ele l-au omorât. Când Doctorul Mamulea a sosit nu a putut face altceva decât să constate încetarea din viață și să vestească familia regală și guvernul.

Brătianu și Morțun au plecat imediat la Cotroceni, unde au găsit pe noul Rege plângând, sincer îndurerat de moartea unchiului său și adânc turburat de marile răspunderi care de azi înainte trebuiau să apese pe ume-

rii lui. Principesa Maria a aflat de urcarea ei pe tron la Mogoșoaia. Știrea i-a fost dată de la Buftea prin telefon de către Barbu Știrbey. Martha Bibescu, care era alături de dânsa mi-a povestit că era zguduită de emoțiune, dar că n'a reușit să deslușească bine dacă lacrimile erau pentru bătrânul Rege, pe care totuși îl iubea și îl respecta, sau pentru domnia pe care o începea în mijlocul atâtor covârșitoare griji. Într'un automobil particular avându-i alături pe Știrbey și pe Martha Bibescu a străbătut repede Bucureștiul ce nu cunoștea încă știrea și a sosit la Cotroceni, unde o așteptau bărbatul și fiul ei.

Pe la 10 jumătate ne-am întrunit în consiliu de miniștri la Ministerul de Interne, unde Brătianu i-a convocat și pe șefii opoziției. S-au stabilit măsurile de luat și s'a hotărât că a doua zi, Duminică, 28 noul Rege va presta jurământul înaintea Corpurilor Legiuitoare, de urgență convocate. Am fost însărcinat să redactez proclamația către națiune, prin care consiliul de miniștri anunța țării moartea Regelui și, împreună cu Ferichide, telegrama de condoleanțe a guvernului către Regina Elisabeta.

Brătianu, Victor Antonescu care, ca Ministru de Justiție era ofițerul de stare civilă a familiei Regale și Știrbey, administratorul Domeniilor Coroanei, au plecat cu Regele și Regina la Sinaia.

Fiind Ministru de Culte, mie îmi revenea sarcina organizării întregii înmormântări. Trebuia în plus să rezolv o greutate de ordin religios. Regele fiind catolic, ne interesam cum se vor împăca oare necesitățile cultului său cu cerințele bisericii noastre de stat! Am convenit să amânăm problema până seara, la întoarcerea lui Brătianu, când urma să cunoaștem ultimele dispozițiuni ale Regelui. Ne gândeam că testamentul lui conținea în această privință vreo dorință de care urma să ținem seamă.

Pe la 9 s'a întors Brătianu cu testamentul Regelui. De aici am aflat că își manifesta într'o formă discretă și plină de tact dorința, de a fi îngropat, precum o prevedeam, în Mănăstirea de la Curtea de Argeș. Atâta tot, în privința ceremonialului propriu—zis al înmormântării, nimic. În înțelegere și cu Regele Ferdinand, am hotărât deci să se facă două slujbe, una catolică și una ortodoxă. Cea catolică-intimă și cea ortodoxă-oficială. Am cerut Sinodului nostru încuviințarea de a îngropa un catolic într'o biserică ortodoxă și am fost delegat să obțin aprobarea Bisericii catolice la toate aceste orânduirii. Ne temeam că episcopul Netzhhammer să nu ridice obiecții după obișnuita intransigență a Bisericii catolice. L-am găsit însă foarte conciliant și a primit imediat toate propunerile mele. Am avut impresia că de altfel desbătuse chestia cu Regele Carol și că îi vorbeam de lucruri cunoscute, cărora de mult le dăduse încuviințarea. Testamentul Regelui îi făcea cinste; cele 12 milioane lăsate pentru cultura română și pentru binefaceri distrugeau legenda de sgârcenie ce se crease în jurul lui Carol I.

În public, mai ales printre oamenii de rând, moartea Regelui a făcut

o adâncă impresie. Lumea îl plângea și îl regreta sincer. Aceeași oameni, care în ajun îi ziceau „Neamțul“ și îl înjurau fiindcă se opunea din sentimente germanofile la înfăptuirea idealului nostru național, aceeași oameni vorbeau acum cu evlavie de dânsul și de faptele lui. Ca și cum conflictul din ultimele luni nu existase niciodată, ca și cum nu lăsase în spiritul public nici o urmă, nici un resentiment. Țara nu voia să-și aducă aminte decât de acei 48 de ani în cursul cărora Regele Carol o cârmuise cu pricepere, cu înțelepciune și, de atâtea ori, cu strălucire. Era un Rege cuminte, mari fapte s'au săvârșit sub el, cine știe dacă urmașul său va putea domni cu același folos pentru țară? Aceste cuvinte se auzeau pretutindeni și se repetau sub forme diverse.

Niciodată nu mi-am dat mai mult ca atunci seama de bunătatea, de marea generozitate a poporului român. Ce dovadă de mărinimie și de noblețe sufletească poate fi mai convingătoare decât aceea că un popor care s'a luptat cu bătrânul său Rege pentru cea mai pasionantă cauză ce poate însufleți un neam, dorul întregirii lui, iartă totul în fața morții și nu-și mai amintește decât de binele ce l-a revărsat peste el? Când mă gândesc că Francezii obișnuiau să fluiere cortegiile funebre ale regilor ce îi nemulțumiseră, nu mă pot împiedica să spun că acela care a spus despre Români „că au gură rea, dar inimă bună”, a caracterizat de minune firea noastră.

A doua zi a avut loc deci prestarea jurământului la Cameră. Ne-am dus tot consiliul de Miniștri la gară să primim pe noul Rege. În momentul în care a apărut la ușa vagonului am văzut un om cu adevărat descompus de durerile și de zguduirile ultimelor zile. Sinceritatea acestei emoțiuni mi-a plăcut, căci dezvăluia una din laturile cele mai frumoase și cele mai simpatice ale Regelui Ferdinand. La Cameră, scena a fost măreață. Lipseau foarte puțini senatori și deputați, tribunele erau ticsite de doamne și de curioși. S'a făcut familiei regale o primire entuziastă.

Cu toate că tremura de emoție, Regele a rostit formula jurământului cu voce tare și cu o solemnă hotărîre. După discursul lui Brătianu, Ferichide a citit cu tonul potrivit împrejurării un scurt discurs pe care adunarea l-a subliniat cu dese și prelungite aplauze. Dar când a vorbit apoi Regele și a spus că va fi un bun român, a fost în sală un adevărat delir. Cuvântul era fericit, ridica piatra ce apăsa toate conștiințele, asta voia să știe țara și asta aștepta ea de la noul ei suveran. După „non possumus” al Regelui Carol, obținut fâgăduința că Regele Ferdinand se va supune de va fi nevoie voinții țării. Ne puteam deci liniști, căci noua domnie începea într-o atmosferă de potolire și de speranță.

Discursul fusese redactat în ajun de Brătianu cu colaborarea lui Știrbey și a lui V. Antonescu pe când mergeau la Sinaia, iar Regele îl primise aproape fără corectare. În afară de formula „bun român” era mediocră și mai slab decât discursurile pe care de aci înainte Regele Ferdinand trebuia să le compună singur. Prin această ceremonie se sfârșea și locote-

nența domnească a guvernului, douăzeci și patru de ore executasem puterile suverane. Efemeră și fictivă domnie.

De la Cameră am trecut la Mitropolie unde nefericitul Mitropolit Konon a oficiat fără măreție inevitabilul Te-deum și ne-am prezentat Regelui la Palat ca să-l salutăm în noua sa calitate și pentru ca potrivit unui vechi obicei, să-i oferim demisiile noastre. Ne-a primit în rotonda de lângă bibliotecă, acolo, unde și unchiul său își primea miniștrii în ceasurile solemne. Ne-a primit cu același protocol care, protocol strict și milităresc al lui Carol I, în urmă a căzut în desuetudine și a luat forme cu desăvârșire democratice. Era întovărășit de Regină și de Principe Moștenitor, câteșitrei sincer mișcați de gravitatea situației. Când Brătianu i-a remis demisia noastră scrisă, a respins-o și ne-a rugat să rămânem cel puțin deocamdată la posturile noastre. Nu vedea pentru moment nevoia unui guvern național.

Luni am plecat la Curtea de Argeș să aleg locul unde urma să fie înmormântat Regele Carol. Stabilisem în principiu locul cu Regele Ferdinand și anume la dreapta lângă intrarea în Biserică, în fața lespedei sub care întemeietorul mănăstirii, Neagoe Vodă Basarab, își dormea somnul de veci. Trebuia însă verificat dacă lucrul acesta se putea și nu stătea în cale vreo dificultate arhitectonică. Pe când împreună cu arhitecții și personalul Mănăstirii determinam locul exact al mormântului, mi-am adus aminte că puțin timp înainte, vizitând cu prieteni Mănăstirea lui Neagoe, spuseseam, arătând tocmai locul ales: "Aveți să vedeți că aci are să fie îngropat Regele Carol." Nu-mi închipuiam atunci că prorocirea mea aruncată mai mult la întâmplare, se va îndeplini, și că tocmai eu voi fi acela chemat, ca Ministru, să hotărâsc oficial că ultimul locaș al Regelui să fie chiar acolo unde îl fixase excursionistul de odinioară. Sunt în viață coincidențe bizare.

Mărți am plecat la Sinaia ca să aducem cu pompa cuvenită rămășițele Regelui la București. În tren am redactat cu Brătianu răspunsuri la diferite telegrame trimise de personaje și suverani străini, întotdeauna o anostă îndeletnicire. Ne-am muncit mult, în deosebi când am formulat un răspuns telegrammei arhiducelui Frederic, comandantul suprem al armatelor austro-ungare, care prea ne vorbea de alianță și prea ne reamintea fosta confraternitate militară; în cele din urmă cred că am reușit să ieșim din încurcătură.

La Sinaia ploaie, frig și ninsoare. Cum am intrat în Castel, nici un semn de doliu, totul își avea aspectul obișnuit. Doar când pătrundeai în hallul central iluzia se împrăștia și realitatea ți se înfățișa. Regele Carol, în tradiționala sa uniformă, stătea întins în cosciug. Era superb, în viața mea nu am văzut un mort mai impunător. Profilul frumos și acvilin se accentuase și mai tare, iar din toată figura lui se degaja o neîntrecută și inexplicabilă majestate. Sunt sigur că dacă ai fi adus pe oricine în fața acestui sicriu și l-ai fi întrebat cine poate să fie acest mort, ți-ar fi răspuns fără

o clipă de șovăire că trebuie să fie unul din stăpânitorii lumii noastre pământesti. Parcă ne porunca și din cosciugul său, contrastul între suprema lui Majestate funebă și aspectul penibil de ființă fugărită și încolțită de la Consiliul de Coroană, era izbitor. Hotărât în moarte, Regele Carol regăsise vechea lui siguranță și seninătate.

Ne-am prezentat Reginei Elisabeta. Bătrâna suverană era plină de demnitate în marea ei durere și trebuie să mărturisesc că aveam oarecari temeri în privința atitudinii ei în genere. Judecând după manifestările trecute, după scenele pe care le făcuse, după felul cum vorbise, mă temeam ca după moartea Regelui să nu fie mai violentă și, plină de amărăciune și de resentimente, să nu acuze țara că i-a omorât soțul. De când a închis însă Regele ochii, nu a rostit un cuvânt de învinuire, nu a mai făcut o singură aluzie politică și nu a arătat față de nimeni nici o urmă de spirit vindicativ. S'a ridicat cu un amestec superior de mândrie și de nobleță deasupra acestor micimi obișnuite. I-am admirat atitudinea cu adevărat regală și, oricare ar fi fost greșelile și slăbiciunile ei, a trebuit să recunosc totuși că această femeie era mai presus de toate „une grande dame“.

Nu voi uita două scene. Prima s'a petrecut când au dat sicriul jos de pe catafalc, a doua în drumul de la Castel la gară. Când s-a dat sicriul jos, aghiotanții care îl purtau au constatat că ceva nu mergea cum trebuie. Nu știu ce anume, ori capacul nu se închidea bine, ori că uitaseră attributele regale ce urmau să fie puse pe cosciug. Au așezat deci sicriul jos și au început să discute și să gesticuleze deasupra corpului neînsuflețit al răposatului lor stăpân. Ei, care înainte tremurau până și de umbra lui, acum se certau fără grijă și fără respect înaintea cadavrului său. Niciodată nu mi-a apărut mai vie nimicnicia măririlor omenești.

Drumul spre gară a fost lugubru. Norii se lăsaseră jos de tot, o ploaie fină amestecată cu zăpadă te pătrundea până la oase. Parcă natura întreagă se pusese în doliu dând ceremoniei cel mai întunecat decor posibil. Din distanță în distanță, gorniștii sunau „Pentru Onor“, ecoul munților răspundea la sunetele stridente și îndeobște false, strigăte de jale repercutate de toată valea scumpă ilustrului dispărut. Tunul pe care era pus sicriul regal, un glorios trofeu al războiului independenței, era împiedicat de o opri-toare care și ea scârțâia a durere. Așa și-a părăsit Regele Carol reședința favorită din Sinaia pe care o crease și o ilustrase, Castelul —mândria, singura sa distracție și singurul lui lux, Castelul —în care băgase atâtea milioane și adunase atâtea tezaure artistice, Castelul pe care mereu îl schimba, îl adăuga, Castelul căruia, printr'o ciudată coincidență, abia în anul acela îi terminase lucrările și înfrumusețările.

La București aștepta o mulțime enormă înșiruită de la Băneasa și până la Palat. În fața pompei desfășurate, nimic nu amintea poporului, care alergase să-l vadă, de imaginea bătrânului Rege. Doar modestul chipiu așezat pe sicriu, un chipiu vechi, uzat, de o formă deosebită de a tuturor

celorlalte chipiuri din armată fiindcă, lucru curios, acest Rege atât de german a purtat până la moartea lui chipiul de formă franceză pe care oștirea noastră îl avea de pe vremea venirii lui în țară la 1866, un chipiu unic, pe care nu-l puteai vedea fără ca imediat să nu-ți evoce cunoscuta siluetă a Regelui Carol.

În schimb, pe urmă, vreme de două zile și două nopți poporul a putut să-l privească bine ultima oară. Mii de oameni au defilat astfel în fața lui și s'au putut observa multe manifestațiuni mișcătoare de doliu.

În sfârșit, Joi, după toate ceremoniile religioase și cu toate onorurile datorate regalității sale, am dus pe Regele Carol la locașul de veci. La București, de-a lungul drumului, ca și la Curtea de Argeș, mii și mii de oameni, din toate straturile sociale, își duceau Regele la mormânt cu cinstea cuvenită. D-na Pia Brătianu a ieșit la Golești întru întâmpinarea aceluia cu care soțul său colaborase atâția ani și împreună cu care înscrisese cele mai glorioase pagini ale domniei sale. Acolo unde la 1866 îl întâlnise pentru prima oară în casele Goleștilor chiar în ajunul zilei în care noul domnitor al Principatelor Dunărene-Unite trebuia să-și facă intrarea în București și să-și înceapă domnia acum sfârșită.

La Argeș, după ce sicriul a fost adus la biserică și depus lângă mormânt, Regele, Regina, familia regală, clerul și toată lumea oficială a plecat, ușile mănăstirii au fost închise și, împreună cu Episcopul, cu Barbu Știrbey ca administrator al Domeniilor Regale, cu Generalul Mavrocordat, ca șef al Casei Militare a Regelui, am avut misiunea să purcedem la îngroparea defunctului Suveran. Am scoborît în cripta pregătită sicriul înfășurat în drapelul țării pe care știuse să-l acopere uneori cu glorie și să-l poarte întotdeauna cu demnitate. Am aruncat o ultimă privire spre tot ce rămânea din acest mândru principe și însemnat rege și am lăsat zidarii să-și termine funebra lucrare. Operația a fost lungă. În biserică întuneric, câteva candelă palide și câteva lumânări, o tăcere întreruptă numai de zgomotul ciocanelor și al mistriilor zidarilor. Afară, un vuiet ca de mare, mulțimea care voia cu orice preț să intre ca să mai vadă o dată pe bătrânul ei Rege.

După ce totul s'a sfârșit, am iscălit pergamentul destinat Arhivelor statului, iar Episcopul și câțiva călugări au îngenunchiat împreună cu noi înaintea mormântului de-a pururea închis și, ca o pecete definitivă pe lunga viață a adormitului domnitor, au răsunat în străvechea biserică a Basarabilor vorbele, minunatele vorbe din rugăciunea de pe urmă a morților: „Prea Bunule Stăpâne, sufletul robului tău acesta mutat dintre noi îl odihnește în loc de verdeață în loc de odihnă de unde a fugit toată durerea, toată întristarea și toată supărarea. Și orice a greșit în această viață sau cu cuvântul sau cu gândul, ca un bun și iubitor de oameni, Dumnezeuule iartă-l că nu este om care să fie viu și să nu greșască, că tu singur ești fără de păcate, dreptatea ta este dreptate în veci și cuvântul tău este numai adevărul” .

Când am deschis ușile bisericii, lămpadarele ridicate la cele patru colțuri se desprindeau în lumina unei minunate nopți de toamnă și înălțau către cer fumul tămâielor pe care le ardeau. I-am lăsat să intre pe cei câțiva țărani, ce mai așteptau pe scările mănăstirii. Au făcut semnul crucii, au îngenunchiat cu smerenie și, cu lacrimi în ochi, au sărutat pe rând lespedea mormântului. Aceste ultime și simple omagii ale țăranului român erau poate cele mai sincere ce se aduceau sărmanului Rege. Călugării au stins lumânările, au zăvorât porțile și am plecat.

În drum spre gară am aflat că se petrecuse o scenă grandioasă. Când miile de țărani adunați acolo au văzut Coroana Regelui, vestita coroană de oțel, s'au repezit s'o sărute, iar generalul care o purta a trebuit să parcurgă în câteva ceasuri drumul de la mănăstire la gară, atât de numeroasă era mulțimea de bărbați, de femei, de copii și de moșnegi, care, cu lacrimi în ochi și făcând semnul crucii, cereau, sărutând simbolul regalității, să-și manifeste astfel dragostea către Coroană și dragostea către cel ce o purtase.

Nu ne așteptam din partea poporului nostru, în aparență atât de nepăsător și de sceptic, la o asemenea manifestare dinastică. Am înțeles atunci cât de puțin îi cunoșteam psihologia —am înțeles că poporul nostru are asemenea izbucniri care scapă prevederilor celor ce-l conduc, și am mai înțeles ce caracter greșit, cu fastul nostru occidental și protocolar, dădusem funeraliilor Regelui Carol.

Conducătorii Angliei au fost mai fericiți, ei au știut la moartea Reginei Victoria să găsească formula de doliu potrivită sufletului englez. În clipa în care sicriul ei trebuia coborât în mormânt, au oprit întreaga viață a Imperiului Britanic, și câteva minute toți cetățenii acestei vaste împărății au stat pe loc în reculegere adâncă, cu gândul la marea Suverană dispărută. A fost, s'o recunoaștem, cea mai impresionantă manifestație de doliu obștesc ce s'a pomenit vreodată. Noi n'am știut să găsim la moartea Regelui Carol formula de doliu cerută de sufletul poporului nostru și numai țăranii de la Argeș ne-au lăsat să întrezărim ceea ce ar fi trebuit să fie cu adevărat înmormântarea întemeietorului dinastiei române.

PORTRETUL REGELUI CAROL

Din ziua în care i-am pecetluit mormântul, am evocat adesea figura Regelui Carol. Înfațișarea sa fizică îmi rămâne întipărită în minte nu sub forma sub care probabil generațiunile viitoare îi vor păstra chipul, adică sub forma Regelui în mare ținută cu pieptul plin de decorații, sau sub forma mai pretențioasă a portretelor în ulei —dealtminteri deopotrivă de proaste ce ni le-au lăsat pictorii francezi Lecomte du Nouy, sau Flameng —unde e înfațișat cu toate atributele regalității și în decoruri alegorice. Mie chipul său îmi apare mereu sub forma mai intimă a bătrânului militar fără sabie, cu chipiul alb și cu baston la subțioară, plimbându-se singuratic prin pădurile de la Sinaia. Astfel imaginea lui îmi este și azi vie înaintea ochilor.

Regele Carol era de statură mijlocie, se ținea însă drept și purta capul sus, cu o atitudine de mândrie care îți dădea iluzia că este mult mai înalt decât era în realitate. Maximilian Harden în necrologul său ce i-a consacrat în "Die Zukunft" are dreptate când zice: "Deși mic, voia să pară mare și adesea reușea." Trăsăturile lui erau de o mare finețe. Mai ales din profil, avea un cap clasic de medalie, parcă fusese predestinat pentru domnie. Din față însă buza lui, care atârna puțin, îi imprima ceva semit figurii, iar ochii săi mici, pătrunzători, bănuitori și întrebători, se mișcau mereu printr'un fel de rotire și dădeau întregii sale fizionomii un aspect inconfortabil.

Pe patul de moarte, i s'a luat masca —trebuie să existe undeva — aparența semită a figurii sale este izbitoare.

Vorbea scandat, cu o greutate vădită de elocuțiune, cu accent străin în franțuzește, un amestec de accent german și englez —în românește cu un accent atât de pronunțat, încât adesea nici nu-l puteai pricepe și totuși știa foarte bine și limba franceză și cea română. În nemțește, dificultatea de elocuțiune dispărea cu totul; îmi aduc aminte că l-am auzit la un banchet rostind un toast în limba germană, și era aproape elocvent.

În gesturile și-n ținuta sa avea manierele unui ofițer prusian. Umbla până la sfârșitul vieții bătând din talpă și asvârlind picioarele cu o mișcare ce ar fi putut să pară tabetică, dacă n'ar fi fost la el o vădită reminiscență a Parade-Marsch-ului cu care se obișnuise încă din tinerețe prin regimentele de gardă de la Berlin și de la Potsdam.

Era de o mare afabilitate, rareori cineva se despărțea de dânsul fără să fi fost sedus de farmecul primirii, de conversația lui și de aerul de nobleță ce se desprindea din toată ființa lui. Și totuși, niciodată nu ar fi putut sur-

prinde la el vreun gest sau vreo pornire de familiaritate. Ținea pe toată lumea la distanță și niciodată, pentru nimic, nu s'ar fi coborât de pe înălțimi-le pe care soarta îl așezase. Nu saluta decât cu un deget. Când îți dădea două degete sau mâna întreagă, era o excepție întotdeauna voită și cu un anume înțeles. De altminteri acest deget (arătătorul de la mâna dreaptă) juca un rol însemnat în exprimarea întregii sale personalități. Cu acest deget, și numai cu el, accentua frazele sau își completa gândirea, încolo avea o sobrietate absolută de gesturi. Cu acest deget mulțimea aclamațiunilor populare, pe el îl întindea celor ce se apropiau, numai el se înălța până la chipiu când trupele defilau și steagurile i se înclinau în față. Iar când stătea liniștit, acest deget încovoiat rămânea atârnat de nasturele tunicii sale, neconfundat nici în această atitudine de rezervă, cu restul mânei inexistente. Tunicele lui erau toate —afară de cele de mare ținută— învechite și roase, un obicei în familia Hohenzollern care data de pe vremea lui Frideric cel Mare, pentru cei care, cel puțin, iubeau să-l imite— dar trebuie să recunosc că era în toată persoana lui atâta măreție înăscută, atâta rasă, încât aceste amănunte de toaletă nu știrbeau nimic din incontestabila majestate a înfățișării sale fizice.

Cum îi va păstra însă istoria fizionomia morală? Ce judecată va purta asupra lui? Fost-a Regele Carol un mare rege, da sau nu?

Dacă analizăm această chestiune, vom constata că domnia lui se poate împărți în două epoci. Prima epocă de la 1866 până la 1890, iar a doua de la 1890 până la moarte. În prima epocă, România care, prin excelență, este în materie de judecată a oamenilor țara legendelor, l-a proclamat pe Regele Carol un om fără inteligență și fără capacitate. În epoca a doua, legenda aceasta a dispărut și în locul ei s'a creat alta în temeiul căreia Regele Carol era socotit un om superior, un rege mare și glorios.

Care e adevărul? Ambele legende sunt deopotrivă inexacte. Regele Carol n'a fost nici un incapabil, nici un geniu, nici un lipsit de personalitate, dar nici un domnitor cu însușiri excepționale. Desigur că pentru boerimea moldo-valahă, din fire ageră la minte, îmbibată de cultură franceză și plină de atavisme și de moravuri fanarioto-bizantine, desigur că pentru această boerime împănată de beizadele invidioase și inconsolabile, desigur că pentru această boerime care a creat prima legendă despre Regele Carol, tânărul și micul principe german venit din Sigmaringen pe tronul Principatelor dunărene, cu apucăturile lui metodice, cu mintea lui cam greoaie și, mai presus de toate, cu explicabilul său spirit bănuitor față de lumea cea nouă ce-l înconjura, putea să treacă drept un om fără deșteptăciune și fără de însușiri.

Carol de Hohenzollern Sigmaringen era însă departe de a fi un om lipsit de inteligență. Era desigur înzestrat cu facultăți intelectuale superioare celor ce-l judecau cu atâta ușurință și cu atâta superficialitate. Fără a avea o inteligență excepțională, Regele Carol a fost, fără îndoială, un om dăruit

cu o frumoasă inteligență. Memoria lui era excepțională, își reamintea până la sfârșitul zilelor lui cu o precizie uimitoare cele mai mici și mai neînsemnate amănunte. Dacă memoria este și rezultatul unei gimnastici intelectuale, el făcea tot ce îi sta în putință ca s'o exercite și ca s'o întreție cât mai vie. Nota în fiecare zi tot ceea ce făcea, ceea ce auzea și ceea ce cugeta și își consulta mereu notele ca să-și îmbroască cu ele memoria.

Nu se poate spune că primise o instrucție deosebită. Destinat să-și consacre viața carierei ostășești, avea o bună cultură militară. Dar, chemat la 27 de ani a guverna o țară, înțelesese nevoia de a se iniția în toate problemele vieții moderne și, prin citiri numeroase și metodice, i-a fost ușor, pe temelia de educație clasică ce primise în copilărie, să-și însușească o serioasă cultură generală. Într-o țară în care oamenii nu citeau sau încetează prea de timpuriu să citească, Regele Carol a citit cu stăruință și cu pasiune până în ziua cea din urmă. Istoria îndeosebi îl pasiona. Îi plăcea să susțină că istoria se repetă și că, cine vrea să conducă popoarele, e dator să citească mereu faptele trecutului.

În schimb n'avea deloc însușiri artistice. Pentru muzică avea o adevărată fobie, mărturisea că nu-i place decât muzica militară, dar desigur că și aci vorbea în el mai mult ostașul înamorat de tot ceea ce reamintește arma, decât artistul capabil să prețuiască o formă de muzică mai mult decât alta. În pictură și în sculptură nu avea nici un gust. A adunat o splendidă colecție de tablouri, fiindcă a socotit că un Rege trebuie să aibă în palatul său o galerie de tablouri, cum are pe cap o coroană, sau în grajdurile lui cai și echipaje. S'a nimerit ca printre diferiți emisari pe care i-a trimis să-i cumpere tablouri de pictori celebri, a fost unul care a descoperit la Messina o colecție întreagă cuprinzând numeroase pânze de Greco, pe atunci puțin prețuit, și astfel s'a găsit în posesiunea unor opere admirabile, pe care desigur, el le-a descoperit și le-a apreciat cel din urmă. Interesanta școală de pictură română ce s'a format sub domnia lui, nu a înțeles-o și sunt sigur că a murit fără să fi bănuie măcar existența ei. De altminteri n'a făcut nimic ca s'o încurajeze, sau s'o ajute. Cel mult, Regina Elisabeta a cumpărat câteva tablouri de Grigorescu, ce n'au ieșit niciodată din saloanele ei și căroră în orice caz nu li s'a făcut niciodată cinstea de a împodobi apartamentul Regelui, plin de operele deplorabile ale unor pictori germani. Dacă ar fi avut cât de puțin simț artistic, nu ar fi îngăduit niciodată ca galeria lui să fie maltrată cum era. Un fel de reparator de tablouri venea în fiecare an să curețe și să lustruie în mod absolut barbar aceste pânze de preț care, supuse acestui tratament, păreau a fi destinate mai mult să strălucească prin vernisaj decât să impresioneze prin valoarea lor artistică. De asemenea e de presupus că dacă ar fi avut puțin simț artistic n'ar fi cheltuit numeroasele milioane la Sinaia, ca să lase posterității un castel care este amestecul stilurilor arhitectonice celor mai contradictorii.

Și totuși, această inteligență fără de strălucire artistică, nu era lipsită

nici de subtilitate, nici de fineță. El avea multă iscusință de spirit și multă dibăcie naturală. Crescut la școala Jesuiților, în contact o viață întreagă cu oameni formați la școala politică ale cărei tradiții purced de pe malurile Bosforului și din labirintele meșteșugirilor orientale, Regele Carol ajunsese până la sfârșitul domniei sale să fie un maestru neîntrecut al tehnicii politice. Chiar în tinerețe, fineța naturală a spiritului său i-a permis, în mijlocul unor împrejurări grele și a unor oameni cu însușiri neobișnuite, să evolueze în așa chip, încât să știe să se strecoare printre primejdii și să impună tuturor dominația lui. Și să fim drepți, nu a fost ușor. Să ne amintim unele din aceste împrejurări, să ne reamintim mai cu seamă numele câtorva din oamenii cu care s'a măsurat și a luptat și va trebui să aducem subtilității de spirit a Regelui Carol un omagiu de netăgăduită admirație.

Iscusința lui nu era de esență germană, avea într'nsa ceva latin. Am bănuțit întotdeauna că această trăsătură a caracterului său trebuie atribuită originii sale franceze căci, lucru ciudat, acest principe atât de german ca sentimente, atât de ostil francezilor și latinității în genere, avea totuși foarte mult sânge francez în vinele lui. Bunica lui după tată, ca și bunica lui după mamă erau amândouă franceze. Prima era o Murat din viță proletară, a doua era Stefania de Beauharnais, fiica adoptivă a lui Napoleon I și a Împărătesei Josefina și, chiar dacă sufletul lui era german, în inteligența lui era multă latinitate.

De altfel, calitățile de dibăcie ale inteligenței lui erau completate printr'un real talent de a cunoaște oamenii. Cu un dar minunat, el pătrundea tainele sufletului omenesc și se pricepea să descopere slăbiciunile, ca și virtuțile fiecărui om. O neprețuită calitate pentru un conducător de oameni. A cunoscut admirabil personalul politic al vremii sale, a știut exact ce poate da și ce nu poate da fiecare și, a știut și mai bine cum să profite de meritele unora sau de scăderile celorlalți.

Niciodată arta de a cunoaște oamenii nu a apărut la dânsul mai izbitoare ca față de Iorga. În perioada de la 1900 la 1908, toată lumea politică vedea în Iorga o putere prin statornicirea convingerilor și o primejdie prin intransigența atitudinilor sale. Care mai de care se stârnea să-l îngenunche prin lupte, sau să-l reducă prin compromisuri. Totul era zadarnic. Iorga se arăta mai dârz și mai amenințător ca oricând, față de Palat îndeosebi afecta o indiferență provocatoare, care pe acele timpuri mai ales lua înfățișarea unui adevărat anti-dinasticism. Politicienii noștri erau disperați. Când, într'o bună zi, se află că Iorga e complet împlănit și mai dinastic decât cel mai lingușitor vânător de portofolii ministeriale. Ce se întâmplase? De unde această subită metamorfoză? Regele Carol găsisse cheia enigmei: Iorga nu era nici apostolul unor convingeri nezdruincate, nici omul inflexibil, nici caracterul de bronz. Iorga era un biet muritor bolnav de vanitate, bolnav până la copilărie și până la ridicol. Ca să-l dezarmezi, era destul să măgulești această vanitate, această patologică hipertrofie a eului și făceai din el ce voiai. Acolo

unde alții încercaseră fără succes lupta sau amenințarea, Regele Carol întrebuințase cu strălucit succes o rețetă foarte simplă: a trimis pe Principele Carol să asiste la cursurile de vară de la Vălenii de Munte și să consacre prin prezența lui acolo omagiile pe care întreaga dinastie i le aduceau marelui istoric.

Bineînțeles, pe urmă rețeta a fost întrebuințată adesea de mulți și, ce este mai curios, întotdeauna —precum se va vedea de altfel mai încolo— cu aceleași nedesmințite reușite.

Nu vrem să spunem că Regele Carol a tratat pe oameni cu o absolută dreptate. Au putut fi considerațiuni politice, interese personale sau afinități sufletești care l-au îndemnat să aibă față de unii sau de alții atitudini pe care să nu le aprobăm și care judecate acum, în perspectiva anilor, să merite chiar aspra noastră censurare, dar aceasta nu împiedică ca el să se fi înșelat mai rar decât contemporanii săi asupra valorii reale a celor cu care și peste care i-a fost dat să domnească.

De altminteri, în genere vorbind, Regele Carol era o adevărată personalitate, dacă n'ar fi fost decât prin voința și puterea lui de stăruință. Cu o răbdare neobișnuită știa să urmărească ani de-a rândul gândurile sale, la toate voințele într'adevăr stăruitoare nu-și manifesta niciodată pe față intențiile. Când furtuna sufla peste capul său, știa să-l aplece, ca să-l ridice însă mai șemeț de îndată ce cerul se însenina iarăși. Un om care are aceste daruri, nu este orișicine, sau nu e o personalitate obișnuită. Dacă adăugăm la aceasta o mare mândrie, un simț al datoriei cum rar se întâlnește și o nobilă concepție, nobilă în cel mai înalt înțeles al cuvântului, a ceea ce datorează acestui Stat și acestui popor, vom avea sinteza însușirilor caracteristice ale Regelui Carol.

Da, Carol de Hohenzollern Sigmaringen era mândru, purta capul sus, atât fizic ca și moral. Multe răbda, multe îndura, dar, cu o condiție, să nu te atingi de mândria lui. Dacă îl răneai în mândria lui, nu mai puteai face nimic cu el. Aceasta între altele n'a înțeles-o niciodată Carp și de aceea acești doi oameni nu s'au putut împăca o viața întreagă. Alți oameni politici au dus cu el lupte violente, l-au silit să capituleze în fața voinței lor. I-a suportat și i-a iertat. De ce? Fiindcă ei pricepuseră că nu trebuie să-i jignească în zadar mândria și plecând de la acest principiu, în raporturile cu el au respectat întotdeauna formele, uneori chiar cu o notă de exagerațiune, i-au arătat toată deferența ce se cuvine șefului Statului. Carp, dimpotrivă, parcă își făcea o plăcere de a-l trata de sus, de a-și lua aere de superioritate față de el, de a nu păstra distanțele dintre Rege și supusul său. Aceasta era peste puterile răbdării lui Carol I.

Într'adevăr, în materie de mândrie el nu cunoștea tranzațiile. Pe la 1895 raporturile lui personale cu Împăratul Wilhelm se stricaseră. Au trecut de atunci și până la moartea lui 20 de ani și, în tot acest răstimp Germania n'a avut prieten mai devotat, apărător mai aprig al cauzei și al intereselor ei.

În tot acest răstimp, nu numai că legăturile dintre Germania și România nu s'au resimțit de aceste neînțelegeri personale, dar au fost mai strânse și mai intime ca oricând, și totuși Carol I a rămas certat cu Împăratul Germaniei, cu șeful familiei sale, fiindcă o apropiere cerea ca el să facă primul pas și fiindcă niciodată mândria lui nu l-a lăsat să-l facă. Cât l-a costat el singur știe, dar mândria lui a rămas nepătată.

Simțământul datoriei era poate singurul simțământ mai puternic la el, mai puternic chiar și decât mândria. Se poate spune că toată viața lui Carol I n'a fost stăpânită decât de acest sentiment, întru aceasta aparținea cu adevărat generației care a făcut unitatea Germaniei. Toți oamenii acelei epoci au fost dominați de preocuparea îndeplinirii datoriei și într'însa trebuia căutat secretul virtuților din care a izvorât puternica Germanie de la sfârșitul veacului al XIX-lea.

Nu am vrea să spunem că Regele Carol nu a iubit România, dar netăgăduit că această iubire era mai mult zămislită din simțul datoriei pe care le avea către Statul ce îi încredințase conducerea destinului său, decât dintr'o pornire caldă a inimii pentru acest popor sau dintr'o afinitate sufletească pentru noi. În noi, Carol I iubea mai mult datoriiile ce și le impuseseră, decât însușirile și viitorul nostru. Dar să o recunoaștem, dacă și-a închinat viața întreagă binelui și propășirii statului român, dacă a vegheat zi și noapte asupra marilor interese pe care era chemat să le apere, dacă n'a lipsit un ceas, dacă n'a lipsit o clipă de la datoriiile sale, dacă împlinirea acestora era singura lui grijă și singura lui distracție, este fiindcă el ridicase îndeplinirea datoriei la înălțimea unei concepții de viață. Dacă nu ar fi fost și creștin, ar fi fost singura lui filozofie.

Pentru el, tronul României nu era nici o plăcere, nici o cinste. Era o sarcină care i se încredințase, pe care se legase cu jurământ înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor de a o îndeplini cu sfințenie. Să nesocotească una din îndatoririle ce Coroana i le încredințase, i-ar fi părut tot atât de criminal ca dezertarea soldatului de pe front. O secundă de neglijență sau chiar de distracție, i s'ar fi părut o vină pe care conștiința lui nu i-ar fi iertat-o niciodată. Și trebuie să recunoaștem că în acest spirit, de o adevărată și frumoasă nobleță sufletească, și-a îndeplinit rolul de Suveran. Se pot desigur găsi în domnia lui greșeli, se pot descoperi lipsuri și slăbiciuni, dar nu se poate tăgădui, fără a comite o vădită nedreptate, că aproape o jumătate de veac numai aceste nobile preocupări l-au însuflețit și l-au călăuzit.

Ca Regele Carol să fi fost însă omul superior pe care au vrut să ni-l zugrăvească făuritorii celei de a doua legende, se cere mai mult decât inteligență, memorie, mândrie și simț de datorie. Se cere pătrunderea epocii tale, intuiția marilor ei nevoi și a marilor ei năzuințe. Acestea hotărât i-au lipsit Regelui Carol. În toată viața lui vom căuta degeaba ceva mare. Nu vom găsi măreție nici în concepțiile și nici în mijloacele lui. Un suveran merită porecla de "mare" când înțelege problemele hotărâtoare din zilele sale,

când știe să se facă el reprezentantul lor, când istoria îi poate atribui lui cinstea de a fi determinat înfăptuirea lor.

Ei bine, asemenea merite și o asemenea glorie nu se pot atribui Regelui Carol.

Chemat pe tronul României după săvârșirea Unirii Principatelor, a împrăștiat țăranilor și a întocmirii vieții noastre constituționale, Carol I avea misiunea să desăvârșească așezământul intern și extern al țării. Cel extern nu se putea desăvârși decât prin dobândirea neatârării complete a țării. Cel intern, prin rezolvarea definitivă a marilor probleme, ce primiseră sub precedentă domnie un început de deslegare, rezolvarea lor în spiritul democratic al vremurilor de azi. Mare ar fi Regele Carol dacă am putea spune că lui îi datorește România Independența și că el a fost în fruntea mișcării democratice care a rezolvat problemele vitale ale societății românești din zilele lui.

Când însă știut este că la Independență a fost dus de Ion Brătianu, că se temea la 1877 să ia armele împotriva Turciei, că a încins coroana de oțel numai fiindcă a avut înțelepciunea în cele din urmă să se supună stăruințelor sfetnicilor săi, este greu să apară ca autorul Independenței, oricât de mult ai încerca mai târziu să cercetezi adevărul istoric în memorii cu iscusință ticluite. Iar când aproape 50 de ani ai lăsat ca nici una din problemele mari interne să nu primească o serioasă dezlegare, afară poate de chestia financiară și de unele lucrări publice, chestia administrativă să se mărginească la diferite încercări nereușite de organizare, chestia școlară să ne poată ridica mai sus de ultima treaptă pe scara analfabetismului european, chestia agrară — cea mai însemnată — să rămână nerezolvată sub un regim de războaie periodice și în mijlocul multor avertismente sângeroase, când, în fine, ai stat pururea împotriva mișcării democratice și, abia în ultimul an al domniei tale ți s'a putut smulge consimțământul pentru o lărgire a dreptului de vot, nu se poate spune că au fost un om superior și un rege Mare.

S'au făcut adesea comparații între domnia Regelui Carol și domnia lui Cuza. Nu voi încerca să stabilesc nici un fel de paralele între valoarea morală a unuia și a celuilalt. Dar, incontestabil că mai mari au fost problemele ce și-au găsit deslegare în scurta domnie a lui Vodă Cuza, decât toate câte le-a putut rezolva domnia lui Carol I în 48 de ani și, incontestabil, că Alexandru Ion I, prin pornirile generoase ale sufletului său și prin larga înțelegere a marilor aspirațiuni naționale din vremea lui, a știut să se identifice mai de aproape cu Unirea, secularizarea și împrăștierea, decât a știut Carol de Hohenzollern Sigmaringen să-și lege numele de neatârarea țării și de toată opera de organizare și consolidare a tânărului Regat Dunărean.

Fără îndoială, ar fi nedrept să negăm că sub domnia lui Carol I România a făcut mult progres. E destul să asemuim starea țării din 1866 cu cea din 1914, pentru ca să vedem cât de mare a fost calea străbătută. Dar curios este că ceea ce s'a făcut, nu numai că nu s'a făcut din imboldul, dar

se poate spune că s'a făcut împotriva Regelui Carol. Organizarea economică pe baze naționale a țării a combătut-o fiindcă, în loc să vadă într'însa una din temeliiile așezământului nostru de stat, a văzut un instrument de putere în mâinile unui partid, a cărui supremație îi încurca micile socoteli. Revi-zuirea legii tocmelilor agricole, chiar anodina Casă Rurală, le-a împiedicat întâi, și le-a întârziat pe urmă. Nici măcar dezvoltarea învățământului primar nu a avut în el un apărător înflăcărat, sau un protector convins. Ceea ce este și mai ciudat, pare că s'ar fi desinteresat de toate chestiile interne și el, căruia îi plăcea atâta să fie arbitrul situațiilor și să dicteze tuturor, ar fi fost cuprins de scrupule constituționale, când era vorba de a-și executa influența în favoarea îndeplinirii vreunei reforme cerute de nevoile reale ale țării. Se poate oare crede că, dacă ar fi vrut și ar fi stăruit, din atâția oameni care se plecau înaintea lui și îi executau în politica exter-nă până și ultimele capricii, nu s'ar fi găsit câțiva care să-i asculte povața, când ar fi fost vorba să renunțe la experiențele administrative și să pună odată bazele unei organizații descentralizate și moderne a administrațiunii noastre?

Dar strania nepăsare apare și mai inexplicabilă în chestiunile militare. Până după 1877 s'a interesat îndeaproape de armată, de atunci încoace acest om care era militar din fire și prin educație, care afecta cel mai viu interes pentru toate chestiunile ostășești, care prin Constituție era șeful suprem al armatei, s'a desinteresat complet de starea ei. Se petreceau în sânul ei scene regretabile, se încuiba un spirit nenorocit, cuvântul lui ar fi putut stârpi toate relele, ar fi putut vindeca multe din neajunsuri; dânsul refuza totuși să intervie, lăsa lucrurile să meargă în voia lor, ba parcă se și supăra împotriva celor ce veneau să-i ceară sprijinul și să-i semnaleze răul.

Am avut o tălmăcire a acestei atitudini. De la 1885, de când încheiase alianța militară cu Austria, Germania și Italia, dânsul nu privea armata noastră decât sub prisma legăturilor ei cu armatele aliate. În caz de război menirea ei era să fie pe frontul oriental aripa de la extrema dreaptă a ar-matelor germano-austriece. Întrucât putea îndeplini această funcțiune, armata noastră răspundea dorințelor lui. De ce să ne muncim și să chel-tuim prea mult? În ziua hotărâtoare salvarea va veni tot de la ofițerii ger-mani care vor sosi să ne sfătuiască, în armamentul și în munițiile pe care Germanii ni le vor trimite. Nu e mai puțin adevărat însă că, dacă nu s'ar fi ivit din sânul oștirii un curent de reacțiune și, dacă sub imboldul ofi-țerilor tineri și, s'o mărturisim, cu ajutorul Regelui Ferdinand, nu s'ar fi creat o altă atmosferă morală, cu armata Regelui Carol n'am fi putut culege laurii pe care i-am cules în Carpați, pe Sirat și la Pesta în războiul Unității noastre naționale.

România nu-i datorește deci „marelui Căpitan“ nici progresele sale militare.

De altfel, cine vrea să înțeleagă psihologia Regelui și lipsa de orizont a concepțiilor sale, nu are decât să privească Castelul Peleş. În loc să-l înalțe pe un loc deschis, l-a așezat într-o vale nu cu totul fără orizont, dar cu orizont restrâns. Culmilor care oferă priveliști întinse —și ce culmi putea găsi la câțiva metri abia!— le-a preferat o poziție dosnică și desimea brazilor, iar ferestrelor mari, care lasă să pătrundă din belșug razele soarelui atotstăpânitor, le-a preferat vitraliile cu tonalități misterioase și coridoarele veșnic întunecoase, ce dau Peleşului un aspect medieval și o înăbușitoare tristeță. Cine a spus că o casă este oglinda sufletului celui care a clădit-o nu s'a înșelat. Îi plăcea mai mult întunericul decât lumina, mediocritatea decât adevărata măreție. Toată mentalitatea Regelui Carol e exteriorizată în Castelul de pe poalele Bucegilor.

Fără măreție ne apare el și în mijloacele, nu numai în concepțiile sale. Dacă îl urmărim de-a lungul întregii sale domnii, nu îl vom găsi întrebuițând mijloace mari. Niciodată nu primea lupta în față, căuta întotdeauna să atace din flanc sau pe la spate. Și, de altfel, dacă voiai să-l dezarmezi, trebuia să-l lovești cu hotărîre și pe față, îndată dădea înapoi. În genere era o fire mai mult sperioasă. Prin intimidare erai sigur că-l poți paraliza în acțiunile lui, chiar în acelea mai mult și mai cu artă pregătite. Oamenii noștri politici cunoșteau această slăbiciune și adesea au întrebuițat amenințarea împotriva lui ca să poată reuși în combinațiile lor. Faimoasele manifestații la Palat, prin care fiecare partid își notifica voința de a răsturna adversarul și de a veni la putere, erau obiceiuri deplorabile într'un stat constituțional, isvorîte însă din convingerea dobândită de lumea noastră politică că numai prin amenințări se poate smulge ceva. Și, ciudat lucru, deși procedeul era învechit, reușea mereu cu o matematică precizie. În limbaj vulgar acest adevărat principiu de politică internă se sintetiza în formula: "Neamțul știe de frică"!

De altfel în această frică a Regelui Carol intra și un oarecare calcul. El era preocupat ca evenimentele să-i dea neîncetat dreptate și, așa fiind, își stabilea socotelile în așa fel, încât orice s'ar întâmpla să se poată pe urmă spune că aceasta a fost părerea lui. Avea o predilecție deosebită pentru jumătăți de măsură. Se complăcea în mediocritățile ce asigurau limite și fugea înspăimântat de soluțiile hotărîtoare ce pot da gloria adevărată, dar pot și compromite. Cheltuia adevărate tezaure de dibăcie ca la fiecare moment să poată, după împrejurări, susține cu o egală îndreptățire și una și alta, iar orice s'ar întâmpla să aibă la spate pregătită o porțiță de scăpare.

De aceea nu-l veți găsi niciodată nici afirmând, dar nici negând cu tărie un lucru. În toate atitudinile lui era ceva sibilic. Pe oameni nu căuta nici să-i convingă, nici să-i învingă. Metoda lui favorită în raporturile cu oamenii era să speculeze slăbiciunile lor, și le specula cu o măiestrie împinsă până la voluptate. N'a avut plăcere mai mare decât să-i aducă pe

dușmanii lui împlânziți, dezarmați la picioarele tronului. Pe Candiano Popescu, care la 1870 făcuse revoluția de la Ploiești împotriva lui, nu numai că nu l-a izgonit din armată sau l-a persecutat, ci, dimpotrivă, n'a avut astâmpăr până nu l-a făcut aghiotant regal și până ce nu a avut într'însul un slujitor plecat. Tot astfel a procedat și cu Gheorghe Bibescu, cel mai dârz dintre Beizadele care, căsătorit cu o principesă Caraman Chimay venise în țară ca pretendent la domnie. I-a făcut o curte stăruitoare și n'a avut răgaz decât în ziua în care îndrăznețul fecior de domn, renunțând la ambițiile lui, a capitulat înaintea dinastiei străine puternic consolidată prin fericita domnie a lui Carol I.

Ca să ajungă la astfel de scopuri era în stare să ierte și să uite totul. De altminteri trebuie să recunoaștem că nu era nici rău, nici răzbunător. Ar fi poate exagerat să spunem că era bun, fiindcă o bunătate activă, bunătate care să radieze în jurul lui și prin el nu avea, dar era prea socotit în toate ca să nu priceapă inanitatea răutății și prea profund egoist ca bunătatea lui să nu se confunde cu o dulce indiferență. La această școală însă de câștigare a oamenilor prin specularea slăbiciunilor și prin coruperea lor morală, Regele Carol și-a adus lui servicii mai mult aparente, iar țării i-a adus un adevărat rău. Într'o epocă unde era nevoie de caractere și într'o țară care prin trecutul ei era predispusă să nu vadă înflorind prea multe, Regele Carol, prin micile sale abilități, a contribuit puternic la demoralizarea lumii noastre politice și la pervertirea caracterelor în genere.

De bună seamă aceasta nu trebuie să ne mire din partea unui om care, analizat mai adânc, apare plin de meschinărie. Meschin în chestiile de bani, meschin în preocupările lui, meschin în ambițiile lui. În chestiile de bani n'am putea spune că era chiar sgârcit, dar fără îndoială că nu era nici darnic în adevăratul înțeles al cuvântului. Dădea, fiindcă credea că e datoria lui să dea, dar dădea fără îndemnul sufletesc ce pornește dintr'un larg umanitarism și, când dădea, dădea cu parcimonie. De câte ori putea să nu dea era fericit. Raporturile lui bănești cu Regele Ferdinand și cu Regina Maria erau tipice: i-a lăsat veșnic să se zbată cu ridicole greutate financiare, cu o numeroasă și costisitoare familie, când ar fi putut să le asigure traiul cuvenit, mărimdu-le subvenția sa numai cu câteva zeci de mii de lei în plus. Două excepții a făcut însă: Fundația Carol și testamentul lui. Dar amândouă erau, să nu o uităm, menite să-i asigure gloria și, cu toate acestea, Fundația a făcut-o treptat, bucățică cu bucățică, cu multă socoteală și uneori cu exagerate economii, iar generozitatea într'a-devăr regească a testamentului aducea memoriei sale o recunoștință veșnică și nu putea supăra decât pe moștenitorul său, pe care de fapt nu-l iubea.

Nici preocupările lui nu erau mai generoase. Ceea ce îl munea era grija micii sale gloriole. Era în această privință de o gelozie neascunsă și îm-

pingea lucrurile până la o ineleganță surprinzătoare la un om de originea și situația sa. Purtarea lui față de memoria lui Cuza a fost o mărturie convingătoare a acestei meschinării sufletești. Este ușor de înțeles că atâta timp cât Vodă Cuza, sau măcar fiii săi au trăit, să fi avut față de ei o atitudine de rezervă și chiar de ostilitate. Ei puteau la un moment dat să constituie un pericol pentru dinastia lui și, prin urmare, era firesc ca în acest timp să fi evitat a înțeți tot ce ar fi putut redeștepta amintirea lui Cuza sau tot ceea ce ar fi putut contribui la slăvirea numelui său; dar după ce acesta murise, după ce neamul său se stinsese, ar fi putut fără pericol pentru el și pentru dinastia sa, să se arate mărinimos față de memoria predecesorului său. Cu toate acestea, preocupat parcă de umbra ce domnia lui Cuza i-ar fi putut-o face propriei sale domnii, a căutat să înăbușe orice reamintea acea epocă. Când Doamna Elena Cuza a murit, nici n'a trimis pe Regele Ferdinand la înmormântare și când s'au împlinit 50 de ani de la Unire cu greu, și după multe stăruințe, a consimțit ca Principele Carol să depună o coroană la Ruginoasa.

Cu Brătienii, aceiași meschinărie. Succesele lor politice i se păreau că întunecă gloria lui, și salvarea acestei glorii îl îngrijea mai mult decât foloasele ce țara putea trage de pe urma faptelor acestor oameni de stat.

În genere, mintea lui nu era frământată de chestii mari, ci de mici abilități, de calcule meschine de divizare a partidelor, de învrăjbire a oamenilor politici, din care el să poată profita, dominând și pe unii și pe alții, mereu deasupra tuturor. Dar unde meschinăria lui se poate vedea și mai bine este în nespusa lui vanitate. Ținea la onoruri, la decorații mai mult ca la orice. Măgulindu-i vanitatea, obțineai multe de la el. Niciodată n'a fost mai fericit decât atunci când a primit bastonul de mareșal al armatei germane. Nu-și putea ascunde fericirea și s'a fotografiat cu el, era de o bucurie copilărească. Citindu-i memoriile, vom vedea ce evenimente au fost însemnate în viața lui: zilele în care a primit Vulturul Negru de Prusia sau faimoasa Toison d'Or austriacă. Parcă ar fi câștigat cine știe ce bătălie! O recepție strălucită la vreo curte lua în ochii lui proporțiile unui succes național, în loc ca aceste omagii să-i pară firești, ele îl uimeau și îl încântau. Ai fi zis că n'a visat niciodată atâtea onoruri și atâta splendoare. În contactul cu cei mari, Regele României păstrase mentalitatea micului principe de Sigmaringen, care niciodată nu s'a putut ridica până la disprețul ierarhiilor sau vanităților omenești.

Dar atunci cum se explică că un om în definitiv mediocru să fi reușit să se impună lumii noastre politice și să fi fost atâta vreme arbitru ei necontestat? Fiindcă Regele Carol dacă era mediocru, în mediocritate atinsese perfecția și, de fapt fiindcă el avea tocmai însușirile care nouă Românilor ne lipseau, devenea astfel pentru noi un compliment indispensabil. Că atinsese perfecția în mediocritate ne-o arată faptul că nimeni mai bine decât el nu știa să mânuiască alternanța partidelor, să speculeze slăbiciunile omenești și să dividă ca să domnească. În acest joc fără rezultate hotărâtoare

Fig. 8

pentru țară, fără perspective cu adevărat mari, Regele Carol era neîntrecut, iar oamenilor care se obișnuiseră a-și restrânge orizontul după el, dânsul trebuia să le apară mare, cu atât mai mult cu cât, stând întotdeauna la distanță și având darul de a impune autoritate, proporțiile personalității lui creșteau proporțional. Iar însușirile ce nouă ne lipseau, pe acelea el într'adevăr le avea, și le avea cu prisosință.

Într'o țară care n'avea noțiunea timpului, Regele Carol aducea simțul exactității matematice. Pentru nimic în lume nu ar fi intrat la deschiderea Parlamentului în sala de ședință la 12 și un minut. Când suna 12, el și intra pe poartă. Într'o țară de aproximație în toate, el a adus conștiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germană. Într'o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajare pripită, sau cel puțin de rapidă plictiseală el a adus o stăruință nezdruncinată, liniștită și regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într'o țară plină de nerăbdare și de neastâmpăr, el a adus răbdarea care știe să pregătească și astâmpărul care știe să-și menție pururea seninătatea.

Într'o țară cu moravuri destul de ușoare în care divorțurile înfloreau și aventurile amoroase stăpâneau viața socială, el ne-a adus pilda unor virtuți domestice de o neobișnuită puritate. Se poate spune că femeile n'au jucat nici un rol în viața lui, câteva au pretins mai târziu că i-ar fi obținut favorurile în tinerețe, dar nu se știe dacă ele nu s'au lăudat. În memoriile lui reamintește cu drag anume serbări pe la Măgurele și lasă să se înțeleagă că frumusețile Bucureștiului îl cam asediau prin saloanele D—nei Otteleșeanu. Dar nu i s'a putut stabili nici o legătură serioasă și, în orice caz, nu s'a cunoscut nici o femeie care a exercitat vreodată vreo influență asupra lui. Privită în genere, viața sa intimă avea ceva monahal.

Pe de altă parte, într'o țară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când acea țară se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizațiunei occidentale. Nu este vorba că, pe la sfârșit, atmosfera de bizantinism a țării l'a influențat și pe el, ci că a avut tăria să rămâie întotdeauna occidental și să nu ne împrumute orientalismul decât în unele forme. În rezumat, l-am contaminat prea puțin.

Și în fine, într'o țară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai. Că acest program era mai mult un program personal decât un program național, aceasta este o altă chestiune, dar că a fost un program și că s'a îndeplinit, aceasta nimeni n'o poate nega.

Cu ce scopuri a venit el în Principatele Dunărene? Cu scopul să curme luptele pământene pentru domnie, acesta era rostul dinastiei străine. De aceea făcuse țara apel la el. Și-a propus, deci, să îndeplinească această chemare pe de-a întregul, și o clipă nu s'a depărtat de la această lozincă. Ca să curmi luptele lăuntrice trebuia stărpit regimul favoriților și să fie ținute în

frâu pornirile unei boierimi învechite în ambiții și în rele. N'a avut deci nici favoriți, nici favorite, nici măcar prieteni. Când Filip al V-lea a plecat din Versailles ca să ocupe tronul Spaniei, bunicul său, Ludovic al XIV-lea, i-a înșirat pe o foaie de hârtie preceptele după care trebuia să se călăuzească pe tronul țării sale adoptive: „N'ayez jamais d'attachement pour personne“. Printre cele dintâi recomandării găsim și aceasta să nu ții la nimeni, să nu te împrietenești cu nimeni. Regele Carol a practicat acest principiu cu o scrupulozitate religioasă. Nu numai că nici o femeie nu a putut să-i câștige dragostea, dar nici un român nu s'a putut intitula prietenul lui. Când unii, ca Iorgu Filipescu sau Iancu Kalinderu, și-au făcut în această privință vreo iluzie, el s'a însărcinat până în ultima clipă să le-o risipească și să se poarte cu ei în așa fel încât toată lumea să fie încredințată că aceștia puteau fi slujitori sau instrumentele lui folositoare, dar prietenii lui, niciodată. Afară de sfetnicii săi constituționali nu onora pe nici un român, nici cu confidențele și nici cu solicitarea sfaturilor lui.

Acest singuratic avea totuși ca orice om nevoia sufletească să se mai consulte cu cineva, sau să mai împărtășească și altor ființe omenești grijile sau nedumeririle lui. La începutul domniei sale se adresa la Sigmaringen părinților lui. Tatăl său, Principele Carol Anton, care era un om de o reală inteligență, a fost în acea perioadă sfetnicul lui intim și adevăratul său mentor. Mai târziu și-a găsit confidenți prin București în lumea străină ce gravita în jurul Palatului. Mai întâi Seculici, directorul Societății de asigurare Dacia, un slovac supus austriac, zice-se de origină semită, altminteri un om inteligent, deși groaznic reacționar, și Basset, un modest elvețian, venit în serviciul său încă de pe la 1867 ca secretar particular și a ajuns în cele din urmă administratorul averii sale personale, un om muncitor, dar cu mediocre facultăți intelectuale. Aceștia au fost sfetnicii intimi ai Regelui Carol aproape 30 de ani. Rolul lor a fost însemnat, îndeosebi al lui Seculici, și amândoi au jucat efectiv rolul unor „éminences grises“ ale tronului Român. Nu cred că Regele Carol să fi avut motive să se felicite pentru serviciile acestor consilieri oculte: Seculici l'a îndemnat să reziste tuturor mișcărilor democratice și l-a încurajat într-o stearpă politică de echilibristică de partide, iar Basset l-a vârit —ce e drept fără știrea lui— în mocirla tragerilor false de la finanțe, de pe urma cărora a trebuit să dispară câtva timp din țară. Totuși Regele Carol care n'ar fi încredințat unui român nici cea mai mică spovedanie, deoarece ca reprezentant al dinastiei străine țara îi ceruse să o scoată din făgașul intrigilor pământene a gaștelor domnești, își depunea cu o surprinzătoare încredere toate tainele în mâinile acestor cvasi aventurieri străini.

Cu boierimea noastră avea raporturi bune, dar îi trata pe toți de sus. În 50 de ani a călcat pragul puținor case și ceea ce ceilalți suverani obișnuiau să facă în mod curent, Carol I n'o făcea decât excepțional, sau de cele mai multe ori nu o făcea deloc.

Al doilea punct al programului său era să întemeieze o dinastie. Să pri-

vim faptele sub această prismă și vom înțelege atunci multe, care ar părea neînțelese. Sprijinul pe care l-a dat neîncetat proprietății mari, i l-a dat nu atât dintr'un instinct de conservatism explicabil la un principe de viță domnitoare, cât din grija de a asigura tinerei sale dinastii sprijinul clasei conducătoare. Regele Carol s'a temut întotdeauna că dacă va lua puterea din mâinile acestei clase din fire dinastică, pentru a o trece în mâinile țărănimii încă fără o lămurită directivă politică, va dăruia unul din reazimele dinastiei române, fără a-i fi asigurat altul mai puternic. Și de aceea s'a desinteresat de soarta țărănimii. Din toate argumentele care i s'au prezentat pentru susținerea reformei electorale, singurul care l-a impresionat a fost acesta: "Nu e bine, Sire, să lăsați o problemă așa grea nerezolvată succesorului Vostriu, aveți datoria să-i transmiteți Coroana fără greutatea unei asemenea chestiuni nedeslegate". De îndată ce reforma electorală s'a prezentat sub forma unei necesități dinastice, a consimțit la înfăptuirea ei.

De Brătieni s'a temut fiindcă însăși aparențele unei dinastii civile turbau grijile sale pentru dinastia Regală. Uza partidele ca nu cumva dinastia să ajungă la discreția lor. De altfel, dacă analizăm toate problemele vom observa că dacă nu aveau vreo legătură directă cu soarta dinastiei, prea puțin îi păsa de ele. Și totuși —ciudată contradicție— n'a făcut nimic din ceea ce ar fi trebuit să facă, pentru ca într'adevăr să întărească dinastia. Pe Principele Ferdinand l-a îndepărtat sistematic de la treburile publice, nu l-a inițiat la nimic, era gelos de puterea lui, nu vroia s'o împărtășească cu nimeni și, cu moștenitorul său, mai puțin decât cu oricine. Se știe că este o tradiție în neamul Hohenzollern ca domnitorii să fie în rele raporturi cu moștenitorii lor. Regele Carol nu s'a abătut de la această tradiție familiară. Nu avea nici o afecțiune pentru Principele Ferdinand, îl tiraniza cât putea și îl umilea mai mult decât trebuia. Dar nici de Principele Carol pe care pretindea că-l iubește —mai puțin totuși decât pe Principele Nicolae, incontestabil nepotul său răsfățat— nu s'a ocupat de fel. A neglijat complet instrucția și educația lui, ca și cum ar fi vrut să lase României urmași cu totul nepregătiți spre a-i lua succesiunea.

Al treilea punct al programului a fost să fie cu adevărat un Principe constituțional. Că s'a căsnit să fie, că formele le-a respectat întocmai, este neîndoielnic, că a fost într'adevăr un rege strict constituțional, este dubios. Mai întâi este mai presus de orice discuție că, în ce privește politica internă, Regele Carol depășise atribuțiunile lui constituționale. Acaparase în mâinile lui toată conducerea diplomației noastre. În ultimii 30 de ani, afară de rare excepții, miniștrii lui de externe au fost sau instrumentele docile ale uneltirilor lui, sau de-a dreptul conducători fictivi ai unei politici de palat diriguită. A cui era vina? Desigur a oamenilor noștri politici. Era firesc ca Regele Carol, cu experiența lui, cu legăturile sale în afară, cu micile succese obținute, cu misterul de care trebuia să se înconjoare din cauza legăturii noastre secrete cu Tripla Alianță, era firesc ca Regele Carol să se ocu-

pe azi puțin, mâine mai mult de politica externă și, neîntâmpinând nici o rezistență, să sfârșească pe nesimțite a conduce cu exclusivism, fiind sincer convins că aduce țării servicii reale. Dar ceea ce nu era firesc, era că oamenii politici răspunzători înaintea Constituției și a opiniei publice de conducerea treburilor acestui stat, ca acești oameni politici să consimtă a abdica de la drepturile lor în favoarea suveranului și să împingă nepăsarea sau lipsa de demnitate, până la a primi să joace în politica externă rolul unor marionete, ce nu cunosc nici măcar piesa în care sunt distribuite. Destule greșeli va fi făptuit Regele Carol ca să nu-i mai încărcăm memoria cu păcatele netăgăduite ale celor ce i-au fost sfetnici constituționali.

De asemenea și în politica internă dacă Regele Carol a ieșit din rolul de suveran strict constituțional și a ajuns cunoscutul arbitru atotputernic al vieții noastre dinăuntru, nu era atât din setea lui de guvernământ. Cu firea lui timorată, cu respectul său pentru forme, ar fi cedat repede în fața unei rezistențe mai dârze a politicianilor noștri și, de fapt, când a găsit în calea lui un om sau un partid hotărât, a dat înapoi fără greutate și fără multă întârziere. Nenorocirea a fost însă că de la moartea lui Ion Brătianu, care știuse să-i ție piept, n'a mai întâlnit în drumul său decât oameni de mână a doua, tineri fără situații bine întărite, sau lingușitori de rând și că astfel, el a tot întrecut limitele atribuțiunilor sale formale. Aceasta nu a fost spre binele țării, fiindcă Regele Carol, fiind arbitrul situației și grija lui fiind tocmai să împace pentru considerațiuni monarhice toate curente, viața publică a României a intrat într'o perioadă de lăncezeală, problemele vitale au fost sau amânate, sau aparent rezolvate, pierzându-se astfel ani întregi, care sub un regim de reală luptă politică ar fi putut să fie ani de înfăptuiri rodnice și de progres efectiv.

Al patrulea punct al programului regal era să asigure Germaniei, patriei lui de origină, un puternic reazim la porțile Orientului european. Mai e o îndoială asupra felului cum Regele Carol a îndeplinit acest punct? Până la sfârșitul zilelor lui, dânsul s'a socotit întâi un principe german și pe urmă Regele României. Ideea că primind Coroana României renunțase la patria lui de origină este o idee care n'a străbătut nici o clipă mintea lui. În concepția sa el venise la gurile Dunării ca să slujească cinstit și cu credință noua sa patrie și să lege destinele ei de destinele patriei sale germane. Dacă aceste două interese le putea concilia, cu atât mai bine, dacă nu, pentru dânsul multă nedumirire nu încăpea, patria Germană trebuia să primeze. Aci constatăm că în 48 de ani și, ceea ce este mai curios, la 44 de ani de interval, interesele Germaniei și ale României s'au ciocnit numai de două ori, în mod real la 1870, când România întreagă a manifestat pentru Franța și împotriva victoriei germane de la 1914, când România, pentru realizarea unității naționale, s'a gândit să scoată sabia împotriva Germaniei. Ei bine, la 1870 ca și la 1914, atitudinea Regelui Carol a fost identică. Nici atunci, nici acum n'a ezitat, n'a sacrificat Germania României, ci România Germaniei. Și a-

tunci, ca și acum, primul său gest a fost să abdice, primul său gând a fost să se reîntoarcă în patria lui de origine adevărată, singura patrie a sufletului său. Da, Carol I era german, România i-a dat Coroană, avere și renume, dar să-l desnaționalizeze ca Grecia pe George de Holstein, sau Belgia pe Leopold I de Coburg, aceasta nu.

Și, în fine, ultimul punct al programului său era să ridice între Carpați și Dunăre un stat modern după modelul german. Sistemul nostru censitar îi convenea Regelui Carol cu strigătoarele lui neajunsuri care nu-l supărau fiindcă era sistemul Prusiei. Printre oamenii noștri politici el prefera oamenii cu concepții mari sau de reale însușiri pe vreun Vasile Lascăr, sau pe vreun Nenițescu, sau pe vreun Antipa oarecare, fiindcă îi înfățișau proiecte de legi copiate din Germania sau fiindcă îi făceau sistematic apologia germanismului. Dacă n'a putut germaniza mai mult viața noastră, n'a fost vina lui. Tot ce a putut a făcut, s'a slujit de Sturdza împotriva partidului liberal în-suflețit de un spirit democratic potrivnic oricărei organizări militare autocratice germane, și-a asigurat în rândurile conservatoare președinți de consiliu docili, ca G. G. Cantacuzino și Titu Maiorescu.

A vegeat cu străduință ca tinerețea noastră să ia drumul școlilor germane. Împotriva influenței franceze a luptat fără preget cu o îndârjire împinsă până la ură. În resentimentele sale față de Franța era mai aprig decât cei mai șovini dintre germani. Pentru dânsul, Franța era nu numai inamica Germaniei, era și focarul republicanismului. Două cuvinte deopotrivă temeinice pentru a-i câștiga vrăjmășia. Și, de fapt atitudinea lui față de Franța a fost până la sfârșit, din punctul de vedere românesc, inexplicabilă și curat dăunătoare intereselor noastre. Faptul că avea un tratat secret cu Tripla Alianță nu implica câtuși de puțin că noi trebuia să avem raporturi neamicale cu Franța și, totuși, grație Regelui Carol le-am avut, iar oamenii noștri politici au tolerat-o. Pe când toți suveranii vizitau pe președinții republicii franceze, nu numai că Regele Carol n'a mai pășit pe teritoriul francez, după 1870, dar s'a opus cu hotărîre ca măcar Principele Ferdinand să meargă la Paris. Pe la 1913 la Sinaia, când garda schimbând muzica militară, a cântat "Sambre et Meuse" în locul obișnuitelor marșuri germane sau vieneze, a făcut o adevărată scenă că nu vrea cu nici un chip să audă marșuri franceze în armata lui, iar în primăvara lui 1914, când au venit câțiva conferențieri francezi la București, s'a plâns lui Brătianu că e prea multă prietenie cu Franța; nobleței franceze fără de nici o influență politică, pe care el în tinerețe o întâlnise la St. Cloud și la Tuilleries, îi păstra o duioasă amintire; dacă unul din reprezentanții ei venea la Peleș, era sigur că va fi primit cu o deosebită amabilitate. Țara însă, mai mult instinctiv decât voit și calculat, a rezistat tendințelor de germanizare și, la sfârșitul vieții, i-a fost dat Regelui Carol să constate că toate eforturile lui fuseseră zadarnice, că România înșelându-i toate așteptările, a rămas mai credincioasă decât ori-când originii și afinităților sale culturale cu Apusul latin.

Și totuși, dacă cântărim calitățile și defectele acestui rege, dacă punem în cumpănă ce ne-a dat și ce nu ne-a dat, nu putem nega că, în lipsa unei domnii cu adevărat mari, el ne-a asigurat totuși o domnie folositoare. Lui îi datorăm în primul rând prestigiul Regatului, un capital politic acumulat în mare parte prin mândria și vanitatea lui, dar care în ceasurile hotărâtoare ale frământărilor pentru unitatea națională ne-a fost de un ajutor prețios. Lui îi datorăm continuitatea, condiția esențială a oricărei opere constructive. Dacă n'ar fi fost decât prin lungimea domniei sale, și încă într'o societate care nu era obișnuită cu sforțări mari îndelungate, el ne-a chezurat puțința unei munci pașnice de o jumătate de veac, o muncă cu lipsurile, cu scăderile ei o muncă care ar fi putut fi mai temeinică, mai mănoasă, dar care a fost o muncă rodnică, o muncă cum s'au putut desfășura puține în cursul vitregei noastre istorii naționale. Chiar dacă, de fapt, sub domnia lui carul statului a fost dus de alții, când s'a nimerit să fie oameni mari a mers bine, când l'au condus politicieni mai neîndemânateci a stat pe loc, s'a înămolit. Pe Regele Carol însă l-au călăuzit intenții curate, un sincer dor de bine și o nobilă concepție a datoriei sale către Poporul Românesc.

Pentru toate aceste motive, pentru relele de care ne-a ferit, dacă nu pentru însușirile superioare pe care le-a avut, să-i păstrăm amintirea cu recunoștința pe care un neam care se respectă o datorează unor servicii îndelungate, izvorite dintr'o conștiință cinstită și dintr'un cuget înalt. Dar să nu ni se ceară admirațiune, aceea este rezervată Regilor mari și, nici prin faptele, nici prin persoana lui, n'a fost mare și cu adevărat glorios, Carol I de Hohenzollern Sigmaringen primul și ultimul Rege al României mici. Nu cred că istoria nepărtinitoare să poată spune altceva despre el.

CAPITOLUL OPT

ÎNCEPUTUL NOII DOMNII

Când Regele Ferdinand s'a suit pe tron, situația politică era următoarea: pe frontul Occidental, după victoria de la Marna, înaintarea Francezilor se oprise, frontul se fixase și orice lupte mai însemnate încetaseră. Vădit, nici Francezii, nici Germanii nu erau în măsură să înainteze, ambele armate se fortificau în tranșeele lor în vederea iernii care se apropia, numai la primăvară se putea nădăjdui o adevărată reîncepere a ostilităților. Pe frontul Oriental, în Galiția, Rușii continuau să fie învingători, deși cu ajutorul Germanilor Austriei își reorganizaseră rezistența și, peste Carpați, cel puțin deocamdată, o trecere a Rușilor părea exclusă. Din Silezia, sub comanda lui Hindenburg, Germanii înaintau spre Polonia fără ca Rușii să le poată opune o rezistență serioasă. Pe de altă parte, Englezii nu dispuneau pe uscat decât de forțe reduse; abia atunci începeau cu Lordul Kitchner crearea armatei destinate să lupte pe continent. Iar pe mare, flota lor nu avusese nici un prilej să-și afirme superioritatea, ba dimpotrivă, spre marea uimire a tuturor, submarine Germane reușiseră să cufunde câteva cuirasate Englezești în marea Nordului, pe când în Mediterană toată flota de la Malta nu fusese în stare nici măcar să prinză "Goebenul", care izbutise să se ascundă în Dardanele.

Bilanțul era deci mai mult în favoarea Austro-Germaniei. În această situație, politica lui Brătianu era bine determinată, el socotea intrarea noastră în acțiune alături de Entanta ca sigură, dar nu înțelegea ca noi să intrăm decât într'un moment prielnic și după ce vom fi obținut toate garanțiile în privința revendicărilor și în privința eficacității intervențiunii noastre militare. Despre un moment prielnic la începutul toamnei, și cu situația de atunci a puterilor, nu putea fi vorba. Cât despre garanții aliate, acestea erau încă departe de a fi dispuși a ni le da. Nici granițele românismului întregit, nici munițiile indispensabile nu ni le garantau în Oct. 1914. În asemenea condiții, să intri fără ca măcar să poți lega acțiunea Italiei și fără ca să fii sigur de ce va face la spatele tău Bulgaria, i se părea cu drept cuvânt lui Brătianu drept o adevărată aberațiune.

Trebuia amânat orice plan de intrare în acțiune până la primăvară cel puțin și, deocamdată, acțiunea guvernului urma, deci, să se mărginească pe de-o parte la pregătirea diplomatică și, pe de altă parte, la pregătirea militară. Pentru pregătirea diplomatică a eventualii intrări în acțiune la primăva-

ră, Brătianu continua să trateze cu Ententa în vederea obținerii unui tratat care să ne asigure înfăptuirea integrală a unității noastre naționale. Negocierile mergeau încet și greu. Încet, fiindcă Ententa simțea că în orice caz până la primăvară nu putea obține intervenția României, așa încât nu punea prea mare grabă în tratativele ei. Greu, fiindcă opoziția nu înceta să spuie reprezentanților Ententei să nu să supuie exigențelor lui Brătianu, că acestea sunt exagerate, că în dosul lor se ascunde refuzul lui Brătianu de a se uni cu Rusia, cu Franța și cu Anglia, că Brătianu de fapt înclina spre Puterile Centrale. Că protestările sale de amicitie față de Ententa nu sunt sincere, că el și cu Regele sunt germanofili, precum și tot felul de intrigi și de neadevăruri de acest fel. Miniștrii Ententei sperau deci să răstoarne pe Brătianu și să obție de la un guvern Filipescu-Take Ionescu intrarea în acțiune a României, fără toate cerințele și garanțiile reclamate de Brătianu ca o condiție sine qua non a intervenției noastre.

În același timp, Brătianu căuta să lege tot mai mult politica noastră de a Italiei. Încă din August încheiase prin intermediul Ministrului Italiei la București, Baronul Fasciotti, o convenție cu Italia în virtutea căreia ambele țări se angajau să nu întreprindă nici o acțiune fără o comună înțelegere. Convenția se referea îndeosebi la Austria. Legătura astfel înnodată urma să fie tot mai de aproape strânsă spre a reintra la momentul convenit împreună în acțiune cu maximum de siguranță pentru ambele țări și cu maximum de folos pentru Ententa în genere. În acest sens Brătianu lucra așadar zilnic.

Cu Bulgarii și cu Grecii Brătianu era rezervat, nu avea încredere nici în Ferdinand de Coburg nici în Constantin. Era convins că în fond ei înclinau spre Germania, prin urmare se temea ca dezvăluindu-le intențiile sale, ei să nu se grăbească a le aduce la cunoștința Berlinului și Vienei. Viitorul a dovedit câtă dreptate a avut. Bineînțeles, ca acest joc să poată reuși, trebuia neapărat să fie ascuns Puterilor Centrale. Cât timp trăia Regele Carol era ușor, era destul să-i asiguri că nu vei lua armele contra lor ca să te creadă. Bătrânul Rege era cea mai bună cheazășie a acestor asigurări. Cu Regele Ferdinand lucrul era mai greu, Puterile Centrale nu erau sigure de el, se temeau îndeosebi de influența Reginei Maria pe care o știau hotărât potrivnică lor. I-a trebuit deci lui Brătianu multă dibăcie și multă trudă ca să adoarmă Austro-Germania și, fiind înțeles în principiu cu Entanta, să menție totuși în fața lumii aparențele neutralității. Cu toată măiestria lui diplomatică Brătianu nu a putut îndeplini acest lucru fără oarecari concesii, nu e vorba numai de formă. Așa spre pildă Germanii, ca să determine în favoarea lor un curent în opinia publică și ca să facă astfel cu puțință intervenția noastră alături de ei, organizaseră în București o vastă propagandă. Au înființat ziare, au tipărit broșuri, au cumpărat conștiințe, au pus în mișcare băncile lor, legăturile vechi ce le aveau cu unii și cu alții, au adus în țară pe toți cei ce le puteau câștiga vreo simpatie sau neutraliza vreo inimizitate. Într'un cuvânt, au desfășurat cu o intensitate crescândă, până la declararea războiului

lui nostru, o acțiune de captare a opiniei publice sistematic urmată și admirabil condusă.

Netăgăduit că în mod strict datoria guvernului ar fi fost să împiedice această nefastă operă de corupere. Brătianu a trebuit totuși s'o tolereze, în parte ca să dea Puterilor Centrale iluzia că poate va merge și cu ele și ca să se strecoare în mijlocul greutăților nespuse ale neutralității noastre. Adversarii săi politici i-au făcut din aceasta un cap de acuzare, susținând că tolerarea propagandei germanofile îngăduită de guvern a fost cauza pentru care țara nu a intrat în război în August 1916 cu același minunat avânt de care în 1913 dăduse o atât de strălucită dovadă.

Îmi aduc aminte că în cursul celor doi ani de neutralitate Brătianu ne-a spus adesea: "Știu că propaganda germanofilă se face în dauna avântului țării în ceasul mobilizării. Nu am în privința aceasta nici o iluzie, dar, ce vreți să fac? Am de ales între două alternative: să las să se slăbească puțin avântul războinic al Țării, care am siguranța însă că va renaște puternic la primele ciocniri cu dușmanul, căci nu e cu puțină să scadă simțitor flacăra idealului național; sau să rup definitiv cu Puterile Centrale și să expun țara să fie aruncată în război în condițiunile și în momentul cel mai nepotrivit. Între aceste două alternative eu nu ezit. În loc să mă tot acuze opoziția, ar face mai bine să nu aibă o atitudine atât de violentă și să nu patroneze opera de propagandă și de corupție a Entantei. Mi-ar ușura astfel situația față de Austria și de Germania și mi-ar permite, atunci, să iau și măsuri împotriva agenților lor."

Și avea dreptate. Dacă Puterile Centrale aveau o organizare de propagandă și cheltuiau milioane, Bucureștii erau de asemenea inundați de rublele Rusești și de lirele Englezești. Legațiile Ententei făceau aceeași acțiune și întrebunțau aceleași mijloace reprobabile, singura deosebire fiind că nu aveau gazetele lor, dar explicația era ușoară. Nu aveau nevoie să înființeze asemenea ziare întrucât ziarele existente se ofereau să pledeze cauza lor, Germanii însă au trebuit să-și creeze ziare, fiindcă nici una din foile noastre nu a vrut să se pună la dispoziția lor.

Cam tot pe atunci înflorea și sistemul transitului de muniții, pe care Germanii căutau să le trimită în Turcia. Noi ne opuneam la trecerea lor, de unde reclamații, protestări, amenințări. Ca să-i mai adoarmă, Brătianu, care în timpul acesta lăsa munițiile și armele Rusești să treacă netulburate în Serbia, a autorizat din când în când să se strecoare și câte un transport German. Atunci însă căile ferate aveau ordine să le rătăcească cu săptămânile pe liniile laterale, iar Costinescu chiar punea impiegații vamali să prindă vagoanele, să intenteze procese de contrabandă și să confiște conținutul lor. Opoziția care striga nu și-a dat niciodată osteneala să compare aceste încercări ale Puterilor Centrale cu rezultatele obținute. Dacă le-ar fi comparat, ar fi văzut că în grelele împrejurări de atunci guvernul Român și-a făcut cu prisosință datoria.

Pentru pregătirea militară, două au fost grijile de căpetenie ale lui Brătianu și ale întregului guvern: Să completeze cât mai grabnic programul de dezvoltare a armatei noastre stabilit încă de la venirea noastră la putere în Ianuarie 1914 și să ne asigurăm prin orice mijloace și de oriunde armamentul și munițiile ce ne lipseau.

Fiindcă aci era locul s'o spunem, am fost adesea în timpul războiului și, în urmă chiar, învinuiți de nepregătirea armatei. Ori nu este acuzație mai nedreaptă, nu este acuzație care să fie în mai vădită contradicție cu adevărul istoric.

Când am venit la guvern la începutul anului 1914, când prin urmare, nici vorbă nu era de război, când toți, chiar Regele, erau convinși că ne stau înainte încă cel puțin doi ani de pace, prima grijă a noastră a fost să luăm toate măsurile pentru reorganizarea armatei, pentru îndoirea efectivelor și pentru împlinirea lipsurilor ei. Expediția din Bulgaria din anul precedent ne dovedise că puterea noastră militară era fictivă, că armata noastră n'avea cadre suficiente, că rezervele ei nu erau organizate, că lipseau echipamentul, munițiile, armamentul, artileria grea, serviciile dinapoi, medicamentele. Această stare de lucruri care-l impresionase mai cu seamă pe Brătianu era urmarea unor numeroși ani de economii și de indiferență patronate de Regele Carol. El urmăse armata în Bulgaria fiind căpitan de rezervă în statul major al Generalului Crăiniceanu și avusese prilejul să vadă cu ochii lui toate aceste îngrijorătoare lipsuri. Văzuse soldații noștri murind cu miile de holeră la trei zile distanță de trenul Institutului Pasteur, pentru că nimeni nu se îngrijise să procure serul necesar și să facă inoculațiile cuvenite. Văzuse ambulanțe goale, fără instrumente și fără dezinfectante, văzuse în toiul unei veri mănoase, la o zi depărtare de Dunăre, armata ducând lipsă de hrană, fiindcă n'avea bucătării de campanie, cuptoare și serviciile trebuincioase de subsistență organizate. Văzuse prin Turnul Măgurele și prin Nicopole rezervele fără ofițeri, fără gradați, îmbrăcați în haine țărănești, desculți, înarmați cu puști de la 1877 legate cu sfoară și fără cartușiere. Știa că nu aveam puști destule că artileria era năndestulătoare și că, după o luptă mai serioasă, muniția ni s'ar fi sfârșit. O atare situație nu mai putea dăinui. De aceea ținuse la constituirea ministerului să ia chiar el portofoliul războiului și să-și pună în joc toată influența și toată autoritatea, spre a dobândi fără întârziere creditele cerute de apărarea noastră națională.

Într'adevăr, abia venit la ministerul de război a alcătuit un plan de completare a lipsurilor de toate categoriile. Primul trebuia realizat prin sporirea bugetului, al doilea nu se putea obține decât pe cale de credite extraordinare. Fără întârziere Brătianu a sporit bugetul obișnuit al ministerului de război cu 16.200.000 lei, adică 97.800.000 față de 81.600.000, cifra bugetului din 1913. Pentru sporirea cadrelor, a mărit numărul elevilor în școlile militare, a lărgit cercul recrutărilor dând învățătorilor puțința să

devie ofițeri în rezervă, ca cei rămași din trecut în grade inferioare să poată obține și ei galoanele de ofițeri. Rezultatul realizării acestor măsuri a fost că de unde în 1913 aveam 8.500 de ofițeri, față de efective care reclamau 14.000 de ofițeri, în 1916 când am intrat în lupte cu Puterile Centrale am avut 20.000 de ofițeri bine instruiți, adică atât cât cereau efectivele oștirii puse de noi pe picior de război. Pentru organizarea rezervelor planul era complet terminat în Martie 1914, aprobat în unanimitate de comitetul inspectorilor generali, și pus imediat în execuție. Pe temeiul acesta oștirea noastră care până atunci nu avea regimente de rezervă, sau le avea numai pe hârtie, s'a găsit sporită cu existența reală și desăvârșit organizată a 40 de regimente de infanterie, a 3 batalioane, cu o companie de cadre, cu o secție de mitraliere, cu artileria necesară și cu serviciile lor grupate în 3 comandamente noi. Rezultatul a fost că prin aceste dispozițiuni, ca și prin cele ce au fost completate ulterior, de unde în 1913 nu am putut dispune decât de o armată de 8.500 de ofițeri, de 400.000 oameni (trupa), în 1916 am avut pentru nevoile războiului unității naționale o armată de 20.000 ofițeri și de 833.000 de oameni de trupă, la cari, dacă mai adăugăm o rezervă de 416.000 de oameni, instruiți și neinstruiți, obținem un total de 1.250.000.

Brătianu a pus aceeași grabă și în ce privește armamentul, muniția și echipamentul. La sfârșitul lui Mai 1914, concentrase deja la Ministerul de Război, corpuri și servicii pe baza studiilor și rapoartelor tuturor comandamentelor. Toate nevoile armate urmau a fi împlinite prin credite extraordinare, ca și prin două credite, dintre care unul de 107.000.000 și celălalt de 196.000.000, spre a orândui procurarea materialului mai urgent. Ceea ce trebuie notat este că una din primele măsuri proiectate era dublarea producției pirotehniei, pulberăriei și sporirea producției arsenalului armatei. Când a izbucnit războiul general unele din aceste comenzi erau deja făcute, cele mai multe erau în ajunul licitațiilor. Bine înțeles cum a început războiul nimic din comenzile executate chiar nu ni s'au mai predat, iar cele noi au fost cu desăvârșire oprite, atât în Germania și în Austria, cât și în Franța și în Italia. De altminteri era firesc țările acestea nu puteau atunci să îndeustuleze nici nevoile lor, căci nimeni nu crezuse că războiul modern cere atâtea arme și atâtea muniții. La Marna, spre pildă, atât Francezii cât și Germanii își goliseră toate magaziiile și au oprit luptele din lipsă de muniții. Totuși era neapărată nevoie să ne procurăm și arme și muniții.

Opoziția ne îngreuna iarăși sarcina prin atitudinea și nerăbdarea ei războinică. După manifestațiile lor a fost imposibil să mai dobândim ceva de la Puterile Centrale. Cu mare greutate și cu multă dibăcie, dacă am putut smulge o mică parte din materialul dinainte comandat în schimbul unor compensații de petrol sau cereale. Iar de la Ententa primeam de asemenea cu greu, aceasta din cauza intrigilor opoziției, care mereu le șopteau la ureche, "nu vă încredeți în Brătianu, el nu vrea să meargă cu voi, el vă înșală". De aci la Paris și la Londra eram suspecți. Firește, aceasta nu împiedica aceeași

opозиție să afirme pretutindeni că guvernul nu face nimic pentru înarmarea țării.

În tot cursul lunilor August și Septemvrie făcusem eforturi supraomenești pentru a obține armament și muniții, înființasem la Paris o comisie sub președenția Colonelului Rudeanu cu puteri depline și cu fonduri nelimitate ca să ne procure tot ce va putea găsi în țările beligerante sau neutre; ne înțelesesem cu Serbii ca în schimbul unor compensații să ne îngăduie trecerea prin țara lor (singura cale ce ne era deschisă) a materialului nostru de război. Ne-au asigurat un debit de 7 vagoane pe zi, dar fie zis în treacăt, nu ni le-au dat niciodată. Am instituit sub conducerea personală a Dr. Angelescu organizarea întregului serviciu sanitar și din toate părțile am alergat după medicamente și material sanitar. Am creat la Ministerul de Război o comisie de aprovizionare pentru echipamentul și subsistența trupei, care a fost dată sub deosebita priveghere a lui Dinu Brătianu și ea cumpăra pretutindeni haine, bocanci, cojoace, rufe formând depozite numeroase de alimente și de furaje. Am constituit o comisie care să studieze posibilitatea de a utiliza slaba noastră industrie în vederea fabricațiunii de munițiuni și de arme. Și, în fine, prin mobilizarea ordonată după consiliul de Coroană din Sinaia, am dat instrucțiunii armatei active și rezervelor maximum de intensitate posibilă. Când a început noua domnie toate acestea erau în plină execuție. În cursul iernii lucrarea trebuia continuată, perfecționată și sporită.

Cu partidul nostru, Brătianu nu avea greutăți. La sfârșitul lui August convocase frunzații liberali, le făcuse o scurtă expunere a situației externe, le arătase politica ce ministerul era hotărât să urmeze. Consfătuirea se petrecuse într-o atmosferă de deplină armonie și se încheiase printr'un comunicat de solidaritate a partidului cu guvernul.

De asemenea și din partea noului Rege nu întâmpinam nici o greutate, aveam încrederea lui deplină și ne puteam bizui pe sprijinul său. Mai mult ca să respecte formele a consultat pe președinții corpurilor legislative și, pe la 9 Oct. , a respins oficial demisia pe care de fapt o respinsese încă din ziua prestării jurământului. Era și firesc ca Regele Ferdinand să procedeze astfel. Fără a fi ca unchiul său hotărât să nu declare război patriei sale de origine, nu putea cu inima ușoară să ia o hotărâre și nimic în situația militară din acele momente nu era de natură să-i dicteze, ca o imperioasă nevoie națională, ieșirea noastră din neutralitate. Așa fiind, pe cine era să cheme la guvern, pe Carp a cărui prezență numai la cârma statului ar fi fost o provocare a conștiinței naționale? Pe Maiorescu care n'avea partid și, de fapt, reprezenta aceeași politică ca și Carp? Pe Marghiloman care din zi în zi înclina mai mult spre Puterile Centrale? Dar admitând că l-ar fi chemat pe acesta, ce guvernare îi putea asigura șeful conservatorilor, când nici în comitetul său executiv nu era stăpân, când cel puțin jumătatea partizanilor săi urmau pe Filipescu în acțiunea lui violent războinică? Nu îi putea chema, pe Take Ionescu sau pe Filipescu, după interviurile lor, după discurs-

surile lor prin întruniri, fără ca prin aceasta să iasă din neutralitate, să se rostească în mod public pentru o politică de intervenție alături de țările Ententei. Fatal era deci să menție la putere pe Brătianu și, în principiu, era de acord cu politica lui. El îi aducea printr'un partid unit și o majoritate compactă posibilitatea, la începutul domniei sale, a unei guvernări serioase, liniștite și cu respectul tuturor formelor constituționale. Știa că de patriotismul său nu se poate îndoi, că judecata lui politică e limpede, că nu se impresionează de toate adierile și că, alături de dânsul aventurile sunt excluse. Numai atât îi trebuia.

Îmi reamintesc că prima oară când am lucrat cu el ca Rege era în primele zile ale lui Octomvrie 1914. Vorbind de situație, Regele Ferdinand mi-a spus categoric. "Eu sunt un Rege constituțional, prin urmare dacă țara crede că interesele ei îi dictează să meargă împotriva Puterilor Centrale, nu în mine va găsi vreo piedică la realizarea idealului ei național. Un singur lucru cer însă țării și cred că am dreptul să-l cer având în vedere gravitatea unei atari hotărâri: "Să se gândească bine înainte de a-și spune ultimul cuvânt și de a-și trage spada."

În definitiv, același lucru îl spuneam și noi. Opoziția era în plină agitație. Partizanii unei intrări în acțiune alături de Puterile Centrale nu prea îndrăzneau să-și afirme punctul lor de vedere. Ostilitatea crescândă a opiniei publice pentru Germania și pentru Austria, victoria de la Marna, succesele Rușilor în Galiția, prezența Cazacilor la Porțile Ungariei, în fine moartea Regelui Carol produsese în rândurile lor o adâncă deprimare. De altfel printre dânsii nici nu era cine să ridice steagul acțiunii germanofile. Carp se înfundase la Țibănești și nu era omul care să ia inițiativa și conducerea unei lupte, Maiorescu era încă în străinătate cu nevasta lui aproape în agonie. Stere n'avea influență, încercase să determine în partidul său un curent în favoarea ideilor lui, singurul rezultat a fost că a pierdut câteva prietenii; se retrăsese deci la Iași supărat pe toată lumea și convins că el singur e în stăpânirea adevărilor eterne în mijlocul unei lumi de mediocrități și de orbi.

La Take Ionescu linia de purtare era lămurit trasată. După teama primelor zile care la 30 Iulie îi dictase vestita formulă de neutralitate leală și definitivă, era acum hotărât omul intervenției alături de Entanta. Ținea ca în această privință să apară el cel mai aprig susținător al politicii Triplei Înțelegeri și fiindcă Filipescu, prin temperamentul său exagerat, i-o putea lua înainte, simțea nevoia să forțeze nota. Nu era numai omul care se identifica cu cauza Entantei, era omul care nu mai putea suferi Germania, care avea repulsiunea fizică pentru acest popor barbar, care disprețuia cultura lor, care nega aportul lor în opera civilizatoare a omenirii. Refuza să vorbească cu vreun Neamț și scria Atila I – Wilhelm II, când tunurile germane dărau minunile catedralei de la Rheims. Noi care îl cunoscusem, cu câțiva ani în urmă ca fiind instrumentul politicii germane, omul care voia cu orice preț să dea Berlinului petrolurile românești, care uneltea cu Kiderlen-Waechter

definitiva noastră robire economică către Puterile Centrale, noi nu ne puteam împiedica să surâdem. Prea era mare zelul neofitului. Două lucruri îl preocupau pe atunci, să-și lege România mai repede soarta de Entanta și să răstoarne pe Brătianu pentru ca el să înfăptuiască unitatea națională. Dorința explicabilă, chiar pentru un om mai puțin ambițios decât el. Era deci toată ziua la Poklewsky și la Barklay și nu avea prieten mai intim decât pe Blondel. A încercat întâi prin ei asaltul la Brătianu, după ce acesta iscălise convenția secretă cu Rusia și, deși nu o cunoștea, simțea că întâmpină oarecare rezistență. S'a îndreptat deci către guvern. A sondat pe Alecu Constantinescu, vechiul său prieten și adesea până atunci tovarășul combinațiilor sale de culise. Trebuie să mărturisesc că în tot cursul războiului mondial Constantinescu a fost un colaborator leal al lui Brătianu. A găsit această ușă închisă, și hotărât închisă. Multă vreme nu i-a iertat lui Constantinescu această deziluzie și, de atunci, raporturile lor n'au mai fost ceea ce au fost o viață întreagă. Dezamăgit s'a întors înspre Costinescu, ultima speranță, doar la Sinaia se legase formal cu dânsul. Deși împărțășea uneori felul său de a vedea, Bătrânul n'a vrut însă niciodată să-l urmeze până la o acțiune împotriva lui Brătianu. În cele din urmă, plictisit de felul cum se tot specula de opoziție atitudinea sa împotriva șefului guvernului, a chemat un reporter de la Viitorul și i-a dictat un interviu prin care afirma deplina sa solidarizare cu Brătianu (6 Nov. 1914).

În asemenea condiții nu-i rămânea lui Take Ionescu altceva decât întovărășirea cu Nicu Filipescu. Cum din cauza situației din rândurile conservatoare Filipescu nu era încă pe deplin stăpân pe mișcările lui, nu putea fi vorba pentru moment de o totală unitate de acțiune, și de aceea lucrurile se rezumau la o acțiune paralelă. Între Take Ionescu și Filipescu era însă și următoarea deosebire: dacă Filipescu era violent și în fapte, Take Ionescu se mulțumea să fie violent numai în vorbe. În fond, el își dădea seama că nu este posibilă o intrare imediată în acțiune, era prea precaut din fire ca să se azvârle cu nesocotință într-o întreprindere așa de gravă ca un război modern. În cele mai categorice din manifestațiunile sale se simțea totuși o reticență.

Partidul său îi urma întocmai politica. Fratele său Toma, cu o notă mai violentă decât dânsul, Titulescu cu o vădită enervare față de unele exagerări ale șefului său, de altfel Titulescu fusese impresionat la Berlin de mobilizarea germană —în genere nu avea fobia germană— și găsea cu drept cuvânt cel puțin inutil că dacă nu mergi cu nemții, să îi și batjocorești. Sărmanul Dr. Istrati, entuziast cum era, avea impăciențele firești ale unui vechi apărător al cauzei naționale și, ca să-l readucă la simțul realității Brătianu l-a trimis în misiune cu G. Diamandy la Roma și la Paris, de unde s'a întors mult domolit. Cât despre Conul Costică Dissescu, el reprezenta nota veselă în mijlocul unor împrejurări atât de serioase și ne distra pe toți cu legendarele sale "fapte noi". În fiecare săptămână descoperea "un fapt

nou”, care ar fi trebuit să motiveze intrarea noastră în acțiune. Inutil să spun că aceste “fapte noi” nu aveau nici o valoare politică, cel mult vedeau încă o dată infinita subtilitate a celei mai subtile, încâlcite, și mai profund bizantine minți ce am cunoscut cândva în cuprinsul României Vechi.

În partidul conservator propriu-zis anarhia era deplină. Cu Filipescu putea oare să fie altfel? După ce publicase la sfârșitul lui August scrisoarea sa în “L’Indépendance”, prin care se declara pentru neutralitatea leală și provizorie, a parcurs repede drumul ce trebuia să-l aducă să ceară intrarea noastră imediată în acțiune. La începutul lui Sept. strigase studenților și mulțimii adunate în jurul statuii lui Mihai Viteazul “Trăiască Carol I, Regele tuturor Românilor” și de atunci încolo starea lui psihologică era limpede. Voia să intrăm în război și să intrăm imediat. Socoteli, garanții, moment favorabil, toate acestea mintea lui nu le pricepea, dacă întâlnea împotriviri în cale, ele trebuiau zdrobite, indiferent de consecințe. La astea n’avea vreme să se gândească, și nici nu voia să se gândească. El nu știa multe, România trebuia să treacă Carpații și dacă Brătianu nu vrea, trebuie să-l răstoarne repede!

Firește că asemenea concepții nu se puteau potrivi nici cu mentalitatea rece și calculată a lui Marghiloman, nici cu bunul simț burghez al lui Iancu Lahovary. De unde lupta. În fiecare săptămână era convocat comitetul constitutiv al partidului, se petreceau scene violente și după ce credeai că totul s’a sfârșit, că ruptura în partid e inevitabilă și definitivă, se găsea vreo formulă meșteșugită în jurul căreia împăcarea se restabilea, pentru ca peste câteva zile totul să reînceapă d’a cappel. Voi reproduce unele din aceste formule pentru ca posteritatea să-și dea seama de ce puteau inventa conservatorii în veșnicele și incorigibilele lor frământări și fiindcă ele sunt în felul lor adevărate capodopere.

Așa, spre pildă, la 5 Sept. comitetul a decis că momentul ieșirii din neutralitate se apropie, dar că așteaptă rezultatele acțiunii guvernului și va propăvădui liniștea.

La 13 Sept. comitetul a menținut punctele hotărâte în precedentă ședință, accentuând necesitatea de a limpezi grabnic chestiunile la ordinea zilei, însărcinându-l în același timp pe șeful partidului conservator (Al. Marghiloman) să aducă aceasta la cunoștința Regelui.

La 2 Nov. comitetul a hotărât să grăbească luarea de măsuri pentru ieșirea din neutralitate.

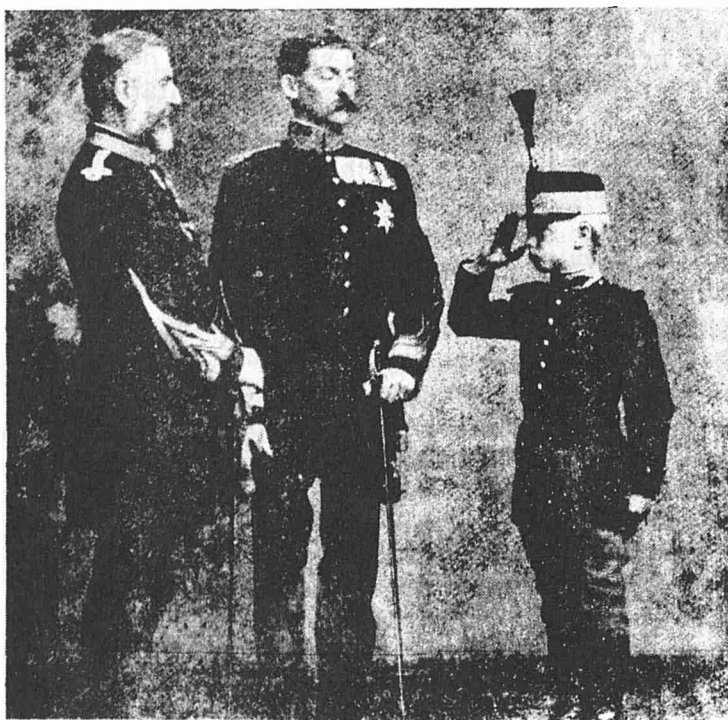
Să se mai spuie că în România Veche nu erau pene maestre!

Care era însă realitatea? Realitatea era că Filipescu era pentru Ententa și pentru intrarea imediată, că Marghiloman era contra intrării imediate și pentru Puterile Centrale, iar că partidul oscila între ei și de fapt nu era pe deplin nici cu unul nici cu altul. Partidul în marea lui majoritate era cu Filipescu în ce privește alipirea de Ententă, și cu Marghiloman în ce privește părerea sa contra unei imediate intrări în acțiune. Partidul nu era cu Fili-

pescu când cerea războiul fără întârziere, precum nu era nici cu Marghiloman când acesta își îndrepta privirile și speranțele spre Austria și Germania. Și atunci corifeii se trudeau să găsească mijlocul de a aduce o formulă tranzacțională, care să reprezinte adevăratele sentimente ale partidului și care să salveze și unitatea lui. La începutul lui Octombrie ei izbutiseră să împiedice spărtura. Marghiloman nu îndrăznea să-și afirme pe față germanofilia, iar Filipescu era un amestec de impulsivitate și de șiretenie și căruia adesea îi plăcea să facă pe nebunul numai când simțea că se prinde, el nu se încumeta să provoace o ruptură, fiindcă știa că partidul nu e încă cu dânsul, că deocamdată nu se poate conta decât pe sprijinul lui Grădișteanu și al lui Barbu Delavrancea. El se menținea deci într'un fel de expectativă. De fapt arbitrul în tabăra conservatoare era încă Iancu Lahovary.

În sfârșit, pentru a completa tabloul situației politice moștenite de Regele Ferdinand, sunt dator să semnez că, la adăpștul acestor lupte dintre partidele de guvernământ exploatând instinctele patriotice ale populației de jos și necesitatea guvernului de a tolera manifestațiunile pacifiste, dacă era silit să tolereze și manifestațiunile războinice, Dr. Rakovsky s-a pus serios pe lucru și cu ajutorul subsidiilor germane a dat partidului socialist român temeinica lui organizare sindicală, adevărata sa dezvoltare devenind factor politic al vieții noastre publice.

Încă o dată trebuiau să se adeverească cuvintele Scripturii "Și mulți dintâi vor fi pe urmă, și de pe urmă întâi."

Regele Carol I, Principele Moștenitor Ferdinand și Principele Carol

CAPITOLUL NOUĂ

REGELE FERDINAND — REGINA MARIA

Înainte de a-i examina mai cu de-amănuntul domnia, se cade să ne întrebăm cine era omul care se urcase pe tronul României, omul pe care soarta îl chemase să conducă destinele țării într'un ceas atât de grav și hotărâtor al dezvotării noastre naționale. Da, cine era Regele Ferdinand? Mulți își puneau această întrebare, fiindcă deși era de douăzeci și cinci de ani în țară, puțini oameni avuseseră prilejul să-l cunoască.

Cât timp trăise unchiul său, el se ținuse cu totul la o parte de toți și de toate. Păstrase atitudinea de rezervă absolută a unui moștenitor al tronului preocupat să nu creeze Suveranului domnitor nici cea mai mică greutate. Într'adevăr, nu putea fi învinuit nici de umbra vreunei intrigi și, cu un tact admirabil, își ascunsese sistematic părerile și simpatiile. Considera că izolarea cea mai desăvârșită era datoria unui principe chemat să intre în scenă numai în ceasul venirii sale la domnie. Nu se ocupase decât de chestiunile militare, destul însă ca toți din jurul său să se încredințeze că le cunoștea de minune, în orice caz că le stăpînea cu mult mai bine decât Regele Carol și destul ca toată lumea să poată constata laudabilele sale eforturi pentru regenerarea morală a armatei. Din păcate, în această privință, nu l-a ajutat nimeni îndeajuns, iar mai puțin ca oricine, regescul său unchi.

Această voită și corectă atitudine a Principelui Ferdinand nu împiedecase ca și în jurul său să se creeze —ca în jurul oricui în România— inevitabila legendă, și încă ce legendă. Prost, leneș, incapabil, aplecat spre alcoolism, acestea erau epitetele ce curent se întrebuintau spre a zugrăvi pe moștenitorul Regelui Carol. Și, trebuie să mărturisim că unele aparențe îndrituiau o asemenea judecată. Principele Ferdinand era de o timiditate bolnăvicioasă. În public, sau cu persoane pe care nu le cunoștea bine, nu spunea un cuvânt. Mai mult, încerca să vorbească și, pe urmă, cuprins de fireasca lui sfială, abia îngăima câteva cuvinte fără rost sau fără interes. Spectacolul era penibil. Pe lângă aceasta, gesticulația sa, obiceiul său nenorocit de a se legăna când pe un picior, când pe celălalt, precum și urechile lui cam mari, dezlipite de cap, dădeau înfățișării sale fizice stângăcie și o lipsă completă de armonie și de majestate.

Și totuși, era plin de rasă. Chipul lui era frumos, trăsăturile feței de o deosebită fineță. Și avea cele mai minunate mâini aristocratice, mâini bărbatești, ce nu mi-a fost dat să văd vreodată. Bineînțeles, ca om tânăr pe-trecuse, viața lui nu era învăluită nici de puritatea, nici de ascetismul vieții Regelui Carol cu care ne obișnuisem atât de mult, încât ajunsesem să credem că așa trebuie să fie viețile tuturor capetelor încoronate, uitând cu desăvârșire că Monarhul, în aeropagul suveranilor europeni, era o excepție. așadar, câteva aventuri imprudente pe la manevre cu țigănci — pentru a căror frumusețe sălbatecă și fină avea o predilecție specială — câteva chefuri zgomotoase pe la întruniri ofițerești și legenda era gata răspândită, puternică, de nederădăcinat. Nici Regele Carol nu făcea nimica ca să împrăstie această nenorocită atmosferă, dimpotrivă, prin purtarea lui parcă-și făcea o plăcere în a înăbuși pornirile unui suflet din fire timid, parcă îi convenea să dea tuturora impresia că moștenitorul său nu calcă pe urma marilor sale înșușiri și a netăgăduitelor sale virtuți.

Cu totul altul era însă omul sub al cărui sceptru trebuia să se înfăptuiască visul secular al neamului Românesc. Regele Ferdinand era un bărbat înzestrat cu o reală și frumoasă inteligență, avea viziunea limpede a realităților, cunoștea oamenii tot atât de bine, dacă nu și mai bine, decât Regele Carol și, în orice caz, îi era cu mult superior prin însușirile sale morale, prin curățenia și noblețea sufletului său. Degeaba vom căuta la el urmele vreunei meschinării. Pe cât era Unchiul său de socotit și de parcimonios, pe atât era Regele Ferdinand de larg și de generos.

Cu Victor Antonescu și cu Barbu Știrbei am fost executorii testamentari ai Regelui Carol. Acest testament, care face atâta cinste autorului său din punctul de vedere al conținutului și chiar al formei sale literare, din punctul de vedere strict juridic era însă plin de greșeli și, la fiecare rând, putea da loc la discuții și la procese. Totul era chestie de interpretare, dar fiecare interpretare se traducea prin diferențe de milioane. O clipă nu a stat Regele Ferdinand la îndoială, imediat și întotdeauna a cerut să se dea interpretarea care favoriza pe alții în dauna lui. Împingea chiar până la exagerare nepăsarea preocupărilor materiale, cheltuielile lui erau ridicole și pe când în juru-i atâția zvârleau bani și atâția profitau, el parcă se și sfia să ceară modeste sume ce le alocase nevoilor sale personale.

Uneori s'ar fi cuvenit să-și reamintească că are o familie numeroasă, că vremurile sunt tulburi, că oarecari griji, oarecari precauțiuni financiare se impun. În zadar, asemenea probleme erau străine de sufletul lui Ferdinand I. El nu putea birui disprețul profund ce acestea îi inspirau, se socotea mai presus de asemenea pofte sau lăcomii omenești. Hotărât, era din vița marilor dezinteresăți.

Tot astfel sufletul lui nobil nu cunoștea nici invidia, nici gelozia. Pe el nu-l vom găsi nici îngrijit de succesele altora, nici străduindu-se să micșoreze pe unii ca să se înalțe, să-i învrăjbească pe alții ca să-i domine pe toți.

Avea oroare de intrigă și dispreț omenesc pentru răzbnare. De ură ca și de trufie, era incapabil. Măririle pământești nici nu-l speriau, nici nu-l încântau, le considera apanajul celor născuți în purpură. Cel mult dacă vedea în ele distracțiile unei vieți care nu a fost întotdeauna veselă și care întotdeauna a fost monotonă. În Regele României Mari dispăruse cu desăvârșire micul principe de Sigmaringen.

Cât despre cultura lui aceasta era cu mult superioară culturii Regelui Carol. Mai întâi, pe când a Regelui Carol era oarecum unilaterală, a Regelui Ferdinand era cât se poate de eclectică. Știa limba latină și limba elină la perfecțiune, citea toți autorii latini în mod curent și aproape pe toți clasicii elini. Vorbea și cunoștea bine pe lângă limba germană și română, limba engleză și franceză și chiar cea rusească, iar în toate aceste limbi accentul lui era bun, în orice caz neasemuit mai bun decât accentul unchiului său.

Scria minunat. Discursurile sale, pe care întotdeauna le redacta singur denotau pe lângă o serioasă cultură clasică, o deosebită grijă a formei și un real talent. Nu odată, în mijlocul multor talente consfințite, cuvântările lui erau cele mai bune și într-o exprimare literară impecabilă. La inaugurarea Universității din Cluj —spre pildă— unde au luat cuvântul atâția reprezentanți autorizați ai științei și ai artei române, nici unul nu s'a putut asemui cu el. Nu era lipsit nici de darul improvizării, în cursul călătoriei triumfale prin Ardeal în 1919 ne-a uimit pe toți prin ușurința cu care răspundea celor mai diverse delegațiuni, prin expresiile fericite ce găsea pretutindeni, prin întorsătura ce știa să dea întotdeauna cugetării sale. Cunoștințele sale istorice erau temeinice, istoria noastră națională și tot ce este în legătură cu ea nu avea taine pentru el. În primăvara anului 1915 am fost cu dânsul și cu Iorga să vizităm o bisericuță ciudată ca formă arhitectonică ce e pierdută într'un mic sat de pe domeniul de la Cocioc, la Baltești. Deasupra ușii era o pisanie veche, pe care Iorga s-a trudit s'o descifreze. Era scrisă cu chirilice vechi de tot, cu trei caturi, iar descifrarea mergea greu. La un moment dat s-a și oprit, fiindcă nu i-a putut da de rost. Regele a intervenit atunci și, cu ușurință, ceti ceea ce cel mai de seamă din istoricii noștri contemporani nu putuse tălmăci. Iorga, cu drept cuvânt, a rămas înmărmurit.

Chestiunile religioase îi plăceau. Era foarte credincios și fusese crescut în mijlocul preoților și călugărilor catolici de unde controversalele dogmatice, subtilitățile teologice, labirintul excezelor îl pasionau. Dar curios n'avea ca unchiul său "l'empreinte". Față de religia dominantă a statului nostru a păstrat, de altfel, neîncetat, ca și unchiul său, cea mai corectă și mai respectuoasă atitudine.

Iubea arta sub toate manifestările ei și avea gust artistic. Cultura lui artistică era bogată, cuprinzătoare, cunoștea cu de-amănuntul marile muzee din lume. Cu câtă durere nu mi-a vorbit adesea de minunatele colecții adunate ani de-a rândul de autocrații ruși în sălile Hermitajului la Petersburg, și distruse în câteva ceasuri cu atâta sălbăticie de furia revoluției ru-

sești. Muzica modernă și clasică îl interesau deopotrivă. În tinerețe, rar lipsea de la reprezentațiile wagneriene din Beyreuth și, atât ca principe moștenitor, cât mai târziu, ca Rege, urmărea cu drag concertele simfonice.

Se poate spune că se ținea la curent cu toate manifestațiile cugetării și geniului omenesc, citea într'una cărțile cele mai variate și literaturile cele mai diverse. Era greu să-l surprinzi necunoscând vreo chestie privitoare la armată și nu-i scapă nimic din ceea ce se scria despre tactica modernă, sau despre progresele militare.

Nu mai vorbesc de botanică, pentru această știință avea o adevărată pasiune. Se ocupa de ea cu patima unui savant și cu priceperea unui specialist. Se spunea de altfel că dragostea de botanică era în familia lui un obicei, un fel de manie. Și de fapt este că avea în această materie cunoștințe profunde, mereu aduna plante, examina vreo petală, sau despica vreun pistil. Iubirea lui de flori era atât de vie, încât nici la Iași, cele mai tragice ceasuri ale retragerii și ale pribegiei, n'a lipsit de pe masa lui de lucru o cupă cu flori, fie ele cât de modeste.

Dar desigur că trăsătura caracteristică a personalității sale era sincerul democratism. Regele Ferdinand era din fire democrat. Nu numai raționamentul său limpede îi zicea că menirea merge spre o democratizare cât mai desăvârșită, dar forma inteligenței lui deschisă oricărei idei noi, îndrăgostită de progres și de lumină, inima lui generoasă, accesibilă planurilor umanitare, largilor concepții de dreptate omenească, totul îl mâna cu o irezistibilă putere spre marele ideal al societăților moderne. Dacă nu s'ar fi născut Rege, cu siguranță s'ar fi înscris în rândurile vreunui partid de stânga. Tendințele conservatoare îi displăceau prin îngustimea și îl jigneau prin egoismul lor, de aceea n'a fost idee democratică, n'a fost propunere înaintată pe care Regele Ferdinand să n'o fi îmbrățișat cu sinceră iubire și cu neprefăcută înflăcărare. Prin aceasta era menit să aducă neamului românesc neprețuite servicii.

Mai interesantă, poate, este o altă latură a sufletului său: puterea lui de suferință, voluptatea lui pentru suferință. Acest om va să fie nobil întotdeauna, dar în suferința sa va reuși să fie mare. În mijlocul nenorocirilor războiului a fost admirabil, a înfruntat înfrângerile, nedreptățile, umilințele cu o tărie sufletească neobișnuită. Fără un cuvânt de învinuire, fără o clipă de descurajare, cu resemnarea creștinului ce îndura suferințele purgatoriului în speranța fericirilor raiului. Dacă soarta nu l-ar fi trecut în rândurile eroilor prin gloria operei săvârșite sub el, ar fi fost cel mai neîntrecut dintre martiri. Lupta care s'a dat în sufletul lui între simțămintele intime de german și îndatoririle lui ca Rege al României, a fost cu adevărat sublimă. Când, la Consiliul de Coroană, în care s'a declarat războiul, a spus "m-am învins pe mine", nu a fost o floare de retorică, a fost expresia credincioasă a celui mai prelung și mai sguduitor zbucium ce putea chinui un biet suflet omenesc. Simțul datoriei regulat corect al Regelui Carol apare mic, banal,

pe lângă simțul datoriei al Regelui Ferdinand împins până la jertta supremă, până la deplina jertfă de sine.

De altfel toată existența lui are ceva din aspectul vieții acelor care de la durere și de la sacrificiu așteaptă fericirea în lumea aceasta, și nu în cea ce va să vie. În mijlocul unei familii numeroase și vesele, plină de exuberanță el ducea o existență retrasă, aproape de solitar. Veșnic este singur cu câinii și florile, cu cărțile, cu gândurile, cu grijile, cu durerile lui. Și trebuie mărturisit că acest om a avut un noroc extraordinar, căci a venit pe lume la 1865 ca principe, nici măcar prim născut al unei ramuri colaterale a dinastiei domnitoare din Prusia, (ce atunci nu era nici ea încă factorul precumpănitor al confederației germane), a ajuns printr'un concurs absolut neprevăzut în afară de desfășurarea normală a împrejurărilor, întâi moștenitorul unei coroane regale și, în urmă, făuritorul unității naționale de veacuri așteptată a unui neam de 14 milioane de oameni, împrăștiat și sfâșiat de vitregia unei istorii nemiloase. Astfel se și explică de ce un bărbat cu un așa fantastic destin era, cu toate acestea, numit de toți din jurul lui "sărmanul". Niciodată nu ar fi obținut ca Regina sau copiii să-i zică altfel decât "poor Papa". Și aveau dreptate. Era prea multă delicateță de sentimente, prea multă nobleță sufletească în el, ca oricare ar fi măririle și gloriile pe care soarta le-ar fi revărsat peste capul lui, el să poată fi pe lumea aceasta un om fericit. Cei care îl cunoșteau bine țineau toți la dânsul și toți îl stimau mai mult decât pe Regină. Ferdinand era un gentleman în cel mai înalt înțeles al cuvântului, singurul și ultimul gentleman din tot cuprinsul României Mari.

Din nenorocire însă incontestabilele și strălucitele sale însușiri erau neutralizate printr'o cumplită lipsă de voință și de inițiativă. Era un adevărat caz patologic, căci fiind în stare să judece o problemă periculoasă mai bine decât cei care îl înconjurau și, convins —spre pildă— că dacă nu i se împotrivesc ar merge drept în prăpastie, el stătea totuși nemișcat. Ai fi spus că este un om care vede, înțelege, știe ceea ce trebuie să facă, dar care în fața evenimentelor stă neputincios, lovit de paralizie. Pentru cine nu a asistat la o asemenea scenă, realitatea acestui fenomen ar fi greu de crezut. Și ciudat, astfel era în cele mai mici amănunte. Servitorii trebuiau să-l întrebe de 20 de ori înainte de a afla dacă dorea ca automobilul său să fie gata de plecare la 5, sau la 5.30. Pentru aghiotanții lui era un adevărat chin să obțină un răspuns precis la vreo întrebare, sau ca să reușească a-i smulge vreun ordin de serviciu. Toți miniștrii săi au putut constata că era la curent cu toate chestiunile, că știa tot ceea ce se petrece, că nimic nu-i scăpa, cunoștea viața intimă și pe cea publică a tuturor, că analiza o situațiune cu minunată luciditate, că era în măsură să indice soluția cu siguranță cea mai bună și, adesea, cea mai elegantă, dar că era imposibil să treacă singur de la concepție la execuție. Dacă îi violentai voința, se supunea, și totul mergea bine. Dacă aveai naivitatea să aștepți hotărîrea lui, puteai să aștepți cu anii. Fi-rește că în asemenea condiții Ferdinand I putea, dacă avea în jurul său sfet-

nici buni, să fie un Rege mare, dar dacă, dimpotrivă, era rău sfătuit, putea deveni cel mai slab și cel mai nefast dintre Suverani.

Păreră obișnuită este că era sub influența Reginei Maria, că ei i se datorează hotărârile care l-au dus la gloria întregirii neamului. Lucrul nu este exact. Desigur că în unele probleme Regina Maria a exercitat o înrâurire asupra lui într'o oarecare măsură. Chiar personalități mai puternice din apropierea lui l-au putut influența, ca să nu mai vorbim de o personalitate atât de hotărâtă, de vie ca a Suveranei. Însă o adevărată, o decisivă influență dânsa nu putea exercita, fiindcă legătura sufletească dintre ei era prea slăbită, prea erau departe și străini unul de altul. În tinerețile lui dânsul o iubise mult, această dragoste nu fusese însă împărtășită. Regina Maria fusese iritată de bolnăvicioasa sa nehotărîre și, cu avântul și superficialitatea vârstei ei, luase timiditatea lui drept lipsă de inteligență. Când s'au urcat pe tron dragostea lor se stinsese de ani de zile. Regele însă admira multe din însușirile soției lui —voința, sinceritatea, vitalitatea, veselia dar atâta tot. Treceau săptămâni și luni fără să-și vorbească altceva decât banalități la masă și față de martori. Nici o intimitate între două vieți îndreptate pe cărări despărțite. Tronul pe de o parte, încercările ei repetate pe de altă parte, îi apropia din nou vrând nevrând, dar nu destul. Este sigur că în fundul sufletului său el a avut față de dânsa adevărata stimă și adevărata încredere, o cunoștea însă prea bine ca să nu se sfiască de ea.

Și, într'adevăr, Regina Maria este o ființă de care trebuie să te sfiești. Este strălucitoare la fizic ca și la moral, încât îți ia văzul, nimeni nu o poate întrece. Frumoasă de o frumusețe încântătoare, nu cred să fi fost în Europa multe femei care să se fi putut asemui cu dânsa. Inteligentă, fermecătoare, plină de talent pentru pictură, pentru călărie, pentru scris, o conversație sclipitoare, vervă, humor, spontaneitate de gândire, originalitate de expresie, curaj —cine nu a văzut-o la Iași în mijlocul epidemiilor mergând acolo unde primejdia era mai mare? Dragostea de adevăr, de frumos, de bine, nimic nu i-a lipsit. Adăugați la aceasta o sinceritate împinsă până la cinism, o hotărîre neșovăelnică, o bunătate izvorâtă dintr'o reală pricepere a naturii omenești și o indulgență pe care experiența o da tuturor suferințelor alese.

La o analiză mai amănunțită, însă, umbrele acestei amețitoare viziuni încep să iasă la iveală. De altminteri, nici frumusețea ei nu rezistă unei cercetări mai îndeaproape. Trăsăturile obrazului nu erau regulate, afară de nas care avea un desemn admirabil, ochii erau mai mult mici, gura era mare cu tendințe de a se încovoia în jos. Trupul ei era disproporționat, bustul prea lung, picioarele prea scurte. Brațele groase, picioarele umflate, gleznele și încheieturile de la mână —atât de fine, atât de elegante la cea mai de rând dintre țărancele noastre— la ea erau mari, dintr'o bucată. Și totuși, înfățișarea generală era o splendoare, orbitoare ca o rază de soare, o minune de armonie și de colorit.

Aceleași contradicții în moralul ei. O inteligență vie, simpatcă, dar superficială, incapabilă să patrundă adâncul lucrurilor. De altfel, să fim drepți, era și pusă în condițiuni de adevărată inferioritate, căci Regina Maria nu a primit de la părinți nici o instrucție. Tatăl ei, Ducele de Coburg, își petrecuse viața pe mare ca amiral britanic și era prea dedat alcoolismului ca să se preocupe de familia lui. Mama ei, fiica unică a lui Alexandru II, Țarul Tuturor Rușilor, fusese crescută în credința că învățatura este bună numai pentru mujici. Fetele ei au trăit, deci o viață de plăceri și de sporturi, ba în fastul curții rusești, ba prin parcurile castelelor englezești și, cum spunea așa de plastic chiar Regina Maria: "Ce vreți, nu era vina noastră, viața de familie a fost astfel organizată, încât niciodată nu am putut ajunge până la revoluția franceză." S'a căznit în urmă să îplinească aceste goluri, a citit mult și multe, a dobândit cunoștințe numeroase, dar din nenorocire nu a avut pe nimeni lângă dânsa care să o instruiască și, astfel, nu a putut stabili între cunoștințele ei fără metodă asimilate, nici o legătură, nici perspectiva pe care le dă cultura adevărată și serioasă. Așa fiind, pe lângă unele vederi juste, se vor descoperi la această femeie —de altfel netăgăduit de inteligență— lipsuri mari, idei medievale, găsite în vreo carte de povești, sau concepții incoherente adunate pe la mesele Marilor Duci, sau prin saloanele Marilor Ducese. De fapt în acest cap încântător nimic nu este perfect clar, doar aproximație și fantezie.

Farmecătoare da, dar sub aparențele farmecului feminin se ascunde o ambiție nemăsurată, o ambiție care nu este călăuzită de idealuri nobile, o ambiție banală, egoistă, ambiția unei ființe care vrea să joace un rol, să se vorbească de ea, să fie lăudată, slăvită. Și această ambiție, amalgam curios de vanitate și de nemărginită preumțiune, această ambiție este socotită rece, neînduplecată, ca și ochii albaștri argintii ai acestei frumoase străne-poate de Regi și Împărați, ochi caracteristici cu scânteieri de milă și cu luciri de oțel. Regăsim în ei și splendoarea britanică și firea Romanoffilor.

Bunătatea ei este mare, folositoare, fiindcă este activă, organizatoare, dar când o cercetezi mai de aproape, descoperi că într'nsa intră mult calcul. Este un mijloc de a cuceri și a stăpâni, nu este o pornire imperioasă a inimii. Când inima este lăsată în voia ei, este mai mult stranie, aplecată spre economii și spre zgârcenie, îi place mai mult să primească, decât să dea. Și adesea primește cu prea puține scrupule și nu dă cu destulă generozitate.

Regina este hotărâtă, fără îndoială, nu o încurcă frământările îndoielii și nici nefolositoarele scrupule nu o înăbușesc. Dar hotărîrea aceasta nu este o hotărîre sănătoasă, fructul chibzuiei, al judecății liniștite, această hotărîre este impulsivitate, clocot și neastâmpăr. Dacă azi poate face o faptă bună, mâine te poate zvârli în cea mai groaznică aventură. Cu Regina Maria niciodată nu ai nici o garanție de viitor, te poți aștepta oricând la ceea ce nici dânsa nu bănuiește. Voința ei este de asemenea inflexibilă, dar de cele mai multe ori capricioasă, cu o sete de dominațiune născută din atavisme

autocratice. Este deseori o voință periculoasă, fiindcă pornește din patimă, disprețuiește povețele, nu-și cântărește posibilitățile și se socotește infailibilă.

În genere, Regina Maria este hipnotizată de marea avuție, întotdeauna i-au plăcut oamenii bogați și a avut câțiva milionari în cercul relațiilor ei intime, indiferent de origina bogătaşului, de sorgintea pură sau impură a miliioanelor sale, sau de farmecele lui personale. În aceasta era cu adevărat nepoata lui Eduard VII.

Nici talentul ei nu este armonios, echilibrat, este inegal, cu lumini puternice și cu umbre întunecoase. Are exagerări și excese, uneori împinse până la lipsă de gust. Când scrie, abuzează de calificative, când pictează abuzează de tonalitățile vii. Îndeosebi atrasă de ceea ce lucește, aurul și portocaliul sunt culorile ei de predilecție, apartamentele ei sunt poleite, indiferent dacă lucrurile sunt de metal prețios, sau simple imitații, destul să facă efect. Gusturile ei au ceva asiatic, o vrăjește luxul strigător, bătător la ochi al decadenței bizantine, sau cel al maharajahilor indieni.

De altminterea îi plăcea să-și zică și să se creadă englezoaică. Dar de fapt Regina Maria era Romanoff din creștet și până-n tălpi. Cine nu a citit viața acestei fantastici familii de la Petru cel Mare până la Nicolaie II și Rasputin, cine nu știe cine a fost Ecaterina I Skavronska, Petru II, Ana Ivanowna, Ana Leopoldowna, Elisabeta, Petru III, Ecaterina II cea Mare, Pavel Alexandru și Neculae Pavlovici, Alexandru II și III, precum și nefericiții Nicolae și Alexandra Fedorovna, acela nu va înțelege niciodată pe deplin psihologia Mariei, Regina României. Numai la lumina acestei fenomenale galerii ancestrale toate însușirile și toate gesturile ei apar clare, explicabile, logice.

Nu voi uita pe Regină la moartea Principelui Mircea, când era zdrobită de durere. Dar durerea ei nu era numai durerea mamei care-și plângea copilul —și îl plângea sincer, căci dânsa a fost o mamă ideală— era și durerea uluită de o lovitură a soartei, pe care nu o credea posibilă când era vorba de dânsa. Deseori mi-a mărturisit: "Am avut întotdeauna o încredere nestămutată în steaua mea. Eram sigură că în viață totul îmi va reuși. Niciodată nu mi-am putut închipui că moartea se poate atinge de unul din copiii mei. Când Mircea a murit, pentru prima oară m'am îndoit de mine ...". Tot dânsa povestea și următoarea scenă tipică: pe vremuri se ducea să petreacă verile la München și una din distracțiile ei acolo era să se plimbe cu sora ei, Principesa de Hohenlohe Langenburg, o femeie pe atât de șovăitoare și de neîncrezătoare în steaua ei, pe cât era ea de hotărâtă și de plină de încredere, și să încerce să străbată străzile tocmai când circulația era mai vie. Cu capul sus, era întotdeauna sigură că va ajunge repede și neatinsă pe trotuarul celălalt, pe când sora ei se zăpăcea, se speria că va da de vreun pericol, sau va rămâne în drum.

Spre fericirea ei și a țării, când Regele Ferdinand a urcat treptele tro-

Fig. 9

nului, în preajma lor se afla un om de bine. Acesta avea asupra Regelui ca și asupra Reginei o influență atotputernică și, de fapt, în tot cursul crizei din care a ieșit întregirea neamului românesc, el a fost adevăratul suveran al României. Acesta a fost Barbu Știrbey. Nepot de Domn, frumos, iubit de femei, elegant, plin de farmec, de o neobișnuită distincțiune și foarte bogat, legăturile lui Știrbey cu curtea princiară dăinuiau de pe la 1907, din vremea însângerațelor răscoale. La moartea lui Kalinderu, Regele Carol îl numise administrator al Domeniilor Coroanei după îndemnul lui Seculici. Fiind un vechi om de casă al familiei Știrbey, bătrânul curtean nădăjduia, se vede, ca prin tânărul Principe Barbu să-și păstreze influența și sub noua domnie pe care o simțea apropiată.

Fapt este că la începutul domniei celei noi Știrbey se găsea, deci, într-o situațiune precumpănitoare și oficială, bucurându-se deopotrivă de încreerea Reginei cât și a Regelui.

Multă vreme se spusese și despre dânsul că e o personalitate lipsită de orice relief și de orice însemnătate. Ce e drept, aparențele autorizau asemenea verdicte. Într-o țară de vorbăreți nu am cunoscut om mai tăcut, într-o societate preocupată să facă efect, nu am văzut om afectând o mai mare modestie și, aș zice, o mai perfectă neînsemnătate a propriei persoane. Și totuși, sub această banală înfățișare se ascundea o nespus de interesantă personalitate, o inteligență pătrunzătoare, o excepțională abilitate și o mare ambiție; un amestec ciudat de voință și de lene, de hotărîre și de fatalism, de indiferență și de șiretenie. Curajos, uneori chiar îndrăzneț, deși prefera întunecatul luminii, iubitor de combinații, deși nu practica intriga, Știrbey era tipul boierului român care știe să se mlădie ca să se strecoare. Destul de occidental ca să nu părăsească atitudinile demne ale unui civilizat, prea oriental însă ca să aibă puterea de convingere a Apusului și ca lucrurile omenesti să nu i se prezinte sub prisma filozofică a nesiguranței, și a provizoratului. Dar ceea ce răscumpăra la el acest scepticism și i-a permis să aducă României servicii, pe care totuși e bine ca istoria să le înregistreze și să le consfințească, este că avea idei democratice și își iubea sincer țara și neamul.

Fără îndoială că intelectualitatea lui nu avea nimic strălucitor. Nu-și dăduse niciodată osteneala să-și împodobească mintea printr-o cultură aleasă; nu avea nici preocupări literare, nici gusturi artistice. Era spiritual, singurele scilipiri ale unei inteligenți, încolo indolent. Dar n-am întâlnit un bun simț mai fără de greș, un instinct politic mai sigur. La el nimic nu era la întâmplare sau improvizatie, totul era multă vreme întors, sucit, gândit și răsgândit. Meditațiile lui încete, pline de luciditate și de finețe, îl aduseseră repede la concluzia că în vremurile noastre omenirea evoluează spre democrație, iar dibăcia sa îi arătase că era mai cuminte și mai prevăzător să nu te împotrivești atotputerniciei unui asemenea curent. Disprețuind tradițiunile și neîncurcându-se cu prejudecăți, i-a fost așadar lesne să se eman-

cipeze cu desăvârșire de mentalitatea mediului său, să fie în chip natural, fără afectațiune, cel mai înțelegător dintre boieri și cel mai înaintat dintre bogătașii noștri. Lui i se datorează, în bună parte, toate reformele democratice ale Regelui Ferdinand, fără dânsul ele ar fi rămas numai gânduri împărțășite, intenții neîndeplinite.

De asemenea, Știrbey era un patriot în cel mai adânc înțeles al cuvântului. Nu a trăit decât în țară și la țară. Numai pe pământul strămoșesc se simțea el bine acasă, în străinătate nu putea sta fără să-l apuce dorul de patrie. Aspirațiunile neamului îi mișcau inima, altcumva cam egoistă și indiferentă. Iar numele pe care îl purta, averile pe care le moștenise, i se păreau daruri ale soartei, care printr'un fel de lege a compensațiunilor și, poate, ca o poliță de asigurare, îl îndatorau să pună toată situația sa socială în slujba binelui și a măririi României. Nimeni mai mult decât el n-a contribuit ca în ceasul hotărâtor Coroana să fie cu adevărat Coroană Română, ca ea să se identifice în totul cu aspirațiunile seculare ale neamului.

Fiind cumnat cu Brătianu, a lucrat mână în mână cu el, i-a fost poate cel mai apropiat și mai prețios colaborator în greaua sarcină a înfăptuirii idealului nostru național. Nu a făcut-o însă din simpatie personală, sau din preocupări de partid, cum au șoptit-o clevetitorii, cum au susținut-o numeroșii săi dușmani. A făcut-o fiindcă era convins că, din toți oamenii de guvern de care România dispunea atunci, Brătianu era cel mai capabil, a făcut-o fiindcă conștiința îi zicea că așa o cer interesele cele mai înalte și cele mai sacre ale neamului. Dacă ar fi avut la îndemână vreun alt om politic mai de seamă, l-ar fi întrebuințat pe acela și dacă ar fi socotit ca interesele naționale sau interesele dinastice sunt cumpănă cu interesele de partid, n'ar fi stat o clipă pe gânduri. De altminteri în tinerețe nimerise în rândurile conservatoare carpiste, niciodată nu a fost liberal, întotdeauna s'a considerat deasupra partidelor. Nu era destul de convins ca să fie un fanatic și era prea șiret ca să fie un partizan.

Această colaborare o știu de la Știrbey. A trecut de altfel prin faze curioase. Aproape în tot timpul neutralității, Brătianu și cu el au lucrat în aceeași direcție, fără ca între ei să fie vreo înțelegere, sau măcar vreo trecătoare destăinuire. Târziu, cam în ajunul declarării războiului, văzând paralelismul acțiunii lor, au început să se consfătuiască. Abia la Iași a fost între ei o colaborare adevărată și intimă. Care a fost cauza? Precauțiune din partea lui Brătianu, bănuială, calcul? A fost și una și alta. Brătianu simțea că Știrbey nu este împotriva politicii sale, ba dimpotrivă, că i-o sprijinea la Palat. De ce să se dezvăluie deci lui? De câștigat nu putea câștiga nimic, de pierdut poate că putea pierde ceva. Dacă Știrbey se va lăsa să fie cândva stăpânit mai mult de sentimentele sale către dinastie, decât de necesitățile acestei politici? Și, în fine, rolul ocult al lui Știrbey îi dispăcea în fond lui Brătianu, obișnuit cu luptele politice deschise. Chiar dacă profita acum, nu-i convenea să încurajeze un sistem pe care conștiința sa îl reproba, pe care, cu

îndreptățit cuvânt îl considera plin de primejdie. Niciodată în casa lui Știrbey Brătianu n'a întâlnit pe Rege sau pe Regină, iar când din întâmplare soseau fără de veste, dispărea prin fundul parcului.

A trebuit să intrăm în marea vâltoare a evenimentelor, în frământările hotărîrii de care atârna totul, în zguduirile războiului, în deznădejdea înfrângerilor, în durerile marilor încercări, pentru ca ultimele artificii și ultimele scrupule să se topească într'o frățească și deplina înțelegere. În această tovarășie, Brătianu era bineînțeles inspiratorul iar Știrbey agentul de execuție. Barbu Știrbey a luat totuși unele inițiative și fără știrea lui Brătianu, vom vedea mai încolo că nu erau nici fără însemnătate, nici fără de oarecare îndrăzneală. Îndeosebi Brătianu simțea adesea nevoia să verifice prin sănătoasa judecată a lui Știrbey temeinicia propriilor sale păreri.

Principele Ferdinand, curând după venirea în țară

CAPITOLUL ZECE

IARNA 1914—1915

În condițiunile mai sus arătate am intrat deci în iarna 1914 — 1915. Regele, după discursul da la prestarea jurământului, a făcut câteva gesturi ce i-au mai atras simpatia publicului, a dat tradiționala amnistie a tuturor începuturilor de domnie, a dăruit un milion pentru înființarea la Iași a unui orfelinat de fete asemănător azilului Elena Doamna din București și, pe urmă, s'a pus la adăpostul doliului său ca să ducă o viață foarte retrasă și să scape astfel de solicitațiunile deopotrivă de supărătoare ale Puterilor Centrale și ale Ententei. Dar n'a fost ușor mai cu seamă dinspre partea Germaniei care nu mai avea siguranța, pe care o avea sub Regele Carol, că România n-o va ataca. Domnul von dem Busche, noul ministru care fusese numit în locul multimilionarului Waldhausen, socotit insuficient de capabil pentru vremuri atât de grele, avea instrucții să se ocupe îndeosebi de Palat și, prin toate mijloacele să neutralizeze influența în favoarea Triplei Înțelegeri pe care ar fi putut să o exercite lumea politică și, mai cu seamă, Regina Maria. Totul a fost pus în mișcare, relațiile de familie, prietenii vechi, persoanele oficiale, cu fiecare curier veneau scrisori de la Berlin, de la Sigmaringen, de la Coburg, de aiurea, cerând Regelui să se alipească Puterilor Centrale, reamintindu-i originea sa, făcând apel la simțămintele lui, la amintirile lui, la opera unchiului său. Când von der Goltz a trecut la Constantinopol să ia în mână conducerea și reorganizarea armatelor Otomane, el s'a oprit în București cu însărcinarea să insiste pe lângă Rege ca, cel puțin la primăvară, dacă nu acuma, să iasă din neutralitate și să să-și lege soarta de aceea a puterilor cu care de 30 de ani România trăia în prietenie și în alianță. Bătrânul mareșal și-a făcut datoria cât a putut de conștiincios, a cerut o audiență Regelui și Reginei, le-a înfățișat un tablou strălucitor al puterii militare germane, a vorbit cu o încredere oarbă în succesul final al Puterilor Centrale și a adresat suveranilor români, în numele Împăratului și al său personal, cuvenita invitație la o colaborare militară. (Era, probabil, sincer căci optimismul cercurilor militare germane a fost până la sfârșit împins până la inconștiență.) I s'a răspuns că este imposibil, că țara se opune, că Regele este fără putere, că atribuțiunile îi sunt îngădite de constituție, într'un cuvânt că suntem și vom rămâne neutri. Von der Goltz, care se vede că nu se

aștepta la alte răspunsuri, a rămas destul de mulțumit. Îndeosebi a fost agreeabil surprins de conversația cu Regina, căci nu i se păruse atât de potrivnică Puterilor Centrale, după cum i se spusese la Berlin. Palatul își jucase deci minunat rolul, au trebuit să se găsească însă oameni politici de-ai noștri ca să denunțe pe Suverani. Scena s'a petrecut în următoarele condițiuni:

Von dem Busche a dat la Jockey Club o masă în onoarea lui von der Goltz, la care m'a poftit și pe mine. Principiul meu pe vremea aceea era să evit orice contact cu cercurile diplomatice și străine. Neutralitatea era așa greu de păstrat, încât abia dacă Brătianu, cu tot tactul său, reușea s'o mențină. De aceea, dacă noi, colegii lui, voiam sincer să-l ajutăm, eram datori să stăm în cea mai absolută rezervă, fiindcă fiecare gest, fiecare cuvânt al nostru se interpreta ca reprezentând cine știe ce intenții ale guvernului. Am pretextat deci o ușoară indispoziție și am refuzat invitația. Îmi pare rău astăzi, fiindcă așa fi avut prilejul să aud cu propriile mele urechi ceea ce au auzit ceilalți comeseni. Pe când von der Goltz povestea impresiile convorbirii cu Regina, Carp i-ar fi spus: "Nu te încrede în ea. E rusoaică până în fundul inimii. Ți-a vorbit, cum ți-a vorbit, numai ca să te înșele. Scopul ei e să luăm armele alături de Ruși, face tot ce poate ca să ne ducă acolo." Mă întreb și acum cum a fost cu puțință ca un președinte de Consiliu să vorbească astfel unui străin, mă întreb cum poate patima întuneca o minte omenească până la o delațiune vinovată. Nu s'a stins încă în boierimea noastră vechiul obicei de a se plânge streinătății, Carp, la 1914, făcea față de Germania de care ținea, ceea ce veacuri de-a rândul boierii noștri au făcut fie cu Turcii, fie cu Rușii, fie cu Ungurii, fie cu Polonii. În orice caz, cuvintele de la Jockey Club sunt demnul prolog al faimoasei fraze din Consiliul de Coroană din 14 August 1916.

După von der Goltz a venit Principele de Hohenlohe Langenburg, cumnatul Reginei. El a stat mult la Cotroceni și a plecat cu aceleași răspunsuri ca și mareșalul, poate însă că i se vor fi dat în plus și câteva speranțe pentru viitor. Atâta tot.

Neputând vedea prea mult pe Rege, știind că Regina era oarecum hotărâtă pentru Ententa, toată lumea de străini și de diplomați năvălea la Barbu Știrbey. Nu era zi fără ca să nu se perinde cel puțin două trei personaje prin modestul și inesteticul birou al Domeniilor Coroanei! Busche era nelipsit în anticameră și Czernin fie că era gelos pe colegul său, fie că nu voia să se creadă că legația germană conducea acțiunea Puterilor Centrale la București, se credea și el dator să-l invite pe acesta. Fasciotti se eterniza pe acolo ceasuri întregi, spre disperarea funcționarilor și a celorlalți solicitanți. Prin influența lui asupra Reginei, prin rudenia lui cu Brătianu, era firesc ca Barbu Știrbey să fie persoana care trebuia în primul rând câștigată. Fără șiretania lui firească s'ar fi încurcat lesne în mrejele ce i se întindeau de pretutindeni. Se strecura însă ușor printre toate greutățile, câteodată numai se văita cu o dulce resemnare de plictiseala unor : tari îndeletniciri.

Prin urmare, la Palat, toată iarna 1914 - 1915 a însemnat rezervă și izolare. În tabăra opoziției și în cea guvernamentală, toți își făcuseră un program de iarnă și-l urmau întocmai. Filipescu și Take Ionescu căutau să grupeze toate forțele de care puteau dispune în vederea unei acțiuni, ce urmărirea vădit două scopuri: să determine cât mai curând intrarea noastră în acțiune alături de Entanta și să răstoarne pe Brătianu. Trei factori puteau sluji la exercitarea acestei acțiuni: nemulțumiții sau nerăbdătorii din toate partidele, organizarea, vechea organizare a Ligii Culturale și universitatea, singura instituție din stat unde takismul reușise într'adevăr să se încuibeză. Și în câteșitrei Filipescu și Take Ionescu au atras deci în jocul lor nemulțumiții și nerăbdătorii. Ca aceștia sunt destui în toate timpurile și toate regimurile, trebuiau numai adunați laolaltă și găsită o formulă care să îngăduie o asemenea colaborare, menajând susceptibilitățile și salvând aparențele. S'a inventat așadar "acțiunea națională", ediția întâi și prescurtată a înjghebării ce trebuia pe urmă să se agite sub denumirea de Federația Unionistă. Acțiunea națională s'a constituit —o supremă ironie a soartei— din inițiativa aparentă a lui Victor Ionescu și în casele lui C. Mille. Idealul național nu merita această pângărire. În această acțiune s'au adunat felurite elemente din diverse partide.

Adevăratul ei inspirator era însă Nicu Filipescu. Activitatea consta la început în consfătuiri restrânse, când pe la unul, când pe la altul. Se făceau declarații patriotice, se cerea intrarea imediată în acțiune, se atacau Puterile Centrale și, mai cu seamă, era insultat Brătianu. "Nu-și iubește țara, nu pricepe aspirațiunile ei naționale, trădează cauza românismului asuprit, înșeală Entanta, vrea să meargă cu Germania, prezența sa în capul guvernului este o primejdie pentru neam, răsturnarea lui se impune!" și așa mai departe. Cei mai violenți sau cei mai pătimași făceau propuneri de tot felul, pe care cei mai cumpătați le respingeau și, peste o săptămână, comedia reîncepea.

Mai târziu "acțiunea națională" a organizat întruniri în capitală și în provincie. În fiecare duminică era câte o adunare publică, iar după fiecare întrunire câte o manifestație. Primele întruniri au atras un public numeros, dar încetul cu încetul acestea s'au rărit. Însăși opinia publică cu porniri războinice înțelegea că nu în toiul iernii era să iasă din neutralitate România. Discursurile aveau bineînțeles toate aceași notă, adică datoria către frații noștri subjugăți, nevoia pentru România de a intra alături de Entanta, barbaria germană, dragostea noastră către Franța. Și, într'adevăr, era în țară un real curent de dragoste pentru Franța datorat vechilor noastre legături politice și culturale, amintirilor generațiilor ce rând pe rând se adăpasera la izvorul de lumină, de știință și de artă a marii surori latine. Toate acestea intensificaseră sentimentele francofile ale României până la paroxism. Nu se puteau zări culorile franceze fără să stârnească entuziasm, nu se putea auzi Marseillaise fără ca publicul să izbucnească în ovații și în urale. În prăvălii, pe stradă, în restaurante, la spectacole, pretutindeni era o adevărată frenezie.

Niciodată nu s'au dovedit mai puternice sentimentele francofile ale publicului nostru decât prin Februarie 1915, când Generalul Pau a trecut pe la noi ca să meargă în Rusia. Mii și mii de oameni l-au așteptat la gară și, în mijlocul unui entuziasm indescriptibil, l-au dus la legația franceză. A fost o manifestație cu adevărat grandioasă, Bucureștii n'au cunoscut multe asemenea izbucniri impunătoare ale sentimentului public. Bătrânul ostaș era mai mult uimit decât mirat, nu se aștepta să găsească aici atâta dragoste pentru țara lui și, ca toți francezii ce se respectă, nu prea știa multe despre România. Mi-a fost dat să-l cunosc. Firește noi, guvernul, ne-am ținut în oarecare rezervă față de el, opoziția însă a vrut să-l sărbătorească și să întrebuiște vizita lui spre a mai reda puțină viață "acțiunii naționale", care cam lânzează. Mișu Cantacuzino i-a oferit un mare prânz la care din partea liberalilor au luat parte Ferechide și cu mine. Erau de față toți frunțașii politici cu Ententa: Filipescu, Take Ionescu, I. Grădișteanu, Delavrancea. Generalul era amabil, obosit, Joffre îi și luase comanda și, departe de a fi optimist și entuziast ca nerăbdătorii noștri intervenționiști, în tot timpul mesei n'a vorbit decât de greutățile războiului, de ororile de pe frontul occidental, de puterea formidabilă a Germaniei. Contrastul dintre gravitatea lui și ușurința războinicilor noștri m'a impresionat adânc. Avea mereu aerul să le spuie: "Luați-o mai domol, nu știți ce este războiul și nu vă dați seama ce dușman e germanul!" Nu știu dacă l-au înțeles, știu numai că după masă Marghiloman—care nu fusese chemat la prânz, raporturile erau din ce în ce mai rele în lagărul conservator—s'a crezut dator să vorbească de pace.

Generalul a trebuit să plece complet amețit la curtea Țarului unde îl așteptau deziluzii mai serioase. Nesocotitele cuvinte ale lui Marghiloman au stârnit printre ai lui o adevărată furtună, trecătoare ca atâtea furtuni conservatoare.

Printre numeroasele cuvântări ce s'au rostit în numeroasele întruniri ale "acțiunii naționale", nu cred că multe vor trece la posteritate. Delavrancea nu mai era decât o amintire a marelui tribun de odinioară, discursurile lui erau slabe, neinteresante ca idei, fără strălucire ca formă. Se trudea să mai găsească comparații frumoase ca acelea cu care în tinerețe știuse să-și presare atât de minunat cuvântările. Dar din talentul lui secătuit nu mai țâșneau decât crâmpene de imagini informe și anemice, viziuni ale unei fantezii obosite. În 1915 Delavrancea cădea lesne în trivialitate și nu se mai putea înălța până la sublim.

Take Ionescu era și dânsul banal în aceste manifestațiuni oratorice. De altfel și talentul lui era de câțva timp în scădere. Un om care nu cugetă nu poate fi cu adevărat la înălțime și Take Ionescu ducea o astfel de viață, încât nu mai avea vreme nici să cugete. Discursurile lui se resimțeau de superficialitatea unor veșnice improvizări. Între două procese, audiențe și necurmată goană de la tribunal la legații, de la consfătuiri la serate, la recepții și

la spectacole, un creier omenesc, oricât de bine organizat, nu putea elabora lucruri care să rămână. Take Ionescu n'ar fi putut găsi accente puternice decât în exuberanța unei inimi calde, în tăria unor sentimente și a unor convingeri adânci. El a fost însă, întotdeauna, mai mult un intelectual decât un emotiv. Goga avea dreptate când îmi spunea odată după o întrunire la care luaseră cu toți parte și unde mulți vorbiseră mai bine decât Take Ionescu: "Ascultându-l, aveam impresia că prea era mare procesul pentru el, un astfel de proces cere credință, suflet, nu-l poți pleda și câștiga cu artificii de avocat, cu interpretări de texte și cu chițibușuri de procedură. Take Ionescu este admirabil, dar în chestii mai mici chestia națională e hotărât deasupra posibilităților sale sufletești."

Accentele cele mai mișcătoare tot la Filipescu le întâlnim. Lucru curios, cu talentul lui Filipescu s'a întâmplat un fenomen invers decât cu Take Ionescu: acesta din urmă a fost strălucit în tinerețe și, pe urmă, talentul lui a mers scăzând cu cât înainta în vârstă. Filipescu aproape că nu a avut talent la începutul carierei sale politice, însă în ultimii ani ai vieții, a știut să-și toarne gândirea în câteva formule de o netăgăduită frumusețe. De altfel își îngrijea forma. Faimosul portret al lui Take Ionescu debitat într-o întrunire publică la Iași, l-a lucrat, prelucrat cel puțin 15 zile în vila sa de la Sinaia. Îl citea tuturor prietenilor cu o sardonică voluptate și cu o copilărească bucurie, iar de fiecare dată mai adăuga sau mai schimba ceva. E o mică capodoperă. "Sire, să mori în Câmpia de la Turda, sau să te încoronezi la Alba Iulia . . ."

Rezuma gândirea unei întregi părți a poporului nostru la un moment dat și sunt formule care vor rămâne, singurele ce vor supraviețui zgomotoaselor zvârcoliri ale „acțiunii naționale”.

Goga a avut câteva cuvântări reușite, dar nu știu de ce talentul lui îmi face mereu impresia că e reținut în zborul lui, că ceva îl împiedică ca să ridice pana până pe culmile către care năzuiește. Cât despre Titulescu, el credea mai prudent să se rezerve, vorbea rar fără a da toată măsura talentului său, și atunci e lesne de înțeles că sprijinită pe elocința lui Nolică Antonescu, a lui Simion Mândrescu, a Neguleștilor și a Părintelui Lucaci, oratoria celor de la "acțiunea națională" nu e menită să rămâie consemnată în paginile vreunei antologii.

Manifestațiunile de asemenea erau mai mult plicticoase pentru poliție. Ele pricinuiau bietului Corbescu multă grijă și mult sânge rău, dar nu erau nici destul de impunătoare, nici destul de hotărâte ca să tulbure serios ordinea publică. Una singură din aceste manifestații merită o mențiune specială, cea care a urmat întrunirea de la 16 Nov., fiindcă s'a terminat cu spargerea geamurilor de la clubul liberal și de la locuința lui Marghiloman, dând astfel adevărata notă a "acțiunii naționale", care, sub masca celui mai înalt naționalism, făcea de fapt măruntă politică internă, opera de răsturnare a guvernului și luptă de șefie în veșnicul partid conservator. Inutil să mai

spunem că această manifestație a făcut mai mult rău decât bine „acțiunii naționale”. Ea a deschis ochii multor oameni de bună credință, seduși până atunci numai de înfățișarea curat patriotică a mișcării patronate de Nicu Filipescu și de Take Ionescu.

Cum era și firesc „acțiunea națională” exploata toate întâmplările de pe front. De îndată ce sosea știrea vreunui eveniment mai favorabil Entantei, sau de îndată ce se ivea vreo împrejurare de natură să miște sentimentalitatea publicului, sporea și intensitatea „acțiunii naționale”, iar după fiecare nou succes german entuziasmul ei scădea. Pe la începutul iernii 1914—1915 diapazonul mișcării era foarte ridicat.

Pe la 23 Oct. (stil vechi) Turcia declara război Entantei. Atitudinea ei era suspectă mai de mult, și intrarea ei în acțiune a fost un minunat prilej pentru a ataca guvernul. „Vedeți unde ne duce Brătianu! Dacă am fi intrat noi nu ar fi îndrăznit să intre Turcii! Dacă de la început luam o poziție hotărâtă, dacă nu lăsam să treacă pe la noi nici marinari, nici muniții, Turcii n'ar fi fost în stare să intre acuma, legătura între ei și Germani ar fi fost întreruptă, dacă nu chiar ruptă de tot”. Toată vina era deci a României și, în primul rând, a lui Brătianu.

Bineînțeles că nu de greutatea pentru Turcia de a se uni cu Rusia într'un război în care Rușii urmăreau dobândirea strâmtorilor, bineînțeles că nu de incapacitatea diplomaților Entantei care până la ultimul moment s'au încrezut în făgăduielile lui Talaat și ale lui Enver, bineînțeles că nu de stupiditatea flotei engleze care lăsase „Goebenul” să-i scape și nu pătrunsesse în Dardanele la începutul conflictului cu Turcia când, cu pierderea a cel mult două, trei vase, ar fi putut lesne arunca ancora în Bosfor, Turcii fiind nepregătiți și strâmtoarele nu îndeajuns fortificate; bineînțeles că nu cu vreo 200 de marinari strecurați fără voia noastră prin România, nici cu cele câteva vapoare și muniții mereu amintite de opoziție, putea Turcia purta război cu o coalitie compusă din puteri ca Anglia, Franța și Rusia —de toate acestea bineînțeles nu se pomenea la „acțiunea națională”. Când e vorba să faci opoziție, și opoziție cu orice preț, n'ai vreme să te oprești la asemenea amănunte.

În urmă, a venit în ajutorul agitațiunii naționaliste situația din Serbia. După primele lor înfrângeri, Sârbii, cu o minunată bărbăție își adunaseră iar forțele și, printr'o sforțare supremă, isgoniseră pe Austrieci de pe teritoriul lor. Armatele lui Potiorec fugeau în dezordine peste Dunăre, pe când Petre I Karagheorghevici se reinstala în Belgrad, ștergându-și picioarele pe drapelul austriac, ce câteva luni fâlfâise triumfător deasupra palatului său. „Austria fiind sleită, acuma este momentul să ne aruncăm asupra ei, o ocazie mai favorabilă nu vom găsi, oare să nu fim în stare să facem și noi ce a făcut mica Serbie? Ea singură să dea lumii spectacolul unui splendid eroism, pe când noi să stăm la tocmeală și să ne luptăm numai cu samsari, cu corupție și cu spionaj? Nu este aceasta o rușine pentru noi? Guvernul ca-

re umilește astfel demnitatea națională nu merită să conducă destinele neamului. Jos cu el!”

Că nu aveam muniții și că aliații nu ne garantau revendicările noastre naționale, că Bulgaria stătea la pândă la spatele nostru, că după primele succese înaintarea Sârbilor fusese definitiv oprită de forțele austriece reînțărite, că situația generală pe fronturi nu era favorabilă unei intrări în acțiune, că din ce în ce războiul lua mai mult aspectul unui război de lungă durată, de rezistență și de uzură, aceasta nu interesa pe nerăbdătorii patrioți de la „acțiunea națională”.

În cele din urmă neastâmpărul lor a sfârșit totuși prin a exaspera și pe unii din frunțașii conservatori. Nu mai vorbesc de Marghiloman, care plana cu dispreț și seninătate deasupra acestor zvârcoliri a unora din partizanii săi, și care profita de banchetul cercului de studii conservator ca să înfiereze agitațiunile nesocotite ale mișcării războinice printr'un minunat discurs, poate unul din cele mai frumoase pe care Marghiloman le-a rostit vreodată. Formula prin care sintetiza punctul de vedere —“Per Angusta ad Augusta”— a făcut epocă. Chiar cinstitul și blajinul Iancu Lahovary a fost scos din răbdări, iar la 17 Nov. a acordat un interviu prin care spunea că vine iarna și, prin urmare, că se cuvine să ne mai liniștim. În sfârșit, însuși Take Ionescu a simțit nevoia să mai potolească avântul acționiștilor și, pe la sfârșitul lui Dec. la clubul conservator democrat, a ținut, spre surprinderea multora, o cuvântare plină de moderațiune.

De altminteri “acțiunea națională” nu prea era îndrituită să fie mulțumită de rezultatul primelor ei luni de activitate. Pe lângă nemulțumiri și nerăbdătorii adunați în primul moment, nu izbutise să-și facă noi aderenți. În rândurile liberale fusese incapabilă să provoace vreo spărtură, Simeon Mândrescu nu însemna mult, G. Diamandy înțelesese repede că acțiunea nu urmărește numai scopuri naționale și, după câteva întrevederi cu mine și cu alți prieteni, se convinsese că putea face credit lui Brătianu. Iar Dr. Cantacuzino, veșnic nestatornic și veșnic naiv, era cu o egală ușurință învârtit fie de noi, fie de opoziție, nu mai știa nici el ce să creadă și ce să facă și, în fond, nu era luat în serios de nimeni. Dar acțiunea nu fusese mai fericită nici în rândurile conservatoare, Marghiloman se menținea la șefie, partidul nu urma pe Filipescu. Iar opinia publică cu instinctul ei pricepea că, în cel mai bun caz, pentru “acțiunea națională” o intrare în război trebuie amânată până la primăvară și devenea așadar din zi în zi mai răbdătoare, mai cuminte și, aș putea spune, mai guvernamentală.

Organizarea “ligei” trebuia imediat întrebuințată și, ca să fim drepti, dacă asociația era indicată să fie în fruntea mișcării naționale în acele vremuri, apoi desigur că era “liga”. Dar, printr'o adevărată ironie a soartei, tocmai “liga” se menținea într'o atitudine de pasivitate. De ce? Fiindcă în fruntea ei se afla atunci Virgil Arion și acesta, pentru motive care nu au fost încă cu precizie lămurite, dar din care nu pare exclus a prenumăra și ve-

nalitatea, dintr'un naționalist înfocat și un austrofob violent, devenise deodată cel mai convins, cel mai aprig apărător al Puterilor Centrale. În astfel de împrejurări prezența lui în fruntea ligii era o imposibilitate morală și aproape o sfidare a opiniei publice.

Deja la 2 Sept. Filipescu și Take Ionescu provocaseră o întrunire a "ligii" care afirma printr'o moțiune solemnă nevoia unei acțiuni imediate pentru dezrobirea "ținuturilor române din Austro-Ungaria și ocuparea lor". Pe urmă "liga" participase prin reprezentanții ei la diferitele întruniri și manifestații și, în fine, la 14 Dec. a convocat la București un congres care a votat o moțiune cu următoarea cuprindere, între altele: popularizarea singurii politici externe pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc, aceea care tinde la grăbirea ceasului de liberare a Românilor siliți a-și da viața în marginele monarhiei Austro-Ungare, în care nu au găsit niciodată dreptate pentru dănșii. Apoi și-a ales noul comitet: Pr. Lucaci, Filipescu, Take Ionescu, Iorga, Dr. Istrati, B. Delavrancea, I. Grădișteanu, Octavian Goga și Simion Mândrescu.

Acest comitet transforma "liga" nu numai într'un instrument al mișcării pentru întregirea neamului ci și într'o sucursală docilă a uneltirilor de la "acțiunea națională". Într'adevăr, și acolo, și aci figurau aceeași oameni. Cum se putea ca Filipescu de la "acțiunea națională" să urmărească altceva decât Filipescu de la "liga culturală"? Cum se putea ca Take Ionescu de la "ligă" să contrazică pe Take Ionescu de la "acțiune", și Delavrancea să vorbească altfel când vorbea din partea "acțiunii", decât atunci când vorbea în numele ligii? Pentru ei "liga" nu era decât un mijloc de a mai varia decorurile aceleiași piese, de a da publicului iluzia că luptă pentru idealul național o altă forță, atunci când începuse să se obosească cu manifestațiunile "acțiunii". Și acest rol l-a jucat "liga culturală", până la intrarea noastră în război. Iorga însă a înțeles de îndată ce scopuri avea firma cunoscută și atrăgătoare a "ligii culturale", și s'a retras din comitet. Mândria nu-l lăsa să facă parte dintr'o dependență a organizării politice a lui Filipescu și, încă mai puțin, a lui Take Ionescu. Entuziasmul său războinic era mult mai temperat decât al celor mai moderați din fruntașii "acțiunii naționale", și în plus, mai era la el și oarecare ciudă. Nădăjduise să conducă "liga", și s'o facă instrumentul său, ca să poată dispune de dânsa cum va voi fără amestecul și fără controlul nimănui. Nu reușise. Filipescu și Take Ionescu puseseră și ei mâna pe ea și, în asemenea condițiuni "liga" nu îl mai interesa, o repudia și era mâniat de ingratitudea ei.

Universitatea era în socotelile opoziției factorul cel mai însemnat. Ce putea oare da "acțiunea"? Mai mult un nume, decât un contingent serios de oameni. Universitatea dădea tot: prin profesori — autoritate morală, prin studenți, număr, entuziasm, public de întruniri, manifestații hotărâți și cei mai simpatici agenți de propagandă. Către universitate se îndreptară deci toate speranțele opoziției, căci acolo se putea opera ușor.

Rector era Toma Ionescu, fratele lui Take Ionescu, majoritatea profesorilor figurau pe listele clubului conservator democrat și conservator. De câțiva ani deja Toma Ionescu făcea pe autocratul în Universitate, fără el nimeni nu se putea transfera, nimeni nu mai putea pătrunde în cea mai înaltă din instituțiile noastre culturale. Corupând pe unii, terorizând pe alții la umbra autonomiei universitare, dicta ca un adevărat stăpân.

Un rector dibaci poate oricând atrage pe studenți, și ce era mai ușor decât a face să vibreze coarda patriotismului în inima unei tinerimi entuziaste? De îndată ce Toma Ionescu s'a întors din străinătate, fiindcă războiul l-a surprins în Franța, a primit deci însărcinarea să se pună pe lucru și să facă din universitate încă un auxiliar al acțiunii politice a opoziției intervenționiste. Dânsul s'a achitat fără întârziere de această misiune. Studenții, simțindu-se îndemnați și susținuți de profesorii lor, n'au mai cunoscut nici un frâu, iar profesorii erau convinși că într'o mișcare națională rolul lor este să fie ca reprezentanți al celui mai de seamă așezământ de lumină din țară, îndrumătorii opiniei publice. Ba au mers și mai departe cu pretențiile lor, au vrut să-și însușească dreptul de-a dicta ei hotărârile guvernului, de-a fixa ei data intrării în acțiune. Dacă se putea admite ca universitatea să se asocieze unei mari mișcări naționale, să contribuie a da opiniei publice directive generale într'un caz de grea cumpănă pentru neamul românesc, era însă cu desăvârșire inadmisibil și intolerabil ca o instituție culturală să se substituie acțiunii guvernamentale, cu atât mai mult cu cât cei ce vorbeau în numele acelei instituții culturale nu erau simpli profesori treziți de o mare frământare națională din liniștea laboratorilor, sau din mijlocul senin al cercetărilor lor științifice, ci ei erau fruntași ai opoziției, foști miniștri în diferitele cabinete conservatoare sau democrat conservatoare, aceeași oameni pe care, ca luptători de partid, îi întâlneai pe la "acțiunea națională" sau prin comitetul executor al "ligii culturale" pentru unitatea tuturor Românilor. Erau aceeași actori care după împrejurări schimbau numai costumele.

La 12 Sept. ei au intrat pe scena politicii militante printr'un memoriu în care afirmău idealul național, arătau imposibilitatea de-a lega în războiul mondial soarta României de o altă grupare de state decât Entanta și cereau guvernului să declare război Puterilor Centrale fără întârziere. Acest memoriu a fost trimis Regelui Carol și înmănat lui Brătianu de o delegațiune compusă din Dr. Istrati, Pangrati și alții. Brătianu i-a primit cu afabilitate, dar le-a arătat că nu le recunoaște dreptul de a se amesteca în atribuțiunile care după constituție aparțin numai guvernului, și pe care acesta e chemat a le exercita numai sub controlul parlamentului. În cursul conversației care a urmat răspunsului oficial al primului ministru, Brătianu le-a făcut însă declarații asupra intențiilor sale sistematic denaturate de opoziție, ce au domolit pe cei de bună credință, astfel încât acțiunea universitarilor s'a mai liniștit puțin după această audiență.

De îndată ce Regele Ferdinand s'a urcat pe tron, universitatea, a cărei mişcare cam lânzezea, a găsit un nou prilej de-a se manifesta. A întocmit un al doilea memoriu şi a cerut audienţă noului Rege ca să i-l prezinte. Regele a primit la 28 Oct. 1914 delegaţia profesorilor universitari, cărora le-a declarat că el e tot atât de înflăcărat pentru realizarea idealului naţional ca oricare dintre Domniile lor. Deosebirea dintre dânsii este că ei îşi pot permite luxul de-a vorbi fără a se îngriji de toate consecinţele vorbelor lor, pe când el ca Rege este dator să-şi măsoare declaraţiile după posibilităţi. Să se întoarcă aşadar la catedrele lor şi să aibă încredere în patriotismul său. Delegaţia a ieşit de la Palat surprinsă, încântată şi oarecum dezarmată.

De-altminteri vrând nevrând, Toma Ionescu şi amicii lui trebuiau să-şi impuie oarecare rezervă, fiindcă de fapt lucrurile nu prea mergeau după cum ar fi dorit-o. Studenţii, după primele clipe de entuziasm, erau şi ei influenţaţi de sentimentul obştesc din ce în ce mai puţin favorabil unei imediate intrări în acţiune a României şi îşi vedeau acum liniştiţi de cursuri şi de carte. Numai un mic grup din fruntea cercului studenţesc mai manifesta zgomotos. În corpul profesoral părerile erau foarte împărţite. Cele două memorii nu fuseseră subscrise decât de anumiţi profesori, o parte dintr'înşii refuzaseră deci să se solidarizeze cu acţiunea opoziţiei intervenţioniste. Mai mult, aceştia tăgăduiau colegilor lor semnatori dreptul să vorbească în numele întregii instituţii. Şi în definitiv, cine erau aceşti semnatori? Takişti şi Filipescani din universitate, cei formal înscrişi în cluburi. Liberali, carpişti, conservatori, marghilomanişti se abţinuseră de la orice manifestaţie. Printre neutrii: numai 2-3 fuseseră câştigaţi de Toma Ionescu, foşti elevi ai lui Maiorescu, junimişti de altă dată formau chiar un contracurent germanofil, acţiunea profesorilor bucureşteni era izolată, la Iaşi universitatea refuzase să imite exemplul celei din Bucureşti, Stere care era acolo rector, obţinuse aceasta de la colegii lui. Pentru orice spirit nepărtinitor faimoasa acţiune universitară se rezuma deci la câţiva profesori din Bucureşti, toţi oameni politici. Într'una din universităţi mişcarea nu avusese nici un răsunet, în cealaltă nu putuse să-şi asigure decât concursul unei părţi a corpului profesoral. Numărul profesorilor neintervenţionişti din ambele universităţi covârşea cu mult numărul intervenţioniştilor. Se mai putea în asemenea condiţiuni susţine serios ca universitatea să ceară intrarea neîntârziată a ţării în război? Nu era evident că ne găseam mai mult în faţa unei maşinaţiuni politice de partid, decât a unei puternice porniri de naţionalism din partea universităţilor noastre? Opinia publică nu se lăsa amăgită. Take Ionescu o simţea, iar Toma Ionescu, exasperat, devenea din ce în ce mai violent şi mai agresiv.

Cu asemenea izbânzi ale "acţiunii naţionale" ale "ligii culturale" şi ale universităţilor, era cam greu ca opoziţia să răstoarne guvernul.

Guvernul impasibil, îşi urma însă, planul stabilit, şi anume să pregă-

tească pe cale diplomatică posibilitatea intrării noastre în război la primăvară, pe cât se poate făcând ca intervenția noastră să coincidă cu aceea a Italiei, să asigure armatei maximum de putere și de armament. Până atunci să păstreze toate aparențele unei stricte neutralități, evitând orice manifestări care ar putea învenina situația sau săpa mai adânc prăpastia dintre diferitele păreri opuse.

Nu vom mai reveni asupra pregătirii diplomatice și a celei militare, căci le-am expus mai sus. Se cuvine să cercetăm însă aci ce măsuri am luat ca să asigurăm țării în iarna 1914—1915 un minimum de fricțiuni și un maximum de neutralitate.

Mai întâi, Brătianu a procedat în sânul cabinetului la un fel de diviziune a muncii și ne-a repartizat, fiecăruia din noi, o anumită serie de atribuțiuni. Fiindcă Costinescu, Constantinescu și Dr. Angelescu luaseră o atitudine prea pronunțată în favoarea Entantei, echilibrul trebuia restabilit, cel puțin față de legațiile Puterilor Centrale. Dacă von dem Busche sau Czernin se văitau de rusofilismul unui Costinescu, trebuia ca și Barclay, Pocklewsky și Blondel să se poată plânge de germanofilia vreunui alt ministru. Fără acest echilibru se surpa platforma neutralității. Dar cine să joace rolul germanofilului din guvern, când nici unul din noi nu era germanofil și toți aveam convingerea că datoria României e să ia armele alături de Entanta? Întrucât Morțun era acela care avea, ca ministru de interne, adică ca șef suprem al poliției și al siguranței statului, raporturi mai dese cu von dem Busche și Czernin, Brătianu a făcut apel la el. Sărmanul conul Vasilică numai germanofil nu era, din devotament pentru țară și din prietenie personală pentru Brătianu, a consimțit însă să joace acest rol ingrat. În urmă, a fost acuzat de-o opoziție pătimasă că era cu adevărat omul nemților și, lucru mai curios, se crease în jurul lui o atât de nenorocită legendă în legațiile Entantei, încât chiar la Iași, când de mult soldații noștri își vărsau sângele alături de soldații Triplei Înțelegeri, francezii și englezii îl suspectau pe Morțun, îl considerau ca un fel de dușman al cauzei comune. Dacă toate informațiile legațiunilor aliate erau de aceeași natură, nu mă miră greșelile ce le-au făcut în cursul războiului mondial la noi ca și aiurea. În orice caz socotesc ca o datorie de conștiință față de un coleg mort, care nu se mai poate apăra să afirm aci că nu din voia lui, ci după rugămintea lui Brătianu a făcut doi ani de zile pe germanofilul ministerului, socotesc ca o datorie de conștiință față de memoria lui să afirm că a fost în acest răstimp însuflețit de un singur gând, și anume îndeplinirea idealului nostru național alături de aliați.

Victor Antonescu, fiindcă fusese colegul lui Marghiloman în consiliul de administrație al societății de asigurare generală, a fost numit ambasadorul guvernului pe lângă șeful conservatorilor. Prin el afluam planurile lui sau îi transmitea Brătianu comunicările ce avea a le face.

Costinescu își luase singur rolul de intermediar între noi și opoziția intervenționistă, doar era un pact între ei. Mereu veneau pe la el Take Ionescu și oamenii lui Filipescu, dacă nu Filipescu, însuși. Câteodată Costinescu se mai lăsa influențat de ei, dar de cele mai multe ori îi domolea, și-i asigura că Brătianu nu urmărește alte scopuri decât dâșii.

Alecu Constantinescu avea două atitudini contradictorii, pe de-o parte era ajutorul lui Costinescu pe lângă Take Ionescu (intimitatea lor era prea veche și prea mare ca Brătianu să nu se slujească de ea) și pe de altă parte era ambasadorul nostru special pe lângă cercurile ungu-rești. Toată viața lui Constantinescu a știut să fie omul celor mai stranii împerechieri, nu era el, ministrul lui Brătianu, prietenul lui Take Ionescu și avocatul de încredere al averii lui Marghiloman? Nu a fost el, intimul lui Vintilă Brătianu și președintele consiliului de administrație al băncii lui Mauriciu și al lui Aristide Blank? Dar de unde avea el legături cu Ungurii și în ce măsură putea fi de folos în această privință? Constantinescu obișnuia de mult să meargă la Abbazia unde își creștea fiul. Făcuse acolo diferite cunoștințe și între alții avusese prilejul să cunoască destul de bine pe Tisza. Pe lângă aceasta, ca avocat și membru în consiliul societății forestiere Lotru, era în strânse raporturi cu Contele și cu Contesa Lonyay, directorii acestei societăți la Brezoi. Contele murise, dar Contesa locuia acuma la Pesta și era, se zice, prietenă intimă a lui Tisza. Fapt e că în mijlocul iernei 1914–1915, ea a sosit la București cu însărcinarea din partea lui Tisza ca să sondeze prin Constantinescu intențiile guvernului român. Am cunoscut-o și eu la Constantinescu unde era toată ziua. O femeie care a trebuit să fie frumoasă, deșteaptă, cultă, care avea în literatura maghiară un nume cunoscut. Constantinescu i-a vorbit firește cum se cuvenea și se pare că Tisza a rămas, de pe urma informațiilor ei, cu convingerea că Czernin mai pesimist se înșeală, că România se teme de Rusia, că va rămâne neutră până la capăt fiindcă era o țară coruptă, mai preocupată de dorul înăvuirii decât de grija idealului național.

Dr. Angelescu făcea pe francofilul cu exagerație. Era mereu convins că Germanii sunt isprăviți, că trebuie să ne grăbim și ca nu cumva să fie impopular sau atacat de ziarele opoziției — două lucruri care îl îngrijeau peste măsură — făcea exces de zel. Vorbea fără să-și impuie nici o rezervă, era toată vremea cu Rușii și cu Sârbii, aproba zgomotos toate inițiativele și toate gesturile opoziției. Rezultatul a fost că Filipescu îl lauda și că Brătianu îl bănuia. Pe când „Epoca” îi consacra articole elogioase, Brătianu care îl știa vorbăreț și indiscret nu-l ținea în curent cu nimic. De aceea, era ministrul cel mai rău informat din tot guvernul.

Lui Porumbaru nu mai era nevoie să i se facă recomandății de neutralitate, căci era întruparea însăși a neutralității. La Externe reprezenta de minune politica oficială a țării, păcat doar că miniștrii străini

se duceau mai mult la Brătianu decât la el. Ca simbol al neutralității, Brătianu nu se putea măsura cu el, îi era cu mult inferior, dar netăgăduit că rolul acestui titular al unui departament pe care altul îl conducea avea în sine ceva ridicol. S'a zis însă că în această perioadă Porumbaru nici nu a știut ce politică făcea Regatul Român, ceea ce era o cruzime inutilă, fiindcă Brătianu îl ținea la curent cu tot ce urmărea. Nu-i comunica toate amănuntele, toate conversațiile cu diplomații, toate telegramele cu miniștrii noștri în străinătate, dar îi dădea adesea însărcinări, sau îl întrebuința ca să complecteze acțiunea lui, în sfârșit lăsa în sarcina sa exclusiv atribuțiunile de care socotea că se poate dispensa. Și aceste misiuni erau îndeplinite de Porumbaru cu tact și cu succes, căci nu era primul venit. Cu frumoasa lui cultură, cu inteligența sa analitică, plină de vioiciune și de subtilitate, cu arta lui de-a redacta — în franțuzește redacta minunat — Porumbaru ar fi putut fi un om de mână întâia, dacă nu ar fi fost complet lipsit de voință și de energie.

Pe mine, în fine, Brătianu m'a însărcinat să informez universitatea, ca și pe Iorga. Universitatea intra desigur în cadrul atribuțiunilor mele de ministru de instrucție. M'am pus în contact cu profesori și cu studenți. Pe profesorii liberali mi-a fost ușor să-i determin să se abție de la mișcarea opoziției, pe cei neutri i-am câștigat în mare număr de partea noastră. Astfel am reușit să paraliziez acțiunea lui Toma Ionescu, de unde ura sa și insultele presei takiste și filipesciene la adresa mea. Nu-mi făceam însă nici un scrupul să intervin cu energie într'o chestie pe care o știam pur politică.

Cu studenții problema era ceva mai delicată, căci ministru al neutrei României fiind, nu-i puteam lăsa să devină nici turburători ai ordinii publice, nici instrumentele inconștiente ale planurilor opoziției; ca om însă nu puteam să nu pricep partea de generozitate, de idealism curat, ce clocoțea în sufletul tinerimii universitare. De o mie de ori mai nenorocit aș fi fost dacă în data unei asemenea zguduirii naționale aș fi găsit o tinerime nepăsătoare și sceptică, că atunci aș fi putut dispera de vitalitatea acestui popor. M'am căznit deci să domolesc ardoarea studenților, să sugrum firescul lor avânt. Doi ani de-a rândul acest joc n'a fost întotdeauna ușor, am totuși credința că mi-am împlinit cu succes misiunea. De pe urma studenților Brătianu n'a avut dificultăți inutile, iar ei nu au putut niciodată vedea în ministrul Instrucției călăul legitamelor aspirațiuni ale sufletului lor.

Capitolul Iorga a fost foarte interesant. Dânsul de la început ni se potrivea de minune, fiindcă era ca și noi împotriva unei acțiuni alături de Puterile Centrale, ca și noi credea că trebuia așteptat un moment prielnic și că acest moment n'a venit încă. Înfiera neastâmpărul opoziției, refuzase să se solidarizeze la manifestațiunile ei, la universitate era împotriva lui Toma Ionescu, aproba faptele guvernului și nu se sfia s'o

spună fără înconjur. Această atitudine era pentru politica lui Brătianu un auxiliar prețios, dar problema era acum ca Iorga să rămâie în aceste bune sentimente. Impresionabil cum este, era de temut că dintr'o zi într'alta să nu se schimbe, iar în lagărul advers ar fi fost pentru noi o greutate în plus, printre cele multe cu care aveam de luptat. Cuvântul lui avea înrâurire asupra opiniei publice, mai puțin decât își închipuia, dar în sfârșit glasul lui răsună în întruniri, persoana lui în fruntea studenților și a manifestațiilor putea crea încurcături. De aceea, era esențial să le înlăturăm.

Întrucât aveam de dinainte bune raporturi personale cu Iorga și fiindcă el avea mereu cu publicațiile lui afaceri cu Ministerul de Instrucție, Brătianu s-a gândit să mă întrebuințeze pentru a menține pe istoricul nostru în aceeași stare de spirit favorabilă guvernului. Din iarna 1914 — 1915 și până în primăvara anului 1918 am avut, deci, neînterupt marea onoare să fiu plenipotențiarul guvernului și al partidului pe lângă Dl. Nicolae Iorga. În acest lung răstimp și în mijlocul celor mai mari ceasuri ale vieții noastre de stat, am avut prilejul să văd neîncetat și să cunosc de-aproape pe istoricul nostru. De pe urma acestor îndelungate raporturi nu am putut rămâne față de Iorga nici cu sentimente de admirațiune, nici cu sentimente de stimă. N'am văzut niciodată la el un adevărat simț politic, concepțiile înalte ale omului de stat, sau ale marelui patriot. N'am văzut la el decât atitudini determinate de considerațiuni meschine, de preocupări personale, de vanitate, de susceptibilitățile unei naturi izbite de o caracteristică hipertrofie a eului. De-a lungul acestor rânduri se vor găsi dovezile, nenumăratele și convingătoarele dovezi, pe care se întemeiază această judecată a mea.

Cât despre succesul misiunii mele, el a fost mai presus de orice așteptări. Aproape 4 ani nu am avut nici o dificultate cu Iorga, l-am menținut față de noi în bunele dispozițiuni din primele ceasuri ale izbucnirii războiului mondial. Nu voi avea desigur presumțiunea să'mi atribuiesc tot meritul. În orice caz nu a fost al meu meritul de-a fi găsit cheia acestui miraculos succes, am întrebuințat pur și simplu vechea rețetă a Regelui Carol care nu a dat greș nici o secundă. Mărturisesc că am primit fără șovăire să joc acest rol, întâi fiindcă socoteam că dacă poți aduce un serviciu țării tale în astfel de vremuri nu ai dreptul să stai pe gânduri, și aveam conștiința că-i aduceam cu adevărat serviciu. Pe urmă, fiindcă mă interesa să despici această personalitate. Nu-mi puteam închipui că hotărârile îi sunt până într'atâta determinate de mărunte și vulgare slăbiciuni omenești. Nu credeam că pentru a'l stăpâni era destul să întrebuințezi mijloacele cele mai comune și cele mai disprețuite. Dacă aș fi știut-o, aș fi șovăit.

După ce ni s-au desemnat locurile, Brătianu s'a învăluit într'o atmosferă de tăcere și de mister și a făcut pe sfinxul. Ce a putut dânsul să

rabde și să tacă în cei doi ani de neutralitate este de nedescris. Dacă tăcerea este o virtute, fără îndoială că Brătianu o are în cel mai înalt grad.

Greutatea însă era să-i facă și pe ceilalți să tacă și să rabde.

Dacă nu se putea ca opoziția să tacă și să rabde, trebuia cel puțin încercat să se mai pună stavilă gurii și neastâmpărului ei. Pe lângă neconținutele intervenții ba pe la unul, ba pe la altul, Brătianu s'a gândit să trimită la Roma pe Dr. Istrati, iar la Paris pe Dr. Jean Cantacuzino, pe George Diamandy și pe Dr. Costinescu.

Scopul acestor misiuni era, pe de-o parte, să arate opoziției sinceritatea afirmațiunilor noastre că nu vom merge decât cu Entanta, și, pe de alta, să dea viitorilor noștri aliați o cheazășie a simțămintelor noastre față de ei. Bineînțeles aceste misiuni nu aveau nici un caracter oficial, Brătianu putea oricând să le dezaprobe, mai ales față de Germani și față de Austrieci. Nu era mai puțin adevărat, însă, că astfel cum erau compuse nu ar fi putut pleca, dacă nu ar fi avut asentimentul Primului Ministru. Aceasta o înțelegeau aliații, o înțelegeau nerăbdătorii opoziției, și atâta ne trebuia. Membrii acestor misiuni au făcut unele greșeli. Diamandy îndeosebi a acordat câteva interviuri în care s'a lăsat ademenit să declare mai mult decât ar fi trebuit să declare. Așa bunăoară i-a scăpat în cursul lunii Martie că vom intra în acțiune alături de Entanta. Aceste imprudențe de limbagiu ne-au cret unele dificultăți, dar în genere putem spune că misiunile lor ne-au făcut mai mult bine decât rău. Ele au destins coarda în țară, au domolit pe Dr. Cantacuzino, pe Diamandy și pe Istrate care porniseră cu multă energie lupta în favoarea unei imediate intrări în acțiune, au oprit cu desăvârșire orice sciziune pe care agitațiunile lor le-ar fi putut provoca în sânul partidului liberal. Celor de bună credință din opoziție le-au dovedit, că Brătianu era sincer când le spunea: „Aveți încredere în mine, nu voi merge cu Germania“. În fine, Aliaților le-a fost de un netăgăduit folos ca, după ce câțiva opozanți șoptiseră „nu aveți încredere în Brătianu, e șiret și fățarnic, niciodată nu va merge cu Dv., cel mult dacă va rămâne neutru“, să mai vină și câțiva prieteni neîndoielnici ai Entantei, oameni cu situații însemnate, care să le spună „toate acestea nu sunt adevărate, vă afirmăm noi, pe care nu ne puteți suspecta, că Brătianu va merge cu voi, că nu așteaptă decât un moment prielnic, înlesniți, deci, și Dv. situația trimițând României cât mai grabnic armamentul și munițiile pe care vi le cerem de atâtea luni“.

Cel mai bun mijloc însă de-a potoli nerăbdarea și de-a impune tăcerea opoziției era de-a obține mutismul parlamentului. Dacă va vorbi parlamentul, dacă vor fi acolo dezbateri asupra politicii externe, interpellări, lămuriri și răfuieli, tot scopul urmărit de guvern se va prăbuși. Toată grija noastră s'a îndreptat, deci asupra sesiunii parlamentare, care urma a începe potrivit constituției la 15 Nov. Am hotărât, întâi, să facem o sesiune scurtă și mereu întretăiată de vacanțe, în al doilea rând am

dispus să nu venim cu nici o lege de organizare, cu nimic din ceea ce ar putea provoca conflicte sau divergențe serioase de păreri între partide. Am orânduit să nu depunem pe birourile adunării decât proiectele de legi cerute de situația de pregătire războinică în care ne aflam și cerințele indispensabile necesităților armatei.

În al treilea rând am stabilit ca o normă fixă să nu răspundem la nici o întrebare privitoare la politica externă, să eliminăm cu alte cuvinte complet prin dezbateri discutarea situației externe. Motivarea noastră era următoarea: întrucât nu suntem în măsură să dăm țării toate lămuririle cu privire la politica noastră din afară, preferăm să nu angajăm discuții, pe crâmpie, pe amănunte. Asemenea discuții pot provoca nedumeriri sau da loc la interpretări greșite. Deocamdată cerem ca parlamentul să ne acorde încrederea sa, iar când momentul oportun va veni îi vom expune toată acțiunea noastră diplomatică și îi vom justifica toate faptele și toate atitudinile noastre.

În al patrulea rând, am adresat opoziției un apel călduros și stăruitor la liniște și la unire. Cu cât vom da străinătății mai mult impresia unei unanimități a conștiințelor, cu atâta cuvântul României va fi în afară și mai cu greutate.

Am avut fericirea să izbutim să realizăm aceste patru puncte ale programului nostru parlamentar. Sesiunea începută la 15 Nov. 1914, întretăiată de neconținute vacanțe, s'a terminat la 26 Febr. 1915. Pe biroul camerelor n'am adus nici un proiect însemnat, doar legile măsurilor excepționale, controlul străinilor, o convenție cu Banca Națională, câteva legi militare, controlul vinurilor, casele de gaj, taxe vamale și credite. Nici măcar nu am făcut bugete, am prelungit pe un an bugetul exercițiului 1914 — 1915. Nu am răspuns la nici o interpelare privitoare la politica externă, ba am evitat chiar orice discuții la armamente și muniții. Astfel fiind situațiunea, cei care ar fi fost ispitiți să dea naștere unor asemenea discuțiuni s'au descurajat și n'au întreprins nici o nouă tentativă. Iar opoziția, înțelegându-și cu patriotism rolul, a consimțit să nu creeze greutate guvernului, a renunțat la discuția mesagiului, chiar Filipescu s'a mărginit la activitatea lui extraparlamentară. Nimeni nu a încercat măcar să provoace declarațiuni din partea noastră, numai câteva persoane ce nu erau legate de o disciplină de partid au cerut cuvântul în politica externă. Ele însă nu aveau autoritatea cuvenită pentru ca lumea să dea vreo atenție cuvintelor lor, prin urmare declarațiunile unui C. Mille, unuia Fleva, unui A.C. Cuza și unui Dobrescu Geanabet de la Ploiești nu puteau, în opinia publică, decât să justifice și mai bine hotărârea guvernului de a păstra o absolută tăcere.

Cum s'a ajuns însă cu opoziția la acest îmbucurător rezultat? Destul de ușor. Împotriva germanofililor atmosfera era atât de ostilă, încât și lor le convenea să nu fie siliți a-și expune punctul de vedere. Dealtminteri

Carp era suferind, pentru prima oară neplăcerile bătrânețelor tulburau admirabila lui constituție fizică. Își vânduse casa, își împrăștiase biblioteca, își lichidase un întreg și lung trecut. Lui Maiorescu îi murise soția și voia să se retragă din viața publică. Înconjurat de câteva cărți, departe de zbulciumul lumii și scriindu-și memoriile, astfel proiecta, ca un filozof din antichitate, să-și sfârșască zilele. Prăbușirea operei de la București pe care rezemase toată gloria lui și condițiunile în care reînnoise tratatul, nu creau de altfel o atmosferă prielnică în jurul său.

Stere, supărat pe toată lumea, certat cu cei mai intimi din prietenii săi de până acuma, avea pe la Cameră numai meteorice apariții. În Senat Marghiloman nu era încă germanofil mărturisit, iar C. C. Arion la Cameră era tot atât de prieten al Entantei ca și Iancu Lahovary și D. Greceanu. Iorga, de aproape cultivat de noi, ne era mai binevoitor decât oricând. Take Ionescu prea era om de guvern ca să nu priceapă pericolul unor atari dezbateri în împrejurări atât de grave. Cu un an înainte era dânsul la guvern în condițiuni identice și ne ceruse tăcerea, pe care i-o acordasem cu lealitate, fără precupețire, nu era cu puțință deci, ca azi să aibe el față de noi o altă atitudine. Conservatorii propriu ziși sub influența lui Marghiloman și a lui Iancu Lahovary nu doreau discuții care ar fi putut demasca în public neînțelegerile din mijlocul lor. Filipescu singur victimă a temperamentului său, voia să ia pe Brătianu de piept, să-l silească să se explice înaintea țării, dar amicii lui, care nu-l aprobau, și-au luat ei sarcina să-l potolească.

Și astfel sesiunea din iarna 1914–1915 a fost cea mai liniștită, dar și cea mai searbădă din toate sesiunile pe care le-a cunoscut vreodată parlamentul României Mici. Cele mai multe legi au trecut chiar fără dezbateri. Adevărate discuții n'au fost decât la legea asupra controlului străinilor, când Cuza a vorbit trei zile făcând antisemitism violent, ceea ce a silit pe Mârzescu, raportorul legii, să restabilească în această chestiune totdeauna delicată, adevăratul punct de vedere al Statului Român.

Totuși nu am putea spune că a fost în acea iarnă o atmosferă bună în parlament. Permisunile de export date de ministerul de finanțe în schimbul unor compensațiuni, prohibirile de export ale unor articole, libertatea de export a altora, au dat loc la multe nemulțumiri, ba chiar la și mai multe bănuieli. Costinescu era pretutindeni acuzat cu violența. Se șopteau nume de persoane care realizaseră beneficii considerabile, se indicau oficine unde permisurile se traficaau și fapt este că abuzuri se făcuseră și că în jurul ministerului, ca și în jurul căilor ferate și a vămilor, roteau spionii puterilor beligerante și toți samsarii naționali și internaționali. Era un spectacol dezgustător. Costinescu, a cărui onorabilitate nu putea fi pusă în discuție, era vinovat, căci în ciuda frumoasei, marii și creatoarei lui inteligențe avea un mare cusur: dragostea impusă până la manie a amănuntelor. În ministerul său nu se mărginea să conceapă legi mari, să le redacteze cu competența unui om priceput și să le aplice cu un neîntrecut simț practic, trebuia să se amestece în toate amănunțele, să știe, să corecteze, să verifice lucruri ce nu meritau să răpească timpul unui ministru.

Îmi aduc aminte când lucram cu el la băncile populare și nu-mi dădea pace până nu completa accentele pe litere și virgulele din mijlocul frazelor. Când a izbucnit războiul mondial, am închis granițele și nu am mai autorizat decât ieșirea anumitor mărfuri, în schimb de compensațiuni; nu ne-am gândit imediat să stabilim reguli fixe și o procedură strictă, uniformă. Costinescu, potrivit vechiului său obicei, a vrut să facă el singur totul. Vrând-nevrând a devenit astfel un dispensator de favoruri și care este dispensatorul de favoruri care a scăpat vreodată de insinuări și de bârfeli? S'a întâmplat astfel ca uneori din slăbiciune să dea la persoane la care ar fi făcut mai bine să nu dea, ca alteori să se abuzeze de buna sa credință — și nenorocita atmosferă, s'a și creat. Nu e vorbă, în urmă am intervenit noi guvernul, am impus reguli fixe, am instituit o procedură severă, dar era prea târziu, răul se făcuse.

Era cu neputință ca această atmosferă greoaie dinafară să nu se resimtă și în parlament. Opoziția tăcea. Pactul cu Take Ionescu, cu N. Filipescu și Costinescu încheiat vara la Sinaia, o împiedeca să facă din această chestie o armă de luptă. Nu putea fi atacat tocmai aliatul din guvern! Majoritatea tăcea și ea. Spiritul de disciplină o împiedica să deschidă focul, dar și unii și alții clocoteau. În cele din urmă, lucrurile izbucniră.

La sfârșitul sesiunii, un grup de tineri din partid în frunte cu Lupu și cu Brezulescu au prezentat din inițiativa parlamentară un proiect de lege, având drept scop prohibirea totală a exportului de porumb, pe motiv că populația rurală nu are ce mânca, iar porumbul nostru trece granițele hrănind armate străine și îmbogățind pe speculanți. Argumentul nu era întemeiat. Statistica dovedea că în țară erau stocuri considerabile, că nu se exportaseră decât cantități neînsemnate și că guvernul, având dreptul să oprească oricând exportul, nu puteai să te temi de pericolul înfometării țăranilor, decât suspectând priceperea sau buna credință a guvernului. Proiectul era deci mai mult un vot de blam dat indirect lui Costinescu, decât o măsură izvorâtă din grija adevăratelor interese ale țărănimii.

Câteva zile, Camera a fost în clocote, nu mai recunoșteai adunarea, parcă era alta, nu ne mai puteam înțelege cu cei mai buni prieteni. Costinescu s'a opus la acest proiect, anunțând că vom propune deocamdată numai o taxă asupra exportului de porumb și prohibirea altor cereale. Pentru moment, deputații au consimțit, dar când în ședința de la 26 a venit însă acest proiect în discuție, furtuna a izbucnit mai violentă ca oricând. Costinescu era încă reținut la Senat cu discuția unui proiect la departamentul lui, dar Camera cerea să voteze imediat proiectul și prohibirile. Degeaba am intervenit noi și le-am spus: „Aveți răbdare, Ministrul de Finanțe e la Senat, l-am încunoștiințat, vine îndată, vă asigurăm că nu vom citi decretul de închidere până nu vă veți fi rostit asupra acestui proiect“. Nu voiau să asculte nimic, vociferări, apostrofe, un haos de nedescris. Hotărât, nu era judecata la mijloc, era o dezlănțuire furioasă de patimi, adunarea se năpustea împotriva lui Costinescu. În sfârșit, a sosit și dânsul și, când l-am pus la curent cu cele ce se petrec

în Cameră, s'a sculat și a declarat că primește tot ce i se cere. Instantaneu, protestările s'au transformat în aplauze, nemulțumirile în bucurie. Pe această penibilă scenă s'a lăsat pe la 5 cortina sesiunii parlamentare din iarna 1914—1915.

Puteam nădăjdui că totul se sfârșise relativ cu bine. De fel, abia acum aveau să înceapă adevăratele dificultăți. Costinescu liniștise Camera, asigurându-o că va consimți la cererile ei și făgăduindu-i că va supune chiar în acea seară înainte de închiderea sesiunii proiectul cu prohibirile aprobării Senatului. Era angajat formal. Când am vestit Senatul, am aflat că Al. Constantinescu și citise decretul de închidere, crezând că la Cameră nu se află nici un proiect care să mai ceară și încuviințarea Senatului. Costinescu era furios. „Cum rămân eu? Mi-am dat cuvântul, deputații nu vor crede niciodată că nu am fost înțeles cu Constantinescu, mai ales știindu-mă prieten intim cu el. Dar și dânsul nu putea să întrebe! Să știți că mi-a făcut-o dinadins! Într-o Cameră și într'un guvern care mă tratează astfel, n-am ce căuta — îmi dau demisia!”

Iată-ne deci cu o Cameră închisă și cu o criză ministerială deschisă. Ne repezim la Brătianu, care crezând că furtuna s'a potolit la Cameră, plecase mai devreme. Stătea liniștit întins pe patul lui și citea, când Al. Constantinescu, Victor Antonescu și cu mine i-am adus neplăcuta veste. În primul moment n'a văzut nici o posibilitate de a împăca Camera fără a ofensa pe Costinescu, nici de-a împăca pe Costinescu fără a ofensa Camera. În această situație, se gândea serios la retragerea întregului guvern și era furios la perspectiva unei retrageri pe o asemenea chestiune. Noi eram mai optimiști, socoteam că întrucât guvernul are dreptul să prohibe exportul, n'avem decât să probibim chiar mâine cerealele care făceau obiectul proiectului de lege în chestiune. Deputații vor obține ce au cerut, iar buna credință a lui Costinescu va fi salvată. Pe când discutam mai cu aprindere, i se aduce scrisoarea de demisie a lui Costinescu. Văzând după cele întâmplate care sunt simțămintele majorității față de dânsul a socotit că prezența sa în minister a devenit imposibilă. Dacă nu mă înșel erau și câteva cuvinte malițioase la adresa lui Alecu Constantinescu, care se înroșise până peste urechi — semnul la el al emoțiilor adânci — și era nespus de supărat de încurcăturile pe cari, fără voie, le provocase.

Brătianu se gândi întâi să primească demisia, de câtva timp deja fiind enervat de veșnicele conciliabule și combinațiuni dintre opoziție și ministrul de finanțe. Pe de altă parte, își dădea seama de răul pe care politica de permisuri a lui Costinescu o făcea întregului partid și nu vedea de ce ar suferi toată guvernarea lui de pe urma greșelilor unui singur om, sau mai bine zis de pe urma îndărătniciei unui singur ministru, fiindcă Brătianu îl prevenise pe Costinescu să nu ia unele din măsurile pe care totuși el le luase. Nu era cu puțință să-i provoace el demisia, fiindcă ar fi însemnat să confirme calomniile ce circulau pe socoteala administrației de la finanțe, dar întrucât Costinescu demisiona singur, nu era oare mai înțelept ca politician să i-o primească? În urmă, însă se răzgândi. O astfel de demisie în asemenea împrejurări nu putea decât să scadă autoritatea ministerială, să confirme temeinicia campaniilor existente, să spar-

gă unitatea guvernului și, având în vedere legăturile lui Costinescu cu opoziția, să-l azvîrle în brațele ei, sporind încă puterile îndeajuns de amenințătoare ale coaliției intervenționiste. Mărturisesc că am stăruit și eu pentru această din urmă soluție așadar Brătianu i-a scris lui Costinescu ca să-i respingă demisia, iar Constantinescu și cu mine am plecat să-l împăcăm. După multe stăruințe, patriarhul a consimțit. Am prohibit exportul pe cale de decret, am dat presei un comunicat, am luat contact cu amicii noștri din majoritate, le-am expus situația, așa încât guvernul în vechea lui formație, în aceea de pe vremea încă a Regelui Carol, și-a continuat activitatea.

În cursul sesiunii au mai fost trei manifestațiuni parlamentare care merită să fie reamintite: votarea dotațiunii familiei regale, manifestația pentru Italia și chestia reformelor.

Constituția cere ca la fiecare început de domnie să se fixeze lista civilă. Lista civilă a Regelui Carol era de 1.200.000 lei, Brătianu ne-a cerut s'o urcăm la 2.500.000. În consiliul de miniștri au fost oarecari discuții, mai mulți dintre noi — eram și eu printre aceia — socoteam că având în vedere averea moștenită de Regele Ferdinand, veniturile mereu crescânde ale Domeniilor Coroanei, familia regală deși mai numeroasă decât a Regelui Carol, nu avea absolută nevoie de o sporire a listei civile. Pe lângă aceasta, ne temeam că o asemenea propunere adusă în parlament în momentul când țara e în ajunul unui război și are atâtea nevoi, va produce o impresie rea în public, va da loc la discuții inoportune în jurul Coroanei și va neutraliza tot efectul bun produs de gesturile de generozitate făcute de Regele Ferdinand la începutul domniei sale.

Brătianu era însă intransigent. Știrbey îl convinsese că Regele nu are o situație materială atât de strălucită, că are trei fete și că trebuie să se gândească deci și la înzestrarea lor. Pe de altă parte, cercurile Palatului luaseră contact pe chestia aceasta cu fruntașii opoziției. Nu întâmpinaseră nici o rezistență serioasă; Brătianu vorbi și el cu ei. Proiectul a fost deci adus în dezbateră adunării. Camera l-a întâmpinat așa precum o prevedeam. Au fost necesare intervențiile personale ale lui Brătianu și tot spiritul, cunoscutul spirit de disciplină al partidului, ca majoritatea să se supună. Întreaga opoziție a făcut declarații favorabile Coroanei, fațada a fost complet salvată, dar numărul deputaților ce și-au dat votul din adevărată convingere și cu tot sufletul a fost foarte restrâns.

După cum am arătat, pe vremea aceea simțământul general era că acțiunea noastră trebuie legată de aceea a Italiei și că nu trebuie să intrăm în acțiune decât împreună. Ca să accentuăm deci solidaritatea noastră de interese cu sora latină, la deschiderea Parlamentului s'au schimbat telegrame cu Parlamentul Italian, luându-se între altele drept pretext și moartea Regelui Carol. Citirea acestor telegrame a dat loc la Roma și la București la manifestațiuni în Parlament. Discursuri, intervenții din partea lui Porumbaru ca reprezentant al guvernului, aplauze frenetice, strigăte de „Eviva l'Italia“. Nimic din ceea ce putea apropia ambele țări nu era de prisos în acel moment.

În ce privește reformele, situațiunea era următoarea: de la declara-

rea războiului mondial, chestia externă, posibilitatea realizării idealului nostru național, prima printre toate celelalte preocupări. Socoteam prea mari datoriile și răspunderile noastre față de visul secular al neamului ca să întreprindem nici cel mai mic lucru care ar putea îngreuna realizarea lui. Or, în reforme erau două părți, votarea lor și aplicarea lor — amândouă deopotrivă erau de natură să creeze dificultăți în greua cale ce urmăream pentru a ajunge la unitatea tuturor Românilor. Într'adevăr, votarea reformelor — cel puțin înaintate cum le vroiam noi — implica discuții, certuri violente, rupturi cu opoziția, pe când situația externă ne cerea liniște, înfrățire între partide, unanimitatea conștiințelor.

Aplicarea reformelor cerea în primul loc cheltuieli, mari operațiuni financiare, pe când situațiunea externă ne cerea economii, sacrificii, concentrarea tuturor forțelor financiare ale țării în vederea nevoilor războiului apropiat. Totodată, noi trăiam atunci de azi pe mâine. După toate probabilitățile era să intrăm în război împreună cu Italia la primăvară, adică peste câteva luni, dar se putea să fim siliți a intra mai curând, dacă vom fi atacați, dacă pe front se va întâmpla una din acele schimbări însemnate de care vorbeau Rușii sau Francezii; puteam fi târați în război oricând, dintr'o zi pe alta. În asemenea condițiuni era prudent să ne apucăm noi acum de înfăptuirea unei opere așa de mari, așa de grele, așa de costisitoare ca aceste reforme? Evident că nu. De aceea toți, chiar elementele cele mai înaintate din partid, au fost de acord că votarea reformelor trebuia amânată. Pentru mulți din noi mai era și un net motiv. Ne temeam ca reformele votate în acele momente sub imperiul preocupării obștești de înțelegere între partide să nu fie reforme prea moderate, cu prea multe concesii față de reacționalismul opoziției. Mai târziu, nădăjduiam că vom putea da un caracter mai democratic, mai înaintat reformelor noastre. Altfel le vom face într'o Românie Mică, având în fața noastră numai pe conservatori, altfel firește vom putea pretinde ca ele să se facă într'o Românie Mare, având alături de noi pe țăranul mai puternic, mai înstărit și mai conștient din Ardeal. Fără îndoială că aveam dreptate.

În Parlament problema a fost adusă, Cuza punând-o incidental cu prilejul uneia din numeroasele și incoerentele sale manifestații oratorice, dar mai serios și cu mai multă autoritate a pus-o Paul Bujor la Senat. Am ținut cu toții ca însuși Brătianu să-i răspundă și iată textul declarației pe care a făcut-o, în rezumatul argumentării de mai jos:

„Nu cred că e momentul; cred că există în conștiința poporului întreg — și am mare încredere în țăranimea noastră — cred că există în conștiința generală, că în momentul acesta nu trebuie să fie nici o manifestație care ar putea să dea naștere la o manifestare de împărțire de păreri, sau de idei, oricât de caldă ar fi convingerea noastră, oricât de adânci ar fi certitudinile noastre asupra soluțiunilor definitive ale reformelor pentru care am fost trimiși aci. În momentul de față, un sentiment de

patriotism și de elementară înțelepciune politică ne impune să amânăm tot ce ne poate dezbina. Acestea sunt motivele pentru care nu cred că este momentul de a răspunde afirmativ la întrebarea Dlui. Senator al Universității din Iași". (Senat, ședința din 19 Dec. 1914.)

Dealtminteri, felul nostru de a vedea era atât de mult prezent în conștiința tuturor, încât nimeni nu s'a mai gândit măcar în chip serios să readucă în discuție pe acele vremuri problema reformelor.

În fine, se cuvine să semnalăm aci încă un fapt petrecut în cursul iernii 1914—1915, un fapt care, prin semnificațiunea și prin consecințele lui, întrece cu mult în însemnătate pe toate celelalte petrecute în prima iarnă a neutralității noastre. Acest fapt a fost trimiterea la Londra a lui G. Danielopol și a lui Aristide Blank, pentru contractarea unui împrumut. Întâi, pentru că adresându-ne la unul din factorii Entantei, când am fi putut face apel la o țară neutră, la America spre pildă, era, pentru oricine voia să-și dea osteneala să vază, o indicațiune politică foarte semnificativă. După cum în Septembrie făcusem un prim pas, o primă legătură cu Entanta prin convenția secretă de neutralitate cu Rusia, acumă făceam un al doilea pas, o mai hotărâtă legătură cu ea prin împrumutul de la Londra. Guvernul englez nu ne-a cerut să-i declarăm formal că vom merge cu ei, s'a mulțumit să ne pună condiția că nu vom întrebuința acești bani pentru munițiuni și armamente contra Angliei și a aliaților ei. Din ziua când am consimțit la aceasta în scris, virtual eram legați de Entanta, România contractase o obligațiune morală peste care nu mai putea trece decât cu greu. În realitate, din acest moment datează alianța noastră cu puterile Triplei Înțelegeri, de atunci înainte nu mai putea fi vorba de o adevărată neutralitate a României. Gravitatea acestui angajament nu putea fi tăgăduită și ea a dat loc la o scenă pe care nu voi uita-o niciodată, la o mică criză ministerială.

Tratatulele la Londra mergeau încet, Danielopol și Blank n'au putut vedea imediat pe Lloyd George, pe atunci Chancellor of the Exchequer (Ministru de Finanțe). Au mai fost nu știu ce întârzieri la Banca Angliei, cu anumite plenipotențe, cu transmiterea telegramelor. În sfârșit când totul era gata, Costinescu se înțelege cu Brătianu și redactează o lungă telegramă cu ultimele noastre instrucțiuni. Protocolul cerea ca telegrama transmisă lui Danielopol și Blank prin legația noastră din Londra, să fie contrasemnata de Porumbaru ca Ministru de Externe. Costinescu, pe care trăgănelile îl cam enervaseră, era în culmea fericirii, își procurase în bune condițiuni banii de care avea atâta nevoie pentru echilibrarea situației sale financiare, pe de altă parte considera acest împrumut ca un succes diplomatic personal. Il adusese pe Brătianu până atunci atât de rezervat, atât de precaut, să contracteze formal o obligațiune morală față de Entanta. Deși era bolnav, a lucrat în grabă o zi întreagă la aceste formalități, i-a trimis telegrama spre iscălire lui Porumbaru, și a recomandat celor de la

Externe să o expedieze cât mai urgent. După o zi, când Costinescu își credea telegrama de mult sosită, află că Porumbaru o ținea la el și refuza să o iscălească. L-a chemat imediat la dânsul, unde tocmai mă aflam și eu cu Alecu Constantinescu. Scena a fost de nedescris. „De ce nu iscălești mai repede Porumbaru? Așteaptă cei de la Londra și e nevoie mare“. „Nu pot iscăli“. „De ce?“ „Acest pact implică o întreagă schimbare politică pe care eu nu o aprob. Noi suntem neutri. Eu altă politică nu înțeleg să fac. Nu-mi pot lua răspunderea ei“. „Bine, dar am vorbit cu Brătianu. Îți închipui lesne că nu am putut, eu Costinescu, să iau o asemenea hotărâre într’adevăr foarte serioasă din punct de vedere politic, fără aprobarea șefului guvernului“. „Nu știu, eu nu iscălesc, această răspundere nu o pot lua“. „Îți dau cuvântul meu că telegrama este văzută și aprobată de Brătianu“. „Se poate, nu iscălesc!“

Atâta i-a trebuit lui Costinescu, bolnav și enervat cum era, l-a maltrat pe sărmanul Porumbaru într’un chip îngrozitor. „Așa ai fost toată viața ta, un fricos și un caraghios, dacă îți este frică să iei o răspundere, atunci de ce te-ai mai amestecat în politică, ce cauți în guvern în vremuri ca acestea, stai acasă!“ Cât era de bătrân, sărea în sus din pat, spumega. Mai bine de o jumătate de ceas au căzut pe capul lui Porumbaru o ploaie de epitete injurioase și de invective, unele cuprinzând adevăruri, dar toate de o cruzime nespusă. Constantinescu și cu mine nu știam unde să ne mai ascundem, am căutat de două, trei ori să intervenim, să liniștim pe Costinescu, dar dânsul o pornea cu și mai multă violență. Porumbaru stătea însă impasibil sub această îngrozitoare filipică. Ai fi spus că era un corp din care se retrăsese sistemul nervos, nu făcea un gest, nu spunea un cuvânt, nici un mușchi de pe obrazul lui nu tresărea, ochii lui priveau nepăsător și absent pe Costinescu dezlănțuit ca o furie. Din când în când numai, își scărpină încet și tacticos chelia cu vârful degetului. În sfârșit, cu oarecare timiditate, ca și cum ar fi vorbit de lucruri perfect banale, a spus: „Dragă Costinescu, mi se pare că te-ai cam enervat...“ Costinescu a fost dezarmat de atâta stăpânire și de atâta aparentă nepăsare. Porumbaru a mai stat puțin, și-a luat pălăria și liniștit, surâzător și politicos, a plecat.

A doua zi și-a înmânat demisia, Brătianu a trebuit să insiste ca să și-o retragă, în cele din urmă a consimțit, a iscălit telegrama și a expediat-o. O săptămână întragă Constantinescu a mai alergat de la unul la altul ca să împace acești doi vechi prieteni și totul s’a sfârșit cu bine în jurul unor cești cu ceai, sub ochiul mulțumit și protector al lui Alecu Constantinescu. A fost singurul act de independență al lui Porumbaru în tot timpul neutralității. Cine îi va putea vreodată desluși cauzele? Eu, în orice caz, mă declar incapabil să pătrund tainele acestei nepătrunse probleme psihologice.

Fig. 10

CAPITOLUL UNSPREZECE

PRIMĂVARA 1915 – INTRAREA ITALIEI ÎN RĂZBOI

Cu începutul primăverii se apropia și posibilitatea intrării noastre în acțiune. Pe vremea aceea noi toți o consideram ca foarte probabilă prin Mai-Iunie și, potrivit concepției noastre subordonată situațiunii generale de front, acțiunii Italiei și, în sfârșit, înțelegerii noastre cu aliații.

Pe front, situațiunea la începutul primăverii 1915 era nelămurită; ambele părți păreau pline de încredere, dar nimic hotărât nu se desemna nici pe frontul occidental, nici pe cel rusesc. Deocamdată nu era nici un impediment ca indiferent de situația de pe front să intrăm curând în acțiune. Prin urmare, se impunea să grăbim toate pregătirile convenite. De aceea, Brătianu se puse mai hotărât pe lucru, colaborând cu Italienii pe de-o parte și cu Entanta pe de altă parte.

Italia era nerăbdătoare să intre, participarea sa la război era însă amânată din cauza atitudinii Rusiei. De fapt, Rusia era împotriva intrării în acțiune a Italiei alături de Entanta, căci vedea într-o Italie învingătoare o forță de natură să contrabalanseze influența moscovită asupra slavilor din Sud. La Petersburg nu era nici o grabă în a preîntâmpina ofertele de servicii ale Italiei, de aceea lucrurile stagnau de câțva timp. Solicitat de Italieni prin Fasciotti, Brătianu a intervenit pe lângă Sir Edward Grey ca să ia el în mână chestia negocierilor cu Italia și să înfrângă astfel reaua voință, meschinele socoteli diplomatice ale Rușilor. Intervenția a fost făcută de Brătianu prin Mișu, Ministrul Țării la Londra.

Bineînțeles că în momentul acestui demers fusese convenit cu Italia că vom lucra în strânsă colaborare și că vom intra concomitent în acțiune. Brătianu aștepta mereu vești de la Roma; dar nu primea nimic. Într-o bună zi, află că Italienii s'au înțeles cu Entanta, că a dobândit de la ea toate revendicările ei teritoriale și că la începutul lui Mai a hotărât să intre în acțiune. Italia ne înșelase deci, călăuzită de egoismul ei și, lipsită fiind de un orizont mai larg în concepții politice; și-a zis probabil că, având în vedere că dimpreună cu România se va năpusti asupra aceleiași prade, a monarhiei habsburgice, și că poate, în interesul comun, va trebui să facă unele concesii, tratând singură, tot ceea ce va putea obține va fi numai pentru ea. În asemenea condiții, de ce să se mai încurce negociind cu România? După ce va iscăli, va stăruia la București și România nu va avea încotro, dânsa având în acest chip toate avantajele unei acțiuni militare comune, fără să aibă nici unul din neajunsurile unei colaborări diplomatice.

Și așa a făcut. După ce și-a încheiat formele cu Entanta, s'a întors către noi și ne-a invitat s'o imităm. Brătianu însă a răspuns: „Iertați-ne, noi am înțeles să fim colaboratori cu Dv. fiindcă vedeam în aceasta un interes comun pentru ambele țări, începutul unei temeinice legături pentru viitor. Însă România nu primește să fie instrumentul Dv. Nici demnitatea, nici interesele noastre nu ne îngăduie acest lucru. N'ați vrut să urmăm aceeași cale, mergeți pe drumul Dv., România va merge pe al ei.“

Italia a insistat fiindcă vedea acum că va intra în condițiuni militare mai puțin prielnice decât dacă Austro — Ungaria ar fi fost deodată izbită din două părți, dar Brătianu a fost intransigent și de atunci înainte raporturile noastre cu dânsa n'au mai fost niciodată foarte intime. Ne-am convins că aveam de-a face cu o putere care nu e în stare să facă o politică de vederi îndepărtate, și care crede că suprema înțelepciune este să faci politică de azi pe mâine. Ne-am convins, după cum se va vedea în descrierea evenimentelor ulterioare, că este o putere pe care nu se poate conta, și că în Europa de azi nu poate fi pentru Statul Român un reazem diplomatic serios și sigur.

Poate că și Brătianu a avut o parte de vină în cele ce s'au întâmplat. Cunoscând pe Italieni, nu ar fi trebuit să se mulțumească a-i pune în contact cu Englezii, ci ar fi fost poate mai nimerit să fie mai puțin discret, mai puțin delicat, să se amestece cu tot dinadinsul în tratativele lor. Atunci Roma n'ar fi putut să ne nesocotească și probabil am fi tratat și intrat în războiul mondial împreună cu Italia.

Cine știe, poate că e mai bine că s'au întâmplat lucrurile astfel, am scurtat cu un an războiul nostru și, la urma urmei adevărații păcăliți au fost tot Italienii. Într'adevăr, grăbindu-se să obțină concesiuni fără știrea noastră și fără vreo împărțeață cu noi, au intrat la un moment inoportun, au luptat un an mai mult decât ar fi putut să lupte și au simțit adesea lipsa armatelor române în eforturile lor militare contra Austro-Ungariei. Și, au regretat desigur mai mult intrarea, decât am regretat noi neintrarea, a fost pedeapsa meritată a unui act neprietenos și neleal, dar mai presus de toate, a fost o politică strâmtă, o politică rea. Ca să poată cu adevărat juca un rol într'o alianță în care figura Anglia, Franța și Rusia, ca să aibă mai cu seamă în Orient și în Adriatica autoritatea pe care o râvnea, Italia avea neapărată nevoie să nu apară izolată, ci să-și sprijine puterile pe un colaborator ca România. Altă greutate ar fi avut cuvântul ei, alt succes acțiunea ei. Dacă Italia s'a plâns de atâtea ori, dacă se plânge și azi că este nesocotită, și nedreptățită, vina este a ei, a unui egoism îngust și neinteligent. Avea la îndemână puțința de a nu fi în condițiuni de inferioritate față de aliații ei pe care n'avea decât să nu o respingă.

Întrucât la drept vorbind, noi nu considerasem niciodată intrarea noastră concomitent cu a Italiei drept o condiție sine qua non a intervenției României, Brătianu s'a consolatat dealtminteri repede cu atitudinea Italiei față de noi. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că la 10 Mai, când Italienii au declarat război, lucrurile nu mergeau bine pe frontul rusesc, frontul care ne interesa mai de aproape pe noi, așa încât aveam motive să considerăm atitudinea Italiei față de România, mai mult ca o fericită providență, decât ca o calamitate națională.

Oricum, rămas singur, Brătianu a trebuit să caute să obțină de la Aliați recunoașterea revendicărilor noastre teritoriale, care pentru dânsul și noi toți era o condiție sine qua non a intrării în acțiune. Mai ales după ceea ce pășisem cu Rușii la 1877, ni se părea imposibil ca să cerem țării sacrificiile unui crâncen război, fără să-i asigurăm dinainte în caz de victorie roadele acestor străduințe și ale acestor jertfe. Cu nici un chip nu puteam concepe să chemăm poporul să-și verse sângele, ca pe urmă să-l expunem să-și vadă cele mai întemeiate drepturi naționale, din nou, nescotite de aliați ingrați și atotputernici. Mai ales când era Rusia la mijloc, nici o garanție nu era de prisos, țara cu drept cuvânt ar fi fost fără milă față de un guvern care nu ar fi avut prevederea ca Rusia să ne înșele și să ne batjocorească pentru a doua oară. Brătianu cel bătrân a avut o scuză, a trebuit să trateze direct cu Rusia, dar Brătianu cel tânăr nu ar fi putut-o invoca nici măcar pe aceasta. Alături de Rusia stăteau acum Franța și Anglia, ele puteau, ele trebuiau să ne cheazășiuiască clauzele pe care Rusia ar fi putut fi dispusă a le eluda, sau a nu le executa. Prin urmare, întâi de toate recunoașterea formală și sub garanția tuturor aliaților a revendicărilor noastre naționale. Aceasta era prima noastră condițiune, fără primirea ei nici nu putea fi vorba de intervenția României.

Al doilea punct era recunoașterea de către Aliați a tuturor revendicărilor noastre naționale. Firește că nu putea fi vorba deocamdată de Basarabia, așa cum se înfățișa războiul atunci, nu se punea problema dezmembrării Rusiei. Victoria Entantei părându-ne sigură, nu putea fi vorba decât de lichidarea Austro-Ungariei, dar dacă monarhia Habsburgilor trebuia să se descompună, nu înțelegeam ca România să nu profite de acest prilej unic spre a revendica toate teritoriile românești din această împărăție. Din războiul mondial avea să iasă pentru o întregă perioadă istorică harta nouă a Europei. Ce ar fi spus, deci țara, ce ar fi spus generațiile viitoare, dacă guvernul răspunzător în acea clipă de destinele neamului românesc n'ar fi cerut, n'ar fi luptat, n'ar fi făcut tot ceea ce era omeneste posibil ca să asigure contopirea cu patria mămă a tuturor părinților românești din împărăția lui Franz Joseph? Ce scuză am fi putut invoca, ce justificare am fi putut prezenta în fața istoriei?

Integralitatea revendicărilor noastre era, prin urmare, al doilea punct, tot atât de important ca și recunoașterea printr'un tratat a înseși revendicărilor.

În al treilea rând, ceream Aliaților garanții militare pentru lămurirea situației cu Bulgaria. Război pe două fronturi nu puteam face, era peste putințele noastre. Ca să înaintăm în Transilvania trebuia să fim asigurați că Bulgarii nu ne vor ataca pe la spate.

În sfârșit ultimul punct — armamentul și munițiile. Fără dobândirea acestor patru condițiuni ne consideram imposibilă intervenția. Nu ne-am fi jertfit, nici chiar în folosul Aliaților.

Aceste patru condițiuni trebuiau însă să fie primite de Entanta. Atunci Brătianu i-a chemat la București pe Mișu și pe Diamandy, spre a le da cuvenitele instrucțiuni. Pe de-o parte trata el aci cu reprezentanții Entantei, pe de alta reprezentanții noștri stăruiau la Londra și la Petersburg.

Pe Lahovary nu l-a chemat, căci făcea mai mult pe francezul decât pe românul, (fusesse chiar silit să'i mai facă de câteva ori observații), nu avea nici o încredere în el și, de altfel, având în vedere atmosfera foarte favorabilă nouă de la Paris, tratativele cu Blondel la București erau suficiente.

Am vorbit atunci și cu Mișu și cu Diamandy. Mișu era sigur de victoria Entantei, convins de bunele sentimente ale Angliei față de noi, dar era rezervat. Era și firesc să fie așa, căci dânsul a fost întotdeauna un bun agent de execuție, nu a fost niciodată un om cu concepții sau de inițiative. Diamandy, în schimb, era ditirambic, ne vedea deja în inima Ardealului, era încântat de Sasonoff, nepăsător de retragerile Rușilor, care pe noi deja ne cam îngrijorau, și mai presus de toate, preocupat să dăm intervenției noastre maximum de efect posibil. Îmi propunea să-l conving pe Brătianu să declarăm războiul în ziua de 10 Mai. „Ça aura du panache!” Brătianu l-a apreciat întotdeauna foarte mult, eu, însă nu am împărtășit această părere. Fără îndoială, că Diamandy era inteligent și avea simț politic, din nenorocire aceste netăgăduite calități erau la el deformate de o grandomanie patologică. Alerga după un succes personal, după o strălucire momentană, după un „panache”, ce întuneca dreapta judecată a lucrurilor. Presupun că a câștigat încrederea lui Brătianu fiindcă era dârz ca și dânsul, foarte dârz, chiar în discuțiile cu străinii și fiindcă în mijlocul unui personal diplomatic fără concepții și fără inițiativă, Diamandy avea și una și alta. Mă îndoiesc însă că serviciile reale ce le-a adus țării în acest răstimp să fi precumpănit defectele lui și înclin, cu cât mă gândesc mai mult, să cred că între Brătianu, care îl prețuia și opinia publică care nu-l prețuia, dreptatea era mai mult de partea acestuia din urmă.

La început, tratativele păreau a merge bine. Îmi aduc aminte că înainte de Paște am avut un consiliu de Miniștri la Ministerul de interne, unde Brătianu ne-a expus cu de-amănuntul situația externă. Era optimist, vesel și a conchis ca, după multe probabilități, pe la mijlocul sau pe la sfârșitul lui Mai, vom intra în acțiune. A fost singurul prilej în tot timpul neutralității, când l-am auzit pe Brătianu fixând o dată, fie ea oricât de aproximativă.

În urmă însă a mers mai rău, Aliții, îndeosebi Rușii, se lăsau greu. Neînțelegerile se purtau asupra următoarelor puncte: Rușii reclamau pentru ei aproape toată Bucovina, cel mult dacă consimeau să ne lase partea de sud cu mormântul lui Ștefan cel Mare.

În Banat, de asemenea nu voiau să recunoască drepturile noastre asupra integralității acestei provincii. „O parte este sârbească, trebuie să împărțiți deci Banatul cu Sârbii. Avem pe lângă aceasta”, ziceau ei, „obligațiuni morale față de dânșii. Sunt aliații noștri de la izbucnirea războiului s'au luptat cu un eroism minunat” și așa mai departe, argumente pe care, din nenorocire, le-am auzit de atâtea ori și la conferința păcii.

În ceea ce privește Bulgarii am primit doar garanții verbale. „Vă asigurăm noi că Bulgarii nu vă vor ataca, cum vă închipuiți ca ei să scoată vreodată sabia împotriva protectoarei lor, a sfintei Rusii? Dealtfel, Engle-

zii luptă la Galipoli, în scurt vor desfunda strâmțurile și vor sili pe Turci la capitulare. Germania nu va mai avea, deci, nici un punct de reazem în Peninsula Balcanică“.

Brătianu era neînduplecat. Fără Cernăuți și fără Banatul întreg, nu intrăm în război. „Nu pot admite ca un oraș ca Cernăuții, un focar de cultură românească, sediul unei universități, reședința unei mitropolii române să fie dat Rușilor pe motivul că în nordul Bucovinei administrațiunea austriacă, vitregind elementul românesc, a hotărât și încurajat o infiltrațiune rutenească“.

Cât despre Banatul întreg, acesta era un punct de căpetenie din programul lui Brătianu. Provincia, după concepția lui, trebuia privită ca o unitate, deci întreg, nu ciuntit, a trecut Banatul sub dominațiunea unora sau altora. Economicește să tai Banatul în două, era să-l pui în imposibilitatea de a trăi, ceea ce lipsea unei părți era împlinit de cealaltă parte. Apoi, să tai în două toate râurile Banatului, adevăratele artere de scurgere a bogățiilor sale, însemna să distrugi însăși posibilitatea de dezvoltare a oricărei propășiri economice. Dar mai presus de toate aceste argumente, o înaltă considerațiune de ordin politic îl călăuzea pe Brătianu: între noi și Slavii de la Sud i se părea indispensabilă existența unei granițe naturale pentru o pașnică conviețuire în viitor. Hotarele convenționale nu puteau fi o stavilă, nici împotriva expansiunii etnice a unora, nici împotriva expansiunii etnice a celorlalți. Numai un fluviu ca Dunărea, numai râuri ca Tisa și ca Mureșul puteau curma definitiv tentativele de încălcare a celor două rase slave și latine din Orient. Să ai norocul de-a avea la îndemână asemenea granițe naturale și să le dai la o parte, spre a le înlocui prin bărnele trecătoare ale unei factice linii de demarcațiune, i se înfățișa lui Brătianu ca o neiertată greșeală politică, atunci când urma să se stabilească între popoarele Europei un așezământ trainic. Nu se trăgea mejdina între doi vecini, se puneau bazele unei întregi dezvoltări istorice între două rase. Banatul împărțit nu poate împăca nici pe Serbi, nici pe Români. El poate deveni cel mult un măr de discordie între două țări ce au trăit până acuma în frățescă prietenie și care au interes să trăiască și de aici înainte tot în aceeași strânsă armonie.

Argumentul că în Banat ar fi vreo 200.000 de Serbi era fără greutate. În Serbia, pe valea Timocului, sunt 300.000 Români, este acesta un cuvânt pentru ca România să invoce aplicarea strictă a principiului naționalităților și să ceară să se treacă Dunărea? Dacă nu, atunci cea mai elementară logică și cel mai elementar simț de dreptate exprimate la pacea de la București impun și Serbilor datoria să treacă Dunărea ca să revindică o porțiune din Banat. Firește, principiul naționalităților era singurul criteriu după care trebuia să se stabilească harta Europei de mâine, dar popoarele în mijlocul zbuciumărilor istorice s'au așezat în așa chip, încât o aplicare rigidă a principiului naționalităților era imposibilă. Mici sacrificii trebuiau făcute pentru a asigura statelor hotare posibile, de aceea întotdeauna s'a căutat a se împăca cerințele principiului naționalităților cu cerințele realităților geografice. Era cu neputință ca tocmai de astă dată să se procedeze altfel.

Despre pretențiile exagerate ale României nu putea fi vorba. Când o țară face realităților geografice jertfa a mii și mii de frați în Serbia, în Macedonia, în câmpia ungurească, acea țară nu are pretenții exagerate. Dimpotrivă, ea dă o pildă de cuminenie politică cu dreptul să ceară ca Marile Puteri să nu o invoce numai în dauna ei.

Argumentarea lui Brătianu era puternică, pornea dintr'o adâncă convingere, dintr'o mare și îndepărtată preocupare politică. Când s-a încheiat pacea el nu a improvizat deci nimic nou, a reluat în discuție sau, mai bine zis, a fost silit să repună în discuție un proces pledat, judecat și câștigat tot de el încă de la 1915.

În sfârșit, în ce privește Bulgaria, Brătianu nu se putea împăca cu felul de a vedea al aliaților. Nu împărtășea deloc optimismul Entantei. Pentru dânsul, Ferdinand al Bulgariei îi înșela pe reprezentanții aliaților la Sofia. Știa că acest spirit întortocheat, perfid, nu era în stare să fie mînat în acțiunile sale de considerațiuni nobile, că politica lui era inspirată sau de vanitate, sau de urile sale neîmpăcate. Brătianu știa că de la pacea de la București sufletul lui era stăpânit de o singură grijă: de a se răzbuna împotriva acelor care îl trântiseră de pe înălțimile atâta vreme visate și urmărite. Oricare erau autorii nenorocirii bulgare de la 1913, dacă nu Entanta, atunci Serbia și România. Pe de altă parte, Brătianu mai știa că Ferdinand al Bulgariei fusese întotdeauna potrivnic Rușilor, că era tot mai mult sub înrâurirea legăturilor sale de familie, că la Berlin, la Viena și la Pesta mai cu seamă se făceau mari presiuni asupra lui. În asemenea condiții atitudinea Bulgariei i se părea cel puțin îndoielnică și pretenția Aliaților de a ne mulțumi cu asigurări verbale în ce privește Bulgaria era cu desăvârșire inadmisibilă.

Cu toate aceste deosebiri însemnate de vederi, poate că totuși tratativele ar fi înaintat mai repede, dacă n'ar fi intervenit atitudinea opoziției. Era destul ca Brătianu să ceară ceva, pentru ca imediat opoziția să meargă la Poklewsky sau la Blondel și să le spună: „Dacă am fi noi în locul lui, de mult am fi convenit cu dumneavoastră. Ceea ce cere e exagerat, România se mulțumește și cu ceea ce-i oferiți. Această intransigență nu e dictată de dorința de a apăra adevăratele interese naționale, ea nu e decât un pretext inventat de Brătianu ca să nu intre în acțiune. În fond, ochii lui se îndreaptă spre Puterile Centrale“.

De pe atunci a început să circule prin legații vorba că Brătianu este nesuferit, tot de atunci a găsit Filipescu cu cale să inventeze și faimoasa formulă: „Brătianu nu e un negociator, e un cămătar, mereu cere și nu vrea să dea nimic“. Parcă Brătianu cerea pentru el, nu pentru țară, parcă ceea ce refuza să dea nu era trup din trupul și suflet din sufletul românismului. Aceasta a fost cea mai urâtă pagină din toată mișcarea opoziției, cel mai elementar simț patriotic ar fi cerut ca să nu facă dintr'o chestie de o asemenea covârșitoare însemnătate pentru viitorul neamului o chestie de partid, o unealtă de politică internă. Dimpotrivă, datoria opoziției era să se arate și mai intransigentă și mai pretențioasă decât Brătianu. Numai așa putea dânsul, cu adevărat să obție ceea ce țara revendica. Așa făcusem noi partidul liberal în timpul războiului Balcanic de câte ori

guvernul cerea ceva, noi ceream mai mult și adesea am dat astfel lui Maiorescu și lui Take Ionescu puțința să spună celor cu care negociau: „Vă plângeți de noi? Ne găsiți prea pretențioși? Treceți pe la Brătianu și vedeți ce v'ar cere el, dacă ar sta aci în locurile noastre“.

Dar cum ați fi vrut ca Aliații să consimtă la cererile noastre, când, ori de câte ori reclamam Cernăuții, Take Ionescu răspundea: „Cernăuții? Dar nu ne trebuie Cernăuții. Cernăuții nu sunt un oraș românesc, sunt un oraș evreesc. Eu, să fiu în locul lui Brătianu, aș fi fericit să am un prilej de-a scăpa de câteva mii de evrei. N'am destui în Moldova?“ Cum ați fi vrut ca Aliații să creadă în temeinicia argumentelor lui Brătianu când, de câte ori insista pentru integralitatea Banatului, același Take Ionescu făcea ocolul legațiunilor ca să le spună că aceasta e o politică absurdă, că e imperialism și megalomanie, că nouă nu ne trebuie Banatul întreg, ci prietenia Sârbilor. Cum ați fi vrut ca Aliații să ia în serios obiecțiunile noastre cu privire la atitudinea Bulgariei când, la toate temerile lui Brătianu, Take Ionescu dădea din umeri și spunea lui Poklewsky, lui Blondel, sau lui Barclay: „Noi am intra și așa, doar miniștrii voștri la Sofia știu mai bine decât Brătianu al nostru ce gânduri are Bulgaria!“

Ni se va spune însă că nu poate fi învinuită de lipsă de patriotism, de adevărată trădare a intereselor superioare ale neamului o întreagă opoziție de oameni cinstiți și, desigur, buni români, pentru greșelile sau excesele de limbaj ale unui singur om. Din nenorocire, Take Ionescu nu era singurul care vorbea astfel. Lucru ciudat, marele patriot, marele naționalist Nicu Filipescu avea aceeași atitudine. Ne așteptam ca cel puțin Filipescu să fi reacționat într'un sens românesc. Iluzii dașarte. Patimile politice, spiritul de partid au biruit în el adevăratele datorii către țară. O clipă nu a fost în stare să se ridice în cursul tratativelor privitoare la revindicările noastre naționale mai presus de gloata politicienilor de rând. Nici marile istoric al neamului, nici Iorga, nu s'a deosebit întru aceasta de Take Ionescu și Nicu Filipescu. La cedarea Cernăuților se împotrivea, dar pentru Banat găsea pe Brătianu exagerat în cererile lui. O parte a Banatului este sârbească, să o dăm Sârbilor și să isprăvim, nu este bine ca pentru câțiva kilometrii patrați să ne înstrăinăm dragostea poporului sârbesc. Ceea ce am putut obține de la el era să nu ia pe față și zgomotos poziție în această problemă. Legația sârbească era la curent cu felul lui de-a gândi și de atunci a început să'i facă acea curte sistematică, care trebuia la 1920 să-l determine pe acest mare vanitos să aducă servicii atât de prețioase Serbiei. Ce să mai vorbim de ceilalți fruntași ai „acțiunii naționale“, ei reluau în cor declarațiunile conducătorilor lor. Le popularizau prin cafelele, le trâmbițau prin întruniri publice, scăzându-i neîncetat lui Brătianu posibilitățile de-a impune Aliaților punctul nostru de vedere.

Ceea ce a fost mai neplăcut a fost că opoziția intervenționistă a reușit să câștige de partea ei și pe Costinescu, la greutatea din afară deci, adăugându-se acuma pentru Brătianu și greutatea din sânul propriului său guvern. Costinescu declarase lămurit lui Poklewski că el nu aprobă felul de a vedea al primului ministru în ceea ce privește Banatul și că dânsul crede că ar fi mai cuminte să-l împărțim cu Sârbii. Bineînțeles că Poklewsky, tri-

umfător, a invocat pretutindeni împotriva lui Brătianu cuvintele lui Costinescu și a trebuit ca noi toți să intervenim pentru ca acesta să înțeleagă cât de dăunătoare țării era atitudinea lui, spre a-l reduce astfel la tăcere. Dar era prea târziu. La Paris, la Londra și la Petrograd se știa că nici guvernul în întregimea lui nu aproba intransigența lui Brătianu.

Dacă dânsul a obținut în cele din urmă tot ce ceruse în mijlocul acestor greutăți și împotriviri, meritul este numai al lui, căci lupta a dus-o singur, nimeni nu l-a ajutat, până și dintre colegii lui i-au stat în cale și au sporit coaliția celor pe care a trebuit să-i înfrângă, spre a asigura neamului românesc granițele lui etnice.

Este lesne de înțeles că așa fiind legațiile Entantei să fi fost impresionate de tot ceea ce auzeau și de tot ceea ce vedeau, și că să fi dobândit convingerea că Brătianu nu este de bună credință, că cererile nu sunt necesități naționale, ci capriciile personale ale unui grandoman și ale unui încăpățânat. Singurul care a văzut curând că aci erau la mijloc intrigi de opoziție, că Brătianu trebuie crezut pe cuvânt, că este un om care apără cu tot sufletul său drepturile istorice ale neamului, a fost Sir George Barclay, un om mediocru și cam sclerosat de prea multă șampanie, dar leal și gentleman, cum numai Englezii știu să fie când o voiesc. Natura sa cavalierească s'a revoltat împotriva intrigilor în care opoziția voia să-l amestece, simțul său innăscut de dreptate — această însușire caracteristică a poporului englez — cu mai multă precizie decât o strălucită inteligență, l-a dus la concluzia că Brătianu nu este nesuferit, ci un om care luptă hotărât pentru binele țării sale. Dacă s'ar fi bucurat de puțină autoritate la Foreign Office, dacă mai cu seamă Take Ionescu și amicii lui nu l-ar fi denunțat mereu la Londra, guvernul britanic ar fi dat mai mult crezământ rapoartelor sale și s'ar fi putut evita multe din greșelile pe care Anglia le-a făcut față de noi.

Poklewsky era prea mult crescut la școala diplomatică tradițională rusească ca să i se poată cere lealitate. Contactul său neîncetat cu cercurile conservatoare, prin saloane și prin cluburi îl predispuneau să participe la toate uneltirile opoziției și de pe urma lui am suferit multe neajunsuri. Trebuie să mărturisesc însă, ca circumstanțe ușurătoare, că în ortodoxa și panruseasca Împărăție a Țarilor sârmanul Poklewsky era polonez și catolic. Fără numeroasele sale milioane, probabil că nici n'ar fi putut pătrunde în cariera diplomatică și fără prietenia cu care Regele Eduard îl onorase la Londra, desigur că n'ar fi ajuns reprezentant al autocraticei Rusii. Cei de la Petersburg îl suspectau întruna, el era veșnic preocupat să le dovedească lealitatea. De fapt situația lui era penibilă, sincer îl compătimeam și dacă ținem seama de aceasta, lui Poklewsky nu-i puteam cere mai mult decât ne-a dat.

Ne-am putea plânge mai serios de amicul Blondel, un amic adevărat, un amic devotat, dar nerăbdător peste măsură. El reprezenta tot neastâmpărul opoziției, de aceea Takiștii și Filipescanii cunoscându-i slăbiciunea îl ațâțau neconținut și veșnic aveau încurcături de pe urma lui. Brătianu ajunsese să-l evite, iar negociațiunile însemnate se făceau în afară de el. Cu toții l-am iertat în urmă, căci prea îi erau curate intențiile și prea era hip-

notizat de situația grea, mai grea decât o mărturisea, mai grea decât chiar o bănuiam a frontului francez.

Nesuferit, sensibil, lung la vorbă, exagerând toate nimicurile și încurcându-se în subtilitățile propriilor sale „combinazione”, Fasciotti ne plictisea mai mult decât ne supăra. De altfel, iubita sa patrie —prin eleganța și purtarea sa— îl cam scosese de pe scena pe care se hotărau destinele României. De aceea priveam cu nepăsare zbuciumările și vorbăria lui prin culise.

După părerea mea, nenorocita atitudine a opoziției nu trebuie atribuită însă atât unei lipse de patriotism, cât unei lipse de demnitate, oamenii își iubeau țara, îi doreau mărirea, dar nu știau să țină în fața marilor puteri capul sus. Era destul ca vreo cancelarie să vorbească mai tare, să amenințe, pentru ca ei să se incline, vestigii instinctive ale unei prea lungi asuprii. Obiceiul de-a se pune la dispoziția unei puteri străine, de a-și primi inspirațiile de la o anume legăție, nu apărea intervenționistilor noștri ca un act de adâncă înjosire națională. Precum nici amestecul străinătății, chiar al unor aliați în luptele și în certurile noastre interne părea a fi o politică inadmisibilă într'un stat care se respectă și care are conștiința neatrănării sale.

Brătianu a putut în timpul lungii crize externe ce ne-a dus la întregirea neamului să facă greșeli, să aibă slăbiciuni, cei mai neîmpăcați din dușmanii lui vor trebui însă recunoaște că ceea ce a caracterizat mai presus de toate acțiunea lui diplomatică a fost simțul puternic și adânc al demnității noastre naționale. El n'a apărut numai drepturile materiale ale țării sale, el a căutat să păstreze neștirbit și prestigiul ei moral; cu el cancelariile europene știau că nu pot întrebuița nici intimidarea, nici umilințele. Situația personală a lui Brătianu a suferit poate de pe urma acestui fel de a conduce politica externă, căci de bună seamă marile puteri preferau capete mai plecate. Autoritatea politică a Regatului Român a ieșit însă sporită din trecerea lui Brătianu la ministerul afacerilor străine, iar istoria nepărtinitoare va trebui să recunoască și în această privință superioritatea lui asupra celorlalți oameni politici români din vremea sa. Pe lângă o Românie întregită, el va fi lăsat țării sale și o glorioasă tradiție diplomatică.

Ca să fim drepecți, se cuvine să spunem că dacă tratativele nu mergeau mai repede aceasta se datora și faptului că avea interesul să le târăgănam. Veștile de pe front nu prea erau de natură a ne povățui să ne grăbim, pe frontul din Franța în locul succeselor fulgerătoare de care ni se vorbise, mai mult se stătea. Câteva atacuri franceze fuseseră repede oprite în loc de germani. Armata engleză se organiza încet, erau numeroase înrolările voluntare, dar față de formidabila organizare germană, acestea erau vădit numai paliative.

Pe frontul rusesc seccesele germane luau proporții îngrijorătoare, Mackensen spărsese frontul la Dunavetz după un bombardament de artilerie grea, care depășea tot ce se văzuse până atunci. Trupele lui înaintau, Rușii mereu asigurau că nu e nimic, că în câteva zile situația va fi restabilită, dar deocamdată Galiția era aproape evacuată, Lembergul reocupat și trupele lui Hindenburg înaintau în Polonia.

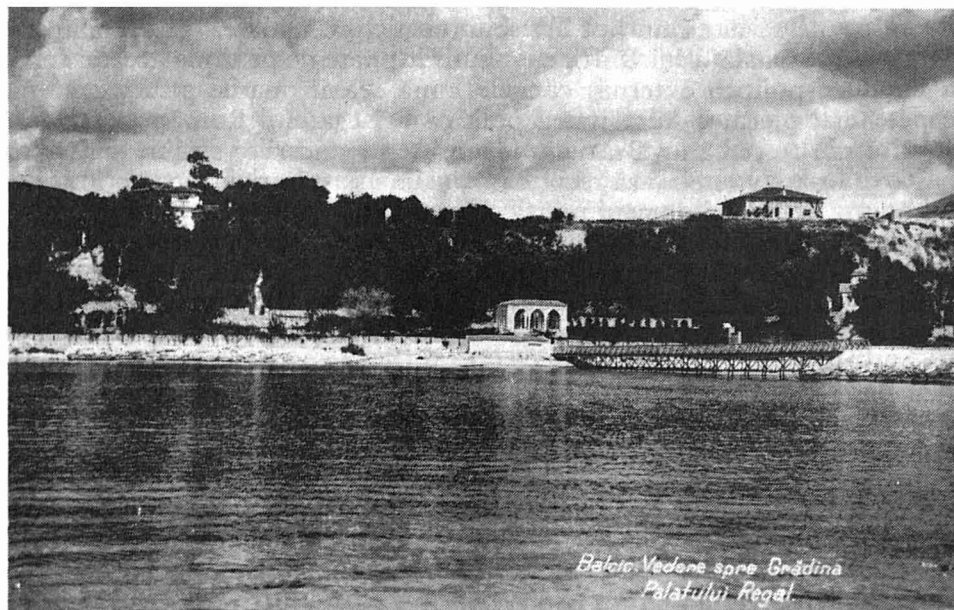
Pe de altă parte, la Galipoli lucrurile nu mergeau bine, asalturile engleze la porțile strâmtorilor nu dădeau nici un rezultat, mii și mii de oameni piereau încercând zadarnic să sfărâme zidul apărat de slabe contingente otomane conduse de ofițeri germani. Toată floarea aristocrației engleze își găsisse o moarte glorioasă sub stâncile Dardanelelor, iar acum și bolile începeau să le decimeze trupele. La Londra, opinia publică murmură, Lord Kitchner era învinuit de felul cum organizase expediția, se zicea că planul de atac era stupid, că nu putea duce la nici un rezultat. În Camera Comunelor situația lui Winston Churchill, promotorul acțiunii de la Galipoli, era serios zdruncinată.

În Serbia, Austriecii nu mai înaintau, dar nici Serbii nu luau ofensiva și, ceea ce era mai grav, erau în imposibilitatea să treacă de la o eroică defensivă la o ofensivă, care totuși ar fi fost în acel moment atât de folositoare Aliaților.

Numai intrarea în acțiune a Italiei în primele zile ale lunii Mai reprezenta în acest tablou întunecos o rază de speranță. Dar repede s'a putut vedea că pe munții Tirolului și ai Trentinului le este lesne Austriecilor să oprească invazia țării lor. Era oare acesta momentul oportun ca să intrăm, ca să ne grăbim de a intra? Pentru oricine privea cu sânge rece desfășurarea evenimentelor, desigur că nu.

Brătianu insista deci asupra condițiilor sale, Aliații refuzau să i le încuviințeze, iar lucrurile stăteau în loc.

Numai opoziția nu dezarma. Cu mai multă nerăbdare decât oricând cerea să intrăm imediat în acțiune.

Balcic. Vedere spre grădina Palatului Regal

CAPITOLUL DOISPREZECE

ZVÂRCOLIRILE OPOZIȚIEI – VICTORIILE GERMANE

Într'adevăr, de îndată ce a început primăvara, înainte chiar de a se fi închis camerile, opoziția a reînceput a se agita. Scopul ei era să silească pe Brătianu să intre neapărat în acțiune în primăvară, mijloacele întrebuintate fiind aceleași ca în toamna și în iarna trecută. Întruniri, manifestații, intrigi de culise, violențe prin presă, presiuni prin Costinescu și prin legații. Organele de execuție n'au variat nici ele, toată „acțiunea națională”, toți sateliții ei, Universitatea și Liga Culturală. În Martie, Aprilie, Mai și Iunie a fost un lanț neîntrerupt de întruniri în țara întreagă.

Nici prin natura discursurilor, nici prin violența limbajului, nici prin calitatea elocvenței, aceste întruniri nu se deosebeau de cele prin care „acțiunea națională” și-a inaugurat existența în zilele neutralității române. Dar campania aceasta deși zgomotoasă, era anemică, părea urmărită de o fatalitate care o împiedica să ia proporțiile visate de inițiatorii ei. În primele săptămâni ale anului se resimțea în manifestările ei convingerea pe care șefii opoziției intervenționiste o aveau că Brătianu tratează cu Aliații și deci că vom intra în acțiune. Manifestațiunile „acțiunii naționale” nu puteau în asemenea condiții să aibe avântul pe care l-ar fi dat conștiința că guvernul a hotărât să urmeze o politică de neutralitate până la capăt, sau o politică de colaborare cu Germania.

Când tratativele lui Brătianu cu Entanta stăteau pe loc, când nu puteau cădea de acord asupra revendicărilor noastre, când prin urmare partizanii lui Filipescu și ai lui Take Ionescu ar fi putut fi îndreptățiți să dea campaniei lor un caracter energic, a început retragerea Rușilor, și s'a produs în public o reacțiune simțitoare. Poporul atras întâi de partea opoziției prin explicabilul entuziasm pe care îl stârnea în toate clasele sociale puțința înfăptuirii idealului național, se desmeticea acum încetul cu încetul. Vedeă că acest conflict care i se prezenta de conducătorii „acțiunii naționale” ca o victorie fulgerătoare a Entantei împotriva unor Puteri Centrale reduse la ultimile lor rezerve, lua tot mai mult înfățișarea unui conflict lung, greu pentru ambele tabere, că zeița Izbândeii trecea când de partea unora, când de partea celorlalți și că deocamdată Germania era învingătoare, iar Entanta era învinsă.

Opinia publică a mai constatat ceva: că proorociriile cu cari „acțiunea națională” electrizase mulțimea nu se îndeplineau. Unde era faimosul „rouleau compresseur” al Rușilor, goniți de armatele victorioase ale lui

Hindenburg și ale lui Mackensen? Unde era desființarea flotei germane, intrarea triumfală a Englezilor în Constantinople, unde erau mult trâmbițate înaintări ale Aliaților pe frontul occidental? În locul lor publicul nu auzea vorbindu-se decât de surprinzătoarele isprăvi ale submarinelor germane, nu vedea decât cimitirele de la Galipoli umplându-se cu zadarnicele jertfe ale unităților de sub comanda lui Hamilton și deșartele încercări de înaintare ale glorioșilor soldați ai lui Joffre. Cum se întâmplă adesea în asemenea împrejurări, din aceste deziluzii unii se și grăbeau să tragă concluzia că Germania e invincibilă, că soarta Entantei e definitiv compromisă, că dreptate au avut cei cari ne îndemnau să mergem cu Puterile Centrale. Se lăuda deci perspicacitatea lui Carp și se evoca cu evlavie memoria Regelui Carol.

Bunul simț al majorității nu sărea așa ușor de la o extremitate la cealaltă, se mulțumea însă să constate că întorsătura luată de evenimente ne impunea multă băgare de seamă în luarea unei hotărâri, liniște și răbdare. Și astfel se cam despopulau întrunirile „acțiunii naționale“, iar manifestațiile ei de stradă erau tot mai reduse. Trebuiau adunați toți refugiații din Ardeal, toată clientela electorală de prin mahalalele capitalei, toată studențimea lui Toma Ionescu, trebuia făcut apel până și la delegații din provincie pentru ca corifeii războiului să nu fie expuși a vorbi în fața unor săli goale. Departate erau vremurile de entuziasm sincer, de spontană pornire sufletească, de vremurile când Nicu Filipescu era purtat în triumf de mulțime de la gară la Mihai Viteazul și de la Mihai Viteazul la el acasă, departe erau vremurile când agenții opoziției știau cum să găsească în București localuri destul de spațioase în care să încapă toți cei ce cereau războiul.

Numai intrarea în război a Italiei a dat „acțiunii naționale“ posibilitatea să mai creeze un curent puternic în favoarea intervenției noastre cât mai neîntârziate. De aceea întrebarea „de ce nu am făcut ca Italia“, impresionă. „Astă toamnă am scăpat momentul de la Lemberg, acumă scăpăm momentul intervenției italiene. Compromitem toți sortii de izbândă ai unei intervenții române“. Argumentul acesta prindea și mărturisesc că am trecut noi înșine atunci prin clipe grele. Dar vâlva opoziției a dispărut repede, comunicatele germane au stins-o ca un foc de paie.

Dealtminteri erau și cauze mai adânci cari contribuiau la neizbânda mișcării „acțiunii naționale“. Criza din partidul conservator intrase într-o nouă fază, ne apropiam de deznodământul ei. După cum am văzut, toată iarna în comitetul executiv focul ardea sub cenușă. Se trăia pe baza unui compromis și a unei ficțiuni. Compromisul era că nici Marghiloman, nici Filipescu nu vor cere ca partidul să urmeze o altă politică decât aceea a unei neutralități prudente până când va fi cu putință ca țara să intre în acțiune alături de Tripla Înțelegere. Ficțiunea era că partidul este unit, realitatea era însă cu totul alta. Nici Marghiloman nu era dispus să sprijine o eventuală intrare în acțiune a României de partea Entantei, nici Filipescu nu se putea resemna la o neutralitate prudentă și răbdătoare, și numai unit nu era partidul pe care îl frământau asemenea deosebiri de vederi. Era evident că mult timp echivocul nu va putea fi menținut. Succesele germane trebuiau să-i pună capăt.

Iancu Lahovary și ceilalți fuseseră până atunci în stare să ție în frâu pe Nicu Filipescu, fiindcă la comitetul executiv de câte ori îi cereau lui Marghiloman socoteală de atitudinea lui și a intențiilor sale Marghiloman le dădea asigurări că nu e germanofil, că punctul lui de vedere este identic cu al lor, că ceea ce îl despărțea de Filipescu sunt numai mijloacele pe cari le întrebunțează, legăturile lui cu Take Ionescu, amestecul său în mișcările nesocotite ale „acțiunii naționale”. De îndată ce Mackensen a spart frontul rusesc și a început retragerea armatelor de sub comanda Marelui Duce Nicolae Necolaevici, Marghiloman ridică masca. El considera că evenimentele confirmau prevederile lui cu privire la o victorie germană și, fără a se mai ascunde, își afirma sentimentele germanofile. De-acuma încolo nu mai încăpea îndoială că Marghiloman era în contra Entantei. Partidul în mare parte se împotrivise violențelor lui Filipescu, dar nu era germanofil și nu concepea posibilă participarea noastră la războiul mondial decât alături de puterile întregii înțelegeri. În orice caz nici Iancu Lahovary, nici Olănescu, nici ceilalți nu înțeleseră să se facă chezași unității partidului, sacrificând pe altarul lui idealurile cele mai scumpe ale neamului. Spărtura era deci inevitabilă. Optimist cum era Marghiloman, se credea însă stăpânul situației și precipita lucrurile, sigur că astfel va câștiga mai ușor bătălia.

Pentru ziua de 19 Mai el convoacă comitetul executiv. După violente discuții, acesta se împarte în două. Neputându-se preciza de partea cui e izbânda, se convoacă partidul la 20 Mai într'un congres în sala Liedertafel. Vociferări, bătăi, un scandal nemaipomenit, un infern nu un congres. Era pe rând asediat când de bandele unora, când de bandele altora. Președenția trecea de la unii la alții, fără a fi recunoscută de vreuna din părți. Oameni bătrâni, frunțași de seamă, erau insultați și loviți, Maiorescu batjocorit a plecat scârbit, Teodor Rosetti fără milă pentru vârsta lui îmbrăncit, Filipescu în paroxismul turbării sărea pe scaune, pe mese, înțeșta pumnii, vroia cu orice preț să lovească pe antagoniștii săi; Iancu Lahovary luându-se cu mâinile de păr se adresa unui public care nu voia să-l asculte. Apeluri disperate la liniște și la concordie! Marghiloman, stăpân pe el, înfrunta furtuna cu un curaj admirabil și nu ceda un centimetru din terenul pe care prin luptă înverșunată și printr'o supraomenească îndărătnicie izbutea din când în când să-l câștige. Haosul a durat astfel ceasuri întregi.

În cele din urmă, profitând de un moment de relativă potolire a spiritelor, Marghiloman se repezi la tribună, proclamă că adunarea se rostise pentru el și, până ca cineva să mai spună un cuvânt, în calitatea sa de șef al partidului conservator, declară congresul închis. A fost o furtună, au ieșit care cum a putut, pe din dos, pe ferestre, bătaia a continuat în curte, pe stradă, acolo au trebuit să intervină forurile reprezentanților conservatismului român și, sub ochii oarecum ironici ai agenților poliției liberale, după o zi atât de înfierbântată conservatorii din ambele tabere s-au retras pe la casele lor, unii fără pălării, alții cu hainele rupte, alții cu capetele în-sângerate, sau cu ochii umflați. Așa s'au rezolvat în Mai 1915, în partidul conservator controversalele de idei, ce se iviseră între frunțașii săi cu prilejul atitudinii Regatului Român în marele conflict mondial.

Nu cred că există în analele vieții noastre publice o pagină mai penibilă, un spectacol mai trist. Ai fi zis într'adevăr că a căzut un blestem pe acest nenorocit partid. După ce 50 de ani a fost veșnic sfâșiat de rivalități personale, de lupte sterpe pentru șefie, după ce de 50 de ani nu a fost în stare să-și lege numele de nici unul din faptele însemnate ale istoriei noastre contemporane, trebuia ca și în clipa hotărâtoare a unității noastre naționale să se frângă în două, lipsind și într'un asemenea moment țara de binefacerea unui concurs folositor.

Din nenorocire ceea ce s'a petrecut la Liedertafel nu a fost decât o fațadă dureroasă, dar o fațadă. Ceea ce se ascundea sub ea, adevărul întreg, era și mai înfrântor, era pentru partidul conservator o osândă de veci.

Într'adevăr, noi ca și toată lumea am crezut la 1915 că scandalul de la Liedertafel era, cu violențe nepermise, o luptă pentru supremația dintre două fracțiuni conservatoare, convinse fiecare că de partea ei stă dreptatea în felul cum judeca interesele neamului față de războiul general. Și în această credință am trăit până după izbucnirea războiului. Atunci, cu prilejul perchezițiilor ce s'au făcut pe la diferiți spioni și agenți ai propagandei germane s'a dat, între alte lucruri compromițătoare, în lada de fier a unui anume Guenther, director al societății petrolifere „Steaua Română“ și peste un raport al acestui însemnat agent de propagandă germană către șeful său Dl. von dem Busche. În acest raport Guenther rezuma activitatea sa, enumera reprezentantului diplomatic al lui Wilhelm II rezultatele obținute și justifică întrebuințarea milioanelor ce fără precupețire i se puseseră la dispoziție. După ce arăta ce ziare subvenționează, cum a reușit să corupă elemente subalterne până în redacțiile „Epocei“ și ale „Viitorului“, după ce povestește cum căuta prin mitingurile socialiste, de el puse la cale și de el plătite, să provoace în țară curente pacifiste, ca încoronare a tuturor străduințelor sale, el expune lui von dem Busche munca pe care a desfășurat-o și banii pe care i-a cheltuit ca în congresul de la Liedertafel să asigure lui Marghiloman șefia partidului conservator.

Cu cinism spune că era de cea mai mare însemnătate pentru ei să împiedice ca partidul conservator să încapă pe mâinile amicilor Entantei și, deși eforturile sale au fost pe jumătate numai încoronate de succes, se declară destul de mulțumit de rezultatele dobândite într'o încercare plină de atâtea greutăți și mărturisește confidențial celui ce supraveghea activitatea lui că, dealtfel, Marghiloman care se arăta foarte prietenos față de el și, îl primea după propria sa expresie „in seinem politischen Négligé“, i-a mulțumit călduros pentru sprijinul pe care i l-a dat la Liedertafel. Cu alte cuvinte, în strigătele, amenințările, bățiile congresului conservator de la Liedertafel era altceva decât mari interese ale neamului cari frământau conștiințele românești, erau suflete care se vânduseră pentru mâine, pe care le spurcaseră arginții străinului și, mai presus de toate, era șefia unui partid de guvernământ din România asigurată prin uneltirile și corupția unei puteri străine cu care Regatul nostru putea fi în război.

Și azi roșesc când mă gândesc că a fost cu puțință ca în țara mea să se petreacă o asemenea rușine. Documentul l-am citit cu toții la Iași sub guvernul de colaborare, a fost fotografiat, depus la Curtea de Casație, unde

trebuie să fie consemnat și azi în arhiva Ministerului de Justiție. Nu știu dacă a fost un act de sănătoasă politică să nu aplicăm celor vinovați de aceste fapte cuvenitele sancțiuni legale. Se poate ca amnistia generală să arunce peste ele vălul ei de iertare și timpul vălul ei de uitare, nu este mai puțin adevărat însă că raportul lui Guenther va rămâne pururea în cariera politică a lui Alexandru Marghiloman o pată neștersă și, regret pentru viața politică a vechiului regat, un testament de veșnic oprobriu.

Oricum ar fi, după rezultatul congresului de la Liedertafel nu mai rămânea ambelor părți decât o singură soluție, să-și constituie fiecare organizarea ei, comitetul ei și să aștepte ca vremea să dea unora sau altora izbânda pe care n'o putuseră dobândi prin hotărârile normale ale acestei întruniri. Așa s-a și întâmplat. A doua zi Marghiloman și-a adunat credincioșii, ei l-au reconfirmat în șefia partidului conservator, tot astfel procedându-se și în județe. În jurul lui rămăseseră Maiorescu, Teodor Rosetti, C.C. Arion, M. Seulescu, Mehedinți, Gr. Cantacuzino, Ghika Comănești și G. Știrbey. Se intitula adevăratul partid conservator, de fapt era mai mult vechiul junimism, minus Carp, care izolat sta în afară de orice organizație de partid.

Filipescu, pe de altă parte, își convoca și el prietenii. Împrejurul lui avea pe Iancu Lahovary, pe C. Olănescu, pe Barbu Delavrancea, pe Argentoianu, pe D. Greceanu de la Iași, pe Mișu Cantacuzino, pe Ionaș Grădișteanu. Cu toții îi oferiră șefia, Filipescu a refuzat-o însă, propunând pe Iancu Lahovary. S'au luat imediat toate măsurile în provincie, spre a da puțința majorității partizanilor să se rostească pentru această fracțiune conservatoare și nu pentru Marghiloman. Firește se spunea că acesta este adevăratul partid conservator și că Marghiloman era un uzurpator. În realitate forțele erau cam egale, o ușoară tendință de superioritate fiind de partea filipescanilor. Dar batalioanele lui Marghiloman nu erau de disprețuit, ele se prezentau compacte și disciplinate.

Câteva zile după aceea, la 29 Mai, ambele grupări au avut prilejul să-și măsoare forțele. „Acțiunea națională” organizase de mult o întrunire la Iași, marghilomaniștii de asemenea: adevărul este că amândouă au fost deopotrivă nereușite. Publicul era obosit, dezgustat de certurile conservatoare, marile eforturi rusești, vestitul cvadrilater fortificat din Polonia, cădea în mâinile germanilor, și nici Stere nu rămăsese inactiv. Era pentru dânsul o chestie de amor propriu ca în orașul, în fieful lui electoral, să facă dovada neputinței mișcării intervenționiste.

În fine, în primele zile ale lui Iunie se urmăreau tratative între filipescani și tanchiști în vederea unei strânse colaborări. Întrucât nimic nu îi mai despărțea, ba dimpotrivă, reușita politică cerea mai mult o concentrare a forțelor, decât o frăcționare a diferitelor organizații provinciale, logic ar fi fost ca ei să fuzioneze într'un singur și puternic partid. Ambiția lui Take Ionescu și a lui Filipescu de a fi șefii unui atare organism politic împiedica însă ceeace bunul simț reclama. S'a recurs deci la o altă soluție: alianța în politica internă și externă, dar fiecare cu armata lui deosebită. La 12 Iunie acordul se încheie oficial între Take Ionescu, Filipescu și Ian-

cu Lahovary, era în sâmbure înjghebarea care mai în urmă trebuia să poarte numele de „Federația Unionistă”. Prezența în triumvirat a lui Iancu Lahovary era bine venită, căci era un om liniștit, un spirit împăciuitor, niciodată de prisos acolo unde se găsea Filipescu. Dealtfel, noua șefie a lui Iancu Lahovary ne convenea. Ne era mai plăcut să tratăm cu el decât cu un impulsiv ca Filipescu, cu care era greu să păstrezi chiar bune raporturi personale și nădăjduiam, deși știam că puterea reală în partid o deținea Filipescu, iar Lahovary numai aparențele și onorurile, că tot va izbuti un element ponderator ca Lahovary să tempereze neastâmpărul grupării filipescane.

Iluziile noastre au fost de scurtă durată. În dimineața de 14 Iunie Iancu Lahovary a încetat subit din viață. Atinsese vârsta de 70 de ani, arterele lui erau în proastă stare, iar emoțiunile ultimelor săptămâni l-au doborât. Era un om de treabă, fără strălucirea fraților săi, fără talent, fără inteligență, însă chibzuit, foarte muncitor, foarte cinstit, foarte învățat, foarte reacționar, în definitiv foarte mediocru. Păcat de vastele lui cunoștințe, era o adevărată enciclopedie. Așa cum era însă, în acel moment, moartea lui a fost o pierdere, niciodată poate în tot decursul lungii sale cariere, prezența sa n'a fost mai necesară pe scena politică.

Dispărând el, șefia lui Filipescu cu toate neajunsurile ei devenea inevitabilă, iar la 18 Iunie, îndată după înmormântarea săracului Iancu Lahovary, comitetul a și consacrat pe Nicu Filipescu șef al partidului conservator. De câte ori mă gândesc la proclamarea acelei șefii, nu mă pot împiedica să constat cât de curioasă e câteodată întorsătura evenimentelor și câtă crudă ironie este cuprinsă în ele. Acum vreo 30 de ani au apărut pe firmamentul politic al României Mici trei tineri, căteșitrei inteligenți, plini de talente, fermecători, ambițioși. Deși ieșiți din straturi sociale deosebite, unul dintr'o familie de negustori faliți, altul dintr'o familie de arendași hrăpăreți și al treilea dintr'o veche și ilustră familie boierească, erau de condițiuni materiale deosebite, deși unul fără nume și fără avere, celălalt fără nume dar cu milioane și cel de-al treilea și cu nume și cu avere, ambiția lor a fost șefia partidului conservator. Acești trei tineri se numeau Take Ionescu, Alexandru Marghiloman și Neculae Filipescu. Pentru această șefie ei s'au zbatut, au repudiat idealuri, au jertfit convingeri, au nesocotit prietenii, au răbdut umilinți, au consimțit la întovărășii nefirești, au făcut compromisuri cu demnitatea și tranzacții cu morală. Au născocit, într'un cuvânt, tot ceea ce un scop atât de stăpânitor poate îndemna un suflet omenesc să întreprindă întru atingerea lui. Treizeci de ani viața publică a Regatului Român a fost frământată de ciocnirea acestor trei ambiții, treizeci de ani au sfâșiat partidul conservator reducându-l la neputință, treizeci de ani a fost pentru publicul ce asista la acest neîmpăcat duel, o enigmă să știe cine va învinge, cine va avea șefia, mult disputata șefie.

Ei bine, soarta a adus conflictului cea mai neprevăzută din toate dezlegările, a dat șefia la căteșitrei, nu succesiv, ci concomitent, iar Alexandru Marghiloman, Nicu Filipescu și Take Ionescu au fost șefii partidului conservator în același timp. Dar ce ironie crudă a soartei, dacă toți au avut

șefia, nici unul nu a avut partidul, acesta s'a sfârșit în bucăți și fiecare a trebuit să se mulțumească cu câte un crâmpci. Șefia lor nu a fost decât o apelațiune verbală, o mângâiere de vanitate, o adevărată derâdere față de șefia pe care o visaseră în tinerețile lor și pe care o urmăriseră o viață întreagă. Ce diabolică lecție pentru cei de azi și de mâine care consacră munca lor treburilor publice. Oamenii au prea puțină fantezie pentru a putea inventa soluții totdată atât de ingenioase și atât de biciuitoare.

Nu știu dacă Filipescu, de altminteri o minte ce pricepea și prețuia ironia lucrurilor, a resimțit total melancolia celor trei concomitente șefii conservatoare. Aș fi dispus mai mult să cred că nu. L-am văzut într'adevăr de câteva ori în vremurile acelea, când ne-am dus împreună la Pașcani, la frumoșii Pașcani ai lui Alexandru Ghica Vodă, azi stricați de invazia germană. Părea încântat că este șeful partidului și ciudat, părea a crede serios că armata din jurul lui era întreg partidul conservator. Am înțeles ceeace am combătut de atâtea ori de atunci încolo, anume că ambițiile cele mai puternice sunt cele mai ascunse și am învățat să mă feresc de ele mai mult decât de cele ce au naivitatea să se dezvăluie, sau sunt atât de nedibaciu, încât să se afirme zgomotos. Filipescu avea atunci starea sufletească a unui om care își atinsese scopul. Ca fericirea lui să fi fost însă deplină, ar fi vrut să găsească mijlocul de a împăca inevitabila solemnitate a unei șefii cu dreptul de a continua, a face năzbâtiile fatale incorigibilului său temperament. Era sincer când zicea: „Toate bune, dar când mă gândesc că de acum înainte trebuie să bag de seamă la tot ce fac și la tot ce spun, căci prostia omenească va face întregul meu partid răspunzător de faptele și de vorbele mele, îmi vine să las totul în plata Domnului și să-mi reiau viața de factor răspunzător pe care am trăit-o până acum“.

Toate fericirile au tristețile lor și a lui Filipescu nu putea în strălucire să fie lipsită și de umbrele ei.

Cu înaintarea Germanilor, și Germanii înaintau mereu pe frontul rusesc, mișcarea germanofilă era fatal să prindă rădăcini. Ruptura din sânul partidului conservator fusese o primă manifestare a ei, dar trebuiau să se observe și alte simptome. Luni de zile propaganda legațiunii germane nu-și dezvăluise roadele, dar acum ele începeau să devie vizibile. Disprețuisem ziarele lor, proza nefericitului Slavici, broșurile fabricate la agenția Iversen și răspândite din belșug în toate părțile, suspectele uneltiri ale și mai suspectului Bogdan Pitești, droaia de spioni, de cumpărați și de vânduți ce furnica prin București.

Aveam și n'aveam dreptate. Aveam, fiindcă atâta timp cât situația pe front era favorabilă armatelor Entantei, această propagandă nu reușise să contamineze întru nimic opinia noastră publică. Lumea su-râdea, cel mult plângea pe Germani că cheltuiesc atâția bani în zadar. N'aveam dreptate, fiindcă de îndată ce soarta armelor a devenit mai favorabilă Triplei Înțelegeri, propaganda aceasta metodică, stăruitoare, insinuantă, a început să prindă și pe nesimțite să se infiltreze picătură cu picătură. Germanofilii mărturisii și nemărturisii, oportuniștii de tot felul, clientela obișnuită a soarelui ce răsare, toți aceștia au ieșit unul câte unul la iveală. În primăvara 1915 erau însă sfioși, dar își pă-

răsiseră văgăunele. Circulau la lumina zilei, ridicau capetele și își descleștau gurile, iar opinia publică era vădit impresionată. Entuziasmul pentru război scăzuse, Brătianu era blagoslovit pentru politica lui de prudentă expectativă.

S'a zis adesea că spectacolul pe care l-a oferit atunci poporul român nu îi face cinste. Ca însăși în fața unei probleme ca idealul național n'a fost în stare să se arate unit, dovedind câte certuri și câte dezbinări! Invinuirea este nedreaptă. Criminalii erau aceia ale căror atitudini erau dictate de banii pe care îi primiseră dintr'o parte sau dintr'alta, dar ca mulțimea cea mare, cea de bună credință să fi fost împărțită, nimic nu era mai explicabil, mai logic. Problemele pe care poporul românesc era chemat să le dezlege nu erau simple. Noi n'aveam revendicări naționale de formulat numai împotriva unora, fatalitatea istorică voia ca neamul nostru să fie sfâșiat în mai multe bucăți ca să zacă și sub dominațiunea austro-ungară și sub dominațiunea rusească. Aveam idealuri naționale și la dreapta și la stânga, așa fiind ce era mai firesc ca în mijlocul unui război al cărui sfârșit nelămurit, în care victoria putea fi de partea unora sau de partea altora, poporul românesc în chip cinstit, cu grija numai a binelui obștesc, din cea mai curată dragoste de neam, să se fi împărțit în două tabere, în cei ce crezând în izbânda aliaților spuneau că trebuie să contribuim și noi la dezmembrarea Austriei, spre a ne asigura unirea cu frații din Transilvania, și în cei ce crezând că în izbândă nu poți fi decât de partea Puterilor Centrale, spuneau că sună ceasul dezmembrării rusești și că trebuie să ne pregătim a redobândi prin arme drepturile noastre asupra scumpei Basarabii. Așa chinuitoare dileme nu pot asigura unanimități de conștiință.

Să nu ne mire, deci, dacă față de războiul mondial poporul românesc a fost despărțit în păreri. Nefiresc ar fi fost să nu fie. Comparația cu Serbia sau cu Franța este cu desăvârșire nepotrivită. Cea dintâi nu avea de revendicat decât ținuturi stăpânite de monarhia Habsburgilor. Cu cine era deci să meargă dacă nu cu Rusia? Franța aspira numai la recucerirea Alsaciei și Lorenei, cum era prin urmare să fie împărțite spiritele pe această chestiune? Cu totul altfel stăteau lucrurile pentru noi și fără îndoială că în multe suflete era mare zbucium. Cu cât vremea trecea, cu atât situația țării în conflictul mondial părea mării mulțimi mai greu de stabilit. Frământările sufletești prin care publicul trecea abia acuma, noi le biruiserăm de mult. Drumul nostru, din fericire, era croit, îl urmam fără a ne impresiona de tot ce auzeam în jurul nostru, și Doamne, câte auzeam! Îmi aduc aminte în zilele acelea de două conversații pe care nu le pot uita.

Una cu Stere, cealaltă cu Iorga.

Pe Stere nu-l mai văzusem de luni de zile. Dacă nu erai de aceeași părere cu el, îți întorcea spatele, sau îți spunea obrăznicii, o concepție nu tocmai civilizată a rapoartelor între oameni, dar în sfârșit, era concepția lui. Prietenia noastră se răcise deci, de câte ori mă întâlnea Iancu Botez mă tot întreba „ai văzut pe Stere, de ce nu îl vezi, ai fost așa prieteni“. Îi răspundeam neconținut „de ce vrei să-l văd, avem pă-

rieri deosebite în ce privește politica externă. Aceasta îndrituiește pe Stere să-mi spuie mie, ca și altora din prietenii lui de odinioară, lucruri neplăcute. Mi-e frică că nu mă pot stăpâni nici eu și că ajungem astfel să rupem și ultimile legături ale unei prietenii ce mi-a fost scumpă". Fiindcă insista însă și avea aerul să fie îndemnat de însuși Stere în a provoca o întâlnire, m'am hotărât să mă duc să-l văd. Am profitat de Sfântul Constantin, ziua lui, și m'am înfățișat la dânsul. Parcă retrăiesc scena: Stere cu șapca lui de călătorie pe cap, pe jumătate dezbrăcat, ședea trântit pe pat ca Turcii pe divan, cu o havană în gură și cu numeroase ziare germane și rusești împrăstiate în jurul lui.

Cum am intrat în mica odăiță a apartamentului Drei Scriban din Strada Luterană, m'a apostrofat încruntat: „Ce vrei de la mine?" „Absolut nimic, să te felicit de ziua Dumitale". „Nu țin la asemenea manifestări externe!" „Atunci la revedere, mă voi întoarce când vei fi mai bine dispus". „Nu", strigă el, „fiindcă ai venit, să stai, trebuie să-ți desert tot ceea ce am pe suflet..." Și aproape două ceasuri a vorbit fără încetare, a vorbit cu foc, cu patimă, a căutat să fie rând pe rând amenințător și captivant, prietenos și dușmănos. Nu am înțeles bine dacă era numai o profesiune de credință, sau și o tentativă de convertire. Fapt e că mi-a spus tot gândul lui. Suntem toți niște proști și niște criminali, Rusia nu poate fi decât bătută, armatele Țarului, care acum se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze. Noi nu cunoaștem acea lume ce se numește Rusia. De ce nu-l ascultăm pe el care ne spune să nu ne legăm soarta de ea. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea stămtorile, va trece peste trupul nostru ca să le obțină. Alianța cu dânsii nu ne va duce decât la sclavie. Trebuie cineva să fie orb, incapabil, nu om politic, ca să nu înțeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de limpede. Din fericire pentru nenorocita noastră țară, ceea ce nu a fost în stare să facă pentru ea conducătorii ei, au făcut-o soldații lui Mackensen, când au spart frontul la Dunavetz. Ne-au scăpat ei de pericolul rusesc, în brațele căruia noi eram gata să ne aruncăm cu o sublimă inconștiență. „Gândește-te", a exclamat el, „la răspunderea ce o luați în fața istoriei, distrugeți opera tuturor generațiilor de la 1848 încoace! Ele v'au lăsat un stat neatârnat având puțința de-a juca un rol aci în Orientul Europei, voi îl transformați într'o gubernie rusească. N'au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiți azi împotriva românismului".

Mi-a descris în urmă toate foloasele de viitor ale unei politici alături de Germania învingătoare, stăpână pe continent, și de o Austro-Ungarie sfâșiată de rivalități naționale, anemică și neputincioasă. Mi-a vorbit lung de Basarabia, de caracterul curat românesc al țărănimii de acolo, de primejdia unei violente deznaționalizări în viitor, dacă scăpăm acum ocazia unică ce ni se oferă de a o salva din ghiarele autocrației moscovite. Mi-a vorbit de datoria de conștiință pentru orice bun român de-a nu da uitării 300.000 de suflete românești ce așteaptă de la noi mântuirea lor. În definitiv erau argumentele pe care le cunoșteam, argumentele care în esență mi le expusese deja la Sinaia după

consiliul de coroană, argumentele pe care țara întreagă le-a putut ceti în articolele lui din *Viața Românească*. Nimic nou decât proorocirea că Rusia va fi dezmembrată prin incapacitate militară, nu prin revoluția dinlăuntru și siguranța lui că el, numai el, vede clar ca un adevărat om de stat, el și Carp. Încolo nulițăți, incapabili, buni de spânzurat pentru cataclismul în care azvârleau biata Românie.

Sărmanul, numai o latură a chestiunii, cea rusească, a întrezărit-o pe jumătate, dar s-a înșelat asupra problemei privită în totalitatea ei și groaznic s'au mai întors împotriva lui toate epitetele cu care ne gratificase atunci. Unde e Germania lui dictând în Europa, unde e Austria lui anemică dar încingătoare și contraponderă a slavismului de la Nord? Unde sunt Mittel Europa, Franța nimicită, Anglia redusă toate afirmările transcendente pe care se rezema judecata lui atât de sigură de infailibilitatea ei, atât de disprețuitoare și de insultătoare pentru toți — unde? Eu care știu cât este Stere de prezumțios, îmi pot închipui cum a trebuit să sufere în ambiția, în vanitatea lui, când evenimentele l-au încredințat că n'a înțeles cea mai însemnată din toate problemele ce s'au pus în zilele lui, să vadă că el s'a înșelat ca cea din urmă mediocritate și că limpede au văzut toți acei pe care îi taxa de orbi, de imbecili, de criminali, ce groaznic chin pentru o ființă ce se credea superioară! De aceea nu m'am putut împăca niciodată cu acei cari în urmă cereau ca Stere să fie pedepsit pentru faptele pe care le-a săvârșit sub ocupația inamică. La ce folos sancțiunile legale, ce ar fi putut cântări ele pe lângă pedeapsa unei vanități zdrobite și remușcarea unei conștiinți turburate?

Cât a vorbit, am tăcut, l-am ascultat cu răbdare. M'am mărginit numai să-i afirm, fără altă demonstrare, că nu sunt de părerea lui și i-am atras atenția asupra contradicțiunii fundamentale a raționamentului său. Într'adevăr, din două lucruri una: sau Rusia era putredă, prin urmare descompunerea ei inevitabilă și atunci ea nu constituia un pericol pentru existența noastră ca stat și ca neam; sau Rusia era capabilă să facă o politică imperialistă, să treacă peste trupul unei Români înlănțuite, să se așeze la porțile strămtorilor, și nu putea să fie nici putredă, nici osândită la o grabnică descompunere. Dar ca Rusia să fie și putredă și amenințătoare și să se descompună și să ajungă la Constantinopole, aceasta nu putea, era un adevărat non sens.

Invectivele i le-am suportat fără supărare pentru două motive care dominau atunci raporturile mele cu Stere. Ținusem la prietenia lui și mă durea să o pierd. Făceam ultimile eforturi ca să mai salvez ceea ce se mai putea salva și nu mă opream deci la cuvintele unui om violent agitat și pe care îl știam fără educație. În fine, mă simțeam dator să fiu indulgent față de dânsul, căci era în joc colțul de pământ în care văzuse lumina zilei, pământul părinților și străbunilor lui, adevărata sa patrie. Basarabia și situația ei reprezenta atunci o dramă îngrozitoare. România nevăzând încă putința ca din războiul mondial să iasă dezmembrarea ambelor împărății ce țineau pe frații ei subjugăți, era silită să aleagă între dânșii și, alegând, sacrifică deocamdată Basarabia ca să

poată salva și întări restul. Se putea tragedie mai dureroasă? Dacă pe noi toți ne zguduia până în fundul inimii, ce trebuia să se petreacă în sufletul lui Stere, care era Basarabean? Chiar dacă judecata lui era întu-necată, nu era îndreptățită să fie? Chiar dacă cuvintele lui erau aspre și calificativele lui jignitoare, nu necesitau ele să fie scuzate? În locul lui am gândi poate ca dânsul, am vorbi poate ca el. Cu oamenii cari suferă — și hotărît Stere suferea — ești dator să fi iertător. Și astfel nu numai timpul neutralității față de Stere mai mult simțămintele de respect ce le impunea o durere, decât simțămintele de vrășmășie, pe care le provocau marile divergențe politice.

Cu Iorga conversația a fost și mai interesantă. Pe vremea aceea îl vedeam mereu, eram în termenii cei mai amicali. Venea pe la mine, îl căutam pe la Academie, mereu avea câte ceva de cerut și veșnic mă grăbeam să îi satisfac toate cererile, pot zice deci că, i-am împlinit toate fanteziile. S'a certat într'o zi la facultatea de litere cu colegii lui cu o nervozitate de bolnav, și a venit să-mi ceară să fac decanatului o adresă în sensul părerilor lui, altminteri „va tuna și va fulgera“. L-am rugat să-mi dicteze fraza care îl interesa și am intercalat-o tale—quale în răspunsul meu către decan.

Înființase un Institut Sud—European, pe care îl socotea drept a fi o mare operă a lui — de fapt ideea nu era rea — și îi venise în minte să-i asigure un local și o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Calea Moșilor, o clădire care îi convenea. Să i-o dau neapărat și imediat! Și i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră, ba am asistat și la inaugurare, seara pe la 9, nemâncat și plictisit.

La Casa Școalelor erau cărți și fonduri, dânsul avea nevoie când de unele, când de altele. Imediat ordine ca să se îndeplinească voințele Dlui. Iorga. Nu mai vorbesc de lucrurile mici. Dacă aș avea obiceiul să păstrez toate scrisorile, aș putea exhiba o colecție întreagă de cartonașe acoperite cu scrisul mic cam întortochiat al lui Iorga, conținând rugăciuni, pentru câte un fiu de preot, pentru vreun fost student, pentru ruda cutărui prieten, sau prietenul cutărei rude. În scurt, cred că o bună parte din membrii partidului naționalist democrat au beneficiat pe această cale de dărnicia și de favorurile mele ministeriale. Sunt convins că am contribuit astfel mult la redeșteptarea entuziasmului cam evaporat al acestui partid. Din acest punct de privire merit, fără înconjur, aspra cenzură a propriului meu partid.

Iorga însă era încântat. Eram după părerea lui un excelent ministru —căci acestea sunt criteriile lui de judecare a oamenilor — și desigur un tânăr de mare viitor. Cum cerințele lui erau însă infinite, veneau momente în care începeau să cam slăbească puterile mele de seducție. Alergam atunci după ajutoare, rugam pe Brătianu să-l mai cheme, să pară că-i destăinuiește marile secrete ale Statului, sau că-l consultă asupra unor chestiuni în care bine înțeles aveam precauțiunea să mă asigur dinainte de tăcerea lui, ca nu cumva să ajungă la vreun conflict. Sau mă înțelegeam cu Barbu Știrbey și combinam vreo audiență la Rege, vreo

vizită cu Regina pe la monumente, vreo excursie la Snagov, sau vreun dejun la Scroviștea. I se dădea atenție, era măgulit, atât îi trebuia acestui mare copil.

Odată pe la sfârșitul lui Iunie, începutul lui Iulie 1915, m'am dus așadar să văd pe Iorga la Vălenii de Munte. Cu automobilul am plecat amândoi într'o comună din apropiere, să vizităm o biserică veche, în podul căreia Iorga credea că va găsi icoane sau cărți interesante. La întoarcere vorbeam de situația generală, căci Aliații exercitau mari presiuni asupra noastră ca să intrăm în acțiune. Le mergea rău pe frontul rusesc și ar fi avut nevoie de concursul diviziilor noastre, prin urmare momentul era greu de trecut și eram îngrijorați. Când deodată Iorga mă oprește și-mi spune: „Crezi Dta. serios că noi vom cuceri Transilvania, că vom realiza idealul nostru național?“ Uluit de această nedreaptă întrebare, zic: „Iartă, dar nu înțeleg bine ce vrei să spui? Crezi mai probabilă posibilitatea de a ieși din acest război cu alipirea Basarabiei, decât cu aceea a Transilvaniei?“ „Nu,“ continuă Iorga, „de Basarabia nu poate fi vorba. Știi punctul meu de vedere, orice s'ar întâmpla este o imposibilitate morală ca România să meargă alături de Austro-Ungaria. Îți vorbesc de Ardeal, crezi Dta. serios că îl putem cuceri, că vom avea o Românie Mare?“ Din ce în ce mai surprins, îi răspund: „Dar bineînțeles că o cred, dar sunt convins, altminteri n'aș urma pe Brătianu și n'aș sta în guvern“. „Ei vezi, eu aceasta nu o cred, sunt convins că din toate nu va ieși nimic“. „Cum se poate Dle. Iorga ca tocmai Dumneata să vorbești astfel?“ „Uite, eu îți vorbesc așa fiindcă asta este convingerea mea adâncă“. „Dar pe ce te bizui ca să ai o asemenea convingere?“ „Pe ce, e foarte simplu: țara asta e așa nenorocită, așa plină de păcate, de ticăloșii, de putreziciune, încât să fie mulțumită dacă își poate târî zilele, dar să mai cucerească ea pe alții!“ Și în timp de mai multe minute mi-a dezvoltat acest argument.

Mă uitam la el și mă întrebam: acesta este marele apostol al naționalismului român, aceasta este încrederea lui în puterea de viață a neamului românesc? Dar dacă e așa, ce înseamnă naționalismul său, pe ce se înalță pedestalul pe care sta? Pe ipocrizie, pe minciună, eram indignat. Aș mai fi înțeles să-mi spună că nu crede în îndeplinirea idealului național, fiindcă împrejurările ne vor fi potrivnice, dar să nu vadă înfăptuirea lui posibilă fiindcă suntem un neam netrebnic, aceasta mi se părea, mai ales din gura unui istoric, o dezmințire a întregului nostru trecut, o acuzație pe care poporul acesta nu o merita.

În sfârșit, dacă Iorga nu era nici pentru politica germanofilă, nici nu credea în posibilitatea unirii noastre cu Românii de peste munți, atunci care-i era punctul de vedere în războiul mondial, neutralitatea definitivă? Ce voia, ce urmărea omul acesta? „Foarte bine, dar lămurește-mi atunci“, spun eu, „un lucru: dacă acestea îți sunt credințele, de ce îl susții pe Brătianu care știi că luptă ca să luăm Ardealul?“ „Să-ți spun“, îmi răspunde el senin, „de ce sprijin pe Brătianu: sunt convins că oricine ar conduce politica României, tot cu nimic nu ne vom alege. Dacă ar veni unii, alții la guvern, nu ne vom alege cu nimic

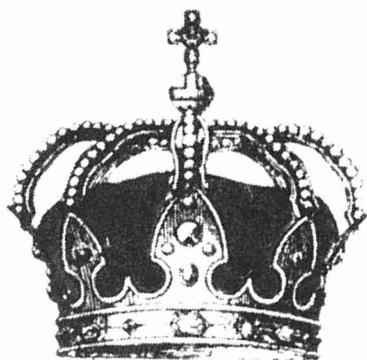
și ne vor băga și într'un bucluc din care nimeni nu ne va mai putea scoate, pe când, cu Brătianu tot nu ne vom alege cu nimic, dar cel puțin nu ne face și de rușine". Am găsit inutil să mai prelungesc această stranie discuție.

Când l-am văzut pe Brătianu, i-am povestit-o. „Nu mă miră“, mi-a zis el, „întotdeauna am considerat pe Iorga nu ca un om de convingeri, ci ca un om de impresii și de susceptibilități. Cred că te-ai convins acum și Dta. de natura considerațiilor care determină atitudinile lui politice“. Câtva timp mi-a plăcut totuși să mai cred că vorbele lui au fost spuse în treacăt, sub cine știe ce supărare trecătoare, că erau izvorâte dintr'o criză de pesimism cum se întâmplă să aibă chiar sufletele cele mai tari. Mă refuzam încă să cred că ele puteau oglindi adevărata, adâncă, statornică cugetare a lui Nicolae Iorga în cele mai hotărâtoare clipe ale dezvoltării neamului nostru. Viitorul a spulberat însă ultimile mele iluzii.

Până la declararea războiului Iorga a mai repetat de câteva ori convingerea sa, dacă nu mă înșel mi-a repetat-o și la Iași. În orice caz a spus-o și altora, deși afară de Brătianu nimeni nu a știut vreodată despre conversația noastră. La Iași am avut surprinderea să aud pe Take Ionescu afirmând o dată în plin consiliu de miniștri că în tot timpul neutralității Iorga n'a avut nici o clipă credința că putem realiza idealul nostru național. La lumina acestei convingeri, dacă urmărim toată atitudinea sa în timpul neutralității, vom vedea ce firească, ce consecventă se înfățișează rezerva sa, abținerea lui sistematică de la orice manifestații mai categorice în favoarea izbândeii politicii de intervențiune, sprijinul continuu dat lui Brătianu, lipsa lui de entuziasm pentru chestia care atât de mult pasiona pe contemporanii lui, toate acestea își găsesc tălmăcirea în cele două postulate ale crezului său de atunci. „Suntem prea păcătoși ca să înfăptuim idealurile naționale și Brătianu este prea dibaci ca să ne facă de rușine.“

De bună seamă aceasta nu va împiedica pe marele istoric să scrie cândva că el a fost centrul de gravitate al întregirii neamului și mulți Ardeleni și Basarabeni, Bucovineni și Sași din Regat, continuă să-l considere ca un fel de simbol al unității noastre naționale.

Pentru respectul istoriei și pentru triumful dreptății, bine este ca generațiunile viitoare să cunoască însă tot adevărul.

Coroana de oțel

CAPITOLUL TREISPREZECE

INCIDENTUL POCKLEWSKY

La finele lui Iunie, începutul lui Iulie 1915, am trecut prin cel mai greu moment al neutralității noastre. După cum am văzut de la începutul primăverii, tratativele cu Entanta stagnaseră. Nici Rușii, nici Brătianu nu cedau. Când Rușii s'au retras din Galiția au recurs la presiuni, vădit ar fi avut nevoie să-i ajutăm. Brătianu răspundea mereu: până nu îmi trimiți condițiunile, nu intru. Se vede că într'una din aceste discuții ca să vadă dacă Brătianu e într'adevăr de bună credință — căci opoziția nu înceta să-i spună contrariul — Pocklewsky i-ar fi spus: „Dacă îți primim condițiunile, intri?” și Brătianu, care era de bună credință i-ar fi răspuns: „Da, intru imediat. A doua zi nu, dar în cursul termenului ce-mi va fi necesar ca să desăvârșesc ultimele mele pregătiri de intrare.” „Și la cât evaluezi acest termen — la luni, la săptămâni, la cât?” Brătianu stabili patru săptămâni. „Serios?” „Da, serios.” „Ei bine,” adăugă Pocklewsky, „mă autorizezi s'o comunic oficial la Petersburg?” „Da,” răspunse Brătianu. Și Pocklewsky a dobândit o declarație scrisă.

În Mai și Iunie lucrurile mergând tot mai rău pentru Ruși, Pocklewsky — căci el conducea tratativele din partea Entantei — a primit instrucții să fie cât mai conciliant. Cu o siguranță matematică fiecare înfrângere rusească de pe frontul polonez era urmată de câte o concesie făcută lui Brătianu, iar când a căzut Varșovia, reprezentanții Entantei anunțau pe Brătianu că guvernele lor, în marea lor sollicitudine pentru România, încuviințaseră toate cererile noastre. Totodată Pocklewsky a scos din buzunar hârtia în virtutea căreia urma să intrăm peste patru săptămâni, ceea ce era o imposibilitate atât morală cât și materială. Morală, pentru că țara nu ar fi înțeles niciodată cum un guvern român o putea prinde în horă tocmai atunci și, de aceea, ar fi fost greu să avem asentimentul opiniei publice. Materială, fiindcă legasem întotdeauna posibilitățile noastre militare de frontul rusesc, prin urmare cum ne puteam rezema oare pe acest front, când, înfrânate și dezorganizate, armatele rusești fugeau către centrul Rusiei și când la Petersburg cercurile oficiale discutau eventualitatea unei evacuări a capitalei? Dar ce era de făcut, ne angajasem, Pocklewsky avea declarația lui Brătianu scrisă negru pe alb.

Prin urmare, Brătianu ne convoacă la el într'o dimineață, ne arată documentul și ne întreabă ce este de făcut. În unanimitate — chiar Cos-

tinescu — am declarat că în orice caz nu poate fi vorba de intrare în război acuma. Am examinat textul să vedem dacă nu ne dă puțința să-l interpretăm în așa fel încât, pe baza lui, să ne putem sustrage de la somațiunea Rușilor. Brătianu se agăța de toate vorbele și de toate virgulele cu o adevărată disperare, și cu o subtilitate de glosator, cu o putere de sofisticare pe care nu i-o bănuiam — ce avocat ar fi fost! — se trudi să-și tălmăcească și răstălmăcească propriile lui cuvinte în sensul scopului pe care îl urmărea. Îi admiram spiritul inventator, fără îndoială că în toată viața lui nu făcuse o mai fantastică sforțare intelectuală. Storsese tot ceea ce omeneste se putea din creierul lui, dar degeaba, textul era clar, era imposibil de-a nega evidența. Urmăream din ochi pe Brătianu, pe fața lui se citea că singur pricepea lipsa de temeinicie a savantelor sale construcții, de arguțiile lui avocățești. Sunt convins că voia mai mult să ne ascundă nouă greșeala pe care o făcuse, decât să găsească o interpretare cu care să se poată prezenta înaintea lui Pocklewsky. După aproape un ceas de zvârcoliri, convingându-se că textul nu avea decât un singur înțeles, anume obligația pentru noi de a intra în război peste patru săptămâni, Brătianu se declară învins și hotărăște prin urmare să tragă consecințele greșelii sale și să demisioneze. La drept vorbind nici nu putea face altfel, își dăduse cuvântul, nu era în măsură să-l ție, ce autoritate ar mai fi avut să rămâie la putere, sau să mai fie crezut în viitor de Aliați?

Singura chestiune era dacă aceștia aveau interes ca Brătianu să demisioneze acuma. Dacă ar fi putut veni Take Ionescu și Filipescu, desigur că această demisie le-ar fi convenit chiar de minune, pentru că, îndeosebi marilor puteri le place să trateze cu oameni docili. Dar puteau oare veni la putere Take Ionescu și Filipescu? Cu starea de spirit ce domnea atunci în țară și cu înfrângerile Rușilor, putea Regele să facă apel la ei? Nici dâșii nu și-o închipuiau. Atunci care era soluția? Vreun fruntaș liberal, un Ferekide de pildă, guvernând cu majoritățile lui Brătianu sau Maiorescu și Marghiloman cu o dizolvare a Camerelor? Le surâdea Aliaților vreuna din aceste soluții? Incontestabil tot Brătianu era preferabil, Costinescu a propus deci să ridicăm ședința și să ne întrunim din nou a doua zi. În răstimp a alergat la Pocklewsky, la Take Ionescu, la Barclay, la Blondel, le-a arătat că Brătianu este demisionat și că singura scăpare este ca însăși Aliații să-l dezlege de angajamentul pe care îl luase altminteri intrăm în necunoscut, mai ales cu un Rege slab și german. Miniștrii aliați s'au sfătuit, Take Ionescu și cu Filipescu de asemenea, și concluzia lor unanimă a fost că, cu orice chip, Brătianu trebuie să rămână. Costinescu a fost deci autorizat să-i comunice că față de împrejurările actuale Aliații nu mai au nici o pretenție cu privire la termenii în virtutea cărora urma să intrăm în acțiune, că se mulțumesc acuma, când revendicările noastre teritoriale ne-au fost recunoscute în întregime, numai cu declarația lui Brătianu că vom intra atunci când împrejurările ne vor îngădui-o. Și Brătianu și-a retras demisia. A fost singura oară când pactul lui Costinescu scăpase guvernul.

Până azi a rămas pentru mine o enigmă faptul că Brătianu atât de

dibace, atât de circumspect, a putut cădea în cursa lui Pocklewsky. Găsesc o explicație și găsesc și o scuză. Sub impresia intrării în acțiune a Italiei își va fi închipuit poate Brătianu că devine iminentă și obligația noastră de a intra în război. Pe de altă parte, când a dat lui Pocklewsky declarația sa, situația frontului rusesc autoriza multe speranțe, dezastrul Rușilor a avut loc însă în răstimpul dintre declarație și primirea de către Aliați a condițiunilor noastre. Dar nici explicația, nici scuza nu pot acoperi greșeala lui Brătianu, căci greșeala a fost o netăgăduită greșeală serioasă. În tot timpul neutralității și războiului a fost singurul său moment de rătăcire, încolo de la un capăt la altul a condus acțiunea diplomatică a României cu o limpeziciune de vederi, cu o stăpânire de sine, cu o siguranță și cu o măiestrie pe care nici un om însuflețit de spiritul dreptății nu i le poate tăgădui.

Din incidentul acesta ne-am ales în definitiv cu un mare folos, clarificarea situațiunii noastre pentru multă vreme. Într'adevăr, dacă Aliații ne recunoscuseră revendicările și consimțeau ca intervenția noastră militară să se exercite când noi vom judeca prielnic momentul, dacă, pe de altă parte, cât timp frontul rusesc nu se putea restabili, nu putea fi vorba de nici o intervenție a noastră și, dacă înșiși Rușii mărturiseau că anul acesta nu mai au vreme să-și restabilească frontul, o singură concluzie reieșea din incidentul Pocklewsky și anume că prin aceasta amânaseră cu consimțământul însuși al Aliaților intrarea noastră în acțiune până la 1916. În 1915 eram așadar — afară de împrejurări neprevăzute — asigurați de liniște. Se deschidea înaintea noastră o perioadă de aproape un an în care puteam să ne desăvârșim pregătirea și în care, în orice caz, eram scutiți de veșnicele somațiuni ale Entantei. Pentru vremurile de atunci aceasta însemna un adevărat paradis.

Am răsuflat cu toții. Îmi aduc aminte că Regina Maria era la mine la Măldărești și că de la consiliul de miniștri am plecat direct în Vâlcea; când i-am comunicat cum se sfârșiseră lucrările a fost cuprinsă de o adevărată bucurie. În fine veneau câteva luni de liniște după atâta vreme de nesiguranță, de griji, de chinuitoare așteptări. Am hotărât deci să ne mai odihnim. Nu am luat concedii formale, dar am plecat unii la țară, alții la băi, veneam la București sau la Sinaia numai din timp în timp ca să mai ținem un consiliu de miniștri, sau ca Brătianu să ne mai comunice câte ceva.

Fiindcă a venit vorba de ceea ce Brătianu ne comunica — este inexact că nu și-a ținut colegii la curent cu intențiile sale, sau cu diferitele faze ale politicii noastre externe din timpul neutralității și a războiului, cum deseori s'a spus. Afară de tratatul secret de neutralitate cu Rusia, Brătianu nu a făcut nimic fără știrea noastră, întotdeauna ne-a împărtășit gândurile sale și, înainte de a întreprinde orice pas mai însemnat, s'a asigurat de aprobarea colaboratorilor săi. De îndată ce avea încuviințarea noastră să meargă într'o anumită direcție, nu ne mai comunica toate incidentele drumului, nu ne supunea toate telegramele, nu ne povestea toate întrevederile și, la drept vorbind, nici nu era cu puțință să o facă. După cum avea mai multă sau mai puțină încredere în discreția

noastră, ne vorbea mai deschis, sau ne ținea mai la o parte de acțiunea sa diplomatică, dar toți — absolut toți — am știut întotdeauna ce face și ce urmărește. Dealtminteri metoda lui de lucru era astfel stabilită, încât să prezinte maximum de discrețiune posibilă. Pusese Ministerul de Externe cu totul la o parte, nu mai făcea decât birocrație curentă, corespondență de serviciu și ordonanțare de lefuri. Adevăratul Departament al Afacerilor Străine era în biroul său, la el acasă, strada Lascăr Catargiu, sau mai bine zis în sala lui de așteptare. Cel mai restrâns minister de externe ce a existat vreodată — 4 persoane, Brătianu și cei trei secretari intimi, Constantin Brătianu vărul său, Pleșea și mai a „latere“ Vasiliu. Atâta tot.

Brătianu personal primea pe toți miniștrii străini și comunica cu toate legațiile noastre, telegramele le redacta numai el, rareori le scria, aproape întotdeauna le dicta lui Constantin Brătianu. Tot acestuia obișnuia să-i dicteze și cele mai însemnate din conversațiile pe care le avea cu miniștrii străini. În sfârșit Constantin Brătianu mai era însărcinat cu clasificarea hârtiilor și cu păstrarea lor, dânsul achitându-se minunat de această misiune. Avea o ordine admirabilă, în arhivele lui găseai imediat tot ce-ți trebuia, iar lada de fier din locuința sa în Str. Scaune a fost ani de zile depozitara tuturor secretelor statului român. Pleșa și Vasiliu numai cifrau și descifrau. Pe lângă cifrul oficial, cu principalele legații, Brătianu mai avea cifruri personale, la Externe nu treceau și nu se comunicau în copie decât telegramele care puteau fi transmise fără acest cifru strict confidențial. Porumbaru primea rapoartele miniștrilor și, potrivit unui vechi obicei, se trimiteau de asemenea Regelui — dar lucrurile importante nu se comunicau pe această cale lungă și nesigură, ci direct prin telegrame cifrate după cum am arătat mai sus.

Nu știu dacă acest sistem de a lucra centralizat la exces era ideal. Desigur că lui i se datorește mai întâi atrofierea și pe urmă dezorganizarea ministerului nostru de externe, dar rezultatul pozitiv a fost că într'o țară de indiscreți și într'o vreme în care interesele superioare ale statului cereau foarte multă discrețiune, Brătianu a reușit să-și atingă scopurile.

În același timp bineînțeles Germanii făceau toate sfoțările ca să ne atragă de partea lor. Cu cât situația lor militară era mai bună, cu atât exercitau asupra noastră presiuni mai puternice. Czernin, a venit la Brătianu spre a-i oferi Bucovina imediat și Basarabia după pace, dacă România va lua numaidecât armele alături de Puterile Centrale. Brătianu, a refuzat însă fără o clipă de șovăire. Când s-a spus că dânsul făcea o politică de hienă, că stătea la pândă să vază de partea cui va fi izbândă, i s-a făcut o nedreptate, căci el nu a făcut o asemenea politică în înțelesul că n'a așteptat desfășurarea evenimentelor ca să știe cu cine să meargă. Brătianu de la început a avut convingerea că victoria va fi de partea Entantei și de la început, deci, el n'a considerat posibilă intervenția României decât alături de Entanta.

În consecință, toate propunerile pe care în decursul războiului i

le-au adresat Puterile Centrale nu numai că le-a respins pe toate, dar a refuzat chiar să le ia în discuție. Desigur însă că Brătianu nu a înțeles nici o clipă să facă o politică de sentiment. El n'a împărtășit niciodată felul de a vedea al acelora care spuneau — ca Dr. Cantacuzino de pildă — că datoria României este să ajute Franța oricare ar fi urmările, sau al acelora care considerau că România ar trebui să lupte cu Entanta, chiar dacă victoria ei nu apare probabilă, fiindcă astfel o reclamau marile principii de dreptate, de umanitate și de civilizațiune. Dacă Brătianu ar fi avut convingerea că războiul mondial se va sfârși cu victoria germană, ar fi legat soarta noastră de a Puterilor Centrale. El nu concepea să sacrifice România pe altarul nimănui, nici să-și distrugă neamul de dragul unor formule frumoase. Din acest punct de vedere politica lui nu era identică cu a lui Take Ionescu, pentru acesta Aliații veneau întâi, România pe urmă, pentru Brătianu România trecea întâi, Aliații veneau abia pe urmă.

Dealtfel Brătianu considera o adevărată datorie să facă o politică de utilitarism și nu de sterp sentimentalism, fiindcă de-a rândul istoriei noastre aceasta fusese întotdeauna politica noastră, ei i se datora la urma urmelor existența neamului nostru la această răspântie a tuturor invaziunilor. Când Ștefan cel Mare a închinat Moldova Turcilor nu a făcut-o fiindcă îl atrăgea dominațiunea păgână mai mult decât vreo altă dominațiune creștină, dar fiindcă în condițiunile acestei închinări vedea el — și cu drept cuvânt — singura posibilitate de a salva ființa neamului. Ion Brătianu la 1877 nu se unise cu Rusia fiindcă iubea slavismul, dimpotrivă, era perfect conștient de pericolul pe care Slavii îl reprezentau pentru viitorul românismului. Dar s-a unit cu Rușii fiindcă era convins că este singura soluție pentru a asigura independența țării sub garanția Europei întregi, singurul mijloc de a împiedica printr'o vremelnică alianță veleitățile cuceritoare ale Rusiei, împotriva căreia ar fi comis imprudența să se împotrivească cu violență. De la această tradițională politică realistă i se părea lui Brătianu cu neputință ca țara să se abată, și împrejurările i-au dat dreptate.

Afară de Czernin s-au mai exercitat și presiuni puternice din Germania. Împăratul Wilhelm a trimis Regelui pe la începutul lui Septembrie pe Ducele Johan—Albrecht de Mecklemburg—Schwerin. Acesta era cumnat cu Regele Ferdinand al Bulgariei și ca atare, fusese însărcinat să determine întâi intrarea în acțiune a Bulgarilor alături de Puterile Centrale. După o ședere mai prelungită la Sofia izbutise să convingă pe cumnatul lui, dar presupun că lucrul nu a trebuit să fie tocmai greu, căci Ferdinand al Bulgariei nu se îndruma după raționamente, ci după patimi. Cu ura sa neîmpăcată împotriva Aliaților și a României, era de mult vădit că nu va merge decât cu Puterile Centrale, ultimile victorii germane împotriva Rușilor risipeau ultimile lui ezitări. Se vede că după succesul obținut la Sofia s-a crezut la Berlin că se va putea obține un succes și la București.

Johan—Albrecht și-a anunțat deci vizita. Regele l-a primit la Măcin pe yachtul Ștefan cel Mare, pe care de vreo câteva zile făcea o excursie

pe Dunăre. Deoarece am întovărășit familia regală, mi-a fost dat să fiu martor la această întrevedere și trebuie să spun că atât Regele cât și Regina erau foarte plictisiți, căci nu știau cum să scape mai curând de stăruințele lui. Chiar în seara sosirii, a avut loc pe coverta vaporului o lungă convorbire cu Regele și Ducele i-a dat drept pildă pe Regele Bulgariei, care știa să-și impună voința sfetnicilor. Așa am aflat că Bulgaria se hotărâse să intre în acțiune. Regele i-a răspuns că este un Suveran constituțional, că nu poate guverna fără să ție seama de țară și că este contra intrării în război. Johan-Albrecht i-a răspuns că după informațiunile lui, România nu este o țară de opinii publice bine definite, că totul atârna de guvern, că vina lui e deci că menține la putere pe Brătianu, dacă ar chema pe Carp totul s'ar aranja. Regele i-a spus că pe Carp nu îl poate chema fiindcă cel puțin în probleme ca cea a războiului există în țară o puternică opinie publică și că P. Carp nu ar avea putința, fiind la cârmă, să impună țării o politică care este hotărât potrivnică simțământului public.

Timp de aproape două ore bietul Duce de Mecklemburg a continuat să insiste fără a putea obține de la Rege nimic mai mult decât că el e Rege constituțional și că țara vrea să rămână în neutralitate. În cele din urmă văzând că toate eforturile lui sunt deșarte, s'a mulțumit să atragă atenția Regelui asupra pericolelor la care se expune prin atitudinea lui, deoarece cu siguranță Puterile Centrale vor învinge și ele vor avea mâine hegemonia în Europa. Pe când această discuție avea loc, noi ne plimbam cu Regina în lung și în lat pe puntea yachtului, cam enervată de lungimea întrevederii al cărei înțeles îl ghiceam după gesticulația celor doi vorbitori. Când s'a sfârșit, Johan-Albrecht a venit spre noi și până târziu ne-a vorbit laudând Bulgaria și pe Regele ei. Nicăieri nu se mănâncă mai bine ca la curtea lui Ferdinand de Coburg, grădina botanică pe care a făcut-o lângă Sofia la Vinița e o minune și întreținută cum pare-se nu se mai găsește vreo altă grădină în Europa, variațiile de plante sunt infinite. În genere Sofia este o localitate delicioasă, Bulgarii au cutare calități și cutare calități și încă cutare calități. Într'un cuvânt Bulgaria i se părea un rai după care parcă voia să îndemne România să ia pildă.

Această întreagă apologie bulgară nu era nici prea dibace, nici nu dovedea din partea emisarului german mult tact, a fost deci o bucurie generală când a doua zi de dimineață a plecat la Berlin să raporteze Împăratului rezultatele demersurilor sale în România. Îmi închipuiesc că Ducele de Mecklemburg, când își reamintește de vizita de la Măcin, trebuie să-și zică acuma cât de cuminte a fost România și cât de lipsit de simț politic s'a arătat în acele împrejurări poporul bulgăresc pentru care avea o atât de vie admirațiune.

Opoziția văzând că întorsătura evenimentelor nu era favorabilă unei intervenții imediate își suspendase și ea ostilitățile. Frunțașii ei profitând de vacanțe se împrăștiaseră pe la băi și pe la țară, Filipescu își îngrijea sănătatea din ce în ce mai zdruncinată. Așa încât vara anului 1915 s'a scurs într'o liniște absolută, a fost cea mai pașnică perioadă a

întregii noastre neutralități. Doar ziarele din București prin obișnuitele polemici și prin câte un articol mai violent împiedicau din când în când să se stingă cu desăvârșire marea controversă ce de un an înfrigura toată țara.

Tot atunci Brătianu simți nevoia să mai dea Aliatilor o nouă asigurare a simțămintelor sale față de Entanta și a trimis la Paris pe Victor Antonescu. Acest demers nu era inutil, căci opoziția deși recunoscuse cu prilejul incidentului Pocklewsky că era imposibil să luăm atunci armele, se folosise totuși de el ca să ponegrească din nou pe Brătianu față de Aliați. „Nu vedeți că Brătianu e de rea credință, și-a călcat cuvântul, tot așa va face și de acuma încolo, de câte ori i se va ivi prilejul!“ Aceasta era formula pe care emisarii opoziției o răspândeau prin Paris și, ca toate calomniile, ea prindea. Brătianu căuta deci să risipească această atmosferă.

Fiindcă Victor Antonescu avea de ani de zile legături intime cu unele personalități din lumea financiară franceză și cu unii din vechii lui profesori de la facultate și de la școala de științe politice, ca Raphael Georges Levy, spre pildă, Brătianu i-a încredințat această misiune. Victor Antonescu a plecat oarecum pe ascuns, ajuns la Paris, s'a pus în raport cu diferiți fruntași membri ai guvernului și fruntași ai opoziției, cărora le-a explicat punctul de vedere al guvernului nostru, asigurându-i în numele lui Brătianu că România de îndată ce va găsi un moment prielnic va intra în acțiune alături de Entanta. Bineînțeles că Antonescu care era întotdeauna încântat de sine însuși, s'a întors de la Paris convins că făcuse mari isprăvi. Adevărul este însă că vizita lui a mai contribuit la restabilirea echilibrului la Paris, fiindcă opoziția lucra acolo de un an în chip intens, pe când noi nu desfășuram nici un fel de acțiune. Rezultatul a fost că toate nedreptățile împotriva noastră erau crezute și că se formau astfel legende în dauna întregii Români, din care unele au supraviețuit chiar războiului. Vizita lui Victor Antonescu a fost primul pas spre luminarea lumii oficiale franceze, păcat numai că acțiunea de propagandă astfel începută n'a fost de atunci sistematic organizată, ne-ar fi scutit pe toți — și pe Brătianu îndeosebi — de multe amărăciuni ulterioare, de multe greutăți evitabile.

Disprețul propagandei și nesocotirea presei au fost dealtminteri întotdeauna defectele de competență ale lui Brătianu. El învățase de la tatăl său că nu e bine să acorde interviuri și crescut în atmosfera politică a regimului oligarhic din România Mică, în care într'adevăr presa nu avea nici o înrăurire serioasă, se obișnuise să negligeze cu totul în manifestările lui politice rolul ei. A fost veșnic o ceartă între noi în această privință, de câte ori nu l-am rugat să primească un gazetar străin, să fie amabil cu ziariștii noștri, să întrebuințeze față de ei mijloace pe care le întrebuințează ceilalți oameni politici la noi, ca și în străinătate. Imposibil totuși să-l convingem, parcă cu cât stăruiam mai mult, cu atât se încăpățâna mai tare. Când îl încolțeam din toate părțile ne spunea: „Primiți-i voi, vorbiți-le voi...“ Degeaba îi arătam că reprezentanții marilor ziare europene voiau să-l vadă și să vorbească cu el, nu cu noi, că altă însemnătate are pentru ei cuvântul lui Brătianu, decât cuvântul

vreunui coleg de al lui mai mult sau mai puțin obscur; era inflexibil și cât rău nu și-a făcut prin această atitudine.

Marile democrații moderne nu se pot conduce fără concursul opiniei publice, ea singură consfințește o politică, ea singură îi dă autoritate și îi asigură reușită. Măsurile luate în singurătatea cancelariilor fără știința și fără consemnul maselor pot cel mult să fie impuse cu forța, ele nu au însă niciodată puterea, eficacitatea și aprobarea măsurilor dezbătute în mod public și hotărâte în unire cu simțământul public. Adesea lumea s'a întrebat cum era cu puțință ca un om care a adus țării sale atât de mari și de incomparabile servicii, un om care a dat României unitatea națională, votul obștesc, exproprierea, să fi fost totuși atât de impopular. Tot secretul acestri aparente enigme stă numai în completa nesocotire a presei. Brătianu își închipuia că fiindcă el știe ceva și fiindcă o știu câțiva din jurul său trebuie s'o știe și țara, dar de fapt țara nu știa niciodată nimic despre intențiile sale. Vrășmașii lui profitaу de această tăcere ca să-i atribuie cele mai stranii și cele mai nedrepte intenții. Fiindcă opinia publică nu auzea nici o dezmințire, se obișnuia încetul cu încetul cu aceste afirmări tendențioase și când în urmă Brătianu executa planurile sale de mult concepute, care dezmințeau toate calomniile dușmanilor săi, el le executa într-o atmosferă atât de profund pervertită și dezorientată, încât pierdea o bună parte din beneficiile acțiunii sale.

Cel puțin dacă prin concepțiile lui, Brătianu ar fi fost, asemenea lui Carp, un om care să disprețuiască opinia publică, dar dimpotrivă, Brătianu era adânc convins că adevăratul om de stat trebuie să se inspire numai de la sentimentul public, că a guverna în afară de conștiința națională este a face operă stearpă și vremelnică. În toată cariera sa politică el s'a inspirat neîncetat de voința populară, astfel din primul moment a fost împotriva unui război cu Puterile Centrale fiindcă a refuzat să facă un război împotriva sentimentului intim al țării și, după cum am văzut, pe chestia aceasta s'a războit mai tare cu Carp în consiliul de coroană de la Sinaia.

Când a propus exproprierea — și să notăm că a fost primul guvern nerevoluționar care înaintea războiului mondial să fi propus într'un stat organizat exproprierea proprietății mari — a făcut-o fiindcă îi apărea ca o cerință imperioasă a mării mase a țărănimii noastre. Când a înscris în constituție votul obștesc, a făcut-o fiindcă i se părea că e imposibil în vremurile noastre să refuzi poporului întreg dreptul de-a participa la conducerea treburilor publice. A fost însă printr'o inexplicabilă orbire incapabil să întrebuințeze metoda democratică a guvernământului cu masele, făcând deci cu metode nedemocratice cea mai democratică politică. Dar ce folos. Masele, care au instinctul realităților, au simțit că între ele și acest om nu există contact sufletesc și s-au îndepărtat de el.

Cât va trăi deci, nu se va face cuvenita dreptate operei sale, abia istoria, care judecă fără emotivitatea prezentului, va pune în adevărata lumină serviciile lui și va aduce toată recunoștința sa acestui mare om de stat. Adesea m'a revoltat nedreptatea Românilor față de Brătianu,

cum e cu puțință ca un popor să se arate atât de ingrat față de un om căruia îi datorește așa mult? Totuși parcă este logic să fie astfel, căci rolul lui Brătianu rămâne atât de mare și de luminos în istoria dezvoltării românismului, încât parcă ar fi fost prea mult ca el să cunoască și gloria de azi și cea de mâine. Ingratitudinea de azi este prețul nemuririi de mâine și când ne gândim bine, este un preț mic.

Dealtfel trebuie să mărturisesc că în această privință Brătianu s-a arătat întotdeauna de-o neîntrecută seninătate, nu l-au tulburat nici atacurile, precum nu l-au indignat niciodată cele mai revoltătoare manifestațiuni de ingratitudine. Întotdeauna a avut convingerea că vremea îl va răzbuna de calomnii și de nedreptăți și că istoria îi va reda cu prisos ceea ce prezentul îi refuza pe nedrept temei. Pentru Brătianu ingratitudinea contemporanilor i se părea inevitabilă și aceasta explica dealtfel filozofica nepăsare cu care o întâmpina. Nu trebuie în adevăr să uităm că el a fost martor în tinerețea lui la groaznica dezlănțuire de patimi ce a amărât ultimii ani ai lui Ion Brătianu, a văzut acolo ura, invidia, nedreptatea, calomnia sub toate formele ei. A cunoscut cea mai înspăimântătoare dintre toate luptele, lupta între frați, Dumitru Brătianu urmărind pe fratele său cu o dușmănie sălbatică. Și câțiva ani în urmă a văzut toate aceste patimi potolindu-se, remușcarea cuprinzând sufletele celor mai aprigi dușmani, țara întreagă recunoscând meritele tatălui său, adversarii pomenindu-i cu evlavie numele în parlament, România veche acoperindu-se cu statuile și cu busturile hulitului de ieri. De ce să-i fie dat lui să nu îndure ceea ce a îndurat și părintele său? Nu numai că nu i se părea posibil, dar având în vedere venerațiunea ce o avea pentru tatăl lui, parcă i se părea o nedreptate. De aceea, dacă toți acei cari ani de-a rândul au atacat cu atâta înverșunare pe Brătianu au avut drept scop să-i tulbure liniștea sufletească, ei nu și-au atins ținta. Nu numai că de cele mai multe ori dânsul nici nu avea cunoștințe de aceste atacuri, fiindcă niciodată nu citea vreun ziar, dar când din întâmplare îi ajungea la cunoștință, nici o clipă nu-l mișca sau nu-l mâhnea.

Nu e vorba, în cele din urmă și-a dat și dânsul seama de puterea presei și de foloasele propagandei, de aceea când a fost la conferința păcii, a dat publicității, sub toate formele, însemnătatea ce i se cuvenea. Din nefericire era prea târziu. Atunci nici frumoasele sale interviuri, nici măcar tonul presei apusene, în general simpatice cauzei noastre, nu au putut să schimbe opera nefastă a cinci ani de tăcere încăpățânată și disprețuitoare.

Este cu atât mai inexplicabilă tendința lui Brătianu de-a se rezema numai pe acțiunea agenților oficiali, cât și indiferența lui cronică față de tot ce e presă și opinie publică, cu cât cunoștea perfect valoarea acestor agenți și nu-și făcea asupra lor nici un fel de iluzii. Ce e drept, corpul diplomatic al României în timpul neutralității și a războiului era un corp diplomatic slab, nu la înălțimea chemării sale. În primul rând deosebiții noștri miniștri în străinătate — afară de rare excepții — erau atât de influențați de mediul în care trăiau, încât ajunseseră să se identifice în așa măsură cu politica țărilor pe lângă cari fuseseră acredi-

tați, încât erau mai mult reprezentanții acelor guverne pe lângă guvernul român, decât reprezentanții guvernului român pe lângă acele guverne străine.

Astfel de pildă, Beldiman era mai german decât Germanii, atitudinea lui ulterioară a dovedit-o dealtminteri cu prisosință. A fost un paragraf rușinos din istoria unității noastre naționale. Alexandru Emil Lahovary, la Paris, era mai francofil decât Francezii, le dădea el argumente că România trebuie să intervină, în loc să le explice de ce România nu poate interveni cât timp Entanta nu-i asigura posibilitățile unei intervenții folositoare pentru toți. Nu o dată a trebuit ca Brătianu să-i reamintească lui Lahovary că este la Paris ca să execute instrucțiunile ce i se dau din București, iar nicidecum ca să facă acolo o politică în contradicție cu intențiunile guvernului său. Pe lângă aceasta Lahovary era sub influența soției sale, o femeie bolnavă de nervi; consilierii lui, unul Jeannot Lahovary, fiul lui Alex. Lahovary, complet incapabil, nu era preocupat decât să scrie literatură proastă; celălalt Charles—Adolphe Cantacuzino, lăsase deocamdată literatura decadentă care-i asigurase oarecare renume, ca să-și facă printr'un scandalos germanofilism o tristă reputațiune. La legăție era deci un haos indescriptibil ce se răsfrângea asupra prestigiului României.

La Petersburg Diamandy, incontestabil inteligent, se bucura de încrederea nețărmită a lui Brătianu și lucra direct cu el, dar nu e mai puțin adevărat că își restrânsese și dânsul până într'atâta orizontul sub influența cercurilor în care trăia în capitala Țarilor, încât nu și-a dat seama de vulcanul ce clocotea sub picioarele sale, nici de opera de destrămare, ce sub auspiciile lui Rasputin, se săvârșea în acele zile. Dacă în unele privințe Diamandy ne-a adus servicii netăgăduite, în alte privințe el a fost pentru Brătianu un rău sfetnic. Mavrocordat la Viena nu exista, era un figurant fără nici o convingere, fără nici o idee clară în capul lui; nevasta lui inteligentă, sau mai exact spirituală, îi redacta rapoartele, secretarii făceau lucrarea birocratică a legăției, iar puțina acțiune diplomatică ce se mai putea desfășura în aceste condițiuni și cu Czernin la București, o conducea Colonelul Stârcea, atașatul nostru ambițios, insinuant și nelipsit de oarecare dibăcie; era însă mai mult spionaj politic militar, decât diplomatie propriu—zisă.

La Roma Démètre Ghica ar fi putut fi întrebuințat mai bine; deși snob și cam de școală veche, crezând că diplomația se poate face cu societatea care primește și petrece, în loc să se facă cu lumea parlamentară, gazetărească și financiară, adesea comună, antipatică, necioplită, dar care deține puterea efectivă, nepotul lui Grigore Ghika Vodă al Moldovei, îndrumat, ar fi putut fi de folos. Brătianu însă avea pentru el o veche antipatie, pretindea că pe vremuri îl protejese și că obsevase că de câte ori a făcut apel la el pentru a face vreo lucrare scrisă, întotdeauna s'a dat în lături arătându-se preocupat numai de interesele lui personale, precum și de chestiuni meschine de vanitate. În consecință l-a lăsat în voia lui și drept rezultat, Ghika nu a dat mult. Înclin să cred și azi că, deși în parte judecata lui Brătianu era îndreptățită, era totuși

cam exagerată, căci din Ghika se putea croi ceva și, prin urmare, dacă la Roma nu am fost bine reprezentați în timpul neutralității și a războiului, vina în ultimă analiză era mai mult a lui Brătianu, decât a lui Ghika. Costică Manu la Constantinopole, Filodor la Atena, Filality la Belgrad și Derusi la Sofia, erau toți mai mult sau mai puțin mediocri, chiar de nu prea aveau un rol mare de îndeplinit. Singur Mișu la Londra avea o situație bună de tot și se arăta, prin tactul, judecata sa limpede și liniștită, la înălțimea misiunii sale. În urmă s'a adus și lui Mișu învinuirea că n'a știut să creeze o atmosferă mai favorabilă cauzei românești, că numai în sferele oficiale România și politica ei era cunoscută, că în cercurile mai largi ale opiniei publice nu se știa nimic despre țară, că circulau libere toate infamiile ticluite de răzbunarea evreiască. Învinuirea era nedreaptă, fiindcă nu cred că Mișu ar fi putut îndeplini mai mult decât a făcut, de altfel nu știu și prin urmare nu vreau să afirm cu hotărâre nimic, dar că Mișu ar fi putut face cu mijloacele ce le avea la îndemână o operă de propagandă puternică care să pătrundă cu adevărat în toate straturile sociale, aceasta era o imposibilitate. O asemenea propagandă nu se poate organiza și întreține numai cu vorba și cu prietenii personale, o asemenea propagandă cere oameni, bani, material, directive. I-am dat noi ceva din toate acestea lui Mișu în timpul războiului, sau în timpul neutralității? Atunci, cu ce era să facă bietul om ceea ce unii cu atâta ușurință îi impută azi că nu a făcut?

Ca să fim drepti, trebuie să recunoaștem că dacă corpul diplomatic se prezenta atât de slab, în mare parte vina era tot a lui Brătianu, nu avea decât să înlocuiască elementele incapabile. În personalul politic din țară, dacă nu în cadrele carierei, ar fi găsit destule elemente care să reprezinte în afară țara cu competență și cu demnitate. Cine e vinovat dacă Beldiman era mai germanofil decât Germanii, și Lahovary mai francofil decât Francezii, șeful lor erarhic nu avea decât să nu tolereze asemenea atitudini. Nu am fi avut toate neplăcerile cu Beldiman, dacă Brătianu din prima zi l-ar fi pus la locul lui, iar legația de la Paris nu s'ar fi dat în spectacol, dacă din vreme Brătianu ar fi pus acolo cuvenita orânduială.

De când a izbucnit războiul general dânsul a plecat însă de la principiul — greșit după mine — de-a nu se atinge de reprezentanța noastră diplomatică în străinătate. Îi convenea să aibe la Berlin un Beldiman, fiindcă i se părea că prin germanofilia lui exagerată va lăsa la Wilhelmstrasse mai multe iluzii în privința neutralității definitive a României, decât le-ar putea da Germanilor orice alt plenipotențiar român. Prefera să aibă un Lahovary la Paris, unde nu credea că ar fi putut face mari greșeli, decât să se lipsească deocamdată la București de serviciile celor ce singuri, după părerea lui, ar fi putut să-l înlocuiască cu folos pe lângă guvernul Republicii Franceze.

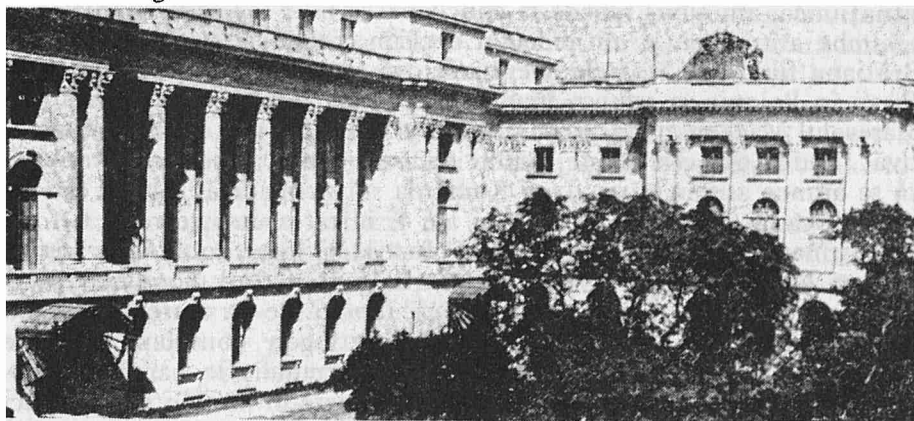
Cât despre ceilalți, cu cât erau mai șterși, cu atât i se părea că prezintă mai bine o Românie osândită deocamdată la neutralitate. De ce să tulbure deci o întreagă așezare? Dacă se ivește un fapt mai însemnat, nu e mai ușor să trateze el direct cu guvernele străine prin interme-

diul reprezentanților la București? Sistemul poate fără îndoială avea oarecare foloase, dar îți distruge organizația diplomatică. Și de fapt când Brătianu a plecat de la guvern, corpul nostru diplomatic era desființat și ministerul nostru de externe o adevărată ruină.

Pe de altă parte, Brătianu mai avea un cusur în felul cum conducea ministerul de externe, care numai de natură să întărească corpul nostru diplomatic nu era. El nu îi ținea la curent cu nimic, nu spunea mai niciodată planurile sale, miniștrii noștri în străinătate trebuiau să le ghicească. Și dacă nu le ghiceau, ceea ce era foarte firesc, se supăra. Așa fiind, ei se mulțumeau să rămână într'o completă inacțiune, era pentru dânsii singurul mijloc de a nu se expune, de a fi în contradicție cu ministrul lor.

Când la Iași pe la sfârșitul războiului Brătianu a făcut apel la mine ca să preiau legațiunea de la Washington, pe lângă alte motive care nu m'ar fi îndemnat să primesc acest post diplomatic, a fost și acesta căci, cunoșteam prea bine nenorocitul obicei al lui Brătianu de a nu comunica nimic miniștrilor săi din străinătate și nu îmi convenea de loc ca, la câteva mii de kilometri de țară și cu greutățile de atunci de a obține știri, să-mi încerc facultățile de proorocire. Fără îndoială că, cu directive lămurite, cu o îndrumare de fiecare clipă, acest corp diplomatic slab, insuficient cum era, ar fi putut totuși aduce mai bune servicii țării decât a adus, Brătianu însă era hipnotizat de teama indiscrețiunilor. Știa că la fiecare din acele trei țări străine mai erau și neutrii, dacă nu chiar reprezentanți ai Puterilor Centrale, că orice cuvânt imprudent, deci orice mărturisire scăpată unuia din reprezentanții noștri putea distruge într'o clipă tot ceea ce el cu atâta trudă — și să o mărturisim — cu atâta măiestrie, chibzuise la București. Pericolul unor atari perspective nu putea în mintea lui să fie compensat prin nici un fel de folos care să-l determine de a se abate de la această linie de purtare.

Iată de ce din vina lui și din vina lui Brătianu corpul nostru diplomatic a fost osândit să fie în timpul crizei pentru unitatea noastră națională un organ atrofiat.

București. Palatul Regal

CAPITOLUL PAISPREZECE

TOAMNA 1915

Cu începerea toamnei și reîntoarcerea în capitală a corifeilor opoziției, lucrurile s'au schimbat însă cu desăvârșire. Lupta a început, ba mai mult, am intrat poate în faza cea mai violentă a neutralității. La 8 Septembrie Bulgaria și Grecia au mobilizat, aceasta a părut opoziției cel mai bun pretext de a reîncepe o agitațiune puternică. Să fim drești, în această hotărâre era și ceva mai mult decât o platformă de lupte, era o bună parte de convingere sinceră. După ce scăpasem momentul de la Lemberg, momentul intervențiunii italiene, era să lăsăm acum ca și Bulgaria să intre netulburată în acțiune? Se putea să rămânem nepăsători când se pregătea încercuirea noastră completă? Pe de altă parte, nu aveam datoria morală să împiedicăm zdrobirea Serbilor? Se putea oare să asistăm nemișcați la gâtuirea lor? Și într'adevăr, tot avântul războinic care după ocuparea Varșoviei de către Germani se stinsese cu desăvârșire, la vestea mobilizării bulgare s'a reaprins cu aceeași putere cu care el se manifestase anul trecut în momentul marilor înfrângeri austriece din Galiția. Trebuia să ținem piept unui nou asalt al forțelor intervenționiste, situațiunea era grea, presa avea un ton atât de vehement, agitația spiritelor era atât de serioasă, încât spre deosebire de ceea ce făceam de obicei, am simțit nevoia de a da un comunicat oficial. La 11 Septembrie ne-am întrunit în consiliu, am examinat cu de-amănuntul situațiunea, am ajuns repede la concluzia că nu e loc ca România să-și schimbe atitudinea și am redactat deci un comunicat, argumentele lui Brătianu fiind următoarele: Germania care deocamdată a terminat-o cu Rușii în Polonia, a adunat în Sudul Ungariei o puternică armată sub Mareșalul Mackensen. Această armată stă deocamdată încă în expectativă, fiindcă obiectivul este îndoit: dacă România mișcă, rolul ei va fi să se arunce asupra țării, dacă România stă nemișcată, rolul ei este să o isprăvească cu Serbii. Dacă noi am fi intrat atunci, care ar fi fost, prin urmare, situația noastră? Am fi fost luați între două focuri, între armata lui Mackensen la Nord și cea bulgară la Sud, condamnați să susținem această luptă absolut singuri, fiindcă de un ajutor rusesc nu putea fi vorba. Rușii erau atunci în plină retragere, contau pe lunile de iarnă și pe sprijinul Aliaților ca să-și refacă armatele deocamdată zdrobite. De la Serbi de asemenea nu puteam spera în nici un sprijin, căci armata sârbească era în așa situație, încât abia dacă se putea menține

în defensivă și apăra hotarele ei. În fine la Salonic nu era încă un adevărat front al Aliaților, căci atunci abia se discuta în Apus oportunitatea unui asemenea front. Briand îndeosebi îl cerea cu stăruință, Clemenceau însă în „L'Homme Enchaîné“ îl combătea cu violență. În Anglia, unde întotdeauna ideile noi își croiesc drumul încet, proiectul întâmpina numeroase rezistențe. Lordul Kitchner îi era ostil, de altminteri trupele engleze luptau încă pe acele vremuri și la Galipoli fără nici un succes, dar cu o îndârjire și cu o încăpățănare britanică. În asemenea condiții a ieși din neutralitate ni se părea la toți o adevărată nebunie.

Comunicatul nostru izbuti să mai liniștească puțin opinia publică, care pe atunci se învățase să creadă că dacă Brătianu nu se mișcă este fiindcă trebuie să știe „ceva“, dar fără îndoială că el nu a avut darul să domolească pe Nicu Filipescu și pe amicii săi. De altfel Filipescu, la care fazele de liniște alternau mereu cu fazele de mare clocotire, intrase acum din nou, după armistițiul vacanțelor de vară, într-o perioadă de agitație și de turbare. Voia să răstoarne pe Brătianu înainte de redeschiderea camerei, voia să determine cu orice preț intrarea imediată în acțiune a României și începu deci cu obișnuita-i febrilitate o campanie de răsturnare.

El convoacă în primul rând la 13 Septembrie pe toți parlamentarii opoziției inspirate de dânsul la Hotel Boulevard. Scopul întrunirii era să protesteze contra corupției tolerate de guvern, toate acuzațiunile cu privire la permisele de vagoane au fost reeditate cu patimă — pe drept sau pe nedrept — în această adunare, care după multe calomnii și mult zgomot s'a terminat cu o moțiune în care se cerea guvernului să mobilizeze și să stârpească corupția.

A doua zi la 14 Septembrie 1915 o delegație a acestei întruniri de la Hotel Boulevard s'a prezentat lui Brătianu, care o primi cu oarecare enervare, amestecul mobilizării cu corupția învederând pe deplin că opoziția se preocupa mai mult de răsturnarea guvernului, decât de situația externă în sine. El răspunse deci categoric delegaților opoziției că nu poate decreta mobilizarea și le ceru din nou liniște și unire în grelele împrejurări prin care trece țara. Zadarnic apel, numai la unire și la liniște nu se gândea Nicu Filipescu atunci. Într'adevăr, două zile în urmă, la 16 Septembrie, a constituit „Federația Unionistă“, adică toate grupările care sub denumiri deosebite luptau de peste un an pentru intrarea în acțiune, legând astfel acțiunea națională a partidului conservator de sub șefia sa, cu conservatorii democrați de sub șefia lui Take Ionescu.

Această înjghebare politică nu avea mare însemnătate, de fapt ea exista de mult. Transformarea ei într'un adevărat partid implica mai mult greutate și slăbiciuni, căci prin fuzionarea organizațiilor în fiecare județ se nășteau discuții de șefii, rivalități pentru supremație. În locul acțiunii paralele de până atunci, se ridicau numai insolubile conflicte locale. De altfel nici la centru unirea nu s'a putut face cu adevărat, nici Filipescu nici Take Ionescu nevrând să cedeze șefia. Noul organism politic se prezenta sub o formă bicefală, în unele provincii spărtura fiind chiar violentă. Așa de pildă la Iași, Dimitrie Greceanu a declarat că el

nu admite sub nici un cuvânt să fuzioneze cu Bădărău, că el nu vrea să compromită autoritatea morală a grupării sale printr'o înțelegere cu toți politicienii necinstiți pripășiți în jurul lui Bădărău.

De fapt din această unire nimeni nu putea câștiga ceva. Atunci de ce s'a alcătuit Federația Unionistă? Cred că inițiativa a pornit de la Take Ionescu, care îl știa pe Filipescu atins mortal, dânsul nădăjduind astfel ca moartea lui să găsească unite diferitele fracțiuni conservatoare intervenționiste și ca, astfel, șefia lor să revină oarecum pe nesimțite. Take Ionescu mai spera că lupta pentru intrarea în război alături de Entanta va căli la flacăra aceluiași foc diversele grupări conservatoare și că ele vor ieși din această criză puternic și pentru întotdeauna încheiate. Experiența a dovedit că s'a înșelat, cioburile conservatoare se puteau cel mult alipi vremelnice, dar contopi pentru totdeauna, niciodată. Nimic temeinic nu se mai putea clădi cu acest material.

Oricum ar fi formarea Federației, ea a dat statului major intervenționist o nouă putere de viață, îndrăzneală și siguranță de sine. Îmi aduc aminte că la 26 Septembrie, cu prilejul aniversării morții Regelui Carol, s'a celebrat la Curtea de Argeș un parastas la care Suveranul a ținut ca și opoziția să fie invitată. Era pentru prima dată de multă vreme când guvernul se întâlnea din nou cu fruntașii opozițiunii. Parcă îi văd, aveau aere de superioritate și parcă ne spuneau: „Zilele vă sunt numărate, vă mai tolerăm la guvern câteva săptămâni cel mult!“ Pe de altă parte, au venit la parastas și câțiva germanofili, între alții Stere și cu Bădărău, acesta din urmă chiar nepoftit. Era un fel de manifestație germanofilă, căci în aceste vremuri de șovăire se slăvea memoria Regelui, care nu ar fi șovăit. Stere și Bădărău au sosit înaintea noastră cu automobilul astfel, când am intrat în biserică, i-am găsit lângă mormântul Regelui cu figuri lugrube și îmbrăcați într'un doliu exagerat. Desigur că nu m'am putut împiedica să surâd.

Acest caraghioslăc era să ia o întorsătură tragică, căci atunci când Entanțiștii i-au văzut s'au uitat la ei provocator, iar Toma Ionescu, violent și grosolan cum era i-a insultat destul de tare ca dânsii să-l audă, Stere s'a încruntat și a trebuit să ne interpunem pentru a evita o scenă penibilă. Incidentul era totuși simptomatic, fiindcă germanofiliile cutezau să manifesteze. Nu știu dacă îndrăznelile lor sau declarațiunile lui Brătianu că continuă să rămână neutru, ori dacă îndemnul lui Filipescu, sau dacă toate la un loc au contribuit să împingă pe Delavrancea la exasperare. Fapt este că a luat condeiul și că, de pe la 1 Octombrie, a început să publice în „Epoca“ o serie de scrisori, între care, cu aceeași vehemență ataca Germania și pe Brătianu, ele fiind intitulate „Scrisori fără răspuns“, (ar fi fost mai exact să le intituleze scrisori pe care adresantul lor nu le va citi, căci bineînțeles Brătianu nu le-a văzut).

Astfel poate că i-a adus un serviciu autorului fiindcă dacă cineva ar dori să facă un rău memoriei lui, este îndeajuns să invite lumea spre a reciti aceste scrisori. Prin stilul lor vulgar și dezlânat ele compromit renumele literar al autorului Sultănicăi, iar prin lipsa lor de discernământ și de măsură, prin patima lor oarbă, ele pun într'o lumină puțin favo-

rabilă puterea de judecată a tovarășului lui Nicu Filipescu. Totuși, în realitate aceste scrisori caracterizau minunat pe Delavrancea, talentul lui nu era un talent făcut din echilibru și din armonie, el nu avea frumusețea unor arhitecturi bine proporționate. Talentul lui era numai exagerare, nu știa decât să laude sau să insulte fără măsură, el purta pecetea unei primitivități jignitoare pentru sufletele crescute în vechi tradiții culturale, sau deprinse cu spiritul mai rafinat al adevăratelor civilizații. Simțul perspectivei raporturilor dintre diferitele noțiuni scăpau perspicacității lui Barbu Delavrancea. Pe toate le punea pe același plan, sau le confunda în același întuneric, sau le scotea în aceeași vie, crudă, orbitoare lumină. Ochiul său nu pricepea, nu simțea voluptatea nuanțării, farmecul nespus al jocului de culori și de lumini îi scăpa cu desăvârșire.

În tinerețe grija frazei, bogăția vocabularului și mai presus de toate un netăgăduit dar de-a evoca imagini și de-a găsi comparații fericite, ascundeau într-o oarecare măsură vulgaritatea organică a acestei mentalități. Cu timpul însă, treptata neglijare a formei, completa istovire a facultăților sale imaginative ne-au lăsat arta lui Delavrancea în toată goliciunea primitivității sale. Nu tăgăduiesc că primitivitatea are și ea farmecele sale, cine poate oare contesta poezia, infinita poezie a picturilor primitivilor, până și, dacă nu chiar, tocmai lipsa lor de perspectivă. Dar de ce? Fiindcă ea izvorăște dintr-o delicioasă naivitate sufletească, se inspiră de la marea credință, e sufletul omenesc care fără prefăcătorie și fără artificii arată cinstit ce simte, își mărturisește slăbiciunea și neputințele, e credința atotputernică care dă viață, care revărsă iubire peste tot tabloul.

La Delavrancea lipsea și naivitatea și credința. În lipsa lui de perspectivă era o prezumțioasă micime, nu o nevinovată simplitate sufletească, iar de la un capăt la altul întreaga sa operă este străbătută de un vădit oportunism, de toate meschinăriile unui politicianism care nu crede în nimic, care nu vrea, nu poate să se jertfească pentru nici o idee mare. Hotărât este păcat că Delavrancea a mai scris „Scrisorile fără de răspuns“, parcă s'ar fi convenit ca în amintirea trecutului să se lase o altă cortină peste activitatea lui literară.

Dar pe vremea aceea sărmanul Delavrancea nu mai era decât un instrument al mașinii de răsturnare pe care Nicu Filipescu o pusese în mișcare. Și-a împlinit rolul cum trebuiau să le împlinească și celelalte organe din care se compunea această amenințătoare mașină. Nu e vorba, după doi ani de nesocotită campanie, spiritul inventativ al lui Filipescu se cam tocise. Mijloacele prin care urma să fie răsturnat Brătianu erau aceleași întruniri și manifestații în București și prin provincie, cel mult dacă tema atacurilor mai varia pentru ca opinia publică să nu se plictisească peste măsură. De astă dată în loc de intrarea imediată în acțiune, tema era nepregătirea și necinstea de la ministerul de război.

Într'un discurs de o deosebită violență chiar pentru repertoriul lui Neculae Filipescu, acesta denunță la clubul conservator incorectitudinile administrației războiului, el cita mai multe cazuri concrete, invocă

dosare, cita cifre, numere de adrese, pasagii din corespondența ministerului cu diferiți furnizori. Era încântat, credea că a prins prepușii lui Brătianu în flagrant delict de corupție și că prin această lovitură dată drept în inima regimului, guvernarea liberală se va prăbuși la pământ ca o masă amorfă și pe veci discreditată. Fiindcă Brătianu de obicei era nepăsător la atacuri și se hotăra cu greu să răspundă chiar celei mai evidente calomnii, amicii lui Filipescu contau și de astă dată măcar pe tăcerea lui momentană, ca să poată în grabă făuri o nouă legendă și a-i da consistența trebuincioasă.

„Adevărul“ bineînțeles își oferi serviciile și senzaționalele destăinuiri ale lui Nicu Filipescu și-au făcut așadar intrarea în scenă într-un decor admirabil de bine pregătit și cu tot zgomotul cuvenit. Nici una din campaniile lui Filipescu nu avea totuși să se afârșească în chip mai lamentabil pentru partidul său și pentru el personal. Spre surprinderea tuturor, a doua zi de la discursul de la club, adică la 10 Octombrie, Brătianu a ridicat mânușa pe care Filipescu i-o aruncase și, „Viitorul“ a publicat un comunicat oficial prin care guvernul își exprima satisfacția că în sfârșit opoziția a aruncat masca. Țara va ști acum ce se ascunde sub manifestațiunile naționaliste ale Federației, o vulgară tentativă de răsturnare ministerială. Totdeodată „Viitorul“ anunța că fără a aștepta deschiderea camerelor, imediat și pe temei de acte oficiale, se va răspunde punct cu punct denunțărilor calomnioase ale lui Filipescu. Într'adevăr, la 11 Octombrie apare în oficiosul guvernului primul răspuns, vreo zece zile ziarul publicând mereu dovezile calomniilor lui Filipescu, rareori se dăduse, cel puțin în țara noastră, un răspuns mai convingător, mai fără replică, unor acuzațiuni precise ale opoziției.

Actele scoase din arhivele Ministerului de Război spulberau tot ce Filipescu afirmase, vădit dânsul fusese victima unor mistificări, prieteni sau salariați pe care îi avea prin birourile departamentului războiului i-au procurat documente trunchiate. Noaptea i se aduseseră acasă dosare de oameni care nu știau că pe lângă acestea mai erau și altele, iar Filipescu avusese ușurința să clădească pe aceste crâmpie de dovezi necoordonate și neverificate o întreagă acuzare, care la prima zguduire a Generalului Iliescu cădea în țândări. După trei zile tot efectul campaniei era pierdut pentru Federație. „Epoca“ se căzni, să răspundă să se agate, dar degeaba, informatorii lui Filipescu zăpăciți și unii poate chiar înspăimântați de urmările judecătorești ce-i pândeau îi aduceau știri din ce în ce mai false, date tot mai greșite. Fiecare nouă acuzație a „Epocii“ era pentru „Viitorul“ prilejul unui nou și strălucit succes, curând nici un cititor serios nu-și mai dădu osteneala să urmărească măcar polemica. În opinia publică afacerea era clasată.

Dar dezamăgiriile lui Filipescu nu erau menite să se oprească aci. Firește campania lui de răsturnare trebuia să fie întovărășită de o serie de mari întruniri publice, de manifestații de stradă, de vechea tactică a opoziției române ce aspira la putere. Denunțarea corupției de la război în mintea organizatorilor campaniei urma să coincidă cu aceste impunătoare mitinguri, mai întâi la București și apoi în fiecare capitală de ju-

deț. Adunarea de la București convocată pentru Duminică 11 Octombrie a fost anunțată cu mult zgomot de presă și de agenți ai opoziției. Federația a pus în mișcare toate mijloacele ei de convingere, de seducțiune, de organizare de partid, ca să adune la Dacia un public cât mai numeros. Filipescu nu se ascundea să mărturisească că vrea scandal și că va face scandal cu orice preț. Intimii lui șopteau prin cafelele cu aere de conspiratori că sângele va curge. Am luat deci și noi toate măsurile în consecință, tot aparatul polițienesc a fost mobilizat, detașamente puternice de trupe au fost așezate în diferite puncte ale capitalei după un adevărat plan strategic.

Opoziția a fost vestită de către prefectul de poliție că i se va permite să manifesteze, dar nu să treacă prin fața Palatului. După ce toate pregătirile au fost terminate, ne-am instalat tot consiliul de miniștri la Ministerul de Interne ca să așteptăm desfășurarea evenimentelor și să putem astfel aviza imediat la măsurile de luat dacă cumva ele vor lua o întorsătură gravă. La întrunire nu s'a petrecut nimic deosebit, obișnuitele discursuri și mult public. Manifestația a fost și ea la început normală și astfel vociferând, cântând cu Filipescu și cu Take Ionescu în frunte, a ajuns fără a se deda la nici o violență până în piața teatrului. Aci cordoane de sergenți și de soldați au oprit puhoiul. Mulțimea încerca totuși să treacă, când din mulțime au plecat câteva focuri de revolvere spre trupă, de unde somațiuni, panică, încăierare. Câteva minute pe urmă piața era curățată, nu mai rămăseseră decât ici, colo, câteva grupulețe de agenți conducători, cari gesticulau cu disperare. În învălmășeală, un biet ovrei venit să privească mai mult decât să manifesteze, a fost atins de baioneta unui soldat și transportat la spital unde a încetat din viață.

Filipescu se urcă la clubul conservator și văzând că manifestația nu reușise, că autoritățile înăbușeau cu ușurință și fără vărsare de sânge scandalul proiectat, ieși în balcon și, cuprins de o furie epileptică începu să strige să spumege — turbarea neputinței — iar în cele din urmă se adresă direct soldaților care mențineau ordinea și-i invită să nu asculte de superiori, să se pună în fruntea manifestanților și să meargă la palat. Își pierduse cu desăvârșire mințile. Soldații nepăsători se uitau la el ca la un bolnav și surâdeau. Dintr'o dată a pierdut în ochii ofițerilor și a gradaților întregul său prestigiu. Take Ionescu întotdeauna mai precaut și mai stăpân pe sine, începuse prin a se ascunde la Hotel Continental, căci nu-i plăceau manifestațiunile, violențele, șarjele de cavalerie, focurile de revolver. Răuvoitorii afirmău că-i venise rău când încăierarea era în toiul ei, în urmă, însă a trecut și dânsul la clubul din casele Vanicu, unde laolaltă cu Filipescu hotărâse să încheie această nereușită zi pîntr'un demers la Palat, spre a cere o audiență Regelui.

Suveranul, care își concediasă aghiotantul de serviciu, se plimba liniștit și singuratic prin parcul de la Cotroceni. Amenințările nu l-au intimidat niciodată, dimpotrivă, era singurul fapt care îl putea îndârji. Era deci dinainte hotărât să nu stea de vorbă cu fruntașii unei opoziții ce o apucase pe o asemenea cale. Filipescu și Take Ionescu au fost osân-

diți să parlateze cu portarul și cu lacheii, manifestația se sfârșea prin urmare în umilință și în ridicol.

Când se întoarse acasă, Filipescu avu totuși o ultimă licărire de speranță: agenții năvăliseră în odaie: „Coane Niculae, e un mort! Un Ardelean, un Bucovinean, un frate asuprit!” Se înțelege ce campanie s’ar fi putut face în jurul unui atare cadavru. „Nu”, au răspuns cu sfială agenții, „este doar un biet ovreiaș, pripășit printre spectatori”. Filipescu se încruntă: „Doar nu vreți să fac din acesta un erou național, martirul unității naționale!”

Inutil să mai spun că după acest lamentabil fiasco întrunirile publice din celelalte duminici erau dinainte sortite să rămână fără de răsunet. Ploieștii, Brăila, Craiova, Severinul, Caracalul, nici nu le-aș reaminti dacă n’ar fi fost caracterizate printr’o notă curat antidinastică. La Craiova Nicu Filipescu spusese: „Fără Ardeal nu dau două parale pe dinastia română!” Un adevăr în sine, dar care spus în împrejurările de atunci, dezvăluia un colorit antidinastic al campaniei federaliste. Iar Dr. Toma Ionescu, întotdeauna brutal, spusese la Ploiești: „Dacă Regele nu’și va face datoria, va fi alungat, iar omul care doarme la Florica, trebuie să doarmă pe veci!”

Opoziția văzând că nu poate ajunge la nici un rezultat cu Brătianu, se gândise serios să răstoarne pe Rege. Tonul hotărât antidinastic al „Adevărului” și nici limbajul oratorilor federației în întrunirile publice, nu era o simplă întâmplare. Făceau parte laolaltă dintr’un proiect de răsturnare a dinastiei, în dosul căreia se găsea Entanta. Nu am putut până acuma desluși lămurit de la cine a pornit inițiativa, de la Entanta sau de la Federațiune. Fapt este însă că legațiile aliate s’au gândit atunci serios la acest mijloc pentru a’și asigura concursul militar al României și că agenții lor se agitau în acest scop. Brătianu pus în curent cu aceste uneltiri, a chemat pe Sir George Barclay și i-a atras atenția asupra pericolului unei atari atitudini care, în loc să intimideze România, va hotărâ-o să rupă cu Entanta. Brătianu i-a vorbit atât de categoric, încât Sir George a înțeles că sunt pe teren greșit și lucrurile s’au potolit. Sistemul întrebuintat în urmă la Atena cu sprijinul lui Venizelos, nu izbutise la București sub auspiciile lui Take Ionescu și Nicu Filipescu, de-acuma încolo Aliații trebuiau să renunțe definitiv a întrebuinta la noi asemenea mijloace.

Dar fiindcă în toate trebuie să fie cineva care să plătească pentru ceilalți, și campania aceasta și-a avut victima. Ea a fost Dr. Toma Ionescu. De mult atitudinea lui era inadmisibilă, prea multă vreme toleraserăm ca el să transforme universitatea într’o agenție electorală a fratelui său și a actualilor săi tovarăși de luptă, această profanare a universității trebuia să înceteze. Pe de altă parte, Toma Ionescu nu își dădea seama că pe lângă om politic era și rector al Universității și că, ceea ce la urma urmei putea fi îngăduit unuia, nu putea fi permis celui alt. A lăsa ca rectorul Universității să insulte în chip trivial Coroana echivala cu a încuraja toate excesele din partea studențimii universitare, însemna începutul anarhiei. Am hotărât deci executarea lui. Două căi ne stăteau

la îndemână, să-l destituim imediat, sau să profităm de noile alegeri pentru rectorat, care trebuiau să aibe loc la începutul lui Noiembrie, pentru a-i împiedica realegerea. Am ales această din urmă cale, mai întâi fiindcă Regele nu dorea să iscălească un decret de destituire într-o chestiune în care însăși persoana lui era în joc și în al doilea rând, fiindcă răsturnarea lui Toma Ionescu prin Universitate ne dădea toate foloasele ce le urmăream, fără să dăm impresia că guvernul lovea un adversar politic.

Consultat de colegii mei asupra posibilităților de reușită a acestei de a doua soluții, mi-am arătat convingerea că o alegere se va termina după toate probabilitățile prin înfrângerea lui. O garanție formală nu eram în măsură să dau, știam însă că există în sânul universității un curent din ce în ce mai ostil lui și mai știam ceva — de ce nu aş mărturisii-o? — că nu exista corp electoral mai influențabil, mai lipsit de convingeri adânci și de caracter decât colegiul profesorilor noștri universitari. Nu numai că toate alegerile parlamentare dovediseră cât de guvernamentale erau ambele noastre Universități, dar tocmai lipsa lor de neațarnare politică fusese unul din principalele argumente ale partidului liberal împotriva acelor conservatori cari ne făceau teoria elitei și apologia colegiilor restrânse.

Mi-am luat deci plin de încredere însărcinarea să dobor pe Dr. Toma Ionescu la alegerile de rectorat. Lupta a fost înverșunată, tot takismul a fost pus în mișcare, Filipescu de asemenea s'a luptat din răspuțeri. Situația mea nu era ușoară, căci Toma Ionescu dispunea de un număr însemnat de voturi absolut sigure. Restul profesorilor erau sfâșiați de sentimente deosebite, unii erau pe față Germanofili, alții nu aveau nici o părere bine definită, cei mai mulți împărtășeau ideile federaliste dar nu admiteau — cel puțin în Universitate — nici procedurile, nici violențele ei. Ca să pot da bătălia cu succes am ales, deci, un candidat din această din urmă categorie și am izbutit. Lista lui Toma Ionescu nu a putut trece întregă, a reușit și unul de pe lista noastră, Prof. Atanasiu, un partizan înfocat al realizării unității naționale alături de Entanta, dar un om cuminte, respectat de toți pentru puritatea vieții sale și prin înalta sa autoritate științifică. Întrucât legea îmi dădea dreptul să aleg pe listă trei am ales deci pe Atanasiu.

Turbarea lui Toma și a lui Take Ionescu a depășit orice închipuire, primul încerca prin ridicole șicane să întârzie înlocuirea lui, refuza să trimită ministerului actele alegerii, declara funcționarilor că se considera alesul universității și nu va părăsi rectoratul, Tache încercă să mă oblige a-l alege pe Dr. Cantacuzino, care ar fi fost în mâinile lor un instrument inconștient și docil, cum era sârmanul de doi ani. Dr. Angelescu, întotdeauna dispus să facă pe placul opoziției, stăruia și el pe lângă mine să fac decretul pe numele acestuia. Văzând că nu reușește tactica lui, Take Ionescu a recurs la violențe, presa lui oficială și oficioasă a început să mă amenințe și să mă insulte cu o neauzită putere.

Nimic mai firesc de altfel, căci nenorocirile izbeau Federația deodată. Campania lui Filipescu împotriva Ministerului de Război dăduse greș,

întrunirile de răsturnare se sfârșiseră în mod ridicol, acum a îi scăpa din mână și Universitatea. Prea erau multe și, totuși, nu era încă ultima picătură de amărăciune pe care Federația trebuia să o înghită. Acuzațiile lui Filipescu împotriva furniturilor luau o întorsătură urâtă, actele publicate de „Viitorul“ dovedeau că fiul lui Filipescu, tânărul Grigore Filipescu, urca scările ministerului ca să intervină în favoarea unor furnizori, pe când tatăl său denunța samsarlăcurile acelui departament. S'au publicat chiar scrisorile unui anume Wiech, care îi cerea sprijinul făgăduit ca Ministerul de Război să nu-i refuze o anumită comandă.

Lumea se întreba pe drept cuvânt ce însemna aceasta: tatăl cere război și fiul se ocupa de furnituri? Grigore Filipescu era un băiat cinstit, dar îl preocupa atunci ideea de a face afaceri, și ușuratic, nesocotit cum era, nu-și dăduse seama că ceea ce altora le era îngăduit, nu era îngăduit și fiului lui Niculae Filipescu, iar ca anume promiscuități în acele vremuri erau de natură să compromită gratuit numele tatălui său. Filipescu a suferit îngrozitor de acest scandal, era și tragic în situațiunea acestui om, care vroia să aplice adversarilor săi o lovitură, ca, în loc să-i atingă pe ei, să se întoarcă asupra propriului său fiu, în care dragostea părintelui pusese toate speranțele lui. Bolnav cum era Filipescu, la drept vorbind nu s-a mai ridicat niciodată de la această neașteptată lovitură, de atunci a început încetul cu încetul agonia dureroasă care trebuia să se sfârșească într-o dimineață tristă din Septembrie 1916.

Aceste succesive înfrângeri ale acțiunii federaliste redeșteptau mari speranțe în rândurile germanofililor, ziarele lor erau tot mai îndrăznețe. Un grup de amici ai lui Carp se hotărî să afirme în mod public punctul de vedere al grupării lor, cuvântul magistrului de la Țibănești trebuia trâmbițat în toată țara. Ar fi fost și păcat să se tăinuiască românismului gogoman adevărul, singurul adevăr și singura înțelepciune a zilelor de atunci. Așa se născu ziarul „Moldova“, care nu a avut mult răsunet. Cei mai mulți nu-l citeau, bunul simț al mulțimii nu se lăsa așa ușor convins de raționamentele germanofile, instinctul popular era mai puternic decât logica artificială și rece a argumentelor, și acest instinct cu o irezistibilă putere, cu o minunată siguranță arăta țării că războiul alături de Aliați e singura cale de mântuire pentru acest neam oropsit. Fără numeroase abonamente plătite de Puterile Centrale, „Moldova“ ar fi murit repede, generozitatea lui Carp — veșnic zgârcit — în orice caz nu i-ar fi putut prelungi multă vreme zilele.

În schimb în „Viața Românească“ Stere își dezvolta acum cu o sfidătoare siguranță teoriile lui pe care le cunoșteam din vara 1914 la Sinaia și din întrevederea de la Sf. Constantin. Când succesul surâde cuiva lumea este întotdeauna aplecăută să-i dea dreptate. Când Mackensen domnea la Belgrad și Serbii rățăceau pribegi prin toate țările apusului, nu era greu ca sinistrele prevederi ale lui Stere, dacă cumva ne vom uni cu Rușii, să impresioneze lumea. Tot mai numeroși erau aceia cari îi dadeau dreptate, Germania este invincibilă și Rusia este un veșnic pericol pentru românism, aceste două formule se întipăriseră cu o crescândă putere în mințile oamenilor din ce în ce mai nelămuriți și mai șovăitori.

În sfârșit acest moment i se părea bătrânului Maiorescu potrivit ca să reapară pe o scenă de pe care afirmase, totuși, că s-a hotărât să se retragă pentru totdeauna. Filozoful din strada Mercur nutrea în fundul sufletului său ambiția de a reveni la putere și de a-și redobândi un titlu de glorie ducând România la izbândă alături de Germania și de Austria. Se zice că Austriecii știindu-l la Bad Gastein, l-au chemat, l-au îndemnat să ceară guvernul și i-au făgăduit tot sprijinul lor. Probabil că precum Entanta se gândise să ne scoată din neutralitate prin răsturnarea Regelui, Czernin se gândise că printr'un guvern Maiorescu va atrage România de partea lor. Fapt este că Maiorescu s'a înapoiat pe neașteptate în țară, că s'a oprit câteva zile la Viena și că a conferit acolo cu cei de la Ballplatz. Abia sosit, moșneagul a încercat să pună stăpânire pe putere, a cerut audiență la palat, a conferit cu amicii săi politici. Insinuant, dibaci, a desfășurat câteva zile o activitate febrilă a cărui obiect nu se putea ascunde. A înțeles însă repede că nu este nimic de făcut, că liberalii sunt puternic înrădăcinați, că pe complicitatea Regelui nu poate conta și și-a reluat atunci viața veche de filozof nepăsător la zvârcolirile contemporanilor săi. Retras în două odăițe la niște nepoate ale soției sale, Titu Liviu Maiorescu își petrecea acuma vremea dictând unei secretare germane memoriile lui, sau dând unui mic grup de domnișoare frumoase, care îi sorbeau cuvintele cu un amestec de admirațiune și de îndrăgostire, lecții grave de literatură română și de filozofie universală. Ce minunat apus de soare pentru o viață care a fost pururea un amestec de patimă pentru frumosul tangibil, cât și pentru cele mai abstracte speculațiuni intelectuale.

În timpul acesta Brătianu avea dificultăți cu partidul datorate lipsei de contact, poate sincerei nedumeriri față de intrarea în acțiune a Serbiei, în orice caz desigur că ambițiuni amăgite, creaseră în sânul nostru pentru prima oară de la izbucnirea crizei externe, un curent ostil guvernului. Nemulțumiții se agitau, pactizând pe față și în ascuns cu opoziția. În capul lor stătea Toma Stelian. Asemenea mișcări după orice guvernare mai lungă sunt fatale, între Brătianu și Stelian însă, era pendinte un vechi proces și a fost de mirare că nu izbucnise mai de mult.

Într'adevăr Stelian își închipuia că poate juca un rol precumpănitor în partid căruia să-i imprime directive, ori nimic nu îndrituia aceste pretențiuni. Prin mentalitatea, prin interesele lui, el reprezenta elementul reacționar din partid, ani de zile acesta a trebuit să lupte cu Toma Stelian ca să-i smulgă reformele. Se poate chiar spune că dacă exproprierea și votul obștesc nu s'au înlăptuit mai curând era din cauza greutăților pe cari ni le-au făcut în partid reacționarismul lui Stelian. Dacă Brătianu are în problema reformelor vreo vină, nu are desigur decât pe aceea de-a se fi trudit să convingă pe Stelian, în loc să-l fi îngenuncheat fără milă și învins. Pe de altă parte, Stelian nu avea vreo atitudine hotărâtă în nici o direcție, se călăuzea mereu pe considerațiuni subalterne, de susceptibilități personale, problemele în sine le judeca după simpatiile lui pentru unii sau pentru alții, după felul cum i se păruse că unul îl salută, sau că altul îl măgulește. Un asemenea om era incapabil să dea directive

mai cu seamă unui partid democrat și în vremuri de hotărâtă democratizare.

Dealtminteri, marea majoritate a partidului nu înțelegea câtuși de puțin să-l urmeze, căci reacționarismul lui jignea democratismul sincer ce-l însuflețea. În jurul lui nu se puteau întâlni decât nemulțumiți și încă vremelnici, fiindcă Stelian avea un caracter atât de nesuferit, era de un egoism atât de feroce, încât adevărate prietenii, puternice devotamente nu putea să stârneasă. În asemenea condiții, când în 1914 Stelian a vrut să pună condiții la intrarea sa în guvern și când, văzând că acestea nu se iau în seamă, a făcut pe supăratul și a plecat la Paris, Brătianu și-a constituit ministerul fără el și de atunci încolo nu l-a mai luat în seamă. Neputința lui a fost pe dată învederată pentru toți și dacă acum ridica din nou capul, Brătianu avea convingerea că era numai fiindcă nu-și dăduse încă osteneala să intre în luptă cu el. Când a văzut însă că zvârcolirile din jurul lui iau oarecare consistență, că tulbura liniștea și armonia partidului, Brătianu se hotărî să isprăvească cu el.

Întâi au avut loc o serie de convorbiri în care Brătianu a ținut să lămurească cu dânsul situația externă și să-l oblige a aproba punctul de vedere al guvernului. Lucrul nu a fost greu, strâns cu cleștele puternic al argumentațiunii lui Brătianu, Stelian a trebuit să recunoască că în politica externă vederile lui nu se deosebeau de ale acestuia. În politica internă însă, Brătianu nu a putut scoate de la el decât critici, contradicții, confuzie, amărăciune și poftă de putere. L-a nesocotit deci cu dispreț și s-a apucat să-l izoleze cu desăvârșire.

De fapt în jurul lui nu mai erau decât trei oameni care însemnau ceva: Banu, Săveanu și Leonte Moldoveanu singur, acesta din urmă putând fi scuzat, căci era ardelean de origină. Într'adevăr, de când izbucnise războiul mondial, dânsul trăia într'o frământare sufletească îngrozitoare, aștepta cu nerăbdare dezrobirea fraților săi rămași peste Carpați și sincer se temea că tăragănelile lui Brătianu puteau compromite împlinirea idealului nostru național. Aparențele de naționalism dezinteresat ce Stelian voia să le dea mișcării sale putuseră deci să amăgească acest suflet curat și oarecum naiv.

Banu și Săveanu nu aveau însă nici o scuză, la ei nu era decât o problemă de portofolii ministeriale. De Săveanu, Brătianu nu se prea mira, dar atitudinea lui Banu îi pricinuia o adâncă deziluzie. Socotea asemenea preocupări nedemne de frumosul său talent și nu se aștepta ca în astfel de vremuri să-l vadă dedându-se la asemenea manifestațiuni. Se hotărî însă să spargă fără înconjur echivocul, declarând că, sau se rostesc pe față pentru dânsul, sau va lua el cu hotărîre poziție împotriva lor. Ceea ce era de prevăzut s'a întâmplat, amenințați amândoi au bătut în retragere. Aveau destul curaj ca să conspire în umbră, erau prea fricoși însă și prea oportuniști ca să îndrăznească a de lupta la lumina zilei. Săveanu chemat și invitat să-și lămurească situația a făcut cele mai umile protestări de devotament, negând chiar orice complicitate cu Stelian pe care, afirma el, îl dezaproba cu toată energia. E adevărat că șiret Săveanu nu fusese niciodată pe față cu Stelian, în fond însă

nimeni nu-l ațâțase mai mult pe Stelian și nu intrigase mai mult ca lucrurile să ajungă unde ajunseseră.

În cele din urmă Banu a avut ceva mai multă demnitate aparentă, dar dacă examinăm mai bine atitudinea lui, ea a fost și mai puțin estetică decât a pretențiosului Nicușor Săveanu. Dintr'o zi pe alta îl părăsi pe Stelian, pe care îl autorizase să își pună toate nădejtile în el. Din toată povestea, Stelian se alesese cu „Naționalul“, un ziar care îl costa sume mari și care îi absorbea toate frumoasele câștiguri ce profesiunea sa de avocat distins i le procura. O îndoită înfrângere pentru Stelian, o înfrângere din care ieșeau grav atinse ambiția, iluziile și zgârcenia lui.

După aceste câteva măsuri, ordinea era aproape restabilită în partid, iar noi, netezind calea lui Brătianu ne-am pus în contact cu diferiți amici politici. Morțun convocase într'o zi câțiva prieteni la dânsul acasă, Emil Petrescu adună altă dată pe toți frunțașii partidului din capitală. Din aceste consfătuiri am dobândit repede convingerea că dacă sunt unele nedumeriri, ele nu se datoresc decât lipsei de contact a guvernului cu partidul, o frățească lămurire a situației va restabili încrederea, legătura sufletească și disciplina partidului în toată tradiționala ei splendoare. Brătianu, căruia i-am comunicat aceste impresii, se hotărî deci ca înainte de deschiderea corpurilor legiuitoare să se pună în legătură cu toți deputații și cu toți senatorii. De la 23 Octombrie, câteva zile de-a rândul au fost convocați în fiecare dimineață la Brătianu acasă reprezentanții câtorva județe, după ordinea alfabetică.

La apelul șefului nici o defecțiune afară de Stelian, care s'a scuzat, și de Stere, lucru caracteristic, care nu a venit, dar a autorizat pe Mârzes-cu să declare că toți amicii săi intimi de la Iași înțeleg în politica externă să se solidarizeze pe deplin cu Brătianu.

Parcă retrăiesc și azi aceste ședințe la cari am asistat. Erau în sala de mâncare de la Brătianu, câte treizeci, patruzeci de deputați și de senatori din toate părțile țării, aducând cu ei impresiile și sentimentele celor mai deosebite straturi sociale. Brătianu le făcea o lungă expunere a politicii sale, rezuma activitatea lui de la izbucnirea războiului mondial, insista asupra considerațiunilor care îl împiedicaseră să o pornească în acțiune în momentul intrării în luptă a Bulgarilor. Din spusele lui, căci toți înțelegeau că situațiunea sa oficială îl împiedica să spună tot gândul său, reieșea totuși cu o neîndoielnică claritate că este hotărît să intre în acțiune contra Puterilor Centrale, pentru îndeplinirea idealului nostru național, dar că cere partidului său să-i dea încrederea cuvenită spre a putea alege dânsul momentul ce i se va părea mai favorabil pentru țară. Și partidul, care vedea de câtă cumințenie, de câtă limpezime, de câtă stăpânire de sine făcea dovadă, i'a dat din tot sufletul încrederea pe care i-a solicitat-o. Regulat, după ce Brătianu își sfârșea expunerea, lua cuvântul câțiva frunțași, se năștea o discuție contradictorie, prin care se lămureau ultimile nedumeriri și, pe urmă, în numele fiecărui județ, câte cineva aducea lui Brătianu prinosul recunoștinței și devotamentului reprezentanților aceluia județ. Nu a fost cu acest prilej nici o notă discordantă.

Pentru guvern, aceste întruniri au fost minunate prilejuri, de a strânge mai puternic decât oricând rândurile majorității, de a sfârâma ultimele veleități de disidențe și ne-au permis ca la deschiderea parlamentului să ne prezentăm, guvern și partid, uniți într'o deplină comunitate de vederi și de simțăminte.

Când s'a spus în urmă că Brătianu a declarat război fără aprobarea majorităților sale, s'a afirmat o inexactitate. Încă din toamna anului 1915, în vremea acestor consfătuiri la el acasă, deputații și senatorii național liberali îi dăduseră mandat să declare în numele lor război Puterilor Centrale, la momentul pe care el, și colegii săi din minister îl vor socoti ca mai prielnic. Odată ce asupra directivei de urmat înțelegerea era deplină, încă de atunci majoritățile afirmând nețărmurita lor încredere în simțul politic al lui Brătianu, recunoscuseră, că el și numai el era în măsură să judece oportunitatea momentului.

În August 1916 Brătianu a lucrat deci în temeiul mandatului pe care îl avea. Se poate susține că acest mandat a fost prea larg, că majoritățile ar fi trebuit să-i dea un mandat mai limitat, dar să se spună că mandat nu a fost, că Brătianu a lucrat cu de la sine putere, fără încuviințarea prealabilă a nimănui, în mod dictatorial, ca un autocrat care nu ține seama decât de propria lui voință și de propriile lui inspirații, aceasta este și neadevărat și nedrept. Brătianu a declarat războiul pe numele întragului partid, în buzunarul său având de luni de zile procura subscrisă de toți parlamentarii liberali.

Dealtminteri sesiunea 1915—1916 se deschidea sub cele mai bune auspicii pentru noi. În afară, o situație care pentru câțva timp încă făcea imposibilă orice intervenție a noastră în conflictul european. Înăuntru, situațiunea guvernului intactă, prin repetatele înfrângeri ale Federației și prin perfecta unitate de vederi dintre minister și majoritatea parlamentară. Cutezanțele germanofililor nu puteau constitui un pericol pentru noi, cel mult puteau restabili un echilibru față de violențele și exagerările federaliștilor și menține astfel țării acea stare de neutralitate pe care cu atâta trudă guvernul prezidat de Ion I. C. Brătianu avea menirea oficială să o asigure.

București. Ateneul Român

CAPITOLUL CINCISPREZECE

IARNA 1915 – 1916

Afară de activitatea parlamentară descrisă mai sus, iarna 1915–1916 s'a scurs relativ în liniște.

Nici Puterile Centrale nici Entanta nu se prea sileau să ne scoată din neutralitate, își rezervau eforturile pentru primăvară. Prin Decembrie, Shebeko își făcu apariția la București. El era pentru noi o figură cunoscută; înainte de-a reprezenta Imperiul Rusesc pe lângă curtea din Viena și de-a fi un fel de curier personal al lui Nicolae II, fusese ministrul Rusiei la București. Pe vremea războiului balcanic conducea legația din Calea Victoriei și în 1914 deja Petersburgul îl însărcinase cu o misiune confidențială pe lângă guvernul nostru. De astă dată venea ca să se încredințeze prin el însuși de starea de spirit de la noi. Am arătat deja că pe țărmurile Nevei polonezul Pocklewsky, cosmopolit și catolic, era mereu suspectat.

Shebeko a căutat deci mai mult să se lămurească, decât să convingă. Dealtminteri Brătianu nu-și schimbase atitudinea, politica sa era bine stabilită, era convins de victoria Aliaților, socotea România datoră să revendice prin puterea armelor aspirațiunile ei naționale. Lichidarea anacronismului Habsburgic nu se putea admite fără participarea militară a Regatului Român, dar Brătianu cerea să intre numai într'un moment prielnic și după dobândirea garanțiilor politice și militare, care puteau asigura intervențiunii române maximum de eficacitate pentru țara sa, ca și pentru cauza Aliaților în genere.

Desfășurarea evenimentelor nu modificase întru nimic punctul lui de vedere, cel mult timpul, care dovedise cât de cuminte a fost când refuzase să azvârle mai devreme România în groaznicul vârtej al războiului mondial, mai venise să precizeze natura și caracterul acestor garanții.

De revendicările noastre naționale nu mai putea fi vorba, încă din Iulie Aliații le admiseseră. Era, ce e drept, o recunoaștere verbală, dar era o recunoaștere solemnă. Condițiunile militare, care să permită intervenția noastră, fusese însă schimbate și agravate prin ultimile împrejurări. Intrarea în acțiune a Bulgariei limpezise în sensul prevăzut de noi enigma bulgară, dar zdrobirea Serbiei, ocuparea de către Puterile Centrale a liniei Salonic–Cladova făceau amestecul nostru în războiul mondial imposibil fără anume garanții precis definite. Nu puteam trage sabia cât timp prin Rusia transportul armamentului și al munițiilor nu

erau hotărît asigurate, nu puteam trage sabia cât timp la sud nu eram apărați de un eventual atac bulgar. Pe două fronturi era cu neputință să susținem lupta, mergeam la un dezastru sigur și prin înfrângerea noastră încurcam și situația militară a Aliaților.

Această neutralizare a Bulgarilor se putea obține numai prin două mijloace: întâi prin crearea la Salonic a unui front aliat serios, care era atunci în plină formațiune și eram îndrituiți, prin urmare, înainte de a ne rosti, să pretindem a-i vedea însemnătatea. În al doilea rând, prin concursul în Dobrogea al unor contingente rusești care să ne ajute a forma între Dunăre și Marea Neagră o linie defensivă, pe care reduși numai la propriile noastre disponibilități militare, nu o puteam dobândi. În sfârșit, acțiunea noastră în Ardeal trebuia legată de acțiunea generală a frontului rusesc, căci ca să o pornim noi, trebuia mai întâi de toate să nu mai dea înapoi Rușii. După retragerea de sute de kilometri din campania 1915, nu ni se putea lua în nume de rău dacă solicitam să subordonăm hotărârea noastră posibilităților de reorganizare și de ofensivă a trupelor rusești.

Dar toate aceste precizări ce tot mai limpede se cristalizau în mintea lui Brătianu, erau premature, altele erau pe atunci preocupările celor două grupări de beligeranți. Ele urmăreau în România foloase economice. Într'adevăr, un an de zile am refuzat să luăm în considerațiune ofertele Puterilor Centrale, socoteam o călcare a neutralității noastre să le vindem prisosul recoltei noastre. În 1915 produsele noastre se acumulasă însă peste măsură, agricultorii ne cereau să găsim o soluție, nu puteam rămâne muritori de foame având recolte îmbelșugate, care se stricau în porumbarele ce nici nu le mai puteau încape. Un an prohibirea exportului într-o țară exportatoare ca a noastră nu se mai putea concepe, la infinit lucrul era imposibil. Astfel cum se prezenta pe atunci războiul mondial cine știe câți ani acesta mai putea să țină, o ieșire trebuia deci găsită.

Când am primit oferta Germanilor de-a cumpăra disponibilul recoltei anului 1915, Brătianu a pus așadar Aliaților problema în toată întinderea sa. Entanta nu ne poate cere ca să ne ruinăm, să ne ajute deci să ne vindem produsele noastre agricole. Noi nu ne vom adresa Germaniei decât dacă Tripla Înțelegere nu va fi în măsură să ne cumpere ea aceste recolte. Entanta a priceput temeinicia acestei argumentări și, față de amicala noastră procedare, ne-a dat învoirea să încheiem contracte cu Puterile Centrale. Deocamdată ele se declarau în neputință să acapareze stocurile române. Mai târziu în cursul războiului, prin răuvoitori, anumite ziare din Rusia și chiar din Franța, ni s'a adus învinuirea că sub neutralitatea noastră am hrănit Germania, că am lucrat astfel împotriva intereselor Aliaților. Adevărul era că neputând rămâne cu recoltele noastre nevândute — după cum am menționat — le-am oferit întâi Entantei, și numai după ce ea a refuzat să le cumpere, am fost nevoiți, cu știrea și cu aprobarea ei, să le vindem Puterilor Centrale, și încă chiar atunci ne-am opus să vindem tot stocul disponibil. Le-am dat în schimb de compensație, dar am refuzat sistematic să le dăm petrol și benzină, de care știam că aveau mai cu deosebire o strigătoare trebuință.

Fig. 11

Făceam în detrimentul intereselor economice imediate ale țării tot ce ne stătea în putință, ca totuși să ajutăm pe Aliați. Am refuzat să admitem vânzările individuale, ne temeam de abuzurile la cari vor da loc și de cantitățile ce sub ascuns ar fi reușit, astfel, să treacă granița. Am hotărât ca vânzarea să se facă de la stat la stat, ca prețul să fie dezbătut și fixat între ambele guverne și ca numărul de vagoane exportat să se ia de la fiecare agricultor proporțional cu recolta pe care o avea. Era singura soluție dreaptă, singura procedură care nu putea da naștere nici la nemulțumiri, nici la iregularități. Pentru executarea acestui contract am numit o comisie de export compusă din persoane competente din toate partidele politice. Opoziția era reprezentată prin oameni ca Greceanu și George Știrbey, iar Alexandru Constantinescu în calitate sa de ministru de domenii, a primit președinția ei și a fost însărcinat cu conducerea supremă a întregii operațiuni.

Comisia de export a funcționat foarte bine sub controlul direct al membrilor opoziției, care nu au putut aduce nici o învinuire nici unuia din agenții ei. Totuși, ca și în chestia „sus-pușilor“, am purtat în urmă și ponosul acestui export, în jurul lui s'a creat o legendă de necinste, care a pricinuit mari daune morale partidului. Alecu Constantinescu a fost acuzat că în schimbul unor beneficii personale contractase cu Germania pe un preț mai scăzut decât cel pe care ei ar fi fost dispuși să-l plătească, că economia generală a țării suferise astfel o pagubă de zeci de milioane. O sfruntată calomnie. Dacă cumva Germanii ar fi cumpărat pe Constantinescu, apoi desigur că la Iași când au impus lui Marghiloman darea în judecată a guvernului Brătianu și când spre supărarea celor din Berlin, Marghiloman nu găsea o dovadă contra miniștrilor puși sub urmărire, este oare de conceput ca ei să fi avut în mână dovezile necinstei aghiotanților lui Brătianu și să nu le fi dat la iveală, când în orice chip voiau să compromită și să distrugă pe fostul Prim Ministru?

Nu, Alecu Constantinescu în chestia contractului german era nevinovat. El plătea însă acuma păcatele lui din tinerețe, căci pe vremuri la Credit corectitudinea lui fusese dubioasă, fiind asemenea celorlalți avocați ai acelei instituții, care obișnuiau să ia bani de împrumuturi de la solicitori, spre a le termina mai repede rapoartele asupra situației juridice a imobilelor oferite spre ipotecare. Asemenea ilicite gratificațiuni nu l-ar fi împins să denatureze adevărul și niciodată Creditul nu a avut să sufere vreo pagubă de pe urma avizurilor sale date în aceste condițiuni. Nu e mai puțin adevărat că de aci, ca și din elasticitatea cu care își exercita profesiunea de avocat și din netăgăduita lui lăcomie de bani, Alecu Constantinescu își crease o deplorabilă reputație morală.

În public, totuși, nu i se aduceau niciodată învinuiri. Jovial, darnic, de o bunătate neobișnuită, îndatoritor față de toți, neîntrecut tovarăș, înțelegător al tuturor slăbiciunilor omenești, părintesc și milos cu cei mici, Alecu Constantinescu avea prieteni devotați în toate cercurile. Presa noastră atât de violentă, atât de pornită spre patimă și spre calomnie, îl cruța miraculos, până și „Epoca“ lui Nicu Filipescu avea față de dânsul indulgențe enigmatice. În particular însă, era „Porcul“ — în

treacă fie zis o poreclă care din școală încă i se dăduse, din cauza fizicului său scurt, gros, rotund, cu pielea trandafirie, cu părul roșcat și care numai pe urmă fusese găsită nimerită să-i caracterizeze și moralul — și se spunea despre el pe drept, sau pe nedrept, tot ceea ce această denumire putea să implice.

Cât timp am stat în guvern alături de dânsul, nu am putut constata nici o incorectitudine. Și alți colegi au avut aceeași impresie, Vintilă Brătianu — spre pildă — puritanul puritanilor, a lucrat mult cu el, l-a supravegheat de aproape și adesea mi-a confirmat credința mea și a colegilor mei. Că era în stare să favorizeze un prieten, să procure unui protejat beneficii pe care altul mai scrupulos s'ar fi ferit să i le cheazășuiască, aceasta fără îndoială, dar niciodată aceste servicii nu depășeau cadrul corectitudinii legale și al toleranțelor admise. Când Brătianu i-a încredințat prima dată un portofoliu ministerial, din multe cercuri ale partidului s'au ridicat proteste. „Constantinescu nu are autoritatea morală ca să fie ministru, va compromite demnitatea partidului!“ Alții mai oportuniști, dar totodată și mai circumspecți ca Alexandru Djuvara, îi spuneau lui Brătianu: „Bun Alecu, dar cu o condiție: din când în când să-l plesnești peste rât!“

Și unii și alții aveau dreptate, Alecu nu trebuia lăsat în voia lui să se întindă și să se lăfăiască până a se înfățișa în ochii lumii ca expresia însăși a partidului liberal. Alecu, vorba lui Djuvara, trebuia periodic „plesnit peste rât“ și marea greșeală a lui Brătianu e că nu l-a plesnit niciodată. Alecu hotărât nu trebuia investit cu onorurile supreme ale partidului. Că ne-a adus servicii mari este netăgăduit, prin minunatul său simț practic, prin dibăcia sa, prin puterea lui de muncă cu adevărat titanică, firește că la diferitele departamente în care l-au pus, ca și la organizarea partidului, dânsul a fost un mădular prețios și că, adeseori, în mijlocul indolenței unora, a susceptibilităților altora și a nemulțumirilor atâtor, a știut să dea până și impresia indispensabilității lui; dar nenorocita sa reputație a știrbit adânc prestigiul moral al partidului, l-a prezentat mulțimii ca simbolul, pe când era cel mult buba partidului, ne-a zugrăvit ca partidul ce patronează abuzurile și ce glorifică necinstea.

Răul pe care Alecu Constantinescu ni l-a făcut întrece cu mult serviciile pe care ni le-a adus. Într'adevăr, pe de-o parte ne-a pătat drapelul, și pe de alta a făcut partidului slujba de hamalâc, pe care la urma urmei oricine ar fi putut-o face, de nu cu mai mult spor, desigur cu mai multă onoare. Care sunt directivele mari, care sunt legile fundamentale, care sunt reformele adânci pe care partidul le datorește superiorității lui Alecu Constantinescu, și prin care să poată el răscumpăra măcar slăbirea autorității noastre morale? Nici una. Dealtminteri nici nu trebuie să exagerăm valoarea intelectualității lui Constantinescu. Mintea sa era vie, pătrundea repede chestiunile și le rezolva și mai repede, avea un simț al realităților sănătos și puternic, dar inteligența lui era lipsită de aventuri, era incapabilă să se înalțe pe culmi, să privească lucrurile de sus, era minunată numai ca să se târască jos de-a lungul pământului, să-i prindă

toate îndoiturile, să-i cunoască toate gropile și toate mocirlele. De aceea eu am fost întotdeauna contra desemnării unui asemenea om pentru a conduce operațiuni delicate, cum sunt cele de cumpărături și de export. Eram sigur că, chiar fără nici un temei, va fi bănuît, iar prestigiul unui guvern ce era menit să declare războiul, să prezide la întregirea neamului, cerea imperios ca asupra unor asemeni operațiuni economice să nu poată pluti nici umbra unei bănuieli. Din nenorocire prevederile mele prea mult s'au adeverit.

Oricum ar fi, când Entanta a văzut executându-se contractul cu Germania, a apucat-o remușcarea. I s'a părut că prea ajutam alimentarea Germaniei pe care întreaga politică a Triplei Înțelegeri tindea atunci să o înfometeze. Ne-am pomenit deci într'o zi cu Sir George Barclay că ne propune din partea guvernului britanic să ne cumpere ceea ce a mai rămas nevândut din recolta noastră. Era la sfârșitul vacanței Crăciunului, mă învecam tocmai din Vâlcea unde mersesem să ajut prietenului Drăghicescu, care își pusese candidatura la o alegere parțială de senator, când Brătianu ne convoacă la el acasă ca să ne prezinte oferta lui Sir George. În principiu ea nu putea da loc la nici un fel de discuție, nu era să refuzăm acelora pe cari îi și consideram drept aliații noștri, ceea ce încuvințaserăm acelora pe care de mult îi priveam ca dușmanii aspirațiilor noastre cele mai scumpe.

Dar Englezii aveau un deziderat, și anume acel de-a fi autorizați să cumpere disponibilitățile noastre, dar să nu aibă statul nici un amestec în aceste cumpărături, să fie ei liberi de a cumpăra dela cine voiesc, cât voiesc și cu ce preț voiesc. Brătianu i-a răspuns imediat lui Barclay că o asemenea propunere nu o poate primi, că el are de vânzare grâu, nu conștiințe. În unanimitate am aprobat răspunsul său, atâta ar mai fi lipsit ca prin milioanele izvorâte de la cumpărări de cereale, Entanta să fi făcut operă de propagandă politică. Ar fi fost o orgie spăimântătoare de afaceri murdare, un mezat de conștiințe de a cărui rușine guvernul avea neapărata datorie să scape țara.

Barclay ne-a oferit în urmă o sumă de câteva zeci de milioane pentru ca noi direct să putem întreprinde în țară această propagandă, spre a mai neutraliza astfel acțiunea de corupere cu atâta măiestrie, tenacitate și metodă urmată de reprezentanții la București ai Puterilor Centrale.

Cu dispreț am respins măcar presupunerea că guvernul român ar lua chiar în cercetare o asemenea propunere. Take Ionescu, mai puțin scrupulos, primea pe atunci concursul rublelor rusești spre a-și asigura bunăvoința "Universului" și, deși cam rușinat — cel puțin așa se explica secretul pe care îl cerea lui Pocklewski — nu se sfia să solicite pentru zia-riștii săi devotați, Fermo și Honigmann, elixirul dătător de entuziasm al fondurilor secrete dela Petersburg.

E curios cum Anglia, obișnuită să trateze cu coloniile africane și cu principii asiatici, nu a înțeles că la București asemenea proceduri nu pot decât să o descrediteze. Recunoscându-și greșeala, ea a primit în urmă toate condițiunile noastre. Contractul a fost întocmit după același model ca și contractul german, prețul fiind fixat de comun acord între cele două guverne.

Fiindcă cerealele nu puteau fi ridicate din țară și erau destinate să constituie un fel de rezerve de care Imperiul Britanic se va folosi mai târziu când împrejurările o vor îngădui-o, ne-am luat sarcina de a construi prin gări depozitele necesare adăpostirii acestor cereale.

La câțva timp după aceea, guvernul englez a cumpărat un mare număr de mori ca să împiedice Puterile Centrale de-a mai măcina grâul în România. De astă dată Constantinescu a scăpat de acuzații, acestea s'au îndreptat însă spre Jean Chrissoveloni, care încasase de pe urma contractului britanic destule milioane ca să poată încasa și câteva acuzațiuni întemaiate. Ce s'a petrecut anume nu am putut desluși niciodată, știu atâta că negăsind cum să execute contractul pentru organizarea, depozitarea, păstrarea și paza cerealelor, și nedispunând de agenți pricepuți ca să înjghebe proiectul cu morile, legațiunea engleză într-o bună zi a găsit mai practic să concesioneze totul ingeniosului Chrissoveloni în schimbul unui beneficiu rămas până azi misterios. Mai știu că de atunci averea lui s'a sporit în proporții fantastice, că în preajma însăși a legațiunii engleze se critica cu asprime măsura luată de Sir George Barclay sub îndemnul lui Benett, agentul comercial al Angliei și cumnatul lui Chrissoveloni.

Știu, în sfârșit, că oameni ca Colonelul Thompson atașatul militar englez, nu se sfiau să numească operația o nerușinată hoție, că în urma unui raport al său, Londra a trimis în anchetă persoane cu situații înalte și că târziu de tot pe la 1919, printre capetele de acuzație pe care Foreign Office le-a invocat împotriva bietului Sir George, când l-au scos la pensie, figura și contractul britanic.

Dar de ce ancheta a rămas fără sancțiuni, de ce dacă abuz a fost vinovații ei nu și-au primit pedeapsa, de ce dacă abuz nu era, personalul însuși al legațiunii a fost lăsat să acuze și să clevetească? Mister. Se vede că toate țările se aseamănă și România nu are monopolul ciudățeniilor de acest fel. Dealminteri aceasta nu a fost singura ocazie în care pe vremea neutralității și a războiului mi-a fost dat să constat că ne place să ne calomniem, pe când de fapt în celelalte state se petrec netulburate lucruri cu mult mai grave, mult mai certate cu morala decât în România.

Să continuăm totuși a fi severi față de noi înșine, este condiția esențială a îndreptării, este marele imbold spre progres.

După deziluziile campaniei lui Nicu Filipescu împotriva administrației Războiului și după puținul succes al intervenționistilor în discuțiile parlamentare, o nouă neplăcere trebuia să tulbure proiectele opoziției în toiu iernii 1915-1916. Ivindu-se niște vacanțe parlamentare, Federația Unionistă se gândise să propună candidaturile celor doi mai de seamă agitatori ardeleni aflători în țară, anume Părintele Lucaci și Octavian Goga. Era, socoteau ei, un bun prilej de agitație într-o epocă în care, după repetate înfrângeri, acțiunea Federației lâncezea, constituind, deci, în caz de izbândă, două forțe mai mult în parlament pentru a susține politica lui Take Ionescu și a lui Nicu Filipescu și spre a amărî zilele guvernului. Pe lângă aceasta, alegerea lui Lucaci și Goga reprezenta o lovitură directă dată Puterilor Centrale, unde acești doi oameni erau

considerați trădători și dezertori și unde îi pândeau spânzurătoarea, sau plutonul de execuție.

Pentru toate aceste motive nu ne convenea însă de loc ca Părintele Lucaci și Goga să fie aleși, aveam prea mari interese naționale de apărut ca să încurajăm provocări inutile. Am hotărât deci să combatem candidaturile lor. Lupta a fost aprigă, opoziția intervenționistă și-a concentrat toate puterile și mai ales la Caracal, unde candida Goga, Filipescu s'a avântat în învălmășeala electorală și a fost demnă de gloriile lui trecute: precedat de o întreagă echipă de bătauși vestiți, conduși de un atlet de meserie, un anume Condrut, s'a dat în întruniri de mahalale la cele mai nesăbuite violențe oratorice și drept culmea a înjurat grav pe polițaiul orașului, un biet funcționar de carieră, care își făcea cinstit și modest datoria.

Totuși Lucaci și Goga au căzut, cetățenii care alcătuiau colegiul al doilea de la Galați și de la Caracal au dat în mare majoritate voturile lor candidaților guvernamentali. Nu fiindcă aparatul administrativ întrebuințase contra fruntașilor ardeleni toate presiunile ce îi stăteau la îndemână, dar fiindcă în țară clasa mijlocie, mica burghezie de la orașe din care tocmai se alcătuia colegiul al doilea, era saturată de agitațiile războinice ale Federației. Afacerile mergeau bine, neutralitatea din zi în zi mai mănoasă le convenea. Dacă război trebuia să fie, să o spună Brătianu care știe ce face, nu domnii care manifestau pe străzi și ne-ar fi dus până acuma la atâtea nenorociri, dacă țara s-ar fi luat după ei.

De fapt rezultatul acestor alegeri dovedea, pe lângă o netăgăduită cumințenie și o scădere a aventurii naționaliste. Prelungirea neutralității, înfrângerile repetate ale Aliatilor, mai cu deosebire cele din Balcani și din Polonia, acțiunea lentă a propagandei germane, toate acestea slăbeau entuziasmul războinic al țării, creând o atmosferă de moleșire, de scepticism, ale cărei rezultate le-am întrezărit abia la alegerile din Galați și din Caracal, dar ale cărei urmări cu adevărat dăunătoare trebuia să le resimțim în ceasul mobilizării. Ceea ce Brătianu prevăzuse când se pusese vorba să luăm o atitudine față de opera de corupție a Puterilor Centrale se adeverea, România nu putea să scape de plata prețului neutralității ei, și acest preț judecând problema sub toate fețele sale, nu era mai scump. Simțul național, dorul unirii mari putea fi întunecat pentru o clipă, atâta tot. Marghiloman avea dreptate când într'o cuvântare spusese că ne insultăm idealul național dacă presupunem că el e ca un tăciune în care trebuie să suflăm mereu, ca nu cumva să se stingă.

Știu că în genere mulți au criticat rolul pe care Părintele Lucaci și Goga l-au jucat atunci, adesea am auzit zicându-se că mai bine decât să fi venit aci să ne facă încurcături, ar fi stat acolo cu poporul românesc să-l îmbărbăteze în mijlocul răstrieștei lor, cum au făcut-o, spre folos pentru neam atâția alți fruntași ardeleni. Niciodată n-am împărtășit acest punct de vedere, fiindcă mai întâi nimic nu dovedește că Lucaci și Goga rămânând peste munți ar fi putut într'adevăr să stea alături de popor și să continue a-l conduce. Părintele Lucaci era o forță rău văzută de Unguri, e mai mult ca probabil deci că mai curând sau mai târziu l-ar fi deportat în

vreun lagăr de suspecți, sau pur și simplu l-ar fi azvârlit în închisorile ce îi erau bine cunoscute și unde zăceau deja atâția Români și atâtea Românce nevinovate. Cât despre Goga, el era soldat, prin urmare l-ar fi trimis din primul ceas pe front, și — dacă ar fi scăpat cu viață — poporul din Ardeal în acest răstimp nu s'ar fi putut folosi de luminile lui. Dacă cumva s'ar fi prăpădit, ar fi fost de-a pururea o pagubă, dacă nu pentru politică, în orice caz pentru literele române. În fine, declarația războiului îl surprinsese în Scoția la Scotus Viator, fiind acasă poate că ar fi făcut ce au făcut și ceilalți flăcăi din satul său de sub munte, dar să ceri să facă ocolul Europei ca să se arunce de bună voie în temnițele maghiare sau în fuga dezastrelor galițiene, mi se pare că este o pretenție prea exagerată.

Pe de altă parte, se pune o întrebare, cine a fost mai de folos cauzei românismului în tot timpul acestei mari crize naționale, Lucaci și Goga cu activitatea lor bună, rea de la noi în vechiul regat, sau Maniu cu prezența lui pe frontul italian, Vaida cu interviurile și cu refugiul lui obscur în Elveția, sau Vlad cu rodnicile sale furnituri pentru armatele austro-ungare?

Nu trebuie să uităm că dintre fruntașii români de peste munți, Ungurii au respectat numai pe cei cari erau depărtați, le-a fost teamă să violeze imunitatea lor parlamentară, astfel Mihaly și Stefan Popp au putut să-și exercite până într'o măsură oarecare rolul lor politic.

Ceilalți nu și-au putut răscumpăra libertatea și deci puțința teoretică măcar de a ajuta pe frații lor de sânge, decât în schimbul unor regretabile declarații de lealitate față de monarhie. Nu vreau să acuz pe nimeni. Capitoul acesta e prea dureros. Știu că bieții oameni, mai toți mediocri și fără suflete de eroi, nu au încetat să-și iubească neamul și să-i dorească din adâncul inimii întregirea sub sceptrul dinastiei române, știu că la grea cumpănă în cea mai tragică dintre situații, au făcut ce au putut ca să se strecoare ei și poporul lor în așteptarea unor vremuri mai bune. Dar consider că a fost o fericire pentru puterea morală a revendicărilor noastre naționale, că în ceasurile de atunci, ca și în cele de acum, să putem noi cu toții opune compromițătoarelor protestări de lealitate ale unui Mihaly, prestația morală neîncovoiată, gestul semeț și mândru al preotului din Sisești, sau rușinoaselor cuvinte ale unui Vaida-Voevod, declarațiile demne fără șovăială și fără de pată ale poetului de la Rășinari. Firește se poate critica felul cum și-au îndeplinit Lucaci și Goga misiunea aci, se poate deplânge unele operații de vagoane cu care Părintele Lucaci ar fi putut să nu-și murdărească veșmintele de preot, se poate regreta păcatele lumești ale acestui luptător național și veșnicele sale nevoi de bani, care de mult i-au răpit stima celor ce-l cunosc de aproape, precum se poate găsi că Goga, cu talentul lui în țară și mai ales în străinătate, ar fi putut aduce servicii mai mari, dacă firea sa de artist nu l-ar fi osândit, chiar în acele zile de mare zbucium, la o dulce și filozofică lenevie. Dar încă odată, toate acestea nu împiedică ca misiunea lor în totalitatea ei judecată, să fie o misiune de care neamul nostru nu se poate căi.

Pe Lucaci Brătianu l-a tratat cum la urma urmei o cerea și el, adică cu toate onorurile și cu tot disprețul fondurilor secrete. Cu Goga a fost lipsit de dibăcie. Înainte de izbucnirea războiului erau în cele mai strânse rapor-

turi personale, și printr-o coincidență ciudată, prima persoană din societatea bucureșteană care descoperise pe tânărul autor al Oltului, care căutase să-l cunoască și să-l sărbătorească când nimeni nu-l cunoștea, și mai nimeni nu-l sărbătorea, era Elisa Brătianu, pe atunci încă Dna. Marghiloman. Casa soților Brătianu a fost deci ani de zile o casă în care Goga era primit cu brațele deschise, cu caldă prietenie și cu sinceră admirațiune.

Abia întors din Scoția, bine înțeles că s'a dus să-l vadă pe Brătianu, și cum era de așteptat, fierbea de nerăbdare, voia imediat intrarea noastră în acțiune dar, cum Brătianu care judeca situația mai cu sânge rece nu putea împărtăși entuziasmul poetic al lui Goga, ei se ciocniră. Întrevederile următoare au fost și mai furtunoase, Brătianu era necăjit că nu-l poate convinge pe Goga, acesta era furios că Brătianu lasă încă Ardealul sub călcăiul maghiar, și astfel legăturile lor se răciră. Cu vremea ele s'au transformat într'o adevărată ostilitate, de-aceia lupta pentru intrarea în acțiune îl apropia tot mai mult de Filipescu. Fermecător cum era, a știut repede să câștige prietenia lui Goga, strania lui personalitate constituind pentru artistul Goga un subiect de studiu de un pasionant interes. Boemi amândoi, deveniseră tovarăși nedespărțiți, Filipescu îi deschidea lui Goga și tot grupului lui de Ardeleni pribegi coloanele "Epocei". Brătianu interpreta aceasta ca o înregimentare a lui Goga în rândurile filipescane, de unde și mai mare nemulțumirea și mai mare răceala. De fapt nici prin minte nu-i trecea poetului să se înregimenteze în partidul conservator, știa prea bine că în Ardeal și prin urmare în România Mare, curente mari democratice singure pot avea viață. În vremuri de suferință totuși s'a lăsat sedus de Filipescu și se distra din contactul cu acest om într'adevăr interesant prin contrastul violent dintre calitățile și defectele lui, ca și prin perpetua agitație a spiritului său, totdeauna impulsiv și viclean.

Am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să apropii întâi, și apoi să împiedic o ruptură definitivă între Brătianu și Goga. Mi s'a părut întotdeauna cel puțin inutil ca într'o Românie unită cu Transilvania, acești doi oameni să fie în două tabere vrăjmașe. Știam că Ardealul este sărac în personalități politice, dar în ciuda imperfecțiunilor lui — cine nu are? — Goga va fi în viitor unul din fruntașii cei mai de seamă ai românismului de peste Carpați, prin urmare de ce să-l pierdem mai cu seamă când, prin convingerile lui, Goga era așa de apropiat de noi și așa de străin de cei cu care își petrecea atunci vremea. Sforțările mele n'au fost luate de-ajuns în seamă, intriganți de tot felul s'au amestecat și au mai încurcat lucrurile. Brătianu conform unui nenorocit obicei ce-l are câteodată, s'a încăpățânat cu o ușurință nedemnă de marile sale însușiri și de obișnuita generozitate a sufletului său. A trecut cu vederea peste toate aceste întemeiate considerațiuni și în loc să vadă în Goga un sărman ardelean chinuit de nerăbdarea suferințelor unui neam, fără rost s'a îndărătnicit să pretindă artistului pribeg obiectivitatea unui om de stat și stăpânirea de sine a unui diplomat galonat și sceptic.

Nu am avut cruzimea când evenimentele mi-au dat dreptate, să-l mai întreb pe Brătianu dacă nu-i pare rău de felul cum s'a purtat cu Goga. Știu însă că Dna. Brătianu, de cele mai multe ori așa de senină în judecata ei

despre oameni și despre lucruri, credea ca și mine că bărbatul ei a pierdut astfel sprijinul unei forțe, care ar fi putut să-i fie de folos și lui și partidului și țării în ceasurile grele ale închegării unității noastre naționale.

Regele Ferdinand I, curând după moartea Regelui Carol I

CAPITOLUL ȘAISPREZECE

SESIUNEA PARLAMENTARĂ 1915 – 1916

Pe cât sesiunea parlamentară 1914-1915 a fost de searbădă, pe atât a fost de interesantă și de însemnată sesiunea 1915-1916. După întorsătura pe care o luase campania Federației, să obții, precum iarna trecută, tăcerea opoziției, era exclus. Și la urma urmei poate că era mai bine să se limpezească situațiunea în toate privințele. Atacul lui Nicu Filipescu împotriva Ministerului de Război fusese spre binele nostru. De ce să nu lăsăm ca și asupra celorlalte probleme să se facă lumină, nu puteam decât să fim în câștig. În întunec și echivoc favorizam numai uneltirile opoziției. Bineînțeles aceasta nu împiedeca pe Brătianu ca în ceea ce privea politica externă propriu-zisă asupra intențiunilor intime ale guvernului să se păstreze aceeași rezervă absolută, aceeași enigmatică tăcere ca și până acuma.

Vom răspunde la toate atacurile interne provocând chiar explicațiile opoziției, nu vom răspunde la nici o întrebare privitoare la politica externă de natură să vatăm interesele superioare ale statului, sau să ne abată de la neutralitatea în care socoteam indispensabil să mai menținem țara, aceasta era lozinca cu care ne-am înfățișat la 15 Nov. 1915 înaintea corpurilor legiuitoare.

Ședința de deschidere a fost senzațională și simptomatică. Filipescu exasperat de înfrângerile Federației căuta cu orice preț să facă scandal. I se păru că deschiderea parlamentului este cel mai nimerit prilej, a propus deci amicilor săi să împiedice pe Rege de a-și ține mesagiul. Propunerea a întâmpinat oarecari împotriviri. Oamenii cumpătați se întrebau ce folos va trage Federația de pe urma unor atari violențe. Are interes Acțiunea Federalistă — se întrebau alții — să aibe din ce în ce în ce o atitudine tot mai antidinastică? În cele din urmă s'a ajuns deci la o tranzacție: nu se va împiedica cetirea mesagiului, nu se va manifesta contra Regelui, dimpotrivă se va striga "Trăiască Regele", dar se va întrerupe cât mai des discursul Suveranului prin strigăte injurioase la adresa Puterilor Centrale și prin "Jos Guvernul". De fapt manifestația a cam dat greș, grupul opoziției federaliste nu era prea numeros, pe lângă aceasta mulți din membrii ei dezaprobau asemenea procedee extreme și, prin urmare, veniseră la Cameră hotărâți să nu se supună cuvântului de ordine dat de frunțașii lor, sau, chiar dacă se supun disciplinei de partid, să manifesteze fără hotărîre și fără entuziasm.

De la primele zgomote pornite de pe băncile opoziției, majoritățile prevenite au început să aplaude și să aclame pe Rege cu atâta tărie, încât au acoperit cu totul apostrofele opoziției. Eram pe estradă lângă Rege, dacă n'aș fi văzut fețele crispate ale deputaților din Federație ce gesticulau cu furie în fața noastră, nici nu aș fi știut că opoziția se deda la un scandal atât de regretabil. Abia pe urmă am aflat ce strigau, cuvintele lor nu au parvenit la urechile noastre. Regele a tratat incidentul cu disprețul cuvenit, numai câțiva din amicii noștri l-au luat în serios și după ce Regele a ieșit din sala de ședințe, au tăbărit pe cei mai zgomotoși dintre reprezentanții Federației. Mille a fost bătut, Nicu Filipescu a fost văzut sărind pe pupitre, o fierbere îngrozitoare care s'a terminat prin câteva dueluri și prin nesfârșite înjurături și insulte.

Dar această ședință a fost și simptomatică, ea dezvăluia intențiile opozițiunii, într'adevăr ea voia să dea un caracter de violență și de scandal întregii lupte parlamentară din anul 1916. Guvernul trebuia atacat pe toate chestiunile interne și externe fără nici o cruțare. Din primele zile reprezentanții "Federației Unioniste" au anunțat o serie de interpelări, totuși mai prudenți takiștii și-au rezervat să interpeleze pe chestiunile externe unde știau că Brătianu nu va răspunde, lăsând filipescanilor sarcina să atace guvernul pe chestiunile interne, îndeosebi pe cele de furnituri. Pe când Take Ionescu interpela pe Brătianu asupra motivelor pentru care guvernul nu a intervenit când Bulgaria a intrat în acțiune, însuși Titulescu, ieșind din rezerva lui, a formulat o interpelare. Filipescu la Senat cerea lui Brătianu socoteala asupra afacerii Blaugazului și Delavrancea la Cameră asupra corupției germane.

Toate aceste interpelări au fost discutate înainte de vacanța Crăciunului, s'a putut deci lesne observa că între dezvoltarea și enunțarea lor era o disproporție mare. Pe cât era anunțarea de violență și de amenințare, pe atât era dezvoltarea de blajină și de lipsită de răsunet. A fost destul ca Brătianu să spună că nu va răspunde nici lui Take Ionescu, nici lui Titulescu, pentru ca amândoi să renunțe definitiv a-și mai dezvolta interpelările lor.

De asemenea i-a fost lesne lui Brătianu să spulbere pe chestia Blaugazului acuzațiile pătimașe ale lui Filipescu, specialiștii de la Război insistând ei înșiși ca statul să cumpere această uzină de care aveau neaparată nevoie pentru fabricarea explozibilelor. Brătianu se opuse însă multă vreme, fiindcă în această fabrică aveau interese bănești cumnatul său Niculescu-Dorobanți și dânsul prevedea că, oricât de folositoare va fi tranzacția pentru stat, opoziția îl va învinui că urmărește favorizarea uneia din rudele sale. Noi colegii săi am trebuit să insistăm ca să se hotărască, de altminteri vădit prețul era avantajos pentru stat și Niculescu-Dorobanțu, ca să înlesnească situația lui Brătianu, oferise Crucii Roșii toată partea lui de beneficii. În asemenea condiții, firește trebuiau într'adevăr peste măsură de multe patimi ca să se mai aducă acuzații lui Brătianu.

Cât despre interpelarea lui Delavrancea, singurul ei rezultat a fost să dezvăluiească amestecul propagandei germane în răspândirea "Moldovei", să se provoace o violentă altercațiune între Carp și Take Ionescu și, în

sfârșit, să scoată definitiv din luptă pe vechiul tribun și demagog Nicolae Fleva. S'a dovedit că el luase bani de la Germani și că astfel se explica tăcerea lui de aproape un an la tribună și la întruniri. A încercat să se apere s'a încurcat în vorbe de îți era milă de bătrânețile sale. Nu cred să fi existat în viața publică a vechiului Regat un sfârșit mai lamentabil decât al acestui om care 40 de ani atacase rând pe rând pe toți oamenii de seamă ai țării și, prin spiritul său negativ, stătuse întruna în calea tuturor eforturilor constructive. Această execuție definitivă era pedeapsa unei îndelungate cariere de ură, de invidie și de necinste, iar sfârșitul ei meritat și încoronarea ei logică. Pentru cei cărora nu le displăcea ironia lucrurilor omenesti, avea oarecare farmec să vezi pe Fleva asasinat politicește de oamenii lui Nicu Filipescu, vechiul lui tovarăș și complice de încurcături politice, sub ochii lui Ionel Brătianu în incinta însăși în care cu câțiva ani înainte se trudise să-i păteze cinstea. Brătianu nu era răzbunător și știu că sfârșitul lui Flava nu-i inspira decât un sentiment de nepăsător dispreț. Dar dacă ar fi fost cât de puțin vindicativ, împrejurările i-ar fi dat prilejul să soarbă voluptatea unei scene de răzbunare de un neîntrecut rafinament.

Îmi aduc aminte că mă uitam cum Fleva la tribună, palid, descompus, tremurând, stătea în ghiarele agoniei sale politice. Aveam impresia că văd un om căzând sub povara infamiei și a păcatelor sale. Am întors capul cu un amestec de scârbă și de compătimire.

Toate aceste interpelări erau însă numai mici lupte de patrulare, opoziția era hotărâtă să dea bătălia cea mare, cu prilejul discuțiunii la mesaj, și într'adevăr discuția la mesajul din Noiembrie 1915 va rămâne una din cele mai însemnate și din cele mai strălucite din analele parlamentarismului român. În aceste discuții viitorii guvernamentali vor găsi consemnate părerile partidelor politice din vechiul Regat asupra marelui întrebări pe care războiul mondial silea România să o deslege. În aceste discuțiuni sunt de-a pururea expuși cei mai de seamă oratori și oameni politici, cele două teze ce despărteau opinia publică și frământau conștiința națională. Spre cinstea cugetării și a oratoriei române trebuie să spunem că cuvântările au fost la înălțimea problemei care se desbătea. Un parlament care ne poate da spectacolul unor asemeni discuțiuni nu poate fi decât expresia unui neam înzestrat cu însușiri deosebite și menit să aibe în dezvoltarea culturală și politică a omenirii un viitor strălucit.

Focul a fost deschis la Senat, Filipescu reprezentând acolo opoziția care preferă să înceapă atacul cu el. Nouă ne era indiferent. Discuția la Senat a fost totuși cu mult inferioară celei de la Cameră, deși erau acolo Marghiloman și Filipescu, iar duelul între ei ar fi putut să fie interesant. Spre surprinderea generală el a fost însă cât se poate de dezamăgitor. Filipescu a ținut cel mai slab discurs din toată cariera lui parlamentară, tema însăși era copilăroasă, susținea că vrem Transilvania, dar că o vrem probabil fără Transilvăneni, de aceea stăm nemișcați, pe când frații noștri de peste Carpați sunt nimiciți pe front de comandamentele militare, care îi aruncă în foc acolo unde primejdia e mai mare, iar în interior îi pierdem prin persecutarea sistematică și prin urgia maghiarismului înspăimântat. Un paradox nici măcar inteligent. Dar mai șters decât cuvântarea a fost

tonul cu care a fost spusă, Filipescu nu mai era Filipescu cel obișnuit, Filipescu care clocotea ca un vulcan în permanentă ebulițiune, Filipescu cu mușcăături de leu și cu gesturi de panteră, ci era un Filipescu trist, abătut, cu ochiul stins și cu privirea pierdută. Moartea rotea împrejurul lui.

Marghiloman era jenat, parcă i-ar fi fost rușine în acest mediu aproape în întregime favorabil Entantei, să-și mărturisească germanofilismul. De fapt îi era frică de violențele cu care de luni de zile Filipescu îl amenința și prefera să le evite. Îl văd încă urcându-se la tribună, strâns într'o redingotă admirabil croită, pășind cu capul sus, dar cam congestionat și vrând să-și ascundă emoția pe care totuși nu o putea stăpâni. Ticluise un discurs de o minunată dibăcie. După un omagiu de nețărmurit devotament către Rege și dinastie, un răspuns la campania antidinastică a conservatorilor de sub șefia lui Filipescu și a lui Take Ionescu, el a pledat pentru necesitatea neutralității românești și a arătat că dacă în Ungaria sunt persecuții, să nu uităm că și peste Prut frați de-ai noștri îndură mari suferințe. Totul era spus cu atâta grijă, cu atâta măsură, fără un cuvânt prea mult, fără un termen prea violent, încât și întreruperile deveneau imposibile. Vădit aceea o urmărea Marghiloman, și într'adevăr de unde toți ne așteptam ca să fie hărțuit la fiecare frază, el și-a debitat toată cuvântarea în cea mai deplină liniște și așa putea spune, într'un fel de admirativă atențiune. De pe banca ministerială îl urmăream de aproape, cu cât se afunda mai mult în perorațiile sale, vocea îi devenea mai sigură, dar ochii rămăneau îngrijorați și se plimbau peste adunare în așteptarea atacurilor prevestitoare de furună. Când a terminat a părăsit repede tribuna, iar pe figura lui se citea un sentiment de ușurare și licăriri de bucurie, bucuria păcălelii reușite.

Ceilalți oratori nici nu merită să fie reamintiți. Episodul cel mai de seamă al întregii discuțiuni rămâne cu toate acestea discursul lui Stelian, nu atât prin cuvântarea în sine care a fost bună, dar fără strălucire ca toate discursurile lui Stelian, însă prin incidentul la care a dat loc. În fond cuvântarea fusese un atac violent împotriva lui Brătianu, care îl urmărea nemișcat uitându-se drept în ochii lui cu un surâs cam ironic. Bineînțeles toate învinuirile lui Stelian erau subliniate de aplauzele prelungite ale opoziției, care era în culmea fericirii văzându-l pe Brătianu atacat de unul din fruntașii partidului său, iar Senatul avea atmosfera aceea specifică a ședințelor mari.

Morțun, îndeobște foarte nervos pe vremea aceea, se întoarce către mine care stam pe banca ministerială, și îmi spune: "Auzi îndrăzneală!" Stelian fără a desluși vorbele lui Morțun simțise însă că întreruperea nu a trebuit să-i fie prietenoasă și răstit îi spune: "Nu ai să-mi dai Dta. mie lecție de liberalism!" Trebuie să adaug că Stelian avea o veche ură împotriva foștilor socialiști și că nu scăpa o ocazie ca să le azvârle câte o săgeată. Pe lângă aceasta raporturile lui cu Morțun nu erau tocmai bune și când au fost împreună în guvern se ciocniseră în nenumărate rânduri. Între mentalitățile, ca și între temperamentele lor, era cea mai absolută incompatibilitate. Până să poată răspunde ceva Morțun, sare Brătianu: "În orice caz de când este în partid a fost credincios, pe când Dta. care azi mă combați, doar acum câteva zile, într'o convorbire la mine acasă, mi-ai declarat că

în politica externă ești de acord cu mine!” Cuvintele acestea spuse răspicat, pe un ton de dispreț, împins până la dezgust au provocat în tot Senatul un moment de mirare și de indignare. Opoziția care clădise deja planurile pe efectul discursului lui Stelian, părea zăpăcită, se uitau unii la alții, pe când majoritatea sublinia cu adevărate ovații întreruperea lui Brătianu. Sub această zdrobitoare lovitură, Stelian albi, se clătină o clipă, îngână câteva cuvinte pe care nimeni nu le-a mai ascultat, afară de stenografii, și coborî de la tribună pe atât de plouat, pe cât de semeț și de provocator se urcase. Tot efectul discursului său era pierdut și în afară de aceasta autoritatea lui morală primise o lovitură gravă. El apărea în ochii tuturor ca un om fără convingeri hotărîte, mânat în manifestările sale politice de nemulțumiri personale, sau de ambiții amăgite. Pentru cei ce îl cunoșteau bine era doar o confirmare publică, pentru cei mai mulți însă, care îl socoteau un om superior, a fost o adevărată revelațiune și o adâncă deziluzie. Se poate spune că de atunci nimeni nu a mai luat în serios campania naționalistă a lui Stelian, toată lumea o considera ca fiind paraponul unui nemulțumit, afară de câțiva intimi ce își legaseră prea de aproape soarta de a lui, pentru a-l mai putea părăsi, și afară de câțiva ziariști care îl linguseau ca să-l exploateze și încă, cei mai inteligenți dintre aceștia îi încasau banii și își băteau joc de dânsul unde și de câte ori puteau.

La Cameră discuția a avut un caracter de adevărată măreție. Nu e vorba, au participat la ea și deputați care nu aveau ce căuta într'un atare duel oratoric, ca Vencianu, Em. Dem. Ghika Comănești și Becescu Silvan. Dar strălucirea celorlaltor cuvântări a fost așa de mare, încât au întunecat până într'atâta discursurile lor, de parcă nu ar fi fost rostite niciodată. Mîntea noastră păstrează vie numai amintirea marilor luptători ce au încrucișat spada în această neîntrecută luptă parlamentară, precum ochiul nostru pe o zi senină uită să vază micile fâșii de nouri ce pe ici pe colo plutesc pe albastrul minunat al cerului.

Leonte Moldovan a vorbit cel dintâi, și a vorbit o zi întreagă. E singurul pe care nu l-am auzit fiindcă am fost nevoit în ziua aceea să întovăresc pe Brătianu la Senat, unde se războia pe chestia Blaugazului cu Nicu Filipescu. Dar știu de la prietenii mei că a reușit să miște adânc adunarea. Leonte Moldovan nu era un mare orator, debitul lui era greoi, forma lipsită de eleganța literară, multă banalitate de gândire, dar atunci a vorbit ca Ardelean, ca Ardelean care destăinuște fraților liberi suferințele fraților subjugați, și în cuvintele lui era atâta convingere adâncă, atâta zbucium sufletesc, atâta emoțiune, încât a zguduit Camera mai puternic decât ar fi putut vreodată să o facă elocința meșteșugită, ticluită a oratoriei consfințite. O nouă dovadă că adevărata oratorie nu e atât arta, cât credința comunicativă, sinceritatea, emoțiunea care mișcă și pe alții. De aceea singure evenimentele mari stărnesc oratorului accente superioare, de aceea epocile mari scot din întunerice talente nebănuite, cari după o licărire strălucită dispar pentru vecie în umbră și în uitare.

Dumitrescu Brăila și G. Diamandy au vorbit bine, îndeosebi cel dintâi, care netăgăduit are un talent frumos, o limbă aleasă și darul formulelor. De aceea nu-i pot pune alături de Vencianu, de Dan, de Ghika Comănești

și de Becescu Silvan, dar nu e mai puțin adevărat că nu în jurul cuvântărilor lor s'a dat adevărata bătălie, ea nu s'a dat nici măcar în jurul discursului lui Iorga, care nu a izbutit nici să iasă din cadrul obișnuit, sau să rezume cu adevărat un curent al opiniei publice. Dealtminteri, aceasta nu a fost una din manifestațiunile sale frumoase, ci una din manifestațiunile medii ale acestui talent pururea inegal.

În miezul discuției am intrat abia cu apariția la tribună a lui Petre P. Carp, care avea atunci peste 78 de ani. De câțiva ani nu mai rostise discursuri mari, ultimele lui manifestări oratorice îl arătasera îmbătrânit, un talent care se istovea. La 14 Dec. 1915, după primele fraze adunarea și-a dat seama că are înaintea ei pe un om în deplinătatea puterii și a talentului său, era Carp din epoca lui de splendoare, Carp mai cristalin, mai lapidar, mai sarcastic decât oricând. El a dezvoltat din nou pentru țară întreaga teză pe care ne-o dezvoltase nouă într'un cerc restrâns, cu un an jumătate înainte, la consiliul de Coroană din Sinaia. Cauzele profunde ale războiului mondial, lupta dintre germanism și slavism, pericolul, pentru Români ca slavismul să biruiască, necesitatea deci pentru noi de a ajuta izbânda Germanilor. Toate frazele lui erau tăioase ca o lovitură de spadă, nu a omis nici unul din argumentele prin care teza germanofilă se putea susține. Le-a concentrat pe toate în formule sintetice, și ascultându-l aveai impresia că ți se prezintă un triplu extract de gândire omenească. Nici un cuvânt de prisos, nici o slăbiciune în legătura argumentelor, decurgeau toate unele din altele ca într'un aparat de precizie. O minune de construcție logică, un model de raționament omenesc, totul era spus cu mândria siguranței și emoția patimei. Nu îngăduia moșneagul să se fi putut înșela o viață întreagă și acuma, la pragul mormântului, convins de infailibilitatea sa, depunea pe altarul patriei roadele jumătății de veac de gândire și de credință. Ca să-și atingă scopul, Carp nu se sfiise să recurgă la toate mijloacele de natură a impresiona auditoriul. Așa spre pildă, el a afirmat că Rușii ne cer Galații, că i-a spus-o Regele Carol. I s'a dat îndată cuvenita desmințire, dar și-a continuat nepăsător argumentarea.

Acesta era, dealtminteri, un vechiu artificiu oratoric al lui. Într'o zi mă plimbam prin coridorul circular al Camerei, când mă întâlnesc cu Carp. "Ce faci Duca?" "Ce să fac, Coane Petrache, am ieșit că nu mai pot asculta pe....."(mi se pare că la tribună vorbea Iancu Lahovary). "De aceea am ieșit și eu," și atrăgându-mă spre fereastră îmi zice cu tonul autoritar al magistrului ce se adresează elevului său: "Cea mai mare parte din oameni nu pricep psihologia discursului parlamentar. Ei cred că la Cameră trebuie să convingi ca la barou, și de aceea îi vezi că discută, raționează, analizează. Politica e luptă. La Parlament trebuie să afirmi. Să dai adversarului o lovitură de pumn drept în față și pe urmă să treci înainte". Dacă examinăm factura discursurilor lui Carp, vom vedea că toate purced de la aceste principii. Și de fapt avea dreptate, oratoria parlamentară trebuie să fie afirmativă, nu demonstrativă, sintetică nu analitică. Așa se și explică de ce la noi ca și aiurea arareori avocații mari au fost mari oratori parlamentari. De ce un Mișu Kornea a putut fi cel mai strălucit reprezentant al baroului nostru și un foarte mediocru parlamentar, de ce un Vasile Missir nu a putut impresiona niciodată corpurile legiuitoare,

pe când a delectat o generație întreagă de magistrați prin arta pledoariilor sale. Firește Camera nu împărtășea vederile lui Carp, dar discursul sau a fost ascultat de toată lumea cu respect, cu un întreit respect, cu respectul datorit vârstei, cu respectul datorit talentului, cu respectul datorit unor convingeri atotputernice. Se auzise cea mai bună și cea mai frumos expusă susținere a punctului de vedere care insista asupra nevoii alipirii noastre de Puterile Centrale în marele război care însângera lumea civilă.

După el a venit rândul lui Stere. Opoziția răspândise în culoare știrea că respectase bătrânețile lui Carp, dar că va întrerupe cu violență discursul lui Stere. Din această cauză, dânsul care a fost întotdeauna foarte impresionabil, era foarte emoționat și foarte agitat înainte de-a lua cuvântul. Și-a făcut deci apariția la tribună palid, cu vocea tremurândă, dar a fost dibaci, de la început s'a înfățișat ca reprezentantul Basarabiei și, precum Leonte Moldovan izbuti să miște adunarea vorbind de suferințele Ardealului, tot astfel era cu neputință ca Stere să nu câștige marea bunăvoință a deputaților, descriindu-le suferințele fraților noștri basarabeni.

Vociferările opoziției și ale dușmanilor săi personali au încetat deci repede și el a putut să-și continue cuvântarea ascultat cu interes, curiozitate și pot spune, pe la sfârșit aproape cu respect. O convingere adâncă și o convingere cinstită impune întotdeauna. Ce anume a spus Stere? Pentru majoritatea celor ce-l ascultau, desigur lucruri noi, pentru noi cari îi cunoșteam vederile, nimic mai mult decât ceea ce ne spusese de atâtea ori în conversațiuni particulare. Dar trebuie să mărturisesc că dânsul nu și-a expus niciodată teza mai bine ca în acest discurs. Pentru cine va voi în viitor să știe pe ce argumente se sprijineau credințele celor ce în preajma războiului pentru unitatea noastră națională cereau ca România să nu se despartă de Puterile Centrale și, mai ales, să nu se unească cu Rusia, precum și pentru toți cei ce vor auzi glasul durerilor basarabene, strigătul de deznadejde al Românismului de peste Prut, cuvântarea lui Stere va rămâne fără îndoială expresiunea cea mai completă, cea mai luminoasă și cea mai mișcătoare.

Netăgăduit că discursul pe care el l-a rostit atunci în cele două ședințe din 15 și 16 Decembrie 1915, va rămâne în analele parlamentarismului român un mare discurs, pot spune mai mult, un splendid discurs. De fapt Stere nu era orator, aveai mareu impresia că nu vorbește limba lui și, într'adevăr, se exprima greoi, căuta cuvintele, accentul lui era străin, gândea mai mult în rusește, ridica și scobora vocea cu o monotonie plicticoasă, când ridica vocea striga prea tare, când o scobora nu mai puteai distinge de loc cuvintele. Adesea era patetic fără rost, sau voia să fie spiritual și ironic, dar spiritele-i erau lipsite de finețe, iar ironiile sale chinuite nu străpungeau ca săgeata, ci loveau ca varga. S'a zis despre el că este un urs care vrea să valseze, expresia e justă. Pe lângă aceasta, de cele mai dese ori era prolix și confuz, raționamentul lui era înecat într'un noian de cuvinte și de calificative inutile, iar ideile lui se pierdeau în digresiuni nesfârșite. Ascultându-l suspinai după claritatea latină, și totuși avea un cap care cugeta, era un om de idei, niciodată nu lua cuvântul ca să nu spună nimic, pentru el era o datorie de conștiință să se înfățișeze înaintea parlamentului numai cu rodul unor serioase și lungi meditațiuni.

Contrastul dintre valoarea reală a ceea ce voia să spună și greutatea lui de-a da gândirii expresiunea cea mai nimerită, a făcut ca și cariera oratorică a lui Stere să treacă prin mari crize. După un debut senzațional la 1902, care dintr-o dată l-a clasat printre vorbitorii de frunte ai generației sale, Stere a mai rostit câteva discursuri mai puțin valoroase, dar totuși bune în legislatura 1901–1904. La 1907 a făcut pe la începutul legislaturii un discurs foarte slab și de aci înainte până la 1915, manifestațiunile sale oratorice, atât cele parlamentare, cât și cele extra parlamentare, au fost tot mai rele, tot mai nereușite, încât pe de-o parte își compromisese cu desăvârșire reputația oratorică, iar pe de altă parte, conștient de repetatele sale în-succese, ajunsese și el să se urce la tribună cu o adevărată spaimă.

La 15–16 Decembrie 1915 parcă vorbea un alt Stere, parcă reînviase cu înzecite puteri oratorul plin de făgăduințe de la debutul parlamentar din 1902. Cu siguranță acesta a fost cel mai bun discurs al lui Stere, cari deși a vorbit în două ședințe consecutive mai multe ore de-a rândul, a menținut neîncetat încordată atențiunea Camerei. Argumentarea lui era atât de interesantă, era prezentată cu atâta logică, cu atâta bogăție de cunoștințe, cu atâta convingere, era spusă cu o emoțiune atât de adâncă, atât de sinceră, încât toată adunarea a fost impresionată și multe suflete au fost sincer mișcate. Cei mai mulți dintre aceia care îl văzuseră cu ciudă urcând treptele tribunei, l-au văzut apoi cu regret scoborându-le. Dacă ar mai fi vorbit câteva ceasuri, adversarii și amicii l-ar fi urmărit cu același încordat interes, cu aceeași neascunsă plăcere. Când și-a încheiat apoi perorația au fost multe aplauze și știu pozitiv că în culoare a primit numeroase felicitări de la oameni nepărtinitori cu adevărat emoționați.

După dânsul toată lumea aștepta cu înfrigurare discursul lui Take Ionescu, teza opusă. Ca de obicei tribunele erau pline de admiratorii și de admiratoarele talentului său. Prietenii, ca și ziarele care-i erau favorabile, deja anunțaseră de câteva zile că șeful conservatorilor democrați va rosti cel mai de seamă discurs din toată lunga lui viață politică.

Spre surprinderea și spre neplăcerea generală am auzit însă pe Ferechi-de cu vocea lui gravă și răgușită, spunând: „Dl. Nicolae Ghika—Comănești are cuvântul“. Ce căuta Ghika —Comănești în această discuție, era între-barea ce toți și-o puneau. Nu ceruse niciodată cuvântul într-o dezbatere mai însemnată și toată lumea îl știa cu desăvârșire lipsit de darul vorbirii. Nici situația lui politică nu era destul de precumpănitoare ca să intereseze pe cineva ce crede multimilionarul reprezentant conservator al județu-lui Bacău. Dealtminteri partidul său prin voci mai autorizate, prin voci mai talentate, își spusese părerea. După Carp, ce lumini mai putea revărsa Nicu Ghika asupra tezei germanofile, cel mult o mai putea compromite. Și aceasta s'a și întâmplat, dânsul a citit — și nici bine nu a citit — de la tribună un discurs în care fără originalitate de gândire, fără talent de expu-nere, a repetat micșorându-le încă valoarea, toate motivele prin care cafene-lele sprijineau nevoia pentru România de-a lupta în războiul mondial ală-turi de Puterile Centrale.

Bineînțeles o asemenea lipsă de bun simț nu putea rămâne nepedepsi-tă. După primele fraze deputații au început să ia drumul bufetului și Nicu

Ghika a fost lăsat să-și termine cetirea în fața unor bănci goale și a unor tribune ce căscău de plictiseală. Mărturisesc că nici eu nu am avut răbdarea să îndur această nechemată intervenție într-o astfel de dezbatere și, cu impresia că nerozii se amestecă în luptele zeilor, am luat drumul sălii pașilor pierduți, unde un grup de prieteni făcea filozofica constatare că soarta e mai dreaptă decât se crede, că unora talentul, inteligența, iar altora numele și milioanele, dar unde un ironic observă, nu fără temei, că aceasta nu este cuvânt pentru ca și unii și alții să nu își cunoască lungul nasului.

Singurul merit al lui Ghika—Comănești este că nu a fost prea lung și că mai curând decât o prooroceau pesimiștii și enervații, Take Ionescu a putut să-și înceapă cuvântarea.

Dacă acest discurs nu e cel mai splendid, fără îndoială că este cel mai strălucit pe care dânsul l-a rostit de zece ani cel puțin. Într-adevăr, de pe la 1904—1905, talentul lui Take Ionescu era în scădere. De ce? Oboseala, cine ar fi putut să reziste la infinit intensității de viață a lui Take Ionescu. Istovire? Nu este exclus, în România talentele sunt precoce, puține sunt acelea ce după o timpurie strălucire nu se opresc în mersul lor ascendent, care nu se sting între 30—40 de ani. Nepregătire? Aș crede-o mai curând, căci cine își închipuie că într-o adunare deliberativă asupra unei hotărâtoare chestiuni se pot improviza discursuri cari să rămână, sau se înșeală amarnic, sau nu a știut niciodată ce este un mare discurs.

Ori, după cum am spus, nenorocirea lui Take Ionescu este că în vârtejul în care trăia îi era cu neputință să se mai gândească serios la ceea ce voia să spună în parlament. Așa încât de ani de zile cuvântările lui se resimțeau de această lipsă de pregătire intelectuală, ascultându-l aveai impresia vie că prin mijloacele unui talent natural netăgăduit de mare, căuta să suplinească lipsurile unei aproximative studieri a chestiunii. Oricât de bine ai fi înzestrat, nu poți produce o operă perfectă cu crâmpie de cugătări ce ți-au fulgerat mintea în birjă, între palatul de justiție și dealul Mitropoliei, sau culese în treacăt între intrarea și ieșirea nesfârșitelor solicitări ce umpleau anticamerele sale, una din curiozitățile și totodată unul din tablourile reprezentative ale României vechi. Pe de altă parte, firește că și forma nu rezistă nepregătirii și permanenței improvizații, ea se relaxează, se banalizează, pierde din conciziunea, din frumusețea, din valoarea ei artistică. În ultimii ani înșiși admiratorii cei mai înfocați ai lui Take Ionescu recunoșteau cât de groaznic se vulgarizase forma lui, căci se observa o continuă pornire spre trivialitate. Hotărît nu mai găseai în discursurile sale stilistica frumoasă care te făcea să recitești pururea, cu o adevărată voluptate estetică, pagini ca acelea din discursul funebru al lui Alexandru Lahovary.

Vorbeam odată la un bal cu Dna. Bessie Take Ionescu — care fie zis în treacăt era o femeie de o reală inteligență și cu mult tact — vorbeam despre deosebiții noștri oratori politici. Venind rândul lui Dissescu ea i-a ca-

racterizat minunat talentul. Spunea că este un foarte bun orator, dar, „...he speaks without preparation...” Ei bine, în acei 10–12 ani ce au precedat discursul din 16 Decembrie, de câte ori auzeam pe Take Ionescu și înregistram imperfecțiunile discursurilor sale, care totuși cu puțină vreme și osteneală ar fi putut să mai fie acelea de odinioară, fără voia mea îmi revenea în minte formula primei sale soții și spuneam ce păcat pentru acest discurs, din nou „he speaks without preparation...”

Soarta a vrut ca în aceste dezbateri fiecare orator să dea întreaga măsură a talentului său și astfel în acest discurs nu s'a mai observat nici unul din defectele ce în ultimii ani micșoraseră renumele oratoriei lui Take Ionescu. Se vedea că discursul său era sinteza unei lungi judecăți asupra războiului mondial și asupra datoriei pe care acesta le impunea conducătorilor vechiului Regat. Forma era îngrijită, plină de formule fericite și de imagini frumoase, nici o umbră de trivialitate, de la un capăt la celălalt avânt și strălucire. Dacă nu ar fi fost două pasagii, cel prin care Take Ionescu urmând pilda lui Iorga contesta existența chiar a Ucrainei, și cel prin care nega partea contributivă a poporului german în dezvoltarea civilizației universale, două afirmări izvorâte, cea dintâi, dintr'o regretabilă necunoștință a problemelor rusești, cea de-a doua, dintr'o patimă împinsă până la orbire, și amândouă nedemne de o minte superioară, discursul lui Take Ionescu zic, ar fi constituit o operă desăvârșită ce ar merita să figureze în întregime în antologiile române. Chiar așa, cuvântarea sa este expunerea cea mai completă și cea mai frumoasă a tezei intervenționiste. Când generațiunile viitoare vor dori să scrie punctul de vedere al oamenilor politici care de la 1914–1916 au hotărât asupra destinului neamului românesc, ei vor trebui să citească discursul lui Carp ca să cunoască argumentația partizanilor politici germanofili, și discursul lui Take Ionescu, ca să recunoască motivele pe cari își întemeiau convingerile acei ce cereau alipirea României de Entanta și intrarea noastră în războiul unității naționale. Prin urmare, ceea ce pot eu să fac azi, este numai să redau impresia făcută de acest discurs asupra celor ce l-au auzit. Orice comentarii sunt de prisos, el merită să fie cetit.

Ca și lui Stere, lui Take Ionescu i-au trebuit două ședințe ca să-și poată termina vorbirea. Ședeam pe banca ministerială alături de Alecu Constantinescu, care mereu se întorcea către mine ca să-mi împărtășească admirațiunea sa entuziastă. Prietenia îl făcea pe Constantinescu să accentueze prin exclamații admirative manifestațiunile oratorice ale lui Take Ionescu, de data asta trebuia să accept că entuziasmul său era justificat și că cuvântarea era menită să iasă și mai luminos în evidență, fiindcă, fatalitatea a voit ca, după el, la sfârșitul ședinței din 17 Dec., să ia cuvântul Becescu Silvan. Talentul lui Take Ionescu nu putea apare altfel decât și mai titanic.

Totuși cea mai frumoasă ședință trebuia să fie în ultima zi a acestei

istorice discuții. De când urmez dezbaterile parlamentului român, nu mi-a fost dat să asist la o mai splendidă ședință decât aceea de la 18 Decembrie 1915.

Contrariu unui vechi obicei care interzicea aceluiași orator dreptul a lua de două ori cuvântul la discuția Adresei Tronului, prin îngăduința lui Ferechide și cu complicitatea tacită a majorității, bătrânul Carp a mai ridicat odată treptele tribunei. Oficial cerea să completeze argumentarea sa și să răspundă unora din obiecțiunile adversarilor săi. În realitate, scopul său era să se răfuiască cu Take Ionescu, i-o făgăduise cu câteva zile înainte și răfuiala a fost completă. Nu cred să fi reușit vreodată Carp să fie mai ironic și crud, decât a fost atunci. Nemulțumit politicește de efectul produs de discursul lui Take Ionescu, a vrut cu tot dinadinsul să sfărâme valoarea acestei cuvântări, prezentându-l opiniei publice pe acesta ca un om fără convingeri, al cărui cuvânt nu poate avea nici o greutate, fiindcă o viață întreagă a apărât rând pe rând credințele cele mai contradictorii. Netăgăduit că era mult adevăr în spusele lui Carp, altminteri ele nici nu ar fi putut produce impresia pe care au produs-o, dar netăgăduit, de asemenea că, dacă Conul Petrache nu ar fi găsit pentru exprimarea disprețului său formulele lapidare de o neîntrecută frumusețe și putere oratorică pe care el le-a găsit, impresia lăsată de cuvântarea sa nu ar fi fost nici pe jumătate atât de adâncă, de mare și de neuitată.

„Talentul nu justifică toate incarnațiunile, precum nici frumusețea nu justifică toate prostituțiunile“, sunt formule turnate în bronz nepieritor, cu care oratoria românească se va putea pururea făli. Cine a spus că ultima sentință e sinteza lapidară a carierei lui Take Ionescu și că ea va rămâne epitaful său, nu s'a înșelat cu totul.

Restul discursului nu mai prezenta nici un interes după această magistrală execuție. Take Ionescu părea ca un cadavru politic azvârlit pe țarm de valurile parlamentarismului. Părea a fi primit o lovitură pe cap, sta pe banca lui roșu, congestionat, enervat și descompus sub privirile răuvoitoare și ironice ale unor adversari întotdeauna fericiți să vadă la pământ un mare antagonist. Ar fi vrut să răspundă imediat, rigorile regulamentului dădeau însă întâietatea lui Mârzescu și lui Costică Arion, înscriși înaintea lui. El a trebuit, deci, să aștepte ca acești doi oratori să-și isprăvească discursurile. Deși pentru motive deosebite amândoi aveau situații ingrate, ei au izbutit să ocolească greutățile situației lor și să rostească discursuri la înălțimea acelorora cari îi precedaseră la tribună.

Mârzescu vorbea în calitate de raportor și în numele majorității, care voia intrarea în acțiune a României alături de Entanta și realizarea idealului nostru național de peste Carpați, dar această majoritate sprijinea guvernul național liberal prezidat de Ion I. C. Brătianu, care proclamase neutralitatea țării față de conflictul mondial și care avea oficial datoria să păstreze în fața lumii întregi această atitudine de strictă și leală neutralitate. Mârzescu

trebuia, deci, să vorbească fără a spune ceea ce era în fundul sufletului său și al aceloră în numele cărora vorbea. Îi era ușor lui Take Ionescu să găsească accente sublime și să stârnească aplauze entuziaste, căci putea spune tot gândul lui, dar a face un bun discurs fiind silit să-ți ascunzi gândul, să înfrânezi pornirile cele mai nobile ale sufletului tău, aceasta era cu mult mai greu. Cu toate acestea Mârzescu a reușit să construiască un discurs care, fără a fi la înălțimea aceluia pe care l-a rostit la 1908 împotriva lui Flea, nu a fost însă mai prejos de nivelul atât de ridicat al acelor dezbateri. Majoritatea nu și-a simțit autoritatea morală scăzută în fața țării prin declarațiile lui Mârzescu și, conștientă de greutatea sarcinii sale, l-a aplaudat călduros precum o și merita.

C. C. Arion și el, avea o situație din cele mai ingrate, toată lumea îl știa germanofil, dar firea lui iubitoare de compromisuri îl împiedica, mai cu seamă într-o adunare vădit potrivnică politicii Puterilor Centrale, să-și afirme credințele cu hotărârea unui Stere, sau cu disprețuitoarea trufie a unui Carp. Expresia vulgară „s-o scalzi“, era obiectivul urmărit de Costică Arion și întotdeauna e ingrat s'o scalzi într'o mare discuție parlamentară. Ei bine, trebuie să mărturisesc că la 18 Decembrie Arion a izbutit s'o scalde; nu am fost niciodată un admirator al talentului său, frazeologia lui răsuflată, oratoria lui unsuroasă, subliniată prin intonații, prin surâsuri, prin gesturi de curtezană îmbătrânită, mi-au fost întotdeauna profund antipatice. Aș fi însă nedrept dacă aș tăgădui că în acea memorabilă ședință Costică Arion a rostit o frumoasă cuvântare. Nu voi zice, desigur, că împărtășesc entuziasmul pe care prea vizibil din loja diplomatică îl manifesta soția sa veșnic martoră a exhibițiunilor sale oratorice, dar pot afirma fără teama de a fi desmințit că C. C. Arion a rostit și el atunci, poate, cel mai bun discurs din viața lui. Desigur cuvântarea sa nu va prezenta, mai cu seamă pentru generațiunile ce vor să vie, valoarea documentară pe care o prezintă cuvântările lui Carp, Take Ionescu și chiar a lui Stere, totuși ea va rămâne o încercare dibace de a concilia cele două teze în prezență și de-a desprinde din gravitatea alternativelor datorită României de-a urmări desfășurarea evenimentelor cu mare băgare de seamă și de-a căuta soluția enigmei ce era de rezolvat într'un prudent și filozofic oportunism. Se va spune: concepție fără măreție, atitudine fără bărbăție și fără demnitate. Firește, dar ce se putea cere lui Costică Arion, oare caracter și eroism? Destul că nu a pătat o ședință veșnic neuitată în istoria parlamentarismului nostru printr'un discurs găunos și searbăd.

Atenția încordată a adunării a devenit și mai vie când, după C. C. Arion, președintele a dat cuvântul lui Take Ionescu. Ce va răspunde el lui Carp? Va izbuti să fie în măsură să găsească o replică demnă de lovitura primită? Take Ionescu a fost însă slab, a căutat să se justifice și a făcut—o fără succes, a căutat să atace, și contrastul dintre atacurile lui și atacurile lui Carp, între forma lapidară, definitivă a unuia și forma prolixă, dibuitoare a celui-

lalt, nu era spre lauda sa. Părea un om care nu se desmeticise încă de lovitură primită. Discursul confirma încă o dată că sunt în arta oratorică fraze cărora nu li se pot răspunde, oricât de discutabilă ar fi valoarea lor intrinsecă, și oricât de mare talentul. Tema lui Take Ionescu era că ura neputinței vorbise la Carp. O viață șeful junimismului se ciocnise în calea lui de Take Ionescu, dacă politica sa nu reușise, dacă activitatea lui apunea în neizbândă și în deziluzie, el arunca în bună parte vina șefului conservatorilor democrați. Tot necazul, tot veninul acumulat în anii unor bătrâneți deznădăjduite, Carp venise să le reverse asupra adversarului său. Psihologicește Take Ionescu avea dreptate, dar nu aceasta era problema care pasiona adunarea, care asistase la o luptă minunată între doi gladiatori parlamentari de mâna întâia, văzuse pe unul doborât la pământ de o lovitură dată de adversarul său cu o măiestrie neîntrecută, era curios să vadă acum dacă cel lovit va reuși, ridicându-se, să-l arunce el la pământ pe puternicul său potrivnic, dar adunarea a constatat că Take Ionescu se zbatuse, se chinuise, lovise, spumegase, se opintise, dar că P.P. Carp era tot în picioare. Tot efectul discursului era deci pierdut. Un singur lucru ar fi putut scăpa pe Take Ionescu, o formulă mai magistrală, mai caracteristică, mai corozivă decât sentințele lui Carp. Take Ionescu însă nu a avut fericirea să găsească o asemenea formulă, se pierduse în labirintul argumentelor, uitase recomandăția pe care Carp mi-o făcuse și mie — „La Parlament nu se explică, se afirmă“ — să dea un pumn drept în obrazul adversarului și să treacă înainte.

În duelul oratoric ce se desfășurase sub ochii noștri Carp ieșise învingător, pe fruntea lui fără îndoială rămăsese cununa de lauri a biruinței. Cu acest episod trebuia — ceea ce în ziua aceea nu o bănuia nici unul nici altul — să se sfârșească lunga luptă parlamentară dintre Petre Carp și Take Ionescu. În seara de 18 Dec. și pe o violentă chestie personală acești doi șefi ai conservatorismului român au încrucișat pentru ultima oară spada. Nu vreau să analizez acum nici trecutul lor, nici de partea cui în tot acest răstimp a fost adevărul și dreptatea, țin numai să constat că ultima luptă dintre ei a fost, prin înălțimile oratorice pe care le-au atins, demne de numele lor și demne de cele mai glorioase tradițiuni ale tribunei române.

Cu replica lui Take Ionescu discuția la mesagiu era încheiată dar nu și completă. Ca să fi fost completă, s'ar fi convenit desigur ca pe lângă Carp, care fusese expresia cea mai desăvârșită a politicii germanofile, pe lângă Take Ionescu care fusese expresia cea mai desăvârșită a politicii intervenționiste, să se audă și glasul lui Brătianu care reprezenta punctul de vedere al guvernului și al partidului național liberal. Fără discursul lui această discuție, cea mai însemnată și cea mai înălțătoare din discuțiile ce au răsunat vreodată sub bolțile unui parlament român, rămâne totuși ciuntită. Din nefericire pentru istorie, care ar fi putut astfel cunoaște din spusa celor mai autorizați reprezentanți ai curentelor politice din regat, frământă-

rile sufletești ce au stăpânit România Mică, atunci când războiul a așezat-o la cea mai groaznică răscruce a dezvoltării ei naționale și când conducătorii ei au trebuit, dezlegând o problemă din cele mai tragice, să hotărască soarta unui neam întreg.

De fapt Brătianu a vorbit după Take Ionescu, dar vorbirea sa nu a fost o vorbire, a luat cuvântul numai pentru ca pe scurt de tot să declare că situația sa îl împiedică să vorbească, ca să constate nivelul ridicat al dezbaterilor ce se încheiau și ca să se întrebe dacă atâta talent oratoric va fi adus țării mai multe foloase, sau mai multe neajunsuri, în împrejurările prin care treceam. Brătianu era aplecat să crează atunci că discuția adresei din 1915 fusese mai mult dăunătoare situației externe a României.

Mi-am pus și eu adesea această întrebare: avut-a minunata luptă oratorică din toamna ultimului an al neutralității noastre vreun folos pentru noi, da sau nu? Concluzia la care am ajuns este și da și nu.

Da, fiindcă era neapărată trebuință ca înainte de a se fi rostit oficial România, să se fi expus în mod public de către oamenii ei de stat cei mai de seamă, diferitele puncte de vederi ce despărțeau opinia publică. Parcă istoria unității noastre naționale nu ar fi fost întreagă, dacă nu ne-ar rămâne ca veșnice mărturii ceea ce ne zbuciuma pe atunci sufletul, și anume discursurile acestor înălțătoare dezbateri. Nu știu, dar mi se pare că ar fi fost un fel de pângărire a marilor hotărâri pe care eram chemați să le luăm, dacă am fi admis că generațiunile viitoare vor urma să culeagă justificarea lor numai din proza unei prese de cele mai multe ori venale. Respectul cauzei cerea ca în arhivele credințelor naționale să fie consemnate de documente mai serioase și pergamente mai nepătate. Teama că aceste discursuri ar fi putut să dezvăluie străinătății cine știe ce taine ale diplomației române era neîntemeiată. Întrucât guvernul care reprezenta acțiunea de stat a țării păstrase tăcerea, nici discursul lui Carp, nici al lui Take Ionescu nu putea destăinui nimănuui nimic. De peste un an se cunoștea în capitalele Entantei tot atât de bine ca și la Berlin și la Viena, ce vrea Petre Carp și nu era nevoie ca cineva să citească ultimul discurs al lui Take Ionescu, ca să știe ce politică reprezenta șeful conservatorilor democrați. Discursul său era cel mult mai moderat și mai estetic, decât proza violentă până la trivialitate și adesea pătimasă până la absurd, cu care zilnic aproba, macula prima coloană a oficiosului său „La Roumanie.”

Nu fiindcă situația militară a Germaniei, intrarea în acțiune a Bulgariei, zdrobirea Serbilor, reînviase curentul germanofil mai mult decât se cuvenea și, prin argumentele lui Stere sau, mai ales ale lui Carp din dezbaterile adresei, opinia publică ar fi ieșit și mai nedumerită și mai pomită ca să încline spre Puterile Centrale. Dar dacă ni se impunea răbdare și prudență, era neapărată nevoie să nu se slăbească în popor credința în îndeplinirea idealului nostru național alături de puterile Triplei Înțelegeri și, așa cum s'au desfășurat dezbaterile tronului, au oprit desigur unele aventuri și au clătinat multe credințe.

Restul sesiunii nu a prezentat nici o însemnătate și nici un interes. Tot astfel și sesiunea parlamentară 1915—1916 a fost sortită parcă să existe numai pentru strălucirea discuției la adresă. După dânsa, întuneric și banalități. Redeschise la sfârșitul lui Ianuarie, corpurile legiuitoare s'au închis la 3 Aprilie și în tot acest răstimp abia dacă ne putem reaminti o searbădă discuție asupra rolului Băncii Naționale cu prilejul ratificării împrumuturilor pe care Ministrul de Finanțe le făcuse la acea bancă, sau o și mai searbădă discuție în jurul unui buget fără interes, fiindcă afară de pregătirea războiului nesocotea toate celelalte nevoi ale statului. Votarea câtorva legi și mai cu seamă completarea câtorva legi deja votate în legătură cu viitoarea noastră mobilizare, o scandaloașă pledoarie a lui Take Ionescu în favoarea tripourilor lui de Marçay de la Constanța și de la Sinaia și, în sfârșit, o serie de interpelări ale lui Cuza asupra celor mai diverse subiecte, dar care în realitate urmăreau toate un singur scop, să lovească în Costinescu. La Cuza era o adevărată manie, trebuia întotdeauna să se agațe de cineva, întâi a fost Stere, pe urmă Iorga la Iași, într'un rând umila mea persoană, pe urmă iar Iorga, și așa mai departe.

În iarna 1915—1916 victimă era Costinescu, îl urmărea cu o diabolică perseverență, cu o sofistică judaică — căci acest anti-semit feroce are un spirit judaic demn de cel mai încălzit cuvântător talmudic — în toate actele și în tot trecutul lui. În aceste atacuri era multă nedreptate și mai presus de toate era o jicnitoare lipsă de generozitate. Costinescu foarte îmbătrânit, veșnic bolnav, abia mai putea urmări dezbaterile parlamentare, și când venea, vădit nu mai era Costinescu cel de altă dată. În asemenea condițiuni era inestetic, ca să nu spun imoral, să taberi tocmai atunci pe un moșneag aproape redus la neputință, un om cu puțină eleganță morală nu s'ar fi scoborât la o astfel de luptă inegală, ar fi resimțit o firească repulsiune de a se război cu un absent, osândit să se apere prin fiul său, un simplu deputat. Aceste scrupule nu îl tulburau însă pe Cuza, el își înfipse se ghiarele în sărmanul Costinescu și le înfigea tot mai adânc, fără nici o considerațiune de umanitate, fără nici o preocupare etică sau estetică. Să fi avut în fața sa tot poporul lui Israel și Al. Cuza nu ar fi fost mai implacabil. De atunci disprețuiesc sufletul acestui om.

Totuși înainte de-a încheia acest capitol, sunt dator să reamintesc un incident care prin urmările lui politice imediate era să ne pricinuiască cele mai mari greutăți și care, în orice caz, prin urmările lui îndepărtate, a făcut partidului nostru nesfârșite și foarte serioase neajunsuri ani de-a rândul. Vreau să vorbesc de faimoasa declarație a lui Morțun cu „sus pușii.“ Fără îndoială în România neutră trăiam într'o atmosferă viciată, contra-bande, specula, tot parazitismul economic care apare ca o urmare inevitabilă a războaielor, ca și a tuturor marilor zguduiri sociale, înfloreau în toată infecția lor. Vinovat, sau nevinovat, cum întotdeauna se întâmpla în asemenea cazuri, răspunderea o purta guvernul. Take Ionescu credea că

poate găsi în această chestie și mai ales nemulțumirile ce le stârnise, un mijloc de a compromite, dacă nu chiar de a răsturna guvernul. La 25 Martie, pe neașteptate, se scoală deci și cere constituirea unei anchete parlamentare care să cerceteze contrabandele scandaloase de care toată lumea vorbea și să se stabilească răspunderile. Brătianu lipsea, era dus la Florica; pe banca ministerială întâmplător eram destul de numeroși, însuși Costinescu era de față, și înainte de a putea schimba câteva cuvinte între noi, Vasile Morțun enervat se scoală și în loc să declare fie că primește propunerea lui Take Ionescu — ceea ce era mai logic — fie că respinge cererea de anchetă parlamentară, întrucât a luat măsuri pentru stârpirea contrabandelor și e hotărât de aci înainte văzând lățimea răului să-l combată cu și mai multă strășnicie pedepsind fără cruțare pe toți vinovații, Morțun, spun, nici mai mult nici mai puțin mărturisește că într'adevăr ceea ce se petrece cu contrabandele e o rușine și o nenorocire, că chestia e însă foarte grea, într'nsa fiind implicați „sus pușii din toate partidele politice.“

Precum era de așteptat, efectul produs de aceste senzaționale declarațiuni în Cameră a fost extraordinar. Dacă este așa, de ce nu luați măsuri, sunt oare implicați oameni pe care nu îndrăzniți, sau aveți interese să nu-i urmăriți, care să fie oare cauza unor atari vinovate complicități? Acestea erau întrebările ce firește veneau oricărui în minte. Opoziția jubila, guvernul căzuse în cușca întinsă de Take Ionescu mai presus de toate închipuirile lui. Morțun le dăduse prin două cuvinte nesocotite o splendidă și neașteptată platformă de atac. După câteva minute nu se mai auzea decât un strigăt în toată Camera: „Numele, să ni se spună imediat cine sunt acești sus—puși, de ce îi lăsați nepedepsiți? Vrem să cunoaștem tot adevărul!“ O cereau cu aceeași energie și majoritatea și minoritatea. Prin „sus puși din toate partidele politice“, Morțun aruncase suspiciuni peste toată lumea, toți cereau să se facă lumină, să nu rămână sub povara bănuielilor și a celei mai infamante dintre învinuiri.

Noi eram înmărmuriți, ne uitam unul la altul ca cuprinși de un vis rău. Era oare cu puțință ca din senin și pe nedrept să dai guvernului o lovitură de pumnal în inimă? Îl știam pe Morțun prea leal, prea legat de cauza cea mare pe care o reprezenta, prea prieten cu Brătianu, pentru a putea o clipă măcar bănuî că lovitura dată a fost voită sau premeditată. Ne întrebam însă cu o legitimă îngrijorare prin ce patologic concurs de împrejurări, Morțun fusese adus la acest act de adevărată aberațiune, și de fapt dânsul îți făcea acuma impresia unui om trezit dintr'o criză de somnambulism. Era uluit, pricepea mai puțin încă decât noi toți ceea ce făcuse și, ca de obicei în asemenea ocazii, Ferechide a scăpat situația cu acea dexteritate care făcea dintr'însul un președinte fără de pereche: el îneacă cererea de anchetă în adâncurile misterioase ale regulamentului, reușind astfel cu o surprinzătoare repeziciune să subtilizeze o dificultate pentru guvern și să potolească totdeodată o crescândă furtună parlamentară.

Am răsuflat în mijlocul unui murmur de admirațiune, dar nu ne-am făcut nici un fel de iluzii, declarațiile lui Morțun erau prea grave ca lucrurile să se oprească aci. Într'adevăr, a doua zi Take Ionescu transformă propunerea lui de anchetă într'o interpelare formală, cerând guvernului să explice mărturisirile Ministrului de Interne, să spue fără înconjur numele tuturor celor — din orice partid ar fi ei — implicați în afacerile de contrabandă și să arate țării motivele pentru cari a acoperit fărădelegile lor.

Marghiloman pe de-o parte, Argetoianu și amicii lui Take Ionescu pe de alta, ne adresară la Senat interpelări identice, toată presa tuna și fulgera, nu se mai ocupa decât de "sus-pușii" lui Morțun și, să o mărturisim cu drept cuvânt, opinia publică era emoționată și, din toate punctele de vedere, chestiunea era gravă și plicticoasă.

A doua zi, Duminică 27, am mers toți miniștrii la Curtea de Argeș pentru parastasul Reginei Elisabeta. La Pitești Brătianu se urcă în tren și imediat în vagonul ministerial am ținut un consiliu de miniștri. Văzând îngrijorarea lui Brătianu, bietul Conu Vasilică își offeri demisia. Gestul era firesc și cavaleresc, el nu rezolva însă nimic. Dacă Morțun ar fi plecat, sau s'ar fi zis că pleacă fiindcă a vrut să pedepsească pe "sus-puși" și noi ne-am opus, sau s'ar fi zis că noi l-am îndepărtat fiindcă ne-am convins că e incapabil să înfrâneze abuzurile și contrabandele. Nici una, nici alta nu ne putea conveni, ne-am oprit deci la o altă soluție: guvernul va grăbi dezvoltarea interpelărilor anunțate, Morțun se va căzni să dea o interpretare admisibilă cuvintelor ce-i scăpaseră, iar Brătianu intervenind în dezbateri, va declara că refuză o anchetă parlamentară, întrucât vede într'însa un act de suspiciune contraacțiunii guvernamentale, dar va orândui o mare anchetă administrativă și judecătorească și va făgădui în numele întregului minister pedepsirea fără milă a tuturor vinovaților. În sfârșit ne-am înțeles ca Brătianu să ceară majorităților pe această chestie un vot formal de încredere. Era la sfârșitul sesiunii, se putea ca până la toamnă România să și intre în război, situația trebuia lămurită pe deplin, nu puteam rămâne într'un echivoc, prestigiul guvernului cerea să fie limpede stabilit dacă putem sau nu să ne bazuim încă în viitor pe încrederea necondiționată a corporilor legiuitoare.

În ziua de 30 Martie la Cameră și a doua zi 31 la Senat, opoziția își dezvoltă prin urmare interpelările în chestia „sus-pușilor“, Morțun se descurcă cu mai multă dibăcie decât aș fi crezut din încurcătura pe care singur o provocase; este însă întotdeauna o ingrată meserie să dregi ceea ce ai stricat, dar Brătianu a fost foarte bine, a expus punctul de vedere stabilit în consiliul de miniștri din tren cu atâta sinceritate și totdeauna cu atâta fineță, încât și-a asigurat aprobarea unanimă a majorităților și a dezarmat opoziția.

Mai mulți prieteni, care de câțva timp erau în "flirt" cu opoziția din cauza chestiunii externe, ca Leonte Moldovan, Iulian Vrăbiescu, Tilică Io-

anid, C. și D. Iarca, spre pildă, iscăliseră propunerea lui Take Ionescu. După declarațiunile lui Brătianu ei se crezură datori să retragă în mod public iscăliturile lor și astfel să dea lumii impresia foarte îmbucurătoare pentru noi că sesiunea parlamentară s'a închis nu numai prin deplină înțelegere dintre guvern și Cameră, dar încă printr'un fel de împăcare între minister și liberalii răzleți din majoritate.

Din punctul de vedere strict parlamentar incidentul cu "sus-pușii" se sfârșea deci, pentru guvern printr'o mare izbândă, dar de fapt această izbândă era numai aparentă. Țara a rămas cu impresia că noi am tolerat în timpul neutralității contrabandele și că am acoperit pe "sus-pușii" ce se făcuseră vinovați de ele.

În ce privește pe adversarii noștri, Morțun pretindea că în aceste contrabande erau implicați mai mulți amici personali ai lui Take Ionescu și că la dânsii făcuse el aluzie. "Oameni bogați și situații înalte nu vreau să citez nume, nevrând să arunc fără dovezi hotărâtoare învinuiri atât de grave."

În ce ne privește pe noi, faimoșii "sus-puși" se reduc la câțiva prefecți, pot să afirm că nimeni altul din partidul nostru nu a fost amestecat în aceste contrabande.

Suntem însă în această chestiune vinovați pentru că față de prefecții desemnați de zvonul public nu am luat imediat cele mai drastice măsuri și vina e numai a lui Morțun. De mult raporturile personale dintre dânsul și Costinescu erau foarte încordate, nu se puteau suferi unul pe altul. Spre nenorocirea noastră chestia contrabandelor cădea în atribuțiunile și ale unuia și ale altuia, ale lui Morțun ca șef suprem al administrației și al aparatului polițienesc, ale lui Costinescu ca șef al grănicerilor și al funcționarilor vamali. Din prima zi am putut astfel observa tendința de a arunca răspunderea chestiunii unul asupra celuilalt. Morțun pretindea că dacă se fac contrabande este fiindcă vameșii lui Costinescu nu își îndeplinesc datoria, fiindcă grănicerii se învoiesc cu contrabandiștii și traficanții. Costinescu în schimb afirma că agenții lui sunt nevinovați, dat că nu pot împiedica răul, neavând nici un concurs din partea administrației lui Morțun, care începând cu prefecții și sfârșind cu notarii satelor și bucurându-se de sprijinul unei poliții vamale, patronează contrabandele.

La un moment dat conflictul dintre ei ajunsese atât de violent, încât era cât pe aci să izbucnească o criză ministerială, au schimbat între ei adrese injurioase trecute prin registraturile ministerelor respective. Cu mare greutate a potolit Brătianu lucrurile și în orice caz luni de zile Morțun nici nu a mai dat pe la consiliile de miniștri, care, din cauza sănătății precare a lui Costinescu, se țineau la el acasă. Rezultatul luptei dintre cele două departamente a fost că nici unul nici altul nu și-a mai făcut pe deplin datoria, chiar cu forțe unite și tot ar fi fost greu să distrugi în vremuri tulburi o așa de mănoasă indeletnicire. Costinescu își mai ținea personalul în frâu și de la cea dintâi abatere lovea fără cruțare, Morțun însă pe motiv că nu i

se dau depline puteri, și că se dădea lui Costinescu mai multă crezare decât lui, lăsa lucrurile să meargă în voia lor. Nu odată i-am atras băgarea de seamă să nu lase răul să se lățească, să destituie anume prefecți în jurul cărora se crease o atmosferă înăbușitoare, neconținut pretindea că întâmpină împotriviri. Era cu desăvârșire inexact, nimeni nu îl împiedica să aplice sancțiunile cele mai severe, dimpotrivă toți îi imputam apatia lui. În genere, cât timp a fost la Ministerul de Interne, acesta era sistemul lui căci de o iritabilitate bolnăvicioasă fiind, și de o susceptibilitate și mai exagerată, la cea dintâi greutate ce își închipuia că o întâmpină, Morțun se supăra, se închidea printre minunatele lui tablouri — făcea mecena artelor române — și cu o nepermisă nepăsare se dezinteresa de cele mai însemnate probleme ale departamentului său. Morțun era istovit prin viața pe care o dusesse, entuziasmul cel puternic, care în tinerețe îl îndemnase să îmbrățișeze cele mai generoase idei, se stinsese cu totul, moartea care trebuia trei ani pe urmă să-l secere, parcă își întinsese peste el aripile.

Dar noi, partidul, am plătit scump aceste greșeli, de aci în mare parte s'a născut legenda că tolerăm necinstea, că în rândurile noastre s'au făcut sub neutralitate — cu știința vinovată a conducătorilor partidului — afaceri nedemne și înavuțiri scandaloase. De aci a pornit atmosfera de imoralitate pe care adversarii partidului liberal și calomniatorii lui de profesiune ne-au înconjurat, împiedicându-ne în ceasul izbândeii celei mari să ne bucurăm în România întregită de toată autoritatea morală ce pe bună dreptate ni se cuvenea.

Într'adevăr, nimic nu era mai nemeritat decât aceste acuzații de necinste, nu numai că nu a fost din partea noastră o concepție de guvernământ sau o tactică electorală să admitem incorectitudinea, nu numai că amicii noștri "sus-puși" nu au fost implicați în operațiuni suspecte și că ne-am crezut politicește datori să-i acoperim sau să-i scăpăm, dar sistematic, cinstit și sincer am urmărit descoperirea vinovaților și am stăruit pentru neînduplecata lor pedepsire. O singură învinuire se poate aduce lui Brătianu, și anume că nu a supravegheat mai de aproape pe Ministrul său de Interne, că l-a lăsat în prada crizelor de descurajare și de apatie. Dar atâtea covârșitoare griji apăsau pe umerii lui, încât el merita cel puțin circumstanțe ușurătoare dacă nu a vegheat mai de aproape ca Morțun să-și conducă departamentul cu toată energia cerută de greutățile vremurilor de atunci. În orice caz, dacă vina a existat, nu a fost proporțională cu pedeapsa pe care partidul național liberal a suferit-o de pe urma ei.

De altfel, după incidentul cu "sus-pușii" și sub presiunea imperativă a lui Brătianu, Morțun a ieșit din letargie. Anchetele orânduite și-au urmărit cu grabă lucrările, prefecții și alți funcționari publici au fost destituiți și dați în judecată. Dacă războiul s'ar fi declarat mai târziu, chiar cei mai sceptici s'ar fi convins că întreprinsesem o operă de dezinfectare radicală. Era însă prea târziu, efectul moral dorit de vrășmașii noștri fusese produs,

urmările calomniei pururea tenace persistau întregi. Trebuia să purtăm necruțați de nimic și de nimeni toată povara unei osânde nemeritate.

Morala acestui episod s'ar putea rezuma în vechea zicătoare, „ferește-mă Doamne de prieteni, că de dușmani mă feresc singur“.

Bran, Castelul Regal

CAPITOLUL ȘAPTESPREZECE

Primăvara 1916

Cu câteva zile înainte de moartea Reginei Elisabeta a început vestita ofensivă de la Verdun, și pe când o înmormântam, eram încă sub legitima emoțiune a primelor succese germane. După liniștea iernii, războiul reîncepea cu o furie deosebită, toată lumea se întreba cine va avea inițiativa noilor atacuri și pe ce front se vor ivi ele. În cercurile Aliaților se susținea că se pregătesc pentru primăvara 1916 mari operațiuni militare, care vor sili pe Germani să se mărturisească înfrânți. Îngrozitorul atac de la Verdun a dovedit că tot de partea Germaniei era inițiativa, că puterea ei militară e mai de temut ca oricând, că prin urmare nici vorbă nu putea să fie de sfârșitul apropiat al războiului. Pe de altă parte, părerea generală era că dacă va ataca Germania, o va face tot pe frontul rusesc, unde în anul 1915 atacurile ei reușiseră atât de bine și unde se reorganizaseră armatele Țarului, dar valoarea lor rămânea încă îndoielnică. Nu se credea că pe frontul francez Germania va putea să facă altceva decât să se mențină în defensivă prudentă, Verdun răsturna însă toate aceste calcule și osândeia Franța să trăiască din nou ceasurile tragice de la Marna.

Totuși armatele franceze s'au arătat încă odată de un eroism admirabil. Printr'o sforțare supraomenească, lovitura germană asupra unui punct slab al frontului occidental a fost oprită în loc, spărtura proiectată de Generalul Falkenhayn nu a reușit, pentru a doua oară marile planuri de distrugere ale armatei franceze și de ocupare a Parisului au dat greș. Comandamentul german se încăpățâna însă și toată primăvara 1916 nu a însemnat pentru acesta decât neîntrerupte sacrificii spre a străpunge linia de la Verdun, iar pentru Francezi concentrarea tuturor forțelor ei în vederea respingerii acestor atacuri de o nemaipomenită violență, atât prin unitățile azvârlite fără milă în foc, cât și prin intensitatea fără seamă a bombardamentelor de artilerie.

Zorii unei astfel de campanii nu erau de natură să încurajeze o opoziție decepționată prin atâtea deziluzii și atâtea înfrângeri. De altminteri fermentul agitațiilor lipsea din rândurile ei, Filipescu de prin Februarie plecase la Petersburg, Rușii îi făceau curte și i se sugerase idea că o călătorie în capitala Rusiei ar fi bine văzută și ar putea aduce foloase cauzei româ-

nești. Noi aveam cuvinte să ne cam temem de o asemenea vizită, știam că la Petersburg se țeș împotriva României fel de fel de intrigi, știam că nu s'au stins încă vechi ambiții și vechi resentimente. Era oare Filipescu omul chemat să le dejoace sau să le împrăștie, nu era el cu temperamentul său să dea Rușilor mai mult impresia că fără guvernul Brătianu toată țara s'ar supune pe dată injoncțiunilor moscovite? Nu era prin vorbele lui nesocotite să ne creeze noi dificultăți? La urma urmei era destul să repete la Petersburg ceea ce zilnic spunea prin cluburi la București, sau scria prin "Epoca" pentru ca vizita să ne facă degeaba cel mai mare rău.

Prin diferite persoane i s'a trimis deci vorbă să fie cu mare băgare de seamă, ca unui copil neastâmpărat înainte de a se duce la vreo rudă respectabilă, i s'au făcut fel și chipuri de recomandatii. Însuși Palatul a intervenit, și sub pretext că îi dă scrisori către sora ei, Marea Ducesă Ciril, precum și către alte rude din familia imperială rusească, Regina l-a chemat și i-a adresat cuvenita rugămintă. Diamandy, ministrul nostru la Petrograd, a primit ordinul să-l supravegheze de aproape, relațiile dintre ei fiind foarte bune se putea nădăjdui un rezultat favorabil. Toate aceste precauții au fost însă inutile, Filipescu la Petrograd a avut o atitudine absolut patriotică, a vorbit Rușilor cum trebuia să le vorbească, le-a spus lămurit că fără muniții, fără armament, fără puternice contingente rusești care să ne acopere spatele împotriva unui eventual atac al Bulgarilor, nu putem intra în acțiune.

Parcă nu mai era același om. Cum se explica această metamorfoză, să fie oare cu puțință un Filipescu cumpătat, cuminte, liniștit? Da, se poate, nu odată mi-a spus el, "ce bine e când ți-a ieșit în Țara Românească vorba că ești nebun: poți să-ți plătești toate chefurile." De cele mai multe ori făcea pe nebunul fiindcă îi convenea, iar când știa că nu i se va îngădui această atitudine, repede îi treceau năbădăile. Firește că o viață întreagă nu și-ar fi putut ține pornirile în frâu, dar astfel în treacăt câteva săptămâni îi era mai lesne decât se putea crede. Dealtfel în sufletul său era prea mult patriotism curat pentru ca să nu-l oprească de-a juca soarta neamului față de o putere cum era pe atunci Împărăția rusească.

Când s'a întors de la Petrograd, s-a îmbolnăvit, a zăcut câteva săptămâni, medicii nu mai ascundeau grija pe care le-o pricinuia starea lui. Într'adevăr, slăbise, ochiul i se strânsese, pe fața lui galbenă moartea parcă își și pusese pecetea. Îmi aduc aminte că nu bănuiam gravitatea boalei sale și că nu mă grăbisem să-l revăd, când l-am întâlnit deodată pe Calea Victoriei trecând într'un automobil și m'am îngrozit, cât pe aci era să nu-l mai recunosc. Nu mai încăpea nici o îndoială, zilele îi erau numărate.

În asemenea condițiuni și deznădejdea pătrunsese în lagărul Federației. A renunțat și la întruniri publice și la manifestații de stradă și din Februarie până în Iunie ne-am putut bucura de cele mai liniștite luni ale întregii noastre neutralități. Dealtminteri parcă se ținea și nenorocul de acțiunile Federației, cum se apuca de ceva pe dată izbucnea vreun scandal, vreo neplăcere, vreun concurs neprielnic de împrăjurări, care i le compromiteau.

Lumea ajunsese să-i zică în loc de "Federația Unionistă," "Federația Ghinionistă".

În ultimele luni se făcuse mult zgomot împrejurul unei pretinse asociații patriotice compusă din Ardeleni nerăbdători să ia armele pentru liberarea fraților asupriți. Această asociație purta titlul răsunător de "Garda Demnității Naționale" și în fruntea ei stătea un individ care prin ziarele Federației și îndeosebi prin coloanele "Adevărului" își luase sarcina de a insulta guvernul și de a amenința pe Brătianu. Aceasta fusese de ajuns ca opoziția să facă dintr'însul un apostol al neamului, ca Take Ionescu să-l onoreze cu confidențele lui și ca Filipescu să se arate la braț cu el. Plicticoasă a fost deci surprinderea în ziua în care Morțun a dovedit lumii că dânsul nu era decât un anume V. Moldovan, fost funcționar la serviciul maritim din Constanța, destituit pentru abuzuri ce cădeau sub prevederile codului penal. Cu astfel de clienți de pușcărie voia Federația să întrețină țara focul sacru al idealului național. Efectul a fost nimicitor, toată "Garda Demnității Naționale" a dispărut în câteva zile fără a lăsa nici o urmă.

Tot atât de nenorocoase erau și campaniile de presă întreprinse în acele luni funestre de amicii Dlor. Filipescu și Take Ionescu nemaiputând ține întruniri și organiza manifestații, toată vitalitatea Federației se concentrase în presă, tonul ei păstrând violența obișnuită, iar din când în când scotea la iveală câte o acuzațiune senzațională împotriva guvernului. Din nenorocire însă a doua zi o desmințire de câteva rânduri spulbera toată învinuirea de care se legaseră ultimele nădejdi federaliste. Toate acestea erau fleacuri, de te miră azi că oameni serioși s'au putut ocupa de ele, dar cu atât mai mult dovedesc la ce jalnice expediente era redusă acțiunea intervențiونیștilor. O mașină care nu mai găsea combustibil.

Această stare de lucruri îl enerva pe Take Ionescu. Peste măsură impresionabil, trecea printr'o fază de descurajare, totul i se părea pierdut și de aceea în fiecare zi articolele lui deveneau mai violente. Ajunsese chiar la vocabularul lui Filipescu, nu am totuși nevoie să spun că nu am dat nici o băgare de seamă acestor violențe. Am lăsat "Viitorul" să continue polemica și duelul s'a sfârșit repede. Take Ionescu comisese imprudența să vorbească de afaceri și de necinste, pe acest teren era ușor să reduci la tăcere pe inventatorul takismului. Totuși Filipescu găsi mijlocul să mai rostească un discurs când la 25 Aprilie, s'a dus la Craiova să inaugureze un club conservator, și vorbele sale sunt cu deosebire interesante. Bineînțeles el nu ne cruța, de la început găsim cuvinte pătimase ca: "politica guvernului se poate rezuma în aceste cuvinte: să înșelăm pe toată lumea și să intrăm în război după victorie și înainte de pace". Bineînțeles de asemenea că cere fără zăbavă intrarea noastră în acțiune, dar curioase de tot sunt argumentele pe care Nicu Filipescu întemeiază intervenția României în acest discurs, pare-mi-se ultimul pe care l-a rostit în public.

"Am" zicea el, "o credință nestrămutată în victoria finală a Aliaților, nu cred însă că va fi o victorie zdrobitoare."

„Quadrupla nici nu are nevoie de așa o victorie. Aliații nu sunt stăpâniți de idei de cucerire. Ei vor mai presus de toate garanțiile unei păci trainice și consfințirea unor principii de echitate internațională. Ei cer satisfacție pentru Belgia și Serbia, Franța va cere Alsacia și Lorena, puțin lucru, Italia foarte puțin peste ceea ce îi oferea Austro-Ungaria de bună voie, Rusia folosința strâmtorilor“.

„Când Germania, nezdorbită dar convinsă de neputința ei, va voi pacea, ea o va putea obține cam în aceste condițiuni“.

Plecând de la aceste premize, Filipescu prevedea că intrând la sfârșitul războiului, nu vom obține nimic și prin urmare, voia cu orice preț garanții.

„Întâi un titlu câștigat de Quadrupla înțelegere prin serviciile ce cu sacrificii vom fi făcut cauzei comune“.

„Al doilea un gagiu prin deținerea teritoriilor pe care le revendicăm“

Cum se schimbaseră lucrurile, cât de mult era judecata lui Filipescu influențată de ultimele victorii germane, câtă deosebire nu este între încrederea lui oarbă de odinioară și nedumeririle pe care i le inspirau Aliații acum. Discursul de la Craiova suna ca un fel de mea culpa mărturisit la marginea mormântului, ca remușcarea unei conștiințe și recunoașterea multor greșeli. Ce straniu document, ce amestec de reticențe și de sfială din partea omului care mereu ceruse războiul, fără a se îngriji de ce va urma, sigur de toți și de toate.

În ceasul spovedaniei era alături de Brătianu, cu o deosebire totuși, că acesta nu credea într-o semi victorie, prăbușirea Austriei i se părea tot atât de fatală și de definitivă, ca și prăbușirea Turciei. Din marea criză prin care Europa trecea, cele două organe putrede, Austria și Turcia, trebuiau eliminate, cum un organism sănătos nimicește microbii vătămători ce au pătruns într-insul. Nemaioferindu-le prilej de zgomot și de succes, Filipescu și Take Ionescu s'au îndreptat spre politica externă și au reușit acolo să aibă fiecare în primăvara 1916 micul lor scandal, dacă nu și micul lor succes.

Grigore Filipescu cu nevasta sa, veșnic pe drumuri între Paris și București, avuseseră neplăceri la granița germană. S'ar fi putut spune „cine îl pune oare pe fiul lui Filipescu să treacă prin Germania, pe care el și tatăl său o insultau în toate felurile? Nicu Filipescu a găsit însă acest prilej ni merit ca să insulte pe ministrul Germaniei. Îl pândi la Jockey Club, îi ceru socoteală pentru pățania fiului și a norii sale, și în mod trivial l-a amenințat cu picioare undeva. Scena a fost regretabilă, chiar amicii lui Filipescu o recunoșteau, von dem Busche primi de la Berlin ordin să nu dea incidentului nici o urmare, dar nici prestigiul țării, nici unitatea neamului nu au câștigat nimic.

Cu Take Ionescu conflictul a fost ceva mai complicat. De mult dânsul avea drept secretar pe corectul și dichisitul Ciorăneanu și acesta presupun că era germanofil din snobism și frecvența legația austriacă. În cursul unei

convorbiri Czernin i-a spus că se miră că Dl. Take Ionescu poate insulta pe bătrânul Împărat al Austriei și totuși să-i poarte decorațiile. Ciorăneanu repetă aceste cuvinte șefului său, care imediat trimise lui Czernin toate decorațiile lui austro-maghiare cu o scrisoare ofensatoare. Acesta neagă autenticitatea cuvintelor repetate de Ciorăneanu, de unde se iscă prin presă între el și Take Ionescu o penibilă discuție. Czernin ar fi vrut să pună capăt chestiunii printr'un duel, Ballplatz-ul însă l-a oprit. Lui Take Ionescu totuși nu-i convenea să se sfârșească scandalul atât de repede, trebuiau trase din el cât mai multe foloase politice într'o epocă în care orice alt subiect de agitație lipsea unei Federații cu adevărat ghinioniste. El convinsese deci pe toți partizanii săi purtători de decorații austriece să le înapoieze cu scrisori, firește, cari mai de cari mai necuviincioase. Legația din strada Vamei se transforma repede într'un adevărat depozit de cruci, de stele și cordoane lepădate de demnitarii unui stat odinioară aliat. La Viena incidentul a supărat mult cercurile oficiale, dar de fapt el nu putea să adauge mult la o stare de lucruri cari și așa era destul de încordată, fiindcă își avea rădăcinile în cauze mai adânci decât indiscrețiile unui Ciorăneanu, sau restituiră unor decorații.

Conservatorii socotiră totuși că scandalul merita și o apoteoză, toată gloria armatei conservatoare și conservatoare democrată a fost deci chemată să sărbătorească printr'un mare banchet la Eforie gestul eroic al înapoierii decorațiilor. Se întocmi o lungă listă de oratori și se prevesteau discursuri ce aveau să dărâme Împărăția Habsburgilor. La ora prevăzută războinicii reprezentanți ai Federației în frac își ocupau posturile în sala ospățului. Dar o mare surprindere îi aștepta, în locul diatribelor contra Austriei, văzura deodată sculându-se pe Costică Olănescu, care declară că Filipescu fiind bolnav nu poate veni, dar că l-a însărcinat pe el să le comunice la toți că a hotărât fără a mai cere avizul prealabil al comitetului, fuzionarea partidului său cu partidul conservator democrat. A fost o bombă, banchetul decorațiilor austriece devenea banchetul fuziunilor conservatoare. Federația fără de noroc înceta din viață pentru ca din cenușile ei să nască întregirea partidului conservator.

Din punctul de vedere practic evenimentul nu prea prezenta multă însemnătate, fuzionați sau nefuzionați ambele partide tot aceeași politică o făceau. Întăriți nu puteau să fie decât dacă problema șefiei se lămură definitiv și dacă pretutindeni în provincie se putea obține o sinceră contopire a cluburilor și a organizațiilor. Fuziunea proclamată la Eforie lăsa dezlegată această chestiune partidul urmând să rămână sub un fel de conducere bicefală, pe când în provincii nemulțumirile și neînțelegerile erau sigure. Totul se reducea prin urmare la un nou episod din zvârcolirile conservatoare.

Germanofilii câștigau teren, atmosfera le era tot mai simpatcă, degeaba se arăta că Verdunul, Marna ca și Polonia, nu au dus Germania la nici

un rezultat, că au prelungit numai războiul și că timpul lucrează pentru Aliați, lumea era impresionată. Trecuseră doi ani și Francezii nu reușiseră să împingă frontul german înapoi, nici chiar cu un kilometru. La strâmtori Turcii continuau să fie stăpâni, la Belgrad, la Varșovia stindardele Puterilor Centrale fâlfâiau biruitoare. Nu avea cine să ia conducerea mișcării. Carp se mulțumise cu aplauzele stârnite de discursurile sale la mesagiu, stătea acuma iarăși liniștit sub cortul lui la Țibănești. Maiorescu își dicta memoriile și pândea un prilej ca să reia puterea, Marghiloman preocupat să-și mențină partizanii nu voia să se compromită printr'o acțiune prea hotărâtă, al cărui ceas, în credința sa, nu sunase încă.

"Moldova" unde se împerecheau articolele iscălite ale lui Virgil Arion cu proza anonimă a lui Alexandru Sturdza, nu era citită decât de câțiva fanatici. Singur Stere își închipuia că poate de acuma stârni o mișcare mai mare în favoarea ideilor sale. După succesul pe care îl obținuse în Cameră cu discursul său, el a fost cuprins de o criză acută de grandomanie, era convins că stând în rezervă greșise, că luând o atitudine hotărâtă se va impune opiniei publice, cum s'a impus în Cameră atențiunii deputaților. Un incident petrecut la universitatea din Iași, unde un grup de studenți fluieraseră pe Virgil Arion, îi sluji drept pretext. Fiind rector convoacă senatul universitar și pedepsește cu o asprime exagerată studenții intervenționiști. Precum era de prevăzut, colegii lor se solidarizară cu dânsii declarând greva generală. Ca ministru îmi convenea să văd dominând la Iași o disciplină după care sub rectoratul de politicieni de rând ai lui Toma Ionescu suspinaseam atâta vreme la Universitatea din București, dar nu îmi era îngăduit să-mi fac iluzii asupra proporțiilor politice ce se vor da incidentului, dacă rectorul va avea tactul necesar ca să circumscrie conflictul și să dejoace uneltirile acelor ce aveau interes să-l exploateze în scopuri de partid. L-am făcut deci de îndată atent pe Stere asupra pericolelor la cari se expune. M'a asigurat că tot corpul profesoral îl va susține și că va potoli greva. I-am arătat scepticismul meu și în privința profesorilor și în privința grevei. Se vedea deja ingenunchind pe toți studenții și profesorii, afirmând în fața țării întregi, sub conducerea lui, caracterul hotărât germanofil al universității din Iași.

Ceea ce am prevăzut s'a întâmplat, profesorii s'au împărțit și după un obicei ce pare a fi la noi o tristă specialitate a corpului didactic universitar, i-am văzut schimbându-și mereu părerile și atitudinile, pe de altă parte, studențimea din București s'a unit cu cea din Iași, ambele universități ale țării stăteau cu ușile închise. O soluție trebuia deci găsită. În Iași s'au dibuit mai multe formule, prin care autoritatea rectoratului rămânea întreagă și se împăcau și spiritele studenților, altminteri nu își putea executa planul. În sfârșit, se întruniră și profesorii spre a vota în unanimitate o moțiune tranzacțională respinsă de Stere. Era învins, și și-a înmănat demisia. I-am respins-o dar când a reînviat-o am fost nevoit să i-o primesc.

Puteam socoti conflictul isprăvit. Mă înșelam, Stere învins odată, căuta acuma pe altă cale să redobândească la universitate un succes pentru cauza germanofilă. A plecat în străinătate, dar își puse candidatura la rectoratul vacant prin propria lui demisie și a însărcinat prietenii săi să îl susțină cu toată stăruința. Era o sfidare, prin urmare Brătianu mă cheamă și mă roagă să fac tot posibilul ca să nu fie ales, fiindcă nu-i convenea de loc în situația politică de atunci o izbândă a germanofililor de orice natură ar fi fost ea. Am căutat întâi să-l împiedicăm de a candida. Bujor și cu Iancu Botez au venit în delegație după o convorbire cu Brătianu, apoi cu mine în biroul președintelui Camerei, au convenit să-i retragă candidatura. Înțorși la Iași, Dna. Stere — cea dintâi era din Siberia — i-a silit să o depună, am fost deci constrânși să dăm lupta. M-am pus pe lucru și ajutat mult de Mârzescu, l-am doborât. A fost ales Matei Cantacuzino, de aceea nici Stere, nici intimii nu mi-au iertat-o, dânsul scriindu-mi chiar o scrisoare obraznică din sanatoriul în care își îngrijea nervii zdruncinați. Victoriile se plătesc și era hotărât o victorie, căci sub dominație română Stere s'a ferit de atunci să se mai dedea la manifestațiuni germanofile.

Dar mai mult decât toate aceste încercări ale unor factori politici autorizați, atmosfera germanofilă era întreținută prin numeroasele milioane cu care propaganda germană infiltrasе țara. Duhoarea lor necurată se simțea la fiecare pas.

În mijlocul tuturor acestor frământări, mai mult ca oricând Brătianu păstra o seninătate olimpică. Adeseori când noi toți eram mai agitați de zbuciumul orașului, sau de zvonurile de pe fronturi, îl găseam liniștit la masa sa de lucru, examinând cu o lupă medalii bizantine și clasificându-le cu îngrijire în cutii anume pregătite. Era distracția lui din acele vremuri. Nu mă îndoiesc că sufletul lui nu trecea prin identice frământări și chinuri, chiar dacă nu mai mari zguduiri decât ale noastre. Câte nopți nu a dormit, numai el știe, dar în același timp știa ce vrea și unde merge, având asupra tuturor celorlalți oameni politici puterea de a învinge toate îndoiele, toate momelile, de-a nu lăsa nimic și nimeni să-l abată din calea lui. S'a spus că Brătianu nu era omul hotărîrilor pripite; o chestie grea o adâncea, o sucea, o învârtea în capul lui vreme îndelungată. Elaborarea unei convingeri era laborioasă. O trata după cum matematicianul tratează o problemă, căuta să o rezolve prin mai multe metode, supunea toate soluțiile la verificarea probei și numai după terminarea tuturor acestor operațiuni proclama rezultatul definitiv al meditațiunilor sale. Ceea ce vulgul lua drept lenevie, era de fapt gestațiune. Nu scotocea dosare și nu rezolva petiții, nu verifica adunările din statistici și refăcea ca Dl. Sturdza calculul anuităților care se găseau în toate tabelele. Dar nici o chestie demnă de interes nu scapă atenției sale și amânate nu erau decât acelea care îi păreau lui că trebuie amânate dintr'un motiv sau altul. Adevărat că ceasuri întregi sta culcat, nu însă în trândăvia unui om ce nu se gândește, ci zvâr-

colirea unui minți care se muncea, care era în veșnică căutare. Dacă lenevia duce de obicei la sterilitate, din ceea ce mulțimea a numit lenevia lui Brătianu a ieșit întregirea neamului românesc.

Pleca mereu la Florica și i se va fi făcut din aceasta o imputare de către diplomații grăbiți să-l întâlnească și de adversarii întotdeauna gata să critice. Să fie oare inexplicabil ca un om purtând asemenea răspunderi să fi simțit în acele zile nevoia de a-și reînprospăta forțele prin contactul înviorător al naturii? Fără asemenea odihnă, ce sistem nervos ar fi putut rezista tensiunii la care doi ani de neutralitate supuseseră nervii lui Brătianu? Da, îi plăceau lui Brătianu amânările, îi plăceau poate prea mult, sistemul poate fi discutat în sine, dar era un sistem. Izvora dintr'o concepție, nu din neglijență. Câteva izbânzi datorite acestei concepții cam orientale, credința lui că timpul e un factor minunat pentru rezolvarea greutăților, un factor de care omul politic ar face o greșeală dacă nu s'ar sluji. După ce însă încet, cu lenevie, prin amânări, trecând pe la Florica și tolânindu-se pe toate canapelele luase o hotărâre, trecea prin foc și prin sabie ca să o aducă la îndeplinire, nu mai cunoștea nici greutate, nici împotriviri, nici lingușire, nici frică. De fapt acestor particularități ale caracterului său li se datorește că politica lui a învins și ne-a dus la înfăptuirea României Mari.

De fapt, dacă în lunile de primăvară ale anului 1916 Brătianu își păstra în toată splendoarea ei olimpica seninătate, era și pentru că nici Germanii, nici Aliații nu se prea grăbeau să-i solicite intervenția în conflagrațiunea universală. Puterile Centrale renunțaseră de mult la ideea că pot atrage România de partea lor, se mulțumeau să profite însă cât mai mult de neutralitatea ei. Tocmai pe atunci se isprăvea predarea celor 50.000 de vagoane de cereale pe care le dobândiseră ei. Sforțările lor se concentrău acum asupra dobândirii unui nou număr de vagoane. Iar printre Aliați, părerile erau împărțite, Francezii ar fi vrut să intrăm cât mai curând, Verdun avea nevoie să fie descongestionat prin toate mijloacele. Blondel continua să țină deci la București limbajul pe care îl ținea de atâtea luni, dar pricepea și dânsul că, fără condițiile arătate chiar de Filipescu la Petrograd, intrarea noastră în acțiune era cu neputință, iar de la Petersburg nu venea nici o deslegare.

Adevărul era că în Rusia precumpăneau atunci curente panslaviste și că acestea nu doreau intervenția României. Ele aveau prea multă mândrie națională ca să poată recunoaște că mica Românie poate fi de vreun ajutor marei și puternicei Rusii. Atunci de ce să atragă regatul nostru în războiul mondial? Ca să ne ajute să ne înlesnească mărirea noastră teritorială? Aceasta panslaviști nu o doreau cu nici un preț. O Românie mărită părea o piedică mai mult în drumul lor spre Constantinopole. O Românie care și-a realizat aspirațiunile naționale față de Austro-Ungaria, li se înfățișa fatal dornică să-și revendice mâine drepturile asupra Basarabiei. Așa

fiind, aceste cercuri socoteau că Rusia ar face mult mai bine să nu se mai ocupe de o țară de care nu avea nevoie pentru sfârșitul triumfător războiului și a cărei alianță în orice caz reprezenta un preț disproporționat cu foloasele pe care i le procura. Pocklewsky deci ne lăsa în voia noastră și își vedea la Jockey Club de partidele lui de poker.

Cât despre Anglia, ea se dezinteresa de noi, precum ne-a destăinuit-o în urmă scrierile Colonelului Thomson, Foreign Office nu urmărea la București ca și în Balcani nici o politică. Reprezentanții ei la noi aveau instrucțiuni în cazuri importante să susțină punctul de vedere al legațiunii rusești. Barclay prin urmare, își concentra atenția asupra problemelor culinare și se mângâia de nepăsarea guvernului său înghițind, spre dauna bătrânețelor sale, în fiecare seară, câte o sticlă de „Champagne very dry“.

Ceilalți reprezentanți diplomatici erau meniți să ne distreze, Fasciotti dându-și o însemnătate pe care nu o avea, Psycha foarte antantist, lup-tând cu un atașat militar susținut de Regele Constantin și acuzat de spionagiu în favoarea Puterilor Centrale, Ipersele de Strihou făcându-se antipatic prin firea lui acră, până și martiriologului Belgiei, Cortina y Multedo, dizertând la infinit asupra celor 22 categorii de blonde și Wopika, cu jovialitatea lui de îmbogățit, aduceau o notă veselă într-un tablou pe care nu-l puteau întuneca nici cercurile disprețuitoare ale lui Czernin, nici munca stăruitoare a lui von dem Busche, nici uneltirile de comitagiul lui Radeff, nici indolența bosforică stinsului Sefa Bey.

Rămânea numai un punct de întrebare, de ce ososul van Vrendenburg ținea să se arate mai germanofil decât o cereau interesele neutrei Olande? Se vede că Zeii găsiseră destul de original spectacolul pe care în ajunul intrării noastre în război îl oferea corpul diplomatic din București.

În vremea aceasta Regele a adăugat încă o piatră la edificiul popularității sale. De Paște a făcut săracilor o nouă donațiune însemnată, un milion două sute cincizeci de mii de lei pentru ajutorarea populațiunii nevoiașe a orașelor care suferea de scumpetea traiului. Regina se însărcinase cu distribuirea acestei sume și două luni întovărașită de Alecu Constantinescu și de Fotin Enescu colinda toate orașele țării și înmâna la mii și mii de sărmani, tineri și bătrâni, obolul Regelui. Aceste vizite au pus-o în măsură să cunoască toată țara, să vină în contact aproape cu toate cercurile sociale, ceea ce a folosit mult în vremurile grele ale războiului și ale pribegiei la Iași.

Și astfel s-au scurs în liniștea care precede îndeobște marile furtuni, ultimele luni ale neutralității noastre.

CAPITOLUL OPTSPREZECE

PRECIPITAREA EVENIMENTELOR

Pe la sfârșitul lui Mai sosesc pe neașteptate telegrame anunțând o puternică ofensivă rusească în vecinătatea noastră. În câteva zile armatele comandate de Generalul Brusiloff înaintază cu o iuțea surprinzătoare. În fața lor frontul austriac se prăbușește cum se prăbușise la Lemberg în 1914. Zeci de mii de prizonieri și o pradă de război neînchipuită cade în mâinile lor.

De la închiderea Camerelor aproape în fiecare săptămână plecam în inspecția școalelor rurale. Neutralitatea mă opriese să-mi execut toate proiectele pentru propășirea învățământului primar. Încercam însă să obțin maximum de randament posibil cu mijloacele restrânse și în condițiile neprielnice de atunci. Tocmai eram în inspecție la Botoșani și Dorohoi când am primit vestea succeselor lui Brusiloff. Dintr'odată am avut intuiția că evenimentele se precipită și că intrarea noastră în acțiune devine fatală. Nici nu am apucat bine să mă întorc la București și m'am găsit în fața prologului crizei care avea să se isprăvească la 14 August prin declarația noastră de război.

Intr'adevăr, la 28 Mai autoritățile noastre s'au pomenit cu trupele rusești care luptau peste Prut bombardând Momornița. Câteva ceasuri în urmă unități de cazaci ocupară târgușorul și, fără a ține seama de protestele noastre, au străbătut tot colțul nord-vestic al județului Dorohoi, pătrunzând pe acolo în Bucovina.

Să fi fost oare o simplă greșeală a unor detașamente locale dornice să surprindă mai ușor un inamic în plină retragere? Dar atunci de ce nu au ținut seamă de protestele noastre, de ce au tras asupra grănicerilor noștri, de ce timp de două zile nu și-au revenit în fire? De doi ani luptau în același punct, trebuiau deci să-l cunoască cu de-amănuntul. De ce în trecut păstraseră neconținut o atitudine corectă, de ce tocmai acum călcau în chip atât de neașteptat și de flagrant toate legile dreptului internațional? Știam că de la Ruși te puteai aștepta la orice, chiar după suprimarea consumării alcoolului. Incidentul de la Hull era viu în amintirea noastră. Nu ne aflam oare în prezența unei tentative de violare a neutralității noastre cu scopul de a-i sili pe Austro—Germani la aceeași atitudine și de-a ne

forța mâna transformând teritoriul nostru într'un câmp de bătaie? Rușii nu au reușit să ne atragă în război prin argumente, oare nu încercau acum să ne constrângă prin mijloace brutale? Toate presupunerile erau îngăduite.

Duminecă 29 Mai Brătianu ne convoacă de vreme, căci de la miezul nopții fusese sculat și căuta prin Dorohoi să cunoască amănuntele incidentului. Am examinat situația. Dânsul era foarte îngrijorat dar foarte stăpân pe sine dictă Generalului Iliescu o serie de dispozițiuni asupra cărora căzuserăm de acord cu toții: un general român să fie trimis înaintea Rușilor pentru a le cere lămuriri și pentru a le notifica cererea noastră hotărâtă de-a părăsi imediat pământul României; în spatele său, la o distanță bună, să se aducă trupe care în caz de refuz să poată interveni. Brătianu vroia —și avea dreptate— să considere că ne aflăm în fața unei greșeli și că trebuie să facă tot posibilul pentru a evita —dacă se poate— o ciocnire sângeroasă cu Rușii. Prin urmare am convenit să așteptăm desfășurarea evenimentelor, iar pentru orice eventualitate să rechemăm pe Rege, care, făcea atunci o excursie pe Dunăre. Poklewski, întrebând, se arată mișcat de cele petrecute la Momornița, ne spune că este convins că nu e decât o eroare dar că, totuși, nu poate afirma nimic precis până ce nu va cere explicații guvernului său.

Czernin se prezintă și el ca să protesteze, sugerând ironic că acestea sunt procedeele prin care Rusia urmărește ieșirea noastră din neutralitate. Seara asistam la un banchet dat în onoarea lui Tolo Alexandrescu. Toți iluștrii baroului, toți juriștii țării erau adunați în sala de la Hotel Boulevard. Cu o sublimă ușurință se perora asupra idealului național și a intrării noastre în război. Mă uitam atent la toți acești patrioți de fațadă și de declamații. Le-aș fi dorit o clipă măcar să cunoască grija răspunderilor care pe noi ne covârșea atunci, să priceapă că în ceasurile grele ale vieții popoarelor se judecă mai mult și se vorbește mai puțin. De acolo, pe o lună minunată, am plecat la halta Cotroceni într-o întâmpinare a familiei regale. Regele —în uniformă de marinar— coborî cel dintâi, nerăbdător să afle ultimele știri. Era mai mult indignat decât îngrijorat. Ideea că Rușii au putut îndrăzni să întrebuițeze față de noi astfel de procedee îi jignează adânc demnitatea sa de militar și mândria de Rege. De altminteră, după ultimele informațiuni, păreau a fi indicii favorabile. A doua zi misterul incidentului a început să se împrășteie. Rușii, întrebați de emisarii noștri, au făcut declarații liniștitoare. În sfârșit, peste câteva zile, totul se isprăvi cu bine. Rușii ne-au asigurat oficial că nu au avut nici o intenție să încalce teritoriul nostru, că vina e a unor cazaci care își vor lua pe-deapsa. De-o parte și de cealaltă se numără comisiuni pentru stabilirea răspunderilor și plata daunelor materiale, pe care Rușii recunoșteau că ni le datoresc. Cele câteva case evreiești distruse și, mai cu seamă, edificiul cel nou al vămii din Momornița rămaseră însă singurele urme vizibile ale incidentului.

Peste câteva zile trupele rusești au ocupat din nou Cernăuții și în mai puțin de două săptămâni Bucovina întreagă era iarăși sub dominațiunea lor. O chestie — o chestie chinuitoare — se punea acuma pentru noi: nu cumva venise momentul favorabil? Nu cumva Rușii înaintând și amenințând să pătrundă în Ungaria ne expuneau să compromitem situația țării dacă nu intram în acțiune? Bineînțeles opoziția a ieșit din rezerva ei pentru a reclama cu toată energia intervenția noastră militară, denunțându-ne ca trădători de neam în caz că, și în asemenea împrejurări, continuam să rămânem neutrii. La 5 Iunie, la 12 Iunie și la 3 Iulie, Federația ține trei întruniri publice urmate de manifestații de stradă, întruniri nu prea reușite ca număr, dar în care tonul oratorilor a întrecut în violență tot ceea ce se văzuse până atunci.

La 5 Iunie Filipescu, din ce în ce mai bolnav, nu a luat cuvântul dar Take Ionescu a cerut cu stăruință un guvern național. Țara trebuia să se hotărască și destinele ei nu mai puteau fi lăsate pe mâna unui guvern care nu era în stare să înțeleagă marile interese naționale, afirma el. Filipescu suferind, la Călimănești, nu a putut lua parte dar a trimis o scrisoare prin care își anunța venirea la viitoarea întrunire. Scrisoarea, nici mai mult nici mai puțin, se sfârșea cu fraza: „Trebuie cu orice chip răsturnat netrebnicul de Ionel Brătianu.“ Mai mulți vorbitori atacară pe față Coroana, proclamând cu toții — drept o necesitate absolută — constituirea unui guvern național. Nota caracteristică a atmosferei ce domnea în rândurile Federației a dat-o Argentoianu, când a cerut să se ridice pietrele ca să se izgonească mai repede guvernul. Iar Titulescu a vorbit de forțe care pot lumina, dar cari pot și să ardă.

La 3 Iulie a fost ultimul discurs al lui Filipescu, cântecul lebedei. A întrecut toate marginile închipuirii: Victor Antonescu este o lichea căruia îi trimete palme; lui Brătianu nu-i mai rămâne decât să fie luat de fundul nădragilor de către acesta atunci când îl va întâlni la Senat, el fiind numărul unu la un concurs internațional de ticăloșie și de pun-gășie! Aceasta nu mai era oratorie, ci patologie. Înșiși prietenii săi cei mai credincioși erau înspăimântați. Printr'o sublimă inconștiență acest potop de injurii și de trivialitate se isprăvi într'un apel la unirea sacră prin invitarea la o conlucrare între toți. S'ar fi convenit ca intimii lui Filipescu să-l fi împiedecat de a se da astfel într'un jalnic spectacol. Take Ionescu continua să amenințe Coroana, discursul său fiind sintetizat în următoarea formulă: „În Mica Românie nu mai e loc nici pentru el (Regele), nici pentru noi.“

De bună seamă, precum doi ani judecata noastră n'a putut fi influențată, nici acum, vehemența aceasta a opoziției, nu era în măsură să ne impresioneze, dar situația în sine era de natură să turbure orice conștiință. Aliații nu puteau să piardă și dânsii un asemenea prilej. Din toate părțile, deodată, o porniră la asalt. Franța a luat inițiativa. Deja de câțva timp

Quai d'Orsay-ul era hipnotizat de ideea atragerii României în război. Pe de altă parte și frontul francez inspira cercurilor oficiale din Paris îngrijorare. Presiunea germană de la Verdun nu mai înceta, pe Somme armatele franceze și engleze încercau o serie de ofensive în care se puneau mari speranțe, rezultatele erau însă aproape nule. O diversiune pe orice alt front devenea aproape indispensabilă, Englezii se mulțumeau să urmeze pe Francezi, iar Rușii împărtășeau de astă dată, în totul, punctul de vedere al Aliaților.

Miniștrii Entantei începeau deci cu hotărîre presiunile asupra lui Brătianu, dânsul însă șovăia. Netăgăduit momentul i se părea mai oportun decât altă dată, dar pericolele situației i se păreau totuși încă mari. Pe orizont erau încă multe puncte negre cari aveau nevoie să fie bine lămurite. Erau într'adevăr Rușii hotărîți să continue ofensiva? Care erau pe frontul occidental intențiile Aliaților? Se simțeau ei în măsură să întreprindă o acțiune mai puternică? Ce se pregătea la Salonic? Se proiectau serios lupte care să concentreze în acea direcție toate forțele Bulgarilor? Atâta timp cât toate aceste puncte nu erau limpezite nu se putea rosti.

Negocierile au luat o întorsătură tot mai precisă, tot mai strânsă. Brătianu punea următoarele condițiuni pentru participarea noastră la război:

1/Recunoașterea revendicărilor integrale ale României asupra Transilvaniei, Bucovinei și Banatului întreg, așa precum de altfel Aliații ni le și încuviințaseră la 1915, în ajunul intrării Germanilor la Varșovia.

2/Ofensivă generală pe frontul rusesc, de care să se lege acțiunea militară a României. Dacă toate fronturile vor rămâne nemișcate și singură România va fi lăsată să lupte cu toate disponibilitățile ei împotriva unităților ce se vor putea strânge de către Puterile Centrale pe diferitele câmpuri de luptă, intervenția ei va fi o primejdie pentru dânsa și de nici un folos pentru Entanta.

3/Armamente și munițiuni, precum și garanția tranzitului lor prin Rusia. Până când cele dintâi transporturi nu vor fi pe Prut și sosirea lor nu va fi organizată în așa fel încât zilnic să primim cel puțin un număr precis de vagoane, nici vorbă nu poate fi de intervenția noastră militară.

4/Un număr de 200.000 de soldați ruși, care împreună cu trupele noastre să poată apăra Dobrogea împotriva unui atac bulgar, noi nefiind sub nici un cuvânt în măsură să ducem o luptă pe două fronturi deodată, nici să intrăm în război dacă cel puțin linia Rusciuc-Varna nu este apărată în așa fel încât Bucureștii așezați la 70 de km. de Dunăre, să nu fie la discreția inamicului.

5/O acțiune a Aliaților la Salonic, care să imobilizeze spre Sud toate unitățile bulgare.

Dacă Aliații consimțeau să primească aceste condițiuni Brătianu se întreba dacă să ajungă la o înțelegere cu ei, sau tot să mai amâne. Vroia să cunoască și părerea lui Costinescu, care își urma cura la Govora. De

aceea dânsul mă chemă într'o dimineată —pe la mijlocul lui Iunie— și, enumerându-mi punctele pe care le fixase, mă rugă să mă duc până la Govora spre a le comunica lui Costinescu și a-i cere avizul. Am plecat chiar în acea seară. Costinescu a aprobat în totul punctul de vedere al lui Brătianu încântat că precipitarea evenimentelor îngăduie atingerea scopului căruia el îi închinase toate puterile sale.

Totuși Brătianu se mai frământa. De acum Franța trecu pe planul al doilea. Dealtminteri Blondel a fost rechemat subit și pe nedrept, căci chiar dacă ar fi putut să fie câteodată mai violent decât s'ar fi cuvenit pentru un ministru plenipotențiar în exprimarea gândurilor sale, a slujit cu devotament interesele Franței; el număra în București foarte mulți prieteni, toți simțeam și știam că iubea România și, în sfârșit, cunoștea admirabil pe toți oamenii și toate împrejurările politice de aci. Resentimentele personale ale unor demnitari atotputernici de la Quai d'Orsay, ajunși sub ministeriatul indolentului Briand, dobândiseră capul lui. Succesorul său, Dl. de Saint Aulaire, era precedat de o reputație din cele mai bune, dar întârzia să vie. În asemenea condițiuni Rusia luă în mână conducerea tratativelor. Dealtminteri era și firesc să fie așa, intrând în război frontul nostru urma să devină un front comun cu cel rusesc, și deci cu ei urmau să fie mai strânse legăturile noastre și de ei atârna încuviințarea principalelor condițiuni, căroră le subordonaseră posibilitatea participării României la războiul mondial.

Ca să-și dea și mai bine seama de atmosfera ce domnea la Petersburg, Brătianu l-a chemat pe Diamandy în al cărui simț politic avea de mult încredere. Acesta a sosit pe la sfârșitul lui Iunie. Împăratul și Sasonoff îl însărcinaseră să stăruie pe lângă Brătianu ca să intrăm în acțiune: oare nu ceruse dânsul mereu, spre a se hotărî, un moment oportun? Ei bine, nu se mai putea "un moment oportun mai bun decât acesta!". Brusiloff —continua raționamentul— s'a oprit, dar numai ca să răsuflă. Curând va începe o a doua ofensivă mai mare, mai puternică, mai uimitoare decât cea de la sfârșitul lui Mai. De data aceasta armata austro-ungară nu va mai putea fi scăpată de Germani fiindcă este prea slăbită și fiindcă Englezii și Francezii pregătesc pe frontul occidental atacuri ce nu vor mai da trupelor Kaiserului răgazul să sară în ajutorul altora. România ar face o greșeală neiertată dacă ar lăsa pe Ruși să pătrundă singuri în Ungaria. Prietenește —deci— ne sfătuiește să nu mai stăm la gânduri, să profităm de împrejurările neașteptat de favorabile cu care, fără îndoială, altă dată nu ne vom mai întâlni.

Diamandy judeca că Rușii aveau dreptate, iar simțămintele Imperiului moscovit le socotea față de noi excepțional de bune. Sinceritatea lor i se părea reală. Sasonoff era un personagiu în care puteam avea toată încrederea, căci era un adevărat amic al României. Intenția stabilirii pe viitor a unor raporturi cordiale între Rusia și România și existența între

aceste două țări a unei adevărate comuniuni de interese, era parte din punctele cardinale ale sistemului său politic. Unii din noi l-am găsit pe Diamandy prea optimist, ni se părea că și el fusese puțin atins de boala de care sufereau mai toți diplomații noștri: vedea problemele României prea mult sub prisma intereselor țării pe lângă care era acreditat. Brătianu însă zdruncinat de argumentele și de impresiile lui Diamandy, a făcut un pas înainte spre hotărâre. Decis tot nu era, mai ales față de Aliați se arăta încă plin de reticențe, aceștia vroiau însă cu orice preț s'o isprăvească cu noi. Văzând că discuțiile se târăgănesc, s'au hotărât să recurgă la mijloace extreme spre a smulge în sfârșit mult așteptatul și mult doritul consimțământ al lui Brătianu.

De la începutul lui Iulie Generalul Alexeieff, șeful marelui stat major rusesc, însărcină pe atașatul militar rus din București, Colonelul Tatarinoff, să comunice guvernului nostru că pregătesc o nouă ofensivă cu scopul de-a pătrunde în câmpiile Ungariei, că fac un ultim apel României ca să intervină, că dacă nu o vom face acuma, nu va mai fi nevoie altădată de sprijinul nostru, că în orice caz ține să știm că Rusia nu va tolera sub nici un cuvânt ca armatele române să participe în Transilvania numai la un marș triumfal.

Acest ultimatum se sfârșea prin cuvintele: „Trebuie să intrați acuma sau niciodată!“ Atașaii militari ai Franței și ai Angliei se prezentară și ei în numele guvernelor lor, aducându-ne același ultimatum. Pichon, atașatul militar francez, comunică Generalului Iliescu o telegramă din partea Mareșalului Joffre cerându-ne să intervenim și repetând formula lui Alexeieff „acuma ori niciodată!“ În afară de aceasta, comunicarea lui Joffre vorbea de ofensiva generală pe toate fronturile, contextul frazei fiind certitudinea că vor avea loc ofensive generale victorioase și angajamentul Rusiei de-a transporta fără întârziere materialul de război trebuincios armatei române.

Ni se afirma, prin urmare, în mod solemn și oficial de către învingătorul de la Marna că Aliații au hotărât un atac concomitent și general pe toate fronturile, că se pregătea oarecum scena decisivă și finală a războiului mondial, că de aceea ni se adresează și nouă un apel atât de stăruitor pentru ca, dacă mai voim să ne valorificăm drepturile asupra moștenirii Habsburgilor, să intervenim acum ori niciodată.

În realitate toate acestea erau neadevăruri. Aliații nici prin gând nu aveau să încerce o ofensivă generală pe toate fronturile. Mai mult ca oricând ei erau convinși că nu sunt în putință să sfârșească războiul, că le mai trebuie cel puțin un an ca să doboare armatele germane încă în plină putere, dacă nu chiar în stare de vădită superioritate. Ba mai mult, departe de-a fi în ajunul unei ofensive decisive, treceau printr'un moment deosebit de critic. Pe Somme dăduseră cu totul greș, Brusiloff preocupat de succese personale plătise izbânzile lui cu sacrificii exagerate, iar intrigi de

curte și de cartier general paralizau ultimele lui sforțări de înaintare. În Anglia recrutările nu dădeau rezultatele dorite, concepțiile lui Lord Kitchener erau socotite învechite și îndărătnice. Moartea lui tragică în adâncurile Mării Nordului, cea mai ilustră victimă a submarinelor germane, era primită de opinia publică mai mult ca o fericire, atât de mare era în Anglia nemulțumirea împotriva felului cum armata se organizase sub auspiciile acestui militar, multă vreme socotit idolul mulțimii. Tunurile germane tot mai băteau asupra Verdun-ului, mii și mii de Francezi continuau să moară sub zidurile lui.

Dar ne puteam noi oare închipui că toate acestea erau numai neadevăruri? Bine ne șfiam de ceea ce ne venea de la Alexeeff, căci cunoșteam de pe vremuri perfidia și ipocrizia Rușilor. Dar Mareșalul Joffre, întreaga Franță să ne facă declarații atât de mincinoase? Mintea noastră se refuza să conceapă o asemenea posibilitate. Chiar dacă se găsea la strâmtoare și avea nevoie de noi cu orice preț, nu era cumva o socoteală strâmtă, nedemnă de o națiune mare, imposibilă de admis din partea comandamentului militar, care de fapt avea conducerea supremă a tuturor operațiunilor Aliatilor? Și Colonelul Thompson, până atunci atât de rezervat, el care neîncetat dăduse dreptate lui Brătianu și îl apăraseră împotriva războinicilor noștri, chiar el vorbea în același fel. Oare și dânsul să ne fi înșelat?!

Pe de altă parte, împreună cu amenințarea ultimatumului, au venit de pretutindeni făgăduieli ademenitoare și asigurări. Rușii ne trimeteau vorbă: „intrați și vom face tot ce ne cereți.“ Mareșalul Joffre, prin Pichon, ne afirma că după toate informațiunile lor situația diferitelor armate ale Puterilor Centrale este de așa natură, încât le va fi cu neputință să mobilizeze în contra noastră zece divizii. Iar toți atașatii militari ai Entantei, văzând teama pe care ne-o inspira frontul bulgăresc, arătau rapoarte ale statelor lor majore și referate de la agenții lor secrete, din care reieșea că pe fronturile Dobrogei, Bulgarii au forțe neînsemnate și că la Salonic, Sarraii întreprinde o acțiune care nu le permite să sustragă nici un om de pe acel front.

Generalul Ilescu susținea că toate aceste informațiuni colaborează cu datele și cu rapoartele serviciilor sale de spionaj, de la care și obținuse mai multe informațiuni, pe care faptele le confirmaseră.

În asemenea condițiuni ce puteam să mai facem? Ultimele îndoieli ale lui Brătianu se stingeau treptat. La un moment dat o întâmplare îl mai opri puțin în loc, și anume o telegramă din Petersburg anunțând deodată demisiunea lui Sazonoff și înlocuirea lui printr'un anume Sturmer. Cine era acest necunoscut? Ce înțeles avea această neașteptată plecare a lui Sazonoff? Puteam noi să ne mai așteptăm, la Petersburg, din partea acestui anonim de la Externe, la aceeași atmosferă binevoitoare de care ne-am bucurat pe timpul celui care fusese încă dinaintea izbucnirii războiului mondial inițiatorul și principalul propovăduitor al unei alianțe ruso-ro-

mâne? Diamandy, chemat în grabă, nu putu să deslușească enigma. Pe Sturmer nu îl cunoștea și, când părăsise Petrogradul, cu câteva săptămâni înainte, nimic nu prevestea această schimbare. Sazonoff, la apogeul puterii sale, părea că se bucură de deplina încredere a Suveranului său. Poklewski întrebă, se arată tot atât de mirat ca și noi, așteptând de la Petrograd lămuriri. Nimeni nu putea bănuși că influența secretă a lui Rasputin ajunsese până acolo încât să dea actelor lui Niculae II toată înfățișarea de adevărată nebunie. Rareori bolile mortale se cunosc la primele simptome, răsturnarea lui Sazonoff era cel dintâi simptom al crizei ce avea să ducă țarismul la prăbușire și anarhie, la dezastru.

După câteva zile noul ministru de externe al Țarului reluă firul negocierilor de unde Sazonoff le lăsase, îl reluă în același spirit și cu aceeași bunăvoință aparentă. Nedumeririle lui Brătianu se liniștiră deci. La o soluție trebuia să se ajungă. Aliații îl somau, Joffre îi trimetea personal asigurări în privința punctelor care îl îngrijorau mai mult, Diamandy în numele celor văzute și știute la Petrograd îl îndemna stăruitor să spună cuvântul decisiv. Generalul Iliescu afirma că e gata cu armata și că toate datele lui și ale Aliaților duc la concluzia că din punct de vedere pur militar izbânda noastră e sigură. Ceilalți generali consultați se rosteau în același sens.

Noi, miniștrii eram împărțiți în două tabere, pe care le-aș putea numi tabăra optimiștilor și a pesimiștilor. Tabăra optimiștilor compusă din Costinescu, Alecu Constantinescu și Dr. Angelescu, era convinsă că Germania și Austria sunt reduse la ultimele lor rezerve, că intrând și noi în război se vor prăbuși și că înaintarea noastră în Carpați va fi un fel de marș triumfal, așa cum fusese la 1913 intervenția noastră în Bulgaria. Tabăra pesimiștilor, printre cari mă prenumăram și eu, era convinsă că puterile germane sunt departe de a fi ajuns la sleirea forțelor lor, că războiul, prin urmare, va fi lung și pentru noi plin de mari încercări și de grele suferințe. Dar și unii și alții, și optimiștii și pesimiștii recunoșteau deopotrivă că evenimentele nu mai îngăduiesc nici o amânare și că războiul trebuie declanșat. Singur Alexandru Radovici s'a dus într-o dimineață la Brătianu acasă ca să-l sfătuiască să nu facă acest pas, și aceasta nu pentru că ar fi fost germanofil, dar era o fire sfioasă, grozăviile războiului îl înspăimântau, avea un fiu care trebuia să ia armele și teama la el era mai tare decât un ideal pentru care inima sa generoasă nu era străină.

Barbu Stirbey, conștient și el de greutatea războiului, socotea declararea lui inevitabilă și, cum fatalismul său înăscut nu-i permitea să se împotrivească celor inexorabile, îndemna la rândul său pe Brătianu să intre în acțiune și se străduia la Palat să-i obțină încuviințarea Regelui. Regina, trebuie spre cinstea ei s'o mărturisesc, voia din toată inima războiul, dar era pătrunsă și mișcată până la lacrimi de gravitatea deciziei ce urma să se ia. Însuși Regele resemnă nu mai vedea cum ar mai fi fost posibil ca cu aceeași energie și cu tot atâta echilibristică să mai

putem prelungi neutralitatea menținută doi ani de zile. Nu mai vorbesc de opoziție, la aceasta nu mai era stăruință, ci paroxism.

Așa fiind nu-i mai rămânea lui Brătianu decât să se hotărască.

Ion I.C. Brătianu însoțind-o pe Regina Maria

CAPITOLUL NOUĂSPREZECE

BRĂTIANU SE HOTĂRĂȘTE

Tocmai veneam la el într-o după-amiază călduroasă de vară. Se hotărâse. Era în camera de culcare a nevestei, cu ferestrele larg deschise spre grădină. Adânc emoționat se plimba nervos prin odaie în așteptarea lui Poklewski, căruia trebuia să-i notifice oficial hotărîrea sa. Diamandy era cu el. Pătruns până în adâncul sufletului de gravitatea și de măreția actului pe care în numele neamului românesc îl îndeplinea, în conștiința sa se zbăteau încă gândurile cari îl îndemnaseră să-și arunce țara în război și grijile care atâta vreme îl împiedecaseră să iasă din neutralitate. Când i s'a spus că Poklewski a venit, a făcut o supremă efortare ca să-și adune toate puterile și ca să pornească spre biroul său. Nu voi uita niciodată gestul cu care s'a sculat de pe canapea, și-a pus gulerul, și-a legat cravata și a ieșit pe ușă afară. Am avut impresia pe care o are un om care se desparte pentru totdeauna de tot ce i-a fost scump și ce se avântă în necunoscut. România, vechea Românie pe care tatăl său o făcuse, pe aceea o distrugea pentru vecie. Dar oare îi va fi dat să înfăptuiască România cea nouă, România Mare a visurilor moșilor și strămoșilor noștri? O groaznică ursită pentru un om să aibă a lua o asemenea hotărîre de care atârna viața de veacuri a unui popor.

Când am intrat în viața politică, în Aprilie 1907, după răscoalele de tristă amintire și m'am înscris în partidul liberal, Brătianu m'a primit cu toată afecțiunea ce o purta unui tânăr pe care îl cunoștea din copilărie și al cărui părinte fusese unul din îndrumătorii respectați al tinerețelor sale. Spre deosebire însă de toți ceilalți la care n'am găsit decât cuvinte de laudă pentru hotărîrea luată și pentru persoana mea, Brătianu nu mi-a vorbit decât pe un ton aproape descurajator. „Îmi pare bine că vrei să lucrezi cu noi, dar te-ai gândit bine? Să știi că politica este plină de greutate și de amărăciuni, ea implică răspunderi a căror povară o fire cinstită adesea cu greu le poate suferi. Cei mai mulți își închipuiesc că politica e un fel de distracție, cu foloase și onoruri. Politica e ceva grav, grav de tot. Ai în mână ta viața și viitorul țării tale“. În acea clipă abia am înțeles tot adevărul acestor cuvinte, care atunci mi se păruseră mai mult banalități retorice, sau o morală inutilă.

Ce îl hotărîse pe Brătianu? Nici noi colegii lui, nici Palatul, nici miniștrii aliați, nici Joffre, nici opoziția, nici Diamandy, nici generalii, nici Iliescu, nici Știrbey, nici chiar raționamentul său. Prea era superioară inteligența lui ca să nu se prezinte până la sfârșit minții sale obiecțiuni și îndoieli. Îmi aduc aminte că pe atunci într-o seară mă înapoiam cu el de la Buftea, unde prânzisem. Noaptea era înstelată și automobilul străbătea cu iuțeală drumul spre București ale căror lumini se zăreau deja în depărtare. Toată seara fusese îngrijorat și distrat. „Ai citit vreodată“, îmi spune Brătianu, „viața lui Cezar Borgia? Știi că Cezar Borgia nu era numai desfrânatul pe care legenda ni l-a transmis, Cezar Borgia era un cap politic superior. De fapt el concepuse sub dominațiunea papală, încă în vremurile lui, unitatea Italiei. Și nu era nici un ușuratec, prevăzuse tot și desigur ar fi reușit. Un singur lucru scăpase prevederilor sale: lipsa lui din Roma, când Papa Alexandru, tatăl său, va muri. Și atât a fost de ajuns ca toate planurile sale mărețe să se surpe și ca el să-și isprăvească zilele ca un aventurier de rând, nepriceput, batjocorit și hulit.

„M'am chinuit și eu să prevăd totul, zi și noapte mintea mea se muncеște ca să cugete la toate. Mai mult ca atât, cred că nu mi-a scăpat, nu uit, nimic neprevăzut. Dar cazul lui Cezar Borgia mă pune pe gânduri...”

Prin urmare, Brătianu nu își făcea iluzii asupra imperfecțiunii raționamentului omenesc, dar dânsul învățase de la tatăl său că în împrejurările mari, în clipele hotărîtoare să nu te conduci după mintea, ci după inima ta.

Inima, instinctul său, îi spuneau că oricari ar mai fi obiecțiunile ce i s'ar prezenta cugetării sale, să nu mai stea la îndoială, să hotărască intrarea în acțiune a României pentru dezrobirea fraților asupriți și pentru unitatea națională. Acestor îndemnuri ale inimii Brătianu le-a dat ascultare, ele i-au determinat hotărîrea și au adevărit încă o dată temeinicia sfatului bătrânului său tată.

S'a discutat mult și atunci și mai pe urmă asupra momentului hotărît de Brătianu, s'a zis că acesta a fost rău ales, că în nici un caz România nu trebuia să intervie în August 1916. Când eram în Moldova înfrânți și în plină retragere, toate aceste păreri păreau pe deplin întemeiate. Azi însă când privim în întregime criza din care a ieșit întregirea neamului, nepărtinitori fiind, trebuie să recunoaștem că acesta a fost totuși cel mai potrivit, singurul potrivit moment pentru intervenția noastră în războiul mondial. Într'adevăr, dacă am fi intrat mai înainte, pe de-o parte am fi fost osândiți să purtăm un război lung cu desăvârșire peste puterile noastre; pe de altă parte, am fi găsit aliații și mai slabi și mai în neputință de a evita dezastrul nostru și, în fine, nu am fi putut avea nici munițiile, nici armamentele trebuincioase, deoarece este dovedit acumă că abia în 1916 Aliații au putut intensifica fabricațiunea materialului de război, așa încât acesta să corespundă nevoilor diferitelor fronturi. În schimb, dacă am fi intervenit după

August 1916, adică în primăvara 1917, căci în iarna 1916—1917 nu era să intrăm, ar fi fost prea târziu. Revoluția rusă ar fi izbucnit și nu putea fi vorba să legăm acțiunea noastră militară de un front în descompunere. Marele război mondial s'ar fi terminat fără participarea României, cine știe ce ar fi devenit cauza noastră în asemenea condiții.

Un fapt e sigur, unitatea noastră națională care ni s'a precupețit atât de mult, chiar după tratatele și toate jertfele noastre, nu ar fi azi îndeplinită. Toate păcile separate, toate tranzacțiile internaționale, s'ar fi făcut în dauna noastră.

Brătianu a avut dreptate să asculte glasul și numai glasul conștiinței sale. Hotărîrea din Iulie 1916 a fost mântuirea neamului nostru de atâtea veacuri împrăștiat și asuprit, dar hotărîrea odată luată, rămîneau de stabilit în toate amănuntele lor data și condițiunile intervențiunii noastre, de aceea Brătianu a cerut să încheie două convențiuni cu Aliații, una politică și una militară. Convențiunea politică avea drept scop să consfințească alianța noastră cu împătrita înțelegere și să consemneze într'un act internațional, sub iscălitura celor patru mari puteri — Franța, Rusia, Anglia și Italia — revendicările neamului românesc. Conviețuirea militară avea ca scop să determine condițiunile acțiunii noastre militare, să stabilească date, contingente, comandamente, etc.

Brătianu punea ca o condițiune prealabilă ca aceste convențiuni—chiar cea militară—să fie încheiate cu toți Aliații. Fiul omului care suferise de pe urma tratatului cu Rusia în 1877, nu putea să considere îndeajuns oricâte ar fi fost ele garanțiile și precauțiunile împotriva Imperiului Țarilor. I s'a făcut lui Brătianu o imputare din faptul că nu a cerut ca și Serbia să participe la iscălirea acestor tratate. S'a spus că la 1916 situația acesteia era atât de critică, încât Pasici nu ar fi refuzat îndemnul, mai ales al Aliaților, să consimtă ca întreg Banatul să fie recunoscut României.

Mai întâi marile puteri, care făcuseră patru ani războiul în numele dreptății și al libertății popoarelor și împotriva autorilor teoriei „crâmpeliilor de hârtie“, dacă ele nu și-au respectat iscăliturile solemne puse pe tratatul cu Regatul României, ne putem lesne închipui că nici Serbia nu putea să fie cuprinsă de așa scrupule de conștiință și de morală internațională ca la pace, din cauza unei simple iscălituri, să nu mai revendice nici un metru pătrat din Banat. Dar în afară de aceasta, Brătianu ținea tocmai să aibe un act întărit de cei mari, nu iscălitura unei țări învinse, al cărui rege, guvern și armată pribegeau prin străinătate și puteau oricând să invoace această situație anormală și precară ca să conteste validitatea semnăturii lor. În fine, Brătianu socotea că întrucât problema Banatului era controversată între două țări mici, arbitrajul și verdictul marilor puteri era singurul mijloc de-a curma această controversă. Prin tratatul din 1916 el o curmă și o curmă cu toate garanțiile pe care un act internațional le putea da unui stat.

Celelalte condițiuni cărora Brătianu le subordona posibilitatea intervențiunii noastre, erau următoarele: 1) Ofensiva generală pe toate fronturile, care i se anunțase și la participarea căreia Aliații veniseră cu atâta stăruință să ne invite. 2) O ofensivă pe frontul rusesc, având ca obiectiv câmpia ungară. 3) O ofensivă a armatei lui Sarraïl la Salonic. 4) Două sute de mii de Ruși în Dobrogea, care să ne ajute a ne apăra împotriva Bulgarilor. 5) Sosirea neîntreruptă a munițiilor și a armamentului prin Rusia. 6) Aliații să ne asigure prin împrumuturi sumele trebuincioase războiului. 7) Comanda Regelui României chiar asupra contingentelor rusești ce vor lupta pe teritoriul românesc.

Tratatul au început pe această bază. Convenția politică a mers ușor, Aliații nu au mai început discuția asupra revendicărilor noastre. În trecut au încercat să vadă dacă în ceea ce privește Banatul nu am fi dispuși să mai cedăm ceva Serbilor, când au văzut însă că Brătianu este tot atât de intransigent ca și în trecut, nu au mai insistat. A rămas definitiv stabilit ceea ce nu se recunoscuse din 1915. Atunci se specificaseră numai în trășături generale ținuturile revendicate de noi, pentru cele ce aveau hotare geografice bine lămurite lucrul era ușor. Rămânea însă acuma să se precizeze punct cu punct hotarele convenționale. Trei linii puteau astfel da loc la discuții: linia de despărțire dintre Crișana și Ungaria, linia de legătură între Maramureș și Bucovina și linia exactă de graniță dintre Bucovina și Galiția. Generalul Iliescu a fost însărcinat ca să facă traseul exact al acestor linii, ținând seama pe lângă situația etnografică și de necesitățile apărării naționale. Linia adoptată a fost aceea care pleca puțin mai sus de gurile Mureșului și drept — aproape fără nici o sinuozitate — ajunge la punctul unde Someșul se revărsă în Tisa. De aci hotarul urma creasta dealurilor de pe malul drept al Tisei până la izvoarele lui. Iar acolo, peste munți, trecea în valea Ceremușului până la revărsarea lui în Prut.

Înspre Ungaria, Aliații au admis granița cerută de noi, la Ceremuș ne-am izbit însă de Ruși. Petersburgul ar fi vrut să ne mai ia un colț din nordul Bucovinei, părțile rutenizate, dar Brătianu stăruia ca să ni se dea Bucovina întreagă, arătând că dacă la nordul ei câteva sate sunt într'adevăr rutenizate, aceasta se datorește politicii urmate de Austria împotriva elementului românesc și că acest război de dreptate între popoare nu trebuia să consfințească o asemenea nedreptate istorică. În cele din urmă Rușii au cedat, dar la convenția militară discuția a fost lungă și anevoioasă. Despre ofensiva generală nu au încetat de-a vorbi, menținându-o în tratat, și ne-au făgăduit-o chiar formal, fără nici o stăruință deosebită din partea noastră, spunând că de îndată ce se declară mobilizarea noastră, vor porni o mare ofensivă cu câmpia ungurească drept obiectiv. De asemenea au dat toate asigurările cu privire la munițiuni, armamente și tranzitul lor prin Rusia. Fiindcă Brătianu spusese că nu va putea declara războiul decât atunci când transportul acestor munițiuni va constitui un convoi neîntrer-

rupt de la Arhanghelsk la Iași, iar capul convoaielor va fi deja sosit la Prut, pentru ca să dovedească cu toții buna lor credință s'au luat măsuri ca munițiile să și sosească și astfel de pe la 20 Iulie regulat un număr destul de însemnat de vagoane intra într'adevăr în fiecare zi în gara Iași. Lucru foarte însemnat, căci ne dovedea că dacă Aliații o voiau, această obligație nu era imposibil de îndeplinit și pentru noi era desigur o obligație esențială. Tot astfel discuția a fost scurtă, Anglia și-a luat angajamentul să ne procure sumele necesare și, în acest scop, ambele părți contractante au judecat că nu mai e nevoie să se redacteze în tratat o clauză specială.

Ofensiva lui Sarraïl cu 200.000 Ruși în Dobrogea și chestia comandamentului Regelui au făcut însă obiectul unor vii discuțiuni, în special între comandamentul rusesc și Brătianu.

Deși nu dădeam crezare rapoartelor atașatului nostru la Atena, colonelul Crăiniceanu, germanofil fanatic ce fusese implicat acolo în unele chestiuni suspecte de spionaj și pentru care rechemarea devenea inevitabilă, (de altfel ce fel de om a fost acest nenorocit s'a văzut mai târziu în timpul campaniei), de la Salonic aveam știri proaste. Aveam din mai multe părți informațiuni că situația lui Sarraïl nu era atât de strălucită precum ne-o spusese înaltul comandament francez și precum ne-o afirmau în chipul cel mai hotărât de mai multe ori pe zi atașatii militari ai Aliaților. Primi-se rapoarte că epidemiile bântuiau în armatele de la Salonic, că contingentele concentrate acolo nu erau încă în așa superioritate față de Bulgari pentru a putea avea pe acel front întâietatea de care aveam nevoie noi pentru a nu mai duce grija frontului de sud. Ca să ne dovedească temeinicia afirmațiilor lor, Aliații își luară angajamentul ca Generalul Sarraïl să-și înceapă ofensiva cu zece zile înainte de a intra noi în război. Și astfel căzură obiecțiunile pe care Brătianu le făcuse în această privință.

Comandamentul Regelui asupra tuturor trupelor aflătoare pe teritoriul român întâmpina obiecțiuni serioase la Stavka. Brătianu a trebuit să lupte mult ca să obție acest punct și a luptat cu toată înverșunarea. Aceasta nu era pentru el — cum o susțineau Aliații — numai o chestie de vanitate, dânsul știa cine sunt Rușii, el știa din trecut, din istorie, ca și din nenorocita experiență a tatălui său, ce însemna pentru o țară mică cum e a noastră, ca să aibe soldați ruși pe teritoriul ei, știa ce pretenții vor avea imediat și cum dacă din vreme nu ne îngrădăm împotriva lor, se vor întinde până a deveni stat în stat, dacă nu stăpâni în casa noastră. A admite ca soldații lor din Dobrogea să atârne direct de comandamentul suprem rusesc, fără nici o legătură formală cu noi, însemna că de a doua zi Dobrogea să fie tratată ca o gubernie rusească, însemna că de la început și prin complicitatea noastră să se deschidă largi porțile tuturor tendințelor de supremație ale Rușilor. Punerea trupelor rusești sub comanda Regelui nostru era deci singurul mijloc, dacă nu de-a împiedeca, dar de-a pune stavilă por-nirilor tutelare ale Rusiei.

Și — de ce să nu o mărturisim — era și o chestie de mândrie națională la Brătianu, căci cu cât era țara mai mică și mai în nevoie, cu atât dânsul se simțea dator să apere mai cu tărie demnitatea ei. Dacă nu putem fi egali cu cei mari în putere, cel puțin să le fim deopotrivă prin simțământul mândriei noastre. Nimeni nu a căutat să păstreze mai neștirbită suveranitatea acestui stat decât Brătianu în toate raporturile lui cu cei mari, prin el România a stat întotdeauna cu fruntea sus. Aceasta a fost nota personală a diplomației lui și i-a reușit, căci cei mari respectă mai mult pe cei demni, decât pe cei ce se umilesc.

Mai ciudată a fost însă povestea cu cei 200.000 de Ruși. Alexeieff dintr'un început a declarat că refuză să-i trimeată în Dobrogea, argumentarea lui fiind următoarea: „Eu știu ce am în fața mea la Sudul Dobrogei, câteva divizii bulgărești slabe. Mai știu că noi forțe bulgare nu pot concentra acolo, fiindcă au nevoie de ele pe frontul de la Salonic, unde Sarraïl îi va ataca. Este exclus să primească întăriri austriace și germane, fiindcă noi îi vom ataca pe Austro—Germani și abia dacă aceste rezerve le vor fi îndestulătoare. Prin urmare, de ce să țin în Dobrogea oameni de care nu am nici o nevoie și să nu întrebuițez aceste forțe pe frontul cel mare unde dau lovitură însemnată și unde aceste trupe pot să mă ajute spre a ajunge la rezultate foarte însemnate, dacă nu chiar decisive?”

Brătianu răspundea: „Fără aceste trupe spatele meu rămâne descoperit, sunt la discreția oricărei deplasări de trupe bulgare și eu de doi ani vă spun că război pe două fronturi nu pot duce, este peste puterile României. Deci, nu puteți trimite 200.000 de oameni în Dobrogea, eu nu pot intra“. Intervenind unii și alții, Brătianu a consimțit să se mulțumească cu 150.000, Rușii au refuzat însă cu îndărătnicire să trimeată chiar și acest număr. Frecările între noi și Stavka continuă, până ce au ajuns la un punct mort. Din cauza acestei cifre totul stătea în loc, s'au făcut deci de către Aliați presiuni pentru ca să renunțe la cifra stabilită, atașaii militari și miniștri aliați defilând la el unul câte unul pentru a-i spune că rău face să stăruie asupra unei chestii inutile. Ei îi afirmă în modul cel mai hotărât că Bulgarii nu au și nu pot avea forțe în aceea parte a peninsulei balcanice, că trupele pe care în repartizarea efectivelor noastre le-au destinat Dobrogei, cel mult două diviziuni rusești, pot cu ușurință nu numai să ție în respect, dar să-și spulbere diviziile bulgare din fața lor. Iliescu, care până atunci sfătuisese pe Brătianu să nu cedeze, îl sfătui deodată să se mulțumească cu 50.000 de Ruși. Ce s'a petrecut exact, nu am putut să lămuresc niciodată, de ce și-a schimbat Generalul Iliescu deodată părerea? Care i-au fost considerațiunile? Nu pot pricepe și cu toate investigațiunile mele a rămas un mare punct de întrebare pentru mine, ca și pentru mulți alții. Destul că Iliescu a luat față de Brătianu răspunderea operațiunilor cu 50.000, în loc de 200.000 de Ruși în Dobrogea. Față de aceste formale asigurări, Brătianu încrezându-se în Iliescu a cedat, tratatul s'a făcut cu 50.000 de Ruși, adi-

că două divizii de infanterie și una de cavalerie. Brătianu tot bănuitor a cerut ca aceste trei divizii să fie pe pozițiile fixate dealungul graniței Dobrogeane și alături de Români a doua zi după mobilizarea noastră. La aceasta Rușii au consimțit și, de comun acord, s'au și luat măsurile convenite în vederea executării acestor clauze din tratat.

Că Brătianu a făcut rău să se încreadă în asigurările lui Iliescu, că 50.000 de Ruși nu era destul ca să păzească Dobrogea, nici nu mai încăpea vreo îndoială. E singura greșeală făcută de dânsul, dar e o greșeală serioasă. Că dacă nu o făcea fața războiului se schimba pentru noi, că Muntenia nu ar fi fost invadată, este cu desăvârșire inexact. Desfășurarea evenimentelor de pe frontul Dobrogean nu a fost un incident al războiului nostru, nicidecum factorul decisiv. Atâta timp cât ofensiva generală nu s'a făcut și cât timp armatele rusești nu au mișcat iar la Stavka se manifestau cele mai stranii curente și cele mai îngrijorătoare porniri, atâta timp cât Sarraïl a stat pe loc, cât timp — cu alte cuvinte — Germanii au fost lăsați să-și concentreze neturburați toate disponibilitățile împotriva noastră, era fatal ca noi să fim învinși. Rezistența noastră ar fi putut fi mai lungă, să dureze patru, cinci, șase, șapte luni în loc de trei, dar atâta și nimic mai mult. Precum Brătianu pusese problema de la început, intervenția României se prezenta ca un complex, spre a avea sorți de izbândă trebuia deci neapărat ca să se execute, dacă nu toate, dar în orice caz cele mai multe din elementele din care acest complex era alcătuit. Dacă însă aproape unanimitatea acestor elemente nu se executau — și nu s'au executat — cum se putea ca mecanismul să fi funcționat, nu se putea decât zdrobi. Brătianu le-o spusese mereu Aliaților, de aceea tot amânase o intrare în acțiune, care principial era hotărâtă în mintea lui, ca și a noastră, de aproape doi ani de zile.

Și aci este locul să limpezim o legendă care a circulat multă vreme și care, ca toate legendele, mai supraviețuiește și astăzi. S-a spus că planul de război al României a fost greșit întocmit, că noi nu trebuia să înaintăm în Transilvania ci în Bulgaria, că drumul la Alba-Iulia era prin Sofia, nu prin strâmtoarele Carpaților. Mai mult, s'a susținut că Aliații ne sfătuiseră să nu pornim spre Ardeal, ci să ne concentrăm toate puterile împotriva Bulgarilor. Dar că Brătianu, megaloman și Iliescu îndărătnic, s'au crezut mai deștepți decât toate comandamentele Aliaților și nu au vrut să ție seama de nici o povață, de nici o intervenție.

E absolut neadevărat. Întâi nu avem decât să ne reamintim condițiunile în care intervenția noastră a fost solicitată. Precum am arătat mai sus, în urma ofensivei victorioase a lui Brusiloff și a ocupării Bucovinei Aliații au venit și ne-au spus: „Începem acum o ofensivă generală, armatele rusești după o scurtă odihnă reîncep actul al doilea al ofensivei lui Brusiloff, obiectivul acestei noi ofensive e câmpia ungurească. Pentru reușita acestei ofensive avem nevoie de sprijinul Dumneavoastră la extremitatea aripei

stângi. Vă hotărâți, bine, nu vă hotărâți, să știți că în viitor nu vă vom mai cere sprijinul vostru, dar nici nu vom tolera să faceți numai în Transilvania marșuri triumfale pe urmele armatelor noastre. Prin urmare, acum ori niciodată!”

Dacă așa s’au petrecut lucrurile, cum puteau comandamentele aliate să ne invite la o acțiune decisivă în Bulgaria? Dar mai mult, planul nostru de război nu a fost întocmit de noi singuri, el a fost făcut în colaborare cu Aliații, supus spre aprobare Mareșalului Joffre, ca și comandamentului rusesc. Nici în timpul acestei colaborări, nici Mareșalul Joffre sau comandamentul rusesc, niciodată nu ne-au cerut să ne schimbăm planul. Dealtfel, cum ar fi putut să o facă atunci, când ne cereau participarea la o ofensivă a întregului front rusesc contra austro—germanilor și când, spre sud, nu aveam decât o grijă, să ne asigure lipsa de însemnătate a frontului bulgar, redus la neputință prin înaintarea proiectată de Generalul Sarraill, ca și de numărul redus al efectivelor bulgare de la granița Dobrogei? Se poate ca la un moment dat Mareșalul Joffre să fi crezut, într’adevăr teoreticește mai bun, un plan bazat pe o defensivă în Carpați și o ofensivă la sudul Dunării, dar când a fost ca noi să intrăm în acțiune, nu numai că nu a făcut nici o obiecție planului întocmit, dealtminteri în înțelegere cu el, dar oficial și stăruitor a susținut întotdeauna punctul de vedere de la Stavka: România era aripa stângă a ofensivei generale rusești ce avea să reînceapă, de la Marea Baltică și până la Vatra Dornei. Prin urmare, este vădit, este indiscutabil că Aliații nu ne-au cerut să renunțăm la ofensiva în Ardeal.

Se naște însă întrebarea: dacă ne-ar fi cerut-o, ar fi fost oare spre binele nostru, situația noastră ar fi fost oare mai bună? S’ar fi putut evita înfrângerile de pe urma cărora am îndurat suferințe atât de cumplite? Țara ar fi putut să fie ferită de invazia inamică? Răspund — hotărât nu! Dacă am fi înaintat spre sud, puterile germane ar fi concentrat toate forțele lor pe Carpați. Cum nu am putut apăra un front de o asemenea lungime cu toate forțele ce ne stăteau la îndemână, am fi putut apăra și mai puțin cu contingentele reduse și, prin urmare, pe când la sud am fi înaintat biruitori în Bulgaria, la nord pe la spatele nostru, Austro—Germanii ne-ar fi învadat țara și ne-ar fi ocupat Bucureștii și, ceea ce este și mai grav, ne-ar fi tăiat linia de retragere, rupându-ne cu totul de singura noastră scăpare posibilă, vecinătatea frontului rusesc. Încă o dată, acțiunea noastră era în funcție de ofensiva de pe celelalte fronturi, de o ofensivă serioasă a Rușilor, de ofensiva lui Sarraill, de exactitatea afirmațiunilor Aliaților și de buna lor credință în aplicarea angajamentelor luate. Dacă toți acești factori nu se manifestau, dacă lupta proiectată pe un singur front degenera într’un război pe două fronturi, nu eram în măsură să-l purtăm, înfrângerea noastră mai curând ori mai târziu, mai dureroasă ori mai puțin dureroasă, era sigură, era fatală. Oricum ar fi, afară de chestia celor 200.000 de Ruși, Brătianu a obținut câștig de cauză în toate celelalte puncte cerute de el, atât în ce privește convenția politică, cât și cea militară.

La negociațiuni au participat și miniștrii aliați, Barclay, Fasciotti și Saint-Aulaire, nou venit, foarte rezervat, oarecum prevenit împotriva lui Brătianu, dar rolul hotărâtor l-a jucat Rusia prin Poklewski și prin Colonelul Tatarinoff, atașatul militar. Ca vizitele repetate ale acestor doi reprezentanți ai împărăției rusești să nu dea mult de bănuît spionilor Puterilor Centrale care mișunau în toate părțile, Brătianu se întâlnea de cele mai multe ori cu ei la mine. În biroul meu din Strada Caragiale 29 s'au tratat deci în mare parte și s'au încheiat convențiile noastre cu Aliații. Bineînțeles amănuntele militare se discutau de Iliescu în lungi discuții cu Tatarinoff și cu ceilalți atașați.

Diamandy era încântat de rezultatele obținute de Brătianu, fiindcă după cum am mai spus întotdeauna i-a plăcut ceea ce Francezul numește „le panache”. Brătianu dobândise un mare succes diplomatic și pentru un diplomat aceasta era totul. Brătianu nu era așa de entuziasmat, acest succes nu cântărea greu pentru el, căci îl tot stăpânea gândul să nu fi scăpat nimic din vedere și îl urmărea grija ca toate să se întâmple conform prevederilor cu atâta trudă stabilite. De un lucru Brătianu era însă mulțumit: el reușise să consfințească printr'un act internațional, purtând iscăliturile celor mai mari puteri din Europa, drepturile seculare ale neamului românesc asupra tuturor ținuturilor locuite de Români din Monarhia Habsburgică. Orice s'ar fi întâmplat, învingători sau învinși, era prima dată în istoria neamului nostru când aceste revendicări ni se recunoșteau în chip formal. Chiar dacă o soartă vitregă ne-ar împiedeca să ne realizăm acum aceste aspirațiuni, prin recunoașterea Aliaților un pas însemnat se făcuse spre realizarea lor. Ele pătrundeau în conștiința universală, deveneau de acolo unde fuseseră numai patrimoniul unui mic regat, parte integrantă din planurile viitoare de organizare ale principalelor puteri europene. Un asemenea rezultat nu i se părea lui Brătianu de disprețuit. Firește, în sufletul lui, ca și al nostru al tuturor, era durerea că din această recunoaștere a drepturilor românismului lipsea Basarabia. Cum a spus odată, iscăbind tratatul cu Aliații: „Am renunțat la Basarabia, am comis o adevărată nelegiuire”. O clipă nu a trecut prin mintea nici unuia dintre noi că de-acuma încolo lăsam elementul românesc de peste Prut pradă Rușilor. Singura noastră vină, dacă vină poate să fie, a fost că nu am îndrăznit să nădăjduim că din războiul mondial va ieși și lichidarea Rusiei țariste, așa precum siguri eram de lichidarea Austro-Ungariei. Ni se părea că vor trebui să fie succesive operațiuni pe care soarta, dejucând toate prevederile omenеști, le-a făcut concomitent, și ne îndeplineam acum datoria către românismul asuprit Habsburgilor, cum ne-am fi făcut datoria mâine către românismul asuprit Rușilor. Nu ne îndoiam că ceasul Basarabiei va suna, cum sunase ceasul Ardealului, al Banatului și al Bucovinei. Prea frumos era visul ce îi era dat generațiunii noastre să-l trăiască, și iertat să ne fie dacă nu am crezut cu putință ca să vedem cu ochii: îndeplinindu-se în zilele noastre unirea întregului neam românesc de la Nistru și până la Tisa.

Regele nu a fost ținut la curent cu toate amănuntele tratatului, știa numai în trăsături generale condițiunile care se dezbăteau. Când Stirbey i-a purtat la Sinaia textul, convenția militară nu i-a plăcut. „Cincizeci de mii de Ruși în Dobrogea nu sunt de ajuns!“ Dar lipsit de voință cum era, a aprobat-o fără să facă vreo obiecțiune lui Brătianu, precum admisese el, ca șef suprem al armatei și ca militar distins, să se discute fără știrea și privegherea lui directă toate clauzele convențiunii militare. Este păcat, poate că prin intervenția și autoritatea lui s'ar fi putut înlătura singura greșeală a tratatelor în temeiul cărora România a tras sabia.

În primele zile ale lunii August toate negociațiunile erau sfârșite. Ziua de 14 August era fixată pentru intrarea noastră în război, cu zece zile înainte Sarraïl trebuia să-și înceapă ofensiva. Nu mai rămânea decât de iscălit tratatele și de luat ultimele dispozițiuni militare, la care de peste o lună Iliescu lucra dealtminteri cu un patos febril.

Pentru iscălirea tratatului se hotărî ziua de 4 August 1916.

Balçic. Vedere din parcul Palatului Regal

CAPITOLUL DOUĂZECI

ISCĂLIREA TRATATULUI

Grija de căpetenie a lui Brătianu era ca nu cumva Puterile Centrale să prindă de veste că ne-am hotărât, așa încât să putem a doua zi după decretarea mobilizării trece Carpații fără a ne izbi de o serioasă împotrivire. Dacă aflau de încheierea tratatului cu Aliații, prețul acestei indiscrețiuni era să fie mari jertfe pentru armata noastră. Așa fiind, Brătianu s'a înconjurat de toate garanțiile posibile ca să nu se poată afla că a ajuns cu Aliații la o înțelegere definitivă. Nici membrii guvernului nu știau toți că negocierile cu Aliații erau terminate și nici nu aveau cunoștină de data fixată pentru declararea războiului. Brătianu le spusese că tratativele sunt pe isprăvite, dar nu le comunicase amănuntele. Am fost unul din singurii miniștri la curent cu totul, Brătianu rugându-mă să-l ajut împreună cu Diamandy la redactarea unora din dispozițiunile celor două convențiuni.

Era în dimineața zilei de 4 August 1916 ora 11 pe o căldură tropicală. Ca să nu se poată afla nimic, scena nu s'a petrecut la Brătianu acasă, unde obișnuia să primească pe toți diplomații, ci în casele lui Vintilă Brătianu din Strada Țăranilor. Cuvântul de ordine a fost ca toți să venim pe căi deosebite și pe jos. Cu Brătianu am fost la Procopiu în Strada Dumbrava Roșie, și de acolo la interval de un sfert de oră am pornit pe jos, nevăzuți de nimeni, spre Vintilă Brătianu.

Nu au fost de față la iscălirea tratatelor decât cinci persoane: Brătianu, Poklewski, Diamandy, Vintilă Brătianu și cu mine. Poklewski, cel din urmă, a sosit cu exemplarele tratatului, anume cu cele cinci originale destinate Rusiei, Franței, Angliei, Italiei și României.

Ne-am așezat, deci, în biroul lui Vintilă Brătianu, de jur împrejurul mesei de lucru și, fiecare dintre noi a luat câte un exemplar. Eu am fost însărcinat să citesc și ceilalți urmau pe celelalte exemplare, pentru a observa dacă nu cumva la transcriere nu se strecurase vreo greșeală. În treacăt fie zis, pentru a putea păstra secretul, miniștrii aliați transcriseser singuri sau prin vreunul din funcționarii lor mai de încredere tratatele (așa spre pildă știu că exemplarul francez era scris de Ducele de Luynes) așa încât caligrafia lor lăsa mult de dorit și citirea adesea era anevoioasă. Înfundat într'un mare fotoliu de piele lângă fereastră, am citit cu voce tare și răs-

picat întâi convențiunea politică, adică tratatul propriu zis de alianță. Prin aceste acte declarăm război numai Austro-Ungariei, de aceea s'a dedus că ne-am închipuit a putea circumscrie războiul între noi și monarhia Habsburgilor. Ar fi fost desigur o naivitate nepermisă. Dacă am ținut ca în act să se prevadă numai o declarațiune de război către Austria, era pur și simplu dintr'un simțământ de delicateță față de Rege. Pentru el era fără îndoială un mare sacrificiu să consimtă a lua armele împotriva patriei sale de origină. Eram siguri că a doua zi după ce vom ataca Austria, Germania va sări în ajutorul aliatei sale și preferam, ca o chestiune de delicateță față de Monarh, ca Germania să fie aceea ce ne va declara nouă război, așa încât Regele nostru să nu scoată el sabia în contra Germaniei.

În odaie domnea o tăcere mormântală, o emoțiune concentrată ne stăpânea pe toți, și mai ales noi românii eram până în fundul sufletului pătrunși de gravitatea actului pe care îl săvârșeam. După ce am terminat cetirea, Poklewski s'a întors către mine și mi-a spus: „Ca Român poți fi fericit de ceea ce a obținut Dl. Brătianu de la noi. De altfel am observat că citiseși cu vocea plină de mândrie granițele României noi.“ Nu îmi dădusem seama de acest lucru, dar fără voia mea, tonul meu vibra când se evoca înaintea noastră imaginea României ce era menită să iasă din jertfele către cari ne îndreptam.

Pe urmă, cu acelaș protocol, am purces și la cetirea convențiunii militare.

Când cetirile au fost terminate, a venit rândul iscăririi. Ne zguduia emoția, exemplarele erau deja semnate dinainte de Saint-Aulaire în numele Franței, de Sir George Barclay în numele Angliei și de Baronul Fasciotti în numele Italiei. Rămâneau acum să iscălească Poklewski în numele Rusiei și Brătianu în numele României. Vintilă Brătianu pregătise în mijlocul mesei o călimară frumoasă și un condei destinat a fi păstrat în amintirea acestei scene istorice. Poklewski, emoționat și el, în mijlocul unei tăceri pline de solemnitate, a iscălit cel dintâi, rând pe rând, cele cinci exemplare. Brătianu, cel din urmă, a luat tocul și prin iscălitura lui a legat soarta neamului românesc de soarta Aliaților, semnând astfel însuși actul unității noastre naționale. Deasupra mesei stătea atârnat în perete chipul lui Ion Brătianu cel bătrân. Făuritorul independenței României mici părea că privește cum urmașii săi zămisleau România Mare, și parcă, în acele clipe mișcătoare, spiritul său plutea peste noi toți privind drept în față pe cei ce iscăleau.

Când totul a fost sfârșit, Brătianu și cu Poklewski, cu lacrimi în ochi, s'au îmbrățișat; ne-am strâns cu toții mâna arătându-ne speranța că actul care se iscălise va fi spre fericirea neamului românesc. Pe când cerneala semnăturilor se usca pe tratatele așternute pe masă, Brătianu se întoarse către Poklewski și îi spuse: „Acuma mai am să-ți fac o ultimă rugămintă:

să-mi trimiteți cât mai curând artileria grea și aeroplanele de care știți că am neapărată nevoie. Mi le-ați tot făgăduit, vă adresez și acum un apel stăruitor. Vom ruga și pe Împărat să intervie personal, în numele meu te rog în acest moment mare pentru noi toți să mai intervii cu toată energia și pe lângă guvernul D-tale. și pe lângă comandamentul general al armatelor.”

Poklewski a răspuns că va telegrafia imediat, să nu avem nici o grijă, vom primi și aeroplanele și artileria grea, el este chiar informat că s’au și luat zilele trecute măsurile convenite în această privință. Cu aceste vorbe dătătoare de speranțe, Brătianu a deschis ușa, iar Constantin Brătianu și cu Tatarinoff și-au făcut apariția. I s’au încredințat purtătorului tuturor secretelor de stat și acest secret, cel mai mare dintre toate, exemplarele tratatelor noastre cu aliații, precum și exemplarul convenției militare și tocul istoric cu care actele fuseseră iscălite. Poklewski și-a strâns în ghiozdan exemplarele sale spre a le purta colegilor săi, care îl așteptau nerăbdători, dacă nu mă înșel la Barclay acasă. Era triumfător, își atinsese scopul ambasadei pe care o urmărea, i se părea răsplata sigură a acestui succes diplomatic.

Brătianu i-a mulțumit lui Diamandy pentru felul cum a știut să înlesnească ajungerea la acest fericit rezultat, apoi a amintit numele lui Sazonoff, arătând că de fapt aceasta era opera lui și că vrea să știe că gândul nostru s’a îndreptat către el cu toată recunoștința și cu toată prietenia, deși nu i-a fost dat să poată duce dânsul la bun sfârșit ceea ce cu atâta înalt simț politic începuse. Poklewski a mulțumit în numele fostului său șef, însărcinându-se să-i aducă la cunoștință cuvintele măgulitoare ale lui Brătianu.

Am mai schimbat cu toții câteva banalități și câteva glume, veselia nu poate lipsi niciodată din mijlocul celor mai grave împrejurări, și ne-am despărțit plecând unul după altul pe furiș, ca la sosire, spre locuințele noastre. Când am ieșit afară — era aproape unu — m’am uitat de jur împrejurul meu să văd dacă nu ne-a pândit cineva. Străzile erau pustii, obloanele tuturor caselor din vecinătate erau lăsate, pietrele trotuarelor dogoreau sub arșița unui soare african. Orașul părea golit și neștiutor de marele eveniment ce se petrecuse înlăuntrul zidurilor lui, bucureștenii alergau după răcoare și după umbră, fără să bănuiască că peste câteva zile vor fi chemați sub arme, că tunurile vor bubui și că falnic zepelinurile vor pluti deasupra lor împrăștiind moartea și toate grozăviile nedespărțite de nici un război.

Nu știu de ce, dar parcă, dinadins, în ziua aceea nu mă puteam întâlni cu cineva fără ca să nu mă întrebe dacă intrăm sau nu în război! O simplă coincidență, fiindcă de bănuiră nu se bănuia nimic. Bine înțeles tuturor le eram dator să le răspund prin aceiași formulă stereotipică: fiți pe pace, nici gând nu avem să intrăm acum în război, mai mult ca oricând România e hotărâtă să rămână neutră. Pe unii acest răspuns îi nemulțumea,

erau nerăbdători să se vadă luptând odată pentru înfăptuirea idealului național. Cei mai mulți însă erau încântați de asigurările mele, binefacerile păcii și teama războiului fiind la ei mai puternice decât suferințele fraților și visurile cele mai mari ale neamului.

Balcic. Palatul Regal

CAPITOLUL DOUĂZECI ȘI UNU

ULTIMELE ZILE ALE NEUTRALITĂȚII

Despre ultimile zile ale neutralității păstrez și azi o amintire plină de de strângeri de inimă. Au fost niște zile groaznice, fiindcă aveam tot timpul impresia că noi, toți cei care știam secretul, suntem cuprinși în așteptarea hotărâtoarei zile de 14 August de acea groază resemnată ce pare că învăluie și natura întreagă în clipele care premerg izbucnirea unei mari furtuni. Aceiași liniște încremenită sălășuia și în sufletele noastre.

Lucru curios, într-o țară de indiscreții și de indiscreți, secretul intrării noastre în acțiune fusese păstrat în chip surprinzător. Oamenii continuau să-și vază de treburile și să facă planuri de viitor. Stațiunile balneare erau pline de lume care petrecea fără grijă. În București domnea o veselie neobișnuită, seara în toate colțurile auzeai numai râsete și lăutari. Puterile Centrale simțiseră că se uneltea ceva, dar nu erau sigure, în orice caz nu știau nimic concret.

Czernin, care fusese întotdeauna convins că îi vom ataca și că Brătianu pândește numai momentul oportun, era agitat. Lui Morțun i-a spus, râzând, că am făcut un tratat cu Aliații, dar cred că asta mai mult spre a căuta, ca după răspunsul și după fizionomia lui, să afle adevărul. După aceea s'a dus și la Brătianu și l-a întrebat dacă poate să-și trimită familia la Techir-Ghiol, căci, de câteva zile se aud atâtea zvonuri alarmante încât nu mai știe ce să creadă. Răspunsul lui Brătianu a fost ca să nu-și trimită familia în Dobrogea, fiindcă acolo bântuiesc epidemii periculoase. Întrebarea era absurdă și în sine și prin dibăcia cu care era pusă. Sub ocupație, când se credea atât de puternic, Czernin i-a făcut un cap de acuzație Primului Ministru din faptul că nu i-a spus adevărul. Adică cum? Oare de dragul lui Czernin Brătianu trebuia să trădeze interesele patriei sale? Trebuia să se ducă la Legația Austriacă și să le spună: „Luați întreg personalul fiindcă la 14 August vă declar război“?..Se poate oare concepe o astfel de aberațiune?! În fine, Czernin l-a descusut și pe Stirbey, dar după toate aceste cercetări a rămas nedumerit.

Von dem Busche a fost mai încrezător decât colegul său, fie că astfel îl lămurau rapoartele serviciului său de spionaj, fie că așa îi era firea, în orice caz el nu credea că le vom declara războiul.

Take Ionescu și Filipescu, adică opoziția, știau că tratăm, că ne-am hotărât, că lucrurile nu vor mai întârzia mult. Însă amănuntele nu le cunoșteau, data au aflat-o doar în ultimul moment și din clipa în care au simțit că intervența noastră este sigură și iminentă, au început agitațiunile publice. Activitatea lor s'a manifestat prin demersuri și intrigi în vederea constituirii unui guvern național. Ei erau foarte preocupați ca nu cumva Brătianu să facă războiul fără ei și, prin urmare, să culeagă numai el gloria înfăptuirii unității naționale. Ca să fim drepti, trebuie să mărturisesc că ceea ce au știut fruntașii opoziției au păstrat numai pentru ei și că de pe urma lor, în ultimile zile ale neutralității, nu s'a comis nici o indiscrețiune care ar fi putut fi dăunătoare intereselor țării.

Era cu atât mai ciudat că s'a păstrat acest secret, cu cât la Ministerul de război se luaseră unele dispozițiuni care ar fi trebuit să trezească atenția lumii. Mai multe contingente au fost concentrate pe graniță și s'au efectuat diferite transporturi care, pentru orice observator puțin dibaci, nu puteau fi decât suspecte. Generalul Iliescu împreună cu biroul său personal compus din Maiorul Șerbu și Radu Rosetti, lua ultimele dispozițiuni. Lucra de dimineată și până seara târziu. Brătianu îl chema mereu ca să-l întrebe dacă este gata și dacă răspunde de situația militară. Iliescu, voios, declara că totul e terminat, că garantează trecerea Carpaților cu iuțeala fulgerului dacă noi —oamenii politici — vom ști să lucrăm în așa fel încât secretul intrării noastre în acțiune să nu fie destăinuit inamicului. De asemenea, el ne asigura că de aci încolo operațiunile se vor desfășura cu deplin succes, potrivit planului stabilit. De câte ori îl vedeam, și îl vedeam des de când tratativele începuseră cu Aliații, neconținut îl întrebam, laolaltă cu colegii mei din minister, despre lipsa de artilerie grea și despre situația frontului dinspre Bulgaria. În ceea ce privește artileria grea, el spunea că ne sosește și că are deocamdată măsurile luate în așa fel încât să nu aibă neapărată nevoie de ea. Pe scurt, își va executa planul și fără aceasta.

În ceea ce privește frontul dinspre Bulgaria, la toate temerile noastre răspundea că nu are absolut nici o grijă, că trupele lui și cei 50.000 de Ruși sunt mai mult decât suficient ca să-i țină în frâu pe Bulgari, că la Turtucaia și la Silistra are puncte puternic fortificate peste care inamicul nu va putea trece. Aceste răspunsuri nu mă mulțumeau și, fiindcă mă arătam sceptic față de argumentele lui, mă făcea „fricos“ și-l convinsese chiar și pe Brătianu că prea eram impresionabil. Calificativele lui mă lăsau nepăsător, căci simțeam că acolo era punctul slab al frontului nostru, „câlcâiul lui Achille“, și, o recunosc, ajunseseam săcâitor prin insistența cu care îmi manifestam neîncrederea.

În minister, deasemenea, domnea o activitate febrilă. Se luau în taină ultimele măsuri la toate departamentele în vederea mobilizării, iar la poliție siguranța organiza internarea străinilor. Mie Brătianu îmi încredințase

cenzura la poștă, unde pregăteam totul ca astfel în dimineața de 14 August, înainte de a fi decretată mobilizarea, poșta, telegraful, telefoanele și presa să fie supuse cenzurii. Ironia soartei a vrut să iau aceste dispozițiuni cu Verzea, de curând numit director general al poștelor după recomandările lui Iliescu. Trebuie să adaug că nimic în atitudinea lui nu părea suspect, îl știam ardelean, se arăta drept un partizan înfocat al intervențiunii noastre și un om plin de cele mai patriotice sentimente. La aprovizionare se veghea ca toate magaziiile militare și toate orașele să aibe cuvenitele depozite de alimente, așa încât în perioada mobilizării Căile ferate să fie scutite de grija de a mai aproviziona populația civilă. Totul era prevăzut și cred că totul s'a și prevăzut.

Cu Porumbaru și cu Diamandy, Brătianu redacta Declarația de război, pe care Mavrocordat trebuia să o înmâneze Guvernului Austro-Ungar în acelaș moment în care, la București, trebuia să sune goarna mobilizării. Documentul merită să fie recitit, este o expresie a revendicărilor noastre naționale formulată cu hotărîre și scrisă cu toată măsura și demnitatea cerută de protocolul internațional. Brătianu, de obicei nepăsător față de amănunte, s'a ocupat personal atunci de toate, a avut grijă ca nimic să nu fie lăsat la voia întâmplării, astfel ca programul după care urma să se desfășoare Declarația de război să fie stabilit ceas cu ceas, minut cu minut.

De mult jucam în partid rolul de redactor oficial și, de ani de zile, toate mesagiile, toate manifestele eu trebuia să le redactez. Mie îmi reveni, deci, în chip fatal, sarcina de-a pregăti și diferitele proclamațiuni reclamate de declararea războiului pentru unitatea națională. Am redactat, astfel, patru proclamațiuni, cea a Regelui către națiune, a Regelui către armată, precum și proclamația ministerului de instrucție către cler și cea către școli. Pe primele două Brătianu le-a corectat, fiindcă până nu schimba el ceva în text nu se lăsa, era o manie cunoscută de-a lui, iar apoi le-a arătat și Suveranului care a admis-o neschimbată pe cea către națiune, dar căruia cea către armată nu i-a plăcut. De aceea a redactat alta și nu mă sfiesc să spun că a fost mai bună decât cea din textul meu. Cu îngrijire închise în plicuri, aceste documente au așteptat deci în sertarul biroului meu mai multe zile până să vie ceasul în care ele să pătrundă în toate ungherele țării spre a vesti hotărîrile luate de Statul Român și de către Regele său.

În acest timp la Palat se petrecea o adevărată dramă. Regele, de mult hotărît să nu se împotrivescă voinței poporului, dădea ultima bătălie între rațiunea și inima sa. Trecând prin adevărate chinuri sufletești — care vor fi pururea spre cîntea lui — își învingea pornirile inimii spre a nu asculta decât de glasul datoriei care-i poruncea fără milă ca, în calitatea pe care-o deținea, de Rege al României, să urmeze ursita țării peste care domnea. Rupsesese ultimele legături cu țara de origine și cu familia, cu

amintirile trecutului, cu prietenii scumpe, cu tot. De acuma, resemnat și hotărât, aștepta desfășurarea evenimentelor și se pregătea să poarte povara cu o seninătate minunată. Ce au însemnat acele zile pentru el ne-a dezvăluit în parte Regina Maria, într'una din cele mai mișcătoare pagini pe care le-a scris, într'un articol apărut la Iași în „Neamul Românesc“. Cine vrea să cunoască frământările unei inimi alese să citească aceste rânduri!

Cu două zile înainte de declararea războiului era aniversarea nașterii sale. Împlinea 51 de ani. Cu acest prilej, ne-am dus, toți, cei din consiliul de miniștri, să-i prezentăm, după datină, felicitările noastre. L-am găsit înconjurat de Regină și de copiii săi. A fost o scenă foarte mișcătoare. La vorbele rostite de Brătianu a răspuns cu vocea tremurând de emoție, în cuvinte prețioase, nobile, care-i trădau lupta sufletească, iar figura sa purta încă viu întipărite pe ea urmele acestei sfâșietoare lupte. Am fost toți zguduiți până la lacrimi, și pot spune că a fost primul nostru contact material cu tragedia războiului, parcă simțeam cum acesta se lăsa încet peste noi.

Nu vreau, desigur, să micșorez meritele pe care Regele Ferdinand și le-a câștigat față de neamul românesc, fiindcă ele sunt nepieritoare și rămân întregi. Dar fără îndoială că desăvârșita sa lipsă de voință l-ar fi putut îndemna tot atât de bine să urmeze o politică cu totul opusă, dacă așa ar fi stăruit cei din jurul său. Lângă dânsul sta însă neclintit în hotărârea românismului Barbu Știrbey, lui i se datorește în primul rând deciziunea la care a ajuns în cele din urmă —după lupte sufletești și jertfe — dar mare este, fără îndoială, meritul Regelui și al conștiinței lui. Că această eroică luptă sufletească a dat-o în această direcție și nu într'alta, meritul îl are, întreg, Știrbey.

În anii neutralității Take Ionescu spunea adesea partizanilor săi, care îi cereau într'una să răstoarne pe Brătianu: „Lăsați-mă în pace, de Brătianu avem nevoie, fără el nu putem îndeplini idealul național, fiindcă pe Rege numai el îl poate convinge să meargă împotriva Germaniei. Eu aceasta nu o pot face!“. Take Ionescu avea și nu avea dreptate. Avea dreptate, fiindcă fără Brătianu poate că și Știrbey ar fi șovăit, și nu avea dreptate, fiindcă fără Știrbey, cine știe dacă și-ar fi putut exercita toată influența la Palat.

Într'adevăr, Aliații se obligaseră prin convenția militară că Generalul Sarrail își va începe ofensiva cu zece zile înainte de declarația noastră de război, prin urmare la 5 August trebuia să pornească această ofensivă.

Brătianu, în schimb, era mai îngrijorat decât oricând și, ca să nu ne descurajeze, făcea eforturi supraomenești să pară liniștit și plin de încredere; în sufletul său era, însă, chinuit de cele mai groaznice bănuieli. La ziua fixată, Brătianu și cu noi toți așteptam cu nerăbdare telegramele din Salonic. Primul act al intervențiunii noastre, prima devadă a bunei credințe a Aliaților! Când colo, în locul unei ofensive a lui Sarrail, o ofensivă a

Bulgarilor! Ciudat. A doua zi, tot atacuri bulgare, succese bulgare, iar din partea lui Sarrail nimic. Ciudat, ciudat de tot. A treia zi, iar atacuri bulgare, nici un semn de ofensivă a frontului aliat din Salonic. Ce însemna aceasta? Eram de două ori îngrijorați, întâi fiindcă nu se îndeplinea o stipulațiune formală a convențiunii militare, apoi fiindcă părea că Sarrail nu este în stare să înainteze și că Bulgarii au superioritate asupra lui. Să fi fost oare amăgiți, de două ori amăgiți? Bănuiala devenea chinuitoare. Aliații, chemați, au răspuns că a avut loc o mică întârziere neprevăzută, dar să așteptăm, căci Sarrail pornește mâine. Și așa azi, așa mâine, ne apropiam de 14 August. De data aceasta și Iliescu era îngrijorat. Pe de altă parte, Aliații ne făgăduiseră o ofensivă generală, dar nimic pe frontul apusean nu prevestea un asemenea atac; o liniște din ce în ce mai suspectă domnea pretutindeni în Franța.

Aliații Ruși ne mai făgăduiseră și ei o ofensivă pe frontul lor, dar nici de acolo nici un semn, nici o pregătire, în plus, succese parțiale înspre Galizia. Până și transportul munițiilor era neregulat și nu corespundea angajamentelor luate. Bănuielile lui Brătianu deveneau tot mai puternice — „Aliații m’au înșelat!“ Ca Cezar Borgia, prevăzuse tot, în afară de un singur lucru, afară de reaua credință a tuturor Aliaților și pe toate chestiunile, iar prin acest singur fapt toată construcția diplomatică și militară a lui Brătianu era în vânt, la discreția oricărei lovituri a inamicului. Când această presupunere îi străbătu mintea, Brătianu a fost cuprins de o adevărată desperare și pe dată se gândi să nu mai intre în acțiune, să demisioneze. Regele îl va chema pe Maiorescu și astfel România va continua politica ei de neutralitate.

Sub impresia atitudinii Aliaților era cât pe aci să puie gândul său în practică, pe urmă însă se răzgândi, căci prea era legat de Aliați și prea erau pregătirile înaintate pentru a mai da înapoi. Dacă a fost însă numai un concurs nefericit de împrejurări, care a împiedecat pe Aliați să se ție de angajamentele luate, dacă ei erau totuși de bună credință, se cuvenea oare ca ab irato, într’o clipă de desnădejde, poate neîntemeiată să nimicească el o politică de atâta vreme premeditată și pregătită? Iar mai presus de toate, instinctul după care în asemenea împrejurări tatăl său îl îndemnase să se călăuzească, instinctul acesta îi spunea să revie asupra hotărârii luate, să se azvârle în marea vârtoare a războiului mondial. Se liniști, deci, și își continuă drumul înainte, îngrijorat, dar neclintit. Barbu Știrbey nu a fost străin de faptul că Brătianu a renunțat la proiectul de a aduce pe Maiorescu la guvern.

Printre acuzațiunile care i s’au adus în urmă lui Brătianu, a fost și aceea că în ultimile zile ale neutralității el a tratat cu Bulgarii, și că din aceste tratative dobândise convingerea că ei nu ne vor ataca. Mai mult, s’a zis că dacă nu am dispus la granița bulgară de forțe mai numeroase, era tocmai fiindcă la sfârșitul neutralității Brătianu a trăit în iluzia că va rupe pe Bul-

gari de grupul Puterilor Centrale și, prin urmare, a neglijat să ia față de ei cuvenitele măsuri de apărare.

Lucrurile stăteau cu totul altfel. Niciodată Brătianu nu și-a făcut vreo iluzie în privința Bulgarilor, a știut întotdeauna că ne vor ataca, cunoștea firea răzbunătoare a poporului bulgăresc, mentalitatea lui Ferdinand de Coburg și nu își închipuia că este cu puțință ca ei să fi uitat Pacea de la București și ca să ne ierte anexarea Cvadrilaterului. Dovada e că întotdeauna a făcut din apărarea graniței noastre din spre Dunăre condiția sine qua non a intervențiunii României. El s'a putut înșela asupra numărului de Ruși trebuincioși ca să ne asigure liniștea pe acea graniță, el a putut, sub imboldul Aliatilor, să se mulțumească cu o cifră neîndestulătoare, dar niciodată și sub nici o formă dânsul nu a nesocotit însemnătatea hotărîrilor pentru întreaga noastră acțiune militară a frontului bulgar. Toate afirmațiunile ce au circulat în această privință sunt invențiuni calomnioase.

Ce s'a petrecut, însă: în ajunul intrării noastre în acțiune Rușii au crezut — nu știu pe temeiul căror informațiuni, sau a căror indicii — că Bulgarii se clatină, că după nouă luni de luptă au ocupat toate teritoriile pe care le revendicau, că armata lor era acuma conștientă că nu mai luptă pentru interesele bulgare, ci pentru interesele Puterilor Centrale, că așa fiind, la Sofia ar domni un curent puternic în favoarea unei păci separate, curent de care trebuie profitat. Pe de altă parte, tot la Petrograd se susținea că, în amintirea trecutului, le-ar veni greu Bulgarilor să lupte împotriva Rușilor și, prin urmare, că ar fi momentul prielnic de a se face demersuri în vederea ruperii legăturilor dintre Bulgari și Puterile Centrale. Rușilor nu le convenea, însă, să facă ei aceste demersuri pentru a readuce pe calea cea dreaptă oile rătăcite. L-au însărcinat deci pe Brătianu, i-au cerut-o ca un serviciu în interesul alianței însăși. Putea oare Brătianu să refuze? Desigur că nu.

Într'o dimineață, pe când eram adunați la el acasă, dânsul ne-a spus: „Iată ce mi se cere. Sunt convins că Rușii se înșeală, că Bulgarii sunt așa de puternic cotorpiți de Germani, că aceștia și-au infiltrat ofițerii în tot aparatul militar și politic al Bulgarilor, până într'atâta încât chiar să voiască, și tot nu vor putea să iasă din alianța Austro—Germană. Dar, în sfârșit, dacă nu ar fi decât un sorț de izbândă la o sută de mii, și tot față de țara mea am datoria să-l încerc. Vă declar, deci, că solicitat de Aliți am început tratative cu Bulgaria. Sunt sigur că nu voi reuși, socotelile mele sunt toate făcute pe ipoteza intervenției, nu a neutralității bulgare. Nu voi reuși, nu pierd nimic; voi reuși cumva, cu atât mai bine.

Perfizi cum sunt, Bulgarii păreau a conveni propunerilor ce li se făceau, Brătianu își păstra însă neștirbit scepticismul. Singur Diamandy era plin de încredere și, dând zbor imaginațiunii sale întotdeauna bogate, clădea deja un întreg edificiu de succese pe speranțele sale. Megalomanie incorrigibilă! Pentru Brătianu, acesta nu a fost de la început până la sfârșit decât

un incident fără însemnătate în calculele lui, la urma urmei era firesc ca în ajunul unui război — și spectacolul pe care de doi ani ni-l oferea ne arăta limpede ce era acest conflict — să fi trăit zile de apăsătoare îngrijorare.

Semne sinistre începeau însă a se repeta de câțva timp și oricât de puțin superstițioși am fi fost, nu puteam să nu fim izbiți de anumite semne prevestitoare de nenorocire. Nu mai vorbesc de mine însumi, de trei luni nu aveam decât morți în jurul mei, în viața mea nu am fost silit să iau de atâtea ori drumul cimitirului ca în lunile ce au precedat declarația războiului nostru. Însmormântări în familie, însmormântări de prieteni scumpi, însmormântări oficiale. În mai puțin de trei luni am rostit patru discursuri funebre, aveam impresia vie că nenorocirile se abat peste noi.

Îmi aduc aminte și acum de însmormântarea sărmanului nostru prieten Brezulescu. Era pe o zi de Iulie, în aer zăpușeală, câțiva intimi și destui țărani, totuși nu atâția cât ar fi trebuit să urmeze la lăcașul său de veci pe acest binefăcător al lor; eram în jurul sicriului, adunați în fața porții micului cimitir din Hilisești, sub poalele Parângului. Preoții cântau ultimele rugăciuni, singur în acea mulțime știam ce hotărâre se luase și în ce vâltoare de foc erau să fie peste câteva săptămâni toți acei aflători acolo, plini de viață, de speranțe și de nepăsare. Privirea mea întâlnea vreun falnic cioban al Gorjului senin, fericit și fără voie mă întrebam dacă peste vreo lună nu va fi și el nesimțitor și rece ca Brezulescu, fără ca la căpătâiul lui să poată plânge cei ce îl iubeau, fără ca preoții să îi spună cuvintele cele de pe urmă ale religiei strămoșești. Parcă moartea vroia să ne obișnuiască cu secerișul pe care îl pregătea.

Mereu aveam asemenea senzații. Cu Barbu Știrbey veșnic sceptic, nu o dată am examinat în acele zile de înfrigurată așteptare toate ipotezele. De rezultatul final nu ne îndoiam, desmembrarea Austriei ni se părea consecința fatală a războiului, dar care va fi prețul cu care vom răscumpăra dezrobirea fraților noștri, nu cumva vom fi siliți să ne retragem în Moldova? Chiar ipoteza unui refugiu la Odesa nu a scăpat din prevederile noastre. Niciuna nu ne descuraja, pe toate le priveam cu resemnarea ce ți-o impune o datorie superioară.

Dar fără îndoială că din toate prevestirile acelor zile, cea mai impresionantă, cea mai tragică, a fost explozia de la pulberăria din Dudești. Un rezervor de eter a luat foc și altul a făcut explozie, comandantul, ajutorul său, mai mulți ofițeri și vreo 200 de lucrători au fost uciși, carbonizați și mutilați. Am sosit la fața locului aproape în același timp cu Regele și Regina. Spectacolul era groaznic, mâini, picioare zvârlite în toate părțile, o viziune de câmp de luptă. Mai impresionantă a fost însă ceremonia însmormântării la Belu, unde se aflau zeci de sicrie așezate unul lângă altul. Niciodată nu văzusem atâta belșug de moarte. Coșciugele ofițerilor la o parte, sute de femei și copii sfâșiați de durere, iar într'un colț aplecată pe sicriul unui ofițer, o femeie care trebuie să fi fost frumoasă gemea, adevăra-

tă statuie a durerii. Suspinele ei îți pătrundeau inima ca strigătul de jale al durerilor ce neamul acesta avea să îndure ca să-și poată împlini seculara urșită. Toată asistența era mișcată până la lacrimi, pe figurile numeroșilor ofițeri adunați acolo se citea grija războiului, cu toții aveam intuiția că-i trăim macabru prolog.

În ajunul declarării războiului am lucrat dimineața cu Regele, când l-am găsit liniștit, surprinzător de liniștit. După prânz trebuia să primească în audiență pe Czernin și pe Maiorescu și aceste două audiențe îl plictiseau mult, căci lui Czernin era dator să-i spună minciuni și pe Maiorescu să-l încante. „Nu știi“, îmi spuse el, „cât de mult îmi repugnă să fac ceea ce sunt obligat să fac după amiază, dar voi îndeplini și aceasta, dacă interesele țării o cer“. Altminteri era plin de curaj, își dădea seama că intram într-o perioadă de mari greutăți, de mari jertfe. Audiența lui Czernin fusese provocată de el, măsurile militare, oricari ar fi fost precauțiunile noastre, nu se mai puteau ascunde și învederau că ceva se pregătește. Czernin, precum rezulta dealtminteri limpede din cartea roșie austriacă, nu credea că pericolul este iminent, el socotea că succesele de pe frontul rusesc nu sunt încă destul de hotărâtoare ca să ne aruncăm asupra Puterilor Centrale, teoria lui fiind că România va interveni numai când va fi vădită înfrângerea uneia din cele două tabere. Dar guvernul său, îngrijorat cu drept cuvânt de mișcările de trupe spre fruntariile lor și de puțința violării de către Ruși a neutralității noastre, îi dăduse însărcinarea ca să ne ceară lămuriri pe un ton amical, dar hotărât. De câteva zile, deci, Contele Czernin multiplica demersurile. Văzuse pe Brătianu, pe Știrbey și voia să exercite acum o presiune supremă asupra Regelui, cu atât mai mult cu cât convocarea unui consiliu de Coroană, oricari ar fi fost explicațiunile ce i se dăduseră, i se părea suspectă. Era nerăbdător să lămurească deci cu Regele și această chestiune.

Audiența lui Maiorescu a fost provocată de noi. Am arătat mai sus că de mult dânsul stătea la pândă, de aceea, ca să putem amăgi mai bine pe austro-germani în ultimile zile, ne-a venit în minte să ne folosim de slăbiciunea lui. Brătianu renunțase la ideea de a-i trece puterea, dar nu ne-ar strica, pentru păstrarea secretului intervențiunii noastre, să ne prefacem că vrem să renunțăm la ea în favoarea lui. I s'a trimis deci, vorbă că, Brătianu fiind prea compromis cu Entanta, Regele se gândise la o schimbare de guvern și că el singur e indicat să ia succesiunea guvernului liberal. În același timp, am căutat să adormin îngrijorările Puterilor Centrale prin perspectiva unui minister Maiorescu. Și Czernin și von dem Busche s'au cam ferit de sinceritatea acestor zvonuri, Maiorescu în schimb a căzut în capcană mai mult decât ne-am fi putut-o închipui. Serios a crezut că a sunat ceasul venirii sale la putere, iar Marghiloman, cu incorigibilul său optimism făcea deja planuri de guvernare, se țineau conciliabule, se împărțeau ministerele și slujbele. Ba mai mult, când au aflat că Regele cheamă pe Maiores-

cu la Palat au telegrafiat în provincie să vie grabnic câțiva partizani ce urmau să ocupe anume demnități. Nu e mai puțin adevărat că, urcând la 13 August scările Palatului, Titu Maiorescu era convins că va ieși de la Rege cu portofoliul de președinte al consiliului sub braț.

Eram curios — o mică slăbiciune a mea — să aflu chiar în acea seară cum se vor fi petrecut aceste două audiențe. M-am înțeles așadar cu Știrbey să-l aștept lângă Băneasa, seara, când se va înapoia spre Buftea. Pe la șapte treizeci, după ce isprăvisem toate pregătirile în vederea marelui act de a doua zi, am pornit cu automobilul spre locul convenit. Zilele începeau să scadă și toamna să se simtă, în aer tristețe și praf de la automobile încărcate de lume și de bagajele celor ce se întorceau în capitală, intrigați, dacă nu alarmați, de știrea convocării Consiliului de Coroană. Știrbey nu mai venea, în schimb am încrucișat automobilul lui Iliescu, dincolo de rondul al doilea, cam în dreptul Școalei de agricultură. L-am oprit și am stat de vorbă cam un sfert de oră. Dânsul venise să respire puțin aer, având, după o zi de muncă istovitoare, să continue a lucra până noaptea târziu. „Sunt gata și nu aveți nici o grijă“. „Să dea Dumnezeu, Generale, să nu te înșeli, dar de frontul bulgar și de lipsa de artilerie grea nu te temi?“ „Încă o dată îți repet, fiți liniștiți! Îți spun cu toată sinceritatea că nu am nici o grijă. Veți vedea că totul se va desfășura după cum ne sunt întocmite planurile“. Nu i-am ascuns că eu totuși rămân îngrijorat de frontul de sud și că nu mă pot împăca de loc cu lipsa aeroplanelor și a artileriei grele. Am vorbit în urmă de comandamentele militare care fuseseră stabilite definitiv în ultimul moment și mi-a povestit cum dimineața, după plecarea mea, Regele îi iscălise decretul de mobilizare generală a armatei. Mărturisesc că nezdruclinata sa siguranță m'a înviorat. Când ne-am despărțit parcă mă frământau mai puțin legitimele mele îngrijorări.

Era deja noapte și Știrbey tot nu venea. Am mai așteptat mult, trecuse de ora 9, când, două faruri puternice, în întunerecul Șoselei pustii, apărură în depărtare, vestindu-mi în sfârșit sosirea lui. Cu Czernin audiența se petrecuse relativ bine, nu fusese nici prea agresiv, nici nu părea că pierduse orice speranță asupra neutralității României. Lui Maiorescu Regele îi lăsase să întrevadă posibilitatea unei venituri la putere a doua zi, ca urmare a celor ce se vor hotări în Consiliul de Coroană. Maiorescu la rândul său arătase Regelui primejdia de-a declara război Puterilor Centrale și-l conjurase pe Suveran ca a doua zi să împiedece cu orice chip de a se lua funesta hotărâre. Fiind încredințat că bătrânul lucrează în strânse relații cu legațiile austro-germane, Știrbey, după îndemnul lui Brătianu, pusese persoane de încredere să-l urmărească pe Maiorescu la ieșirea de la Palat. Presupunerea nu era neîntemeiată, căci de la Palat, Maiorescu s'a dus direct la legația austriacă, despre aceasta nu mai încape nici un fel de îndoială. Și când ne gândim că mai sunt oameni care aduc lui Brătianu învinuirea că a întins până la exces pornirile sale de sfinx! Cum puteam oare apăra ma-

rile interese naționale, când nu puteam fi siguri nici chiar de oameni ca Maiorescu?

La răscrucea celor trei drumuri, ce duc spre Ploiești, spre Buftea și spre oraș, am mai schimbat câteva vorbe și câteva impresii ca doi conspiratori, ultimele din timpul neutralității. A doua zi trebuia să ne întrunim în Consiliul de Coroană la Cotroceni și, potrivit programului atât de amănunțit întocmit, România urma să declare războiul unității ei naționale.

Castelul de la Mogoșoaia

CAPITOLUL DOUĂZECI ȘI DOI

CONSILIUL DE COROANĂ DE LA COTROCENI

DECLARAREA RĂZBOIULUI

Consiliul de Coroană care a hotărât intrarea noastră în acțiune s'a ținut în ziua de Duminică, 14/27 August 1916, la Cotroceni, ora 11 dimineața. El a avut loc în sufrageria cea mare, dar prin impietatea Reginei Maria și prin slăbiciunea Regelui Ferdinand, această sală istorică a dispărut. Ea a fost, câțiva ani în urmă (pe la 1925-1926), înglobată împreună cu sala de dans în ceea ce formează azi marele salon boltit de la nordul castelului. Și ce păcat! Istorică sufragerie trebuia păstrată neatinsă, așa cum era în dimineața de 14 August 1916, așa cum a respectat-o ocupațiunea germană, așa cum am regăsit-o în Noiembrie 1918. Era dreptunghiulară, cu multe ornamentații de lemn închis, cu multă poleială, cu o tonalitate în general întunecoasă. La mijloc se afla o masă mare, pe peretele din fața ferestrelor un singur tablou al unui pictor german reprezentând o mare deslănțuită, cu câțiva naufragiați pe o corabie distrusă luptând, cu hotărârea desperării, împotriva furiei sălbatice a valurilor. Dedesubt, pe o placă de alamă, erau tipărite câteva versuri germane. Fără să vreau, în timpul discuției, ochii mei dădeau mereu de acest tablou și adesea la Iași, în momentele cele mai tragice ale războiului, imaginea lui îmi revenea în minte. Parcă soarta voise să pună, în clipa supremă a marei hotărâri, în fața conducătorilor României și a Regelui ei, imaginea simbolică a groaznicei furtuni, a nemaipomenitelor greutăți pe care trebuia să le învingem spre a putea birui în lupta pentru întregirea neamului. Totodată, părea a fi și o prevestire, și anume că, oricare ar fi furia valurilor să știm că ele nu vor putea să ne doboare.

La unsprezece fără un sfert eram aproape toți întruniți în micul salonaș unde așteptau de obicei persoanele chemate în audiență. Cei mai mulți — nu vorbesc de miniștri — nu știau sigur că războiul era hotărât, că totul era pregătit, că declararea lui era o chestie de ceasuri. Îmi aduc aminte de Maiorescu, prins într-o redingotă cam veche și cam strâmtă, cu figura interogativă și cu inimitabila lui gesticulație, mai pripită decât de obicei, mergând de la unu la altul. În schimb, Marghiloman, ca întotdeauna, de o impecabilă eleganță și plin de iluzii, era senin și aproape voios, pe când Carp, cu monoclul pironit în orbita oculară, deși nu știa nimic,

părea că presimțea ce se urzea. Era crispat și pe chipul său se vedeau stigmatele ciudei care îl stăpânea. Take Ionescu, prevenit, exalta și cu greu își putea ascunde bucuria. De Filipescu nici nu vorbesc, nu mai era el, boala îl doborâse, slăbit, cu ochii pierduți, părea aiurea. El, exhuberanța personificată, el, care dorise această intrare în acțiune cu atâta patimă, stătea acum, în clipa decisivă, covârșit parcă de o mare durere și nu de o mare fericire. Aripa morții îl atinsese și peste câteva săptămâni avea să-l răpună.

La unsprezece fix aghiotantul de serviciu ne-a introdus în sala Consiliului. Eram de față întregul Consiliu de Miniștri, adică: Ion I.C. Brătianu, Emil Costinescu, Emil Porumbaru, Vasile Morțun, Alexandru Constantinescu, Alexandru Radovici, Dr. C. Anghelescu, Victor Antonescu și cu mine. Reprezentanții Parlamentului, M. Ferechide, Președinte al Camerei și C. F. Robescu care-l înlocuia pe B. Missir, Președintele Senatului, care lipsea din țară. Foști Președinți ai Consiliului de Miniștri, Teodor Rosetti, P.P.Carp și Titu Maiorescu. Șefii de partide, Take Ionescu, Filipescu și Marghiloman și, în fine, foștii președinți ai Corpurilor Legiuitoare, Costică Olănescu și C. Cantacuzino—Pașcanu.

Abia introduși în sală, Regele și-a făcut apariția, întovărășit de Moștenitorul Tronului. A luat loc și Consiliul a început.

Cred nimerit să arăt și aci, ca și la Sinaia, cum eram așezați în jurul mesei, pentru ca astfel să se poată reconstitui mai bine fizionomia generală a acestei istorice ședințe.

Regele a luat cel dintâi cuvântul, precum fusese convenit din vreme cu Brătianu, ținând să arate de la început care era în concepția lui rostul acestui Consiliu de Coroană. La Sinaia, Unchiul său chemase pe frunțașii țării ca să ia o hotărîre, război sau neutralitate. Acuma Regele ținea să precizeze de îndată că nu era vorba să se mai ia o hotărîre fiindcă aceasta era deja luată. El convocase însă pe reprezentanții tuturor partidelor pentru a le comunica această hotărîre și pentru a le cere să primească să se ralieze la ea și pentru a le solicita tot concursul de care țara avea atâta nevoie.

Regele era foarte emoționat. Pe figura sa se vedeau întipărite urmele luptei sufletești prin care trecuse, ale nopților chinuitoare de nesomn în care se zbătuse între înclinațiunile sale firești de Principe German și îndatoririle sale poruncitoare de Rege Român, nopțile în care l-au frământat îndoiala dintre victoria germană și victoria aliată, clipele în care conștiința sa de rege și de om l-au obligat să judece toată epocala răspundere ce apăsa pe umerii lui. Dar cu toată impresiionanta emoțiune ce îl stăpânea, a vorbit cu o perfectă claritate și cu o voce de o nedismințită hotărîre. De astă dată discuția nu a mai avut loc ca la Sinaia, în limba franceză, ci în limba română. România veche murise în clipa în care se ridicau cele dintâi raze ale zorilor României Noi.

În rezumat, Regele Ferdinand a spus că a convocat pe marii țării nu ca să le ceară un sfat, căci hotărîrea lui este luată, ci ca să le ceară sprijinul. În situația actuală neutralitatea nu mai este cu putință, România trebuie să ia o hotărîre și să aleagă. Soarta războiului înclină înspre Înțelegere, dar oricum ar fi, România nu poate lupta alături de Puterile Centrale, căci ar însemna să mergem împotriva întregii evoluțiuni istorice a neamului nostru. Regele a arătat pe urmă că spre a se ajunge la o atare hotărîre, a trecut prin încercările cumplite pe care desigur le pricepem, dar că, având în vedere numai interesele țării a cărei Coroană o poartă, s'a învins pe sine însuși. Precum cauza cea dreaptă a învins în el, are nestrămutată convingere că va învinge în acest război și că astfel, din jertfele ce ne așteaptă, va ieși îndeplinirea idealului nostru național.

Aceste cuvinte au fost impresionante fiindcă Regele le-a rostit nu numai cu o emoțiune conținută, care ne-a zguduit până în adâncul inimilor noastre, dar și cu o elocință lapidară, pe care sunt incapabil să o redau în toată splendoarea frumuseții ei formale și etice. Îmi va părea rău întotdeauna că nu a fost de față un stenograf ca să dea posterității cuvânt cu cuvânt ceea ce Ferdinand I a spus în acest ceas. Deși stenogramele, în recea lor precizie verbală, nu ar fi putut transmite generațiunilor viitoare chipul Regelui, căldura vocii, accentele ei, atmosfera sălii, toate imponderabilele care au făcut această scenă de neuitat pentru toți cei ce au avut fericirea să participe la ea. Dealtminteri, în tot timpul acestui consiliu Regele Ferdinand a fost într'adevăr admirabil. Îmi amintesc uimirea generelă, când ne-a dat viziunea unei puteri de apostol, atât este de adevărat că numai din adâncimile misterioase ale sufletului izvorăsc faptele mari și gesturile nepieritoare. Ceea ce vine de la rațiune și numai de la rațiune, este mărginit și mediocru. Regele Ferdinand, discutabil din atâtea puncte de vedere, a dovedit însă în dimineața de 14 August 1916 că este un mare suflet și prin aceasta nu numai că va rămâne, dar se va impune respectului și admirațiunii posterității.

După aceea Regele s'a întors către frunțașii opozițiunii și le-a adresat un călduros apel de sprijin și de unire. Întoscându-se către Carp, l-a apostrofat cu cuvintele: „Te rog îndeosebi pe Dta., Dle. Carp, să-mi dai tot concursul!”

Carp a răspuns imediat cu ciudă și enervat, că nu este rolul lui să vorbească, el nefiind nimic, să vorbească întâi guvernul și șefii de partide, cu atât mai mult cu cât a constatat că de fapt nu e vorba aci de un Consiliu de Coroană, fiindcă Regele a și luat o hotărîre, ci de o întrunire al cărei rost nici nu-l pricepe. Era deci destul să vedem în ce stare de spirit se afla bătrânul șef al Junimismului, totuși eram departe cu toții de a bănuși măcar ceea ce trebuia să auzim de la el până la sfârșitul ședinței.

Brătianu a cerut atunci cuvântul. Cuvântarea sa a fost o expunere a situației și a motivelor pentru care se impunea să intrăm în acțiune alături

de Aliți, vorbind limpede, concis, convingător, fără fraze, fără patetism. Într-o vâltoare ca aceea a actualului război, în care harta lumii se prefăce, o țară ca a noastră, o țară cu aspirațiuni naționale, nu poate să rămână neutră până la capăt, fără să-și compromită definitiv întreg viitorul. Prin urmare a continuat Brătianu, se impune să ieșim din neutralitate, dar pe de altă parte, având drept ideal unitatea națională, suntem datori să urmărim relizarea lui, căci cine știe dacă în decursul veacurilor vom găsi vreun prilej atât de prielnic ca cel de azi. Iată de ce nu putem să mergem decât alături de Aliți și în contra Puterilor Centrale.

După aceea Brătianu a explicat în scurte cuvinte politica sa în timpul neutralității, precum și pregătirea diplomatică a războiului, concludând: „Și eu și țara suntem în ceasul de față angajați, nu mai putem da înapoi“. Era mărturisirea solemnă a faptului împlinit. Brătianu a mai adăugat câteva cuvinte despre pregătirile militare și a sfârșit că toată țara și întreaga suflare românească de peste Carpați așteaptă cu nerăbdare intrarea noastră în marele război.

Carp, solicitat să vorbească, a refuzat din nou, cerând să auză înainte glasul șefilor de partide, care au răspunderi directe, astfel că Regele a dat cuvântul lui Take Ionescu.

E incontestabil că Take Ionescu a fost un mare orator, aș putea spune unul din cei mai mari ai României contemporane, cu toate acestea atât la Consiliul de Coroană de la Sinaia, când s'a proclamat neutralitatea, cât și la acest Consiliu, el a fost mai prejos și de netăgăduitul său talent și de legitimele noastre așteptări. La Cotroceni, ca și la Sinaia, i-a lipsit și forma și inspirația și argumentarea și accentele care mișcă și care rămân. E curios, dar Take Ionescu a fost din toate punctele de vedere de o neînțeleasă banalitate. S'a declarat fericit de hotărîrea Regelui, a spus că pricepe criza sufletească prin care a trecut, dar poate fi sigur, în schimb, de dragostea nemărginită a întregului popor românesc. Partidul conservator democrat, mulțumit că s'a ajuns la soluția pe care o reclama de doi ani, va da Coroanei și guvernului întregul său sprijin. O împrejurare ca cea de față nu răsare decât o dată în cursul veacurilor, a o pierde ar fi fost o adevărată monstruozitate și cu aceasta Take Ionescu a încheiat.

A venit rândul lui Marghiloman, dar nu mai era acel Marghiloman de acum doi ani de la Sinaia, un Marghiloman sigur de el, care afirma, care decidea, care vorbea cu fruntea sus și cu vocea metalică, era un Marghiloman încurcat aproape cu reticențe în vorbă și cu reticențe în ton. Nu se poate ști, a spus dânsul, cum se va sfârși războiul, soarta sa fiind încă nehotărîtă, dar după informațiunile lui precise Hindenburg pregătește o mare ofensivă împotriva Rușilor, să nu ne grăbim, să așteptăm, de aceea este foarte regretabil că guvernul în asemenea condiții s'a angajat. Se vorbește mereu de idealul național, să privim însă mai bine realitatea lucrurilor. Or, el vede două realități, întâi că țara nu e favorabilă războiului și, în al doilea rând,

că rezultatele unui război fericit alături de Aliați înseamnă pentru noi așezarea definitivă a Rușilor la Strâmțori, adică strangularea, pieirea noastră.

Regele, foarte calm, se întoarce către Marghiloman și spune: „Totuși, admitând că Rușii ar fi la Constantinopole, mi se pare că ar fi mai bine pentru noi să fim prieteni cu ei, decât vrășmași“. Surprins, Marghiloman se opri un moment și pe urmă, fără a răspunde observațiunii Regelui, continuă firul cuvântării sale: Îi este cu neputință să dea concursul său guvernului, tot ce poate face deocamdată este să tacă, să nu creeze dificultăți, țara fiind în joc. Dar, încă o dată, el nu înțelege cum a putut guvernul să urmeze o politică atât de dezastruoasă și, mai ales, să pună țara deodată în fața unui fapt îndeplinit, de o atare gravitate.

La acest moment, Nicu Filipescu, care la începutul discuțiunii stătuse aproape tot timpul aplecat pe masă, cu fruntea lipită de mâinile sale încrucișate, ridică deodată capul și izbucnește; a fost ultima licărire publică a cunoscutei sale impetuoșități. Adresându-se direct lui Marghiloman, mușcându-și când mustața, când buza, spune răstit: „Să mă ierți! Hotărârile pe care le-a luat guvernul astăzi nu sunt decât consecința logică a tratatului încheiat de Dl. Brătianu cu Rusia în Septembrie 1914. Ori Dta. mi-ai spus mie că acest tratat ți-a fost adus la cunoștință, că l-ai aprobat și că ai îndemnat guvernul să continue pe această cale. De aceea sunt indignat de aceste palinodii și, mai mult ca oricând, revendic pentru partidul meu onoarea de-a fi fost printre inițiatorii acestei politici și de a fi susținut-o pe urmă cu atâta tărie și cu atâta stăruință, încât a dat afară din rândurile lui pe cei care au îndrăznit să i se împotrivescă!“

Violența tonului, precum și nota personală a acestei ieșiri, erau cu totul nepotrivite și ne-au produs o dureroasă impresie. Marghiloman, jucător din fire și de rasă, a primit lovitura, s'a clătinat puțin și, dându-și seama ca și noi, desigur, că are în fața lui un om foarte grav bolnav, a păstrat cu imperturbabilitate o condescendentă tăcere. Și astfel, după aproape treizeci de ani, în jurul covorului roșu al mesei de la Cotroceni și din ceasul însuși în care se hotăra intrarea în război a României, lua sfârșit duelul dintre acești doi fruntași conservatori, duel care în viața lor a contribuit atât de mult la distrugerea acestui partid, duel care după moartea lor i-a despărțit și mai puternic, așezând de-a pururea pe unul printre apostolii întregirii neamului, și pe celălalt printre neînțelegătorii vremii lui, printre sârmanii învinși ai îndeplinirii aspirațiunilor noastre seculare.

Unii dintre noi așteptau ca Filipescu să răspundă, dânsul însă, și-a așezat din nou fruntea pe masă și până la sfârșitul consiliului nu a mai spus o vorbă. Din când în când, ca trezit din somn, ridica capul, figura lui trăda o adâncă emoțiune și ochii lui se umpleau de lacrimi. A fost dealtminte-rea ultima oară când a apărut în public.

După emoția trecătoare a acestui antagonism de decenii, am intrat în emoțiile reale ale cuvântării lui P.P. Carp. Când Regele i-a dat cuvântul,

tăcerea și atenția au devenit deodată mai mari, ne întrebam cu toții, mai ales noi care asistasem și la Consiliul de la Sinaia, ce va mai spune bătrânul protagonist al alianței germane. Carp a întrecut însă toate așteptările și toate închipuirile noastre. A fost, ca la Sinaia, lapidar, tăios, energic, dar pe când atunci era solemn și profetic, acum era încruntat și crispat de mânie. Toate, pe care le-a spus Brătianu sunt secundare, căci pe el, Carp, nu îl interesează cine va învinge, ci cu cine comandă onoarea să mergem, chiar dacă vom fi învinși. Din acest război va ieși sau egemonia germană, sau egemonia rusească. Egemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârșitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopole. Iată de ce nu putem, oricum ar fi și în orice împrejurări, să fim decât împotriva Rușilor.

După aceea, înfundându-și monoculul în ochi, se întoarse către Rege, căruia i-a zis răspicat: „Dealtminteri, Sire, acesta nu este numai interesul țării, el este și interesul dinastiei. Să nu-și închipuiască Majestatea Voastră că o Rusie învingătoare va tolera vreodată în România o dinastie Hohenzollern“. El a văzut după fața Regelui că această amenințare nu l-a intimidat întru nimic și atunci, schimbând tonul, a adăugat sarcastic: „Va impune o dinastie română, o dinastie Ghika, Surdza sau, o dinastie Brătianu, sau Carp!“ Pe urmă, redevenind grav: „Iată de ce, Sire, datoria Majestății Voastre este să se opună cu orice chip unei asemenea politici nefaste și să rămână credincioasă — subliniind cuvântul — alături de Germania“.

De fapt, până aci Carp repetase cele spuse la Sinaia, era o variantă a cunoscutei sale teze germanofile. Ne așteptam cu toții la o concluzie asemănătoare celei lui Marghiloman, un refuz de concurs formulat poate ceva drastic, când, deodată, cu o vehemență neînchipuită, începe următoarea tiradă, pe care cred că o reproduc aproape textual: „Dealtminteri, la ce folos toată această discuție, văd că nu mai e locul să argumentăm și să convingem. Hotărârile sunt luate. Lingușitorii Tronului au învins. Și — uitându-se în ochii lui Take Ionescu — în asemenea condițiuni cei cărora Coroana le-a făcut pe plac nu au nici un merit să o asigure acumă că îi vor da tot concursul.

Cât despre mine, nu e același lucru. Nu îmi puteți cere nici sprijin pentru o politică pe care o cred a însemna pieirea României. Am un ziar ‚Moldova‘, de mâine chiar îl voi închide. Am în jurul meu câțiva prieteni, le voi cere îndată să se împrăștie. Am trei fii, îi dau Majestății Voastre să se bată și să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută...“ și, după o scurtă pauză, „căci numai astfel România va putea să fie scăpată!“

La auzul acestor cuvinte a fost o adevărată stupefație, ne-a trecut pe toți un fior rece. Uluiți, am stat o clipă înmărmuriți și pe urmă o rumoare de indignare a umplut toată sala. M-am uitat la Carp — sta nemișcat cu brațul întins, cu mâna pe manșetă, cu capul desfigurat printr’o crispațiune de u-

ră, pe care o am și azi în fața ochilor mei și pe care nu voi putea să o uit până la mormânt.

Regele a tresărit, roșu, dar foarte stăpân pe el și a zis: „Domnule Carp, respect toate părerile, dar nu pot lăsa să treacă ultimile Dv. cuvinte. Ele nu pot fi expresia adevăratelor Dv. simțăminte. Îmi închipui că au izvorât în focul discuțiunii, dintr'un moment de necugetată mânie“.

„Ba nu, de loc...“ murmură Carp. „Ba da, Domnule Carp, ba da“, insistă Regele părintește și continuă: „Ați greșit și adinioară, Domnule Carp, când ați vorbit de interesele Dinastiei. Nu cunosc interesele Dinastiei, nu cunosc decât interesele țării. În conștiința mea aceste două interese se confundă. Dacă m'am hotărât să fac acest pas grav, e fiindcă după matură chibzuință eu am ajuns la convingerea, la convingerea adâncă și nestrămutată, că el corespunde cu adevăratele aspirațiuni ale neamului, a cărui răspundere o port în ceasul de față. Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea, sau învinsă cu ea. Deoarece mai presus de toate, să știți, Domnule Carp, că dinastia Mea este română. Rău ați făcut când ați numit-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au adus aci pe Unchiul meu, Regele Carol, ca să întemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o Dinastie națională și revendic pentru Casa Mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredințat-o“.

Aceste cuvinte au fost nu spuse, ci scandate cu toată mândria unui Hohenzollern și cu tot patriotismul unui bun român.

Carp a făcut un gest cu mâna și a replicat: „Sire, nu aș vrea ca Majestatea Voastră să creadă că am cedat unui moment de mânie. Nu. M-am gândit, m-am gândit mult înainte de a spune cuvintele pe care le-am spus. Dar fiindcă nu văd alt mijloc da a salva România, de aceea sunt silit să repet încă o dată că urez armatelor noastre să fie învinse“.

Era prea mult. De astă dată nici Brătianu nu s'a mai putut conțeni. Ura învingerii și îndărătnicia neputinței făcuseră pe bătrânul junimist să depășească orice închipuire. „Nu găsesc cuvinte ca să spun ce resimțim dacă într'adevăr astfel de simțăminte sunt în ceasul de față în inima Dtale. Atunci, Dle. Carp, retrage până și pe fiii Dtale. din armată, căci nu mai poți avea nimic comun cu această țară și cu acest neam!“ Carp a tăcut și Regele, încă vădit turburat, ca și noi toți, de cuvântarea lui, s'a întors către Maiorescu.

Cu el schimbare completă de decor, din patetic și din tragedie, am intrat în meșteșugiri și în sofisme. O viață întreagă Titu Maiorescu a jonglat la tribună cu o măiestrie neîntrecută, dar a jonglat cu artificii retorice și cu gesturi minunate adecvate. Spumă și numai spumă! Dacă îi recitim discursurile, la fiecare pagină ne vom întreba cum de a fost cu puțință ca aceste cuvântări să fi produs o impresie atât de mare asupra celor ce l-au ascultat. Și totuși, afirm că produceau acest efect, chiar eu am fost la început printre scepticii care afirmau că nu se vor lăsa sugestați de vraja a-

cestui cuvânt meșteșugit, dar o datorie de conștiință mă silește să mărturisesc că nu am scăpat de vraja elocinții maioreșciene, am fost vrăjit de ea.

Nenorocirea lui Maiorescu a fost că și la acest Consiliu credea că se putea sofistica, toată atitudinea lui era în contrazicere cu atmosfera zilei. Eram cu toții emoționați, covârșiți de solemnitatea momentului și de gravitatea istorică a hotărîrilor ce se luau. Maiorescu însă, era surâzător, recurgea la arguții pe care le debita cu o onctuositate popească, cu priviri de șiretlic și cu o mimică complet nepotrivită. Acuma era ceasul hotărîrilor supreme, al simțămintelor adânci, nu al împerecherilor de cuvinte, al subtilităților de gândire și al scepticismului sufletesc.

A început prin a întreba pe Brătianu ce angajamente are? Până la ce punct este angajat? Nu se poate găsi vreun mijloc de a se degaja? Poate că angajamentul e personal, sau se poate interpreta ca atare? Brătianu, enervat de acest fel de a pune chestia și de a privi situația, l-a întrerupt, spunându-i că nu numai el este legat și definitiv legat, dar și țara. El a arătat ce a obținut de la Aliați care sunt noile hotare pe care ni le-au garantat în caz de izbândă, precum și dreptul pe care ni l-au recunoscut de a participa pe picior de egalitate cu ei la viitorul congres de pace. Brătianu a mai spus că țara întreagă e martoră a efortărilor pe care le-a făcut timp de doi ani pentru a o menține în neutralitate și a-i cruța astfel cât mai mult jertfele războiului, însă că acuma a simțit că orice amânare ne-ar putea fi funestă, fiindcă Aliații se află într-o așa situație, încât dacă nici acuma România nu va răspunde la apelul lor, vor căuta alte puncte de reazem. Așa fiind, s'a angajat, iar acum mai mult ca oricând crede că nu-i era permis să ezite și să poarte în fața istoriei răspunderea de a fi scăpat cel mai prielnic moment oferit neamului românesc pentru întregirea lui, de veacuri dorită și de veacuri așteptată.

Maiorescu a revenit însă la ideea lui: Să ne degajăm, să așteptăm rezultatul războiului, acuma este prea îndoielnic, când va fi mai lămurit, când se va putea mai limpede știi de partea cui atâră izbânda, atunci vom vedea ce hotărîre se cuvine să luăm. Pe urmă a trecut la idealul național, pe care l-a luat oarecum în derâdere. Idealul național? Ce ideal național? Alocuțiune atrăgătoare, ce este însă în realitate în dosul acestei patriotice frazeologii? Totul subliniat prin faimoasele sale gesturi cu degetele și pentru ce, pentru a ajunge la surprinzătoarea afirmațiune din partea unui ardelen, că ardelenii nu vor nicidecum unirea cu patria mună, că vor stăpânirea Habsburgilor, spre a-i protegui de Ungaria, atât și nimic mai mult.

Precum era și firec, la aceste stranii cuvinte Brătianu și Take Ionescu au protestat energic. Este ca desăvârșire inexact, au exclamat și unul și altul, este neauzit ce afirmă Dl. Maiorescu, frații noștri din Ardeal nu așteaptă decât să trecem o dată Carpații și nu mai trăiesc decât cu acest dor și cu această speranță. Nouă, în care au încredere, ne-au spus-o neîncetat și ne-au destăinuit tot fundul gândurilor și al sufletului lor. Se poate că

știind adevăratele simțăminte ale Dlui. Maiorescu și, prin urmare, ferindu-se de el, să-i fi vorbit lui altfel, da, se poate. Dar aceasta dovedește neîncrederea Ardelenilor în Dl. Maiorescu, iar nicidecum nedorința lor de-a se uni cu Regatul și de-a înfăptui România Mare.

Brătianu a mai adăugat că are srisori de la Vaida, cari dau cea mai formală desmințire celor afirmate de Maiorescu. Filipescu a mai tresărit o dată, dar s'a mărginit să confirme din cap toate spusele lui Brătianu și Take Ionescu. Maiorescu, văzându-se contrazis și în această parte a cuvântării sale, s'a agățat de un alt argument: în loc să aruncați țara într'un război nesigur, mai bine ați fi căutat să determinați pe Unguri să facă Românilor din Ardeal concesii reale și am cuvinte să cred că asemenea demersuri și asemenea stăruințe nu ar fi rămas fără răsunet.

Aici Regele a intervenit din nou și a zis că ar fi să ne facem iluzii dacă am mai crede că pe această cale se poate obține ceva, căci și înainte și după izbucnirea războiului mondial s'au făcut de către noi nenumărate demersuri în acest sens, dar toate fără nici un folos. El personal a intervenit și pe lângă Germania și pe lângă Austria, ca să dea Românilor din Ardeal măcar acele drepturi pe care le au Cehii în Boemia, dar Ungurii au refuzat orice propuneri. Acuma în urmă Împăratul Wilhelm în persoană a stăruit la Viena, dar a întâmpinat același refuz îndărătnic. Dealtminteri când, înainte de război, a fost însărcinat de Regele Carol să atingă această problemă la Viena, Austriecii i-au mărturisit că niciodată Ungurii nu vor consimții să îmbunătățească real soarta Românilor de peste munți, fiindcă pentru nimic în lume nu vor să știrbească statului maghiar caracterul său de stat unitar.

De la Românii ardeleni, Maiorescu a trecut la Românii din Regat. După cum cei dintâi nu voiau unirea cu România, cei de al doilea nu voiau războiul pentru eliberarea fraților subjugăți. La 1913, a spus el, am intrat în acțiune numai când am știut că am în dosul meu unanimitatea țării. Astăzi aveți opinia publică împotriva Dv. un argument mai mult ca să vă degajați de legăturile pe care le aveți cu Aliații și să continuați a sta în neutralitate. Acest pasagiu nu a fost întrerupt. Apoi, în concluzie, Maiorescu a ajuns la culmea sofisticării lui: el a vrut să ne dovedească imposibilitatea constituțională de a declara războiul.

Ne-am uitat mirați unii la alții, era ultima obiecție la care ne gândisem căci, conform punctului său de vedere, camerele actuale nu erau camere obișnuite, erau camere constituționale, cu mandat expres și limitat, revizuirea constituției, în vederea exproprierii proprietății mari și a introducerii votului obștesc. Prin urmare, argumenta dânsul, dacă vrem să declarăm războiul trebuie întâi să dizolvăm camerele actuale și să facem alegeri noi, în care țara se va putea rosti lămurit dacă este sau nu pentru o intrare în acțiune.

Am surâs cu toții, dar nu știam că auzisem ultimul discurs al lui Maio-

rescu, căci merita să se sfârșească altfel strălucita carieră oratorică a acestui mare meșter al cuvântului. Dealtfel, cuvântarea sa ne-a indignat pe toți și mă întreb dacă, ieșind de la Consiliu, nu eram mai iritați împotriva lui decât chiar împotriva lui Carp. Într'adevăr, Carp fusese revoltător, dar Carp era intransigent până la absurd și până la odios, pe când Maiorescu ardeleanul, singurul ardelean din acel Consiliu, nu numai că se opunea la intrarea în război pentru eliberarea Ardealului, dar contesta chiar ardelenilor dorința de-a se alipi României, și toate acestea susținute cu chițibușuri advocățești și cu sofisme de retor, care prezentau un spectacol sub orice calificare. Mărturisesc că dacă nu ar fi răscumpărat prin atitudinea sa demnă și patriotică din timpul ocupațiunii, cuvântarea sa de la Consiliul de Coroană, m'aș întreba și azi cine dintre Carp și el s'a arătat mai prejos de marile clipe pe care le-am trăit atunci.

Cu Costinescu discuția a reintrat într'un făgaș normal. Dânsul nu era orator, a vorbit fără pretenții, sfătos și cu bun simț, a atacat pe Marghiloman, pe Maiorescu și în sfârșit, pe Carp. A spus că problema strâmtorilor nu poate fi hotărâtoare, fiindcă la urma urmei, fie că Rușii vor fi stăpânii acelor strâmtori, fie Germanii, tot rău va fi pentru noi.

Regele întrerupe din nou: „Mie personal nu îmi este frică de Ruși, dar admitând chiar că ei ar constitui un pericol, mi se pare totuși evident că pentru noi pericolul va fi mai mare rămânând o țară de opt milioane de locuitori, decât devenind un stat de 14 milioane. În genere, altfel ne vom putea apăra într'un caz și într'altul. Iată de ce, departe de a fi convins de pericolul atotputerniciei rusești, văd în el un argument mai mult pentru a ne folosi de împrejurările actuale, a căuta să ne unim cu frații noștri și a ne mări hotarele“.

Costinescu trece apoi la examinarea motivelor pentru intrarea noastră în acțiune alături de Aliați, examinare poate cam lungă și cam inutilă după toate cele ce au fost spuse, și sfârșește zicând că atunci când toate popoarele au intrat în acest război de dezrobire, România ar fi dezonorată și pierdută dacă ar rămâne neutră.

Marghiloman, cu un surâs, dar cu vocea cam pe jumătate, spune: „Dar Olanda, dar Suedia, dar Spania, nu sunt și ele neutre?“ Răspunsul era prea ușor, din mai multe părți de o dată se aude: „Dar aceste țări nu sunt în situația noastră, ele nu au revendicări naționale de formulat!“

Costinescu mai adăugă: „Nu uitați că noi suntem în mijlocul bătăliei și dacă mai stăm neutri, ne vor încălca Ungurii la nord și Bulgarii la sud.“ Take Ionescu cere cuvântul pentru a doua oară. Nici de astă dată nu a fost mai strălucit, ținea însă cu tot dinadinsul să răspundă lui Maiorescu. „Dl. Maiorescu a susținut două lucruri inexacte, că Românii Ardeleni nu așteaptă să îi dezrobim și că noi, Românii din Regat, nu vrem războiul. Afirm în modul cel mai hotărât că Românii de dincolo ne așteaptă ca pe Messia. Este adevărat că în 1911 Vaida și alții ne propuneau unitatea na-

țională sub Habsburgi, dar preconizau această soluție fiindcă în situația politică a Europei de atunci nu vedeau altă posibilitate ca să fim toți laolaltă. De la 1914 situația s'a schimbat cu desăvârșire și au înțeles-o atât de bine, încât mie mi-au trimis vorbă din partea întregului comitet că dacă nu venim să îi scăpăm acuma, Carpații vor rămânea între noi hotar pentru vecie și românismul va fi pierdut. Afirm de asemenea că opinia publică din Regat cere, vrea războiul. Nu suntem divizați, în afară de câțiva germanofili răătăciți, suntem toți alături de idealul național. Firește, doi ani de neutralitate au scăzut unele entuziasme, au slăbit unele încrederi, dar toate acestea vor trece, vor dispărea de îndată ce se va cunoaște gestul Regelui în întregimea splendoarei sale!“

Ferechide a cerut apoi cuvântul. Cu figura mai întunecată, cu vocea mai cavernoasă decât oricând, a combătut pe scurt și cu obișnuita-i claritate cele susținute de Maiorescu privitor la drepturile actualelor camere. Nu poate fi vorba de inconstituționalitatea votului pe care aceste camere l-ar da în favoarea intrării în acțiune. Ele posedă nu numai mandatul de a revizui anume articole din constituție, căci pe lângă aceste drepturi excepționale ele mai au, ele păstrează toate prerogativele obișnuite ale parlamentului, prin urmare și pe aceea de a se rosti asupra declarării războiului. Aceasta a fost teza lui Ferechide, teză inatacabilă din punct de vedere juridic. După câteva considerațiuni asupra necesității imperioase de a se alipi Aliaților și de a porni la lupta pentru împlinirea unității naționale, Președintele Camerei a sfârșit asigurând pe Rege și guvernul de întregul sprijin al Adunării pe care o prezidă.

La această asigurare C.F. Robescu, foarte emoționat și oarecum mirat de cinstea ce-i revenea, a adăugat în numele Senatului și asigurarea devotamentului concurs al Maturului Corp.

Cu aceasta am crezut că dezbaterile erau încheiate, când Brătianu cere Regelui să-i îngăduie a mai lua încă odată cuvântul. Regele aprobă și Brătianu începe. În prima sa cuvântare a fost numai concis și convingător, în aceasta de-a doua a fost elocvent, mișcător și plin de avânt. Rare ori a fost mai bine, ca întotdeauna, de altfel, când improviza. S'a apărut de acuzațiunea că e francofil, a arătat că el și tatăl său nu au făcut cutare sau cutare politică fiindcă au avut preferințe sentimentale pentru cutare sau cutare stat, dar fiindcă interesele țării cereau să se alipească unora sau altora. E Român și numai Român, și politica lui izvorăște exclusiv din ceea ce, după concepția lui, reprezintă cerințele superioare ale țării și ale neamului său. În împrejurarea de față îi apare limpede, luminos că nu putem scăpa prilejul ce ni se oferă de-a îndeplini visul secular al românismului. „Nu vreau să repet“, spune el, „toate considerațiunile care m'au dus la aceste concluzii. Vi le-am expus, le cunoașteți. Țin însă, în acest ceas hotărâtor, când toți frunțașii țării sunt întruniți în jurul Regelui, să se cunoască gândul meu întreg. Fără îndoială cred că vom ieși învingători, dar

nu sunt sigur, se poate să fim și învinși. De aceea vreau să se știe bine de toți, că, chiar învinși, tot cred că țara mea trebuie în această clipă a evoluțiunii ei istorice să facă acest gest. În viața națiunilor sunt afirmări de drepturi care se socotesc mai mult decât izbânzi trecătoare și sunt gesturi de abdicare, de dezertare morală, care compromit viitorul lor pentru veacuri de-a rândul. Într-o atare situație este astăzi românismul, de aceea chiar de ar fi să fim bătuți, faptul că patru din cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naționale și au consfințit printr'un act solemn hotărârile etnice ale Românilor de peste Carpați, cauza românismului va face un pas înainte, mai mare și mai însemnat decât oricând. Și dacă nu azi, mâine vom culege roadele acestor jertfe și acestor afirmări de drepturi. Aduceți-vă aminte de cazul Italiei: și Carol-Albrecht a fost înfrânt la Novara, dar chestia unității Italiei era pusă în fața lumii întregi și peste câțiva ani succesorul a realizat-o. Aduceți-vă aminte de propria noastră istorie: Tudor Vladimirescu a fost zdrobit și stăpânitorii zilei l-au măcelărit. Dar el ridicase steagul renașterii noastre naționale și pe temeiul gestului lui urmașii săi au înfăptuit-o. În fine, cazul cel mai caracteristic este cazul lui Mihai Viteazul. Și el a fost învins, și el a fost omorât, dar a știut pentru o clipă să întrupească visul secular al neamului, unirea tuturor Românilor. Și a fost destul, nu numai ca el să rămână de-a lungul veacurilor eroul legendar și slăvit, dar pentru ca și noi astăzi să întemeiem pe faptele lui revendicările acestui neam.“

„Nu vă uitați deci, Sire, la rezultatele imediate, vedeți îndatoririle de azi în perspectiva cea mare a menirii acestui neam și a viitorului său și mergeți cu hotărâre înainte pe calea pe care v'o indică conștiința națională. Majestatea Voastră va înscrie în istoria românismului o pagină de glorie nepieritoare.“

„S-a vorbit odinioară de dinastie străină, a fost o formulă nedreaptă și nemeritată. Dinastia este română, Majestatea Voastră o dovedește azi în chip mișcător. După ce veți fi trecut însă Carpații nimeni nici nu va mai cuteza, Sire, să pună o atare chestiune. Întrucât mă privește, a încheiat Brătianu, îmi dau seama de toată răspunderea, de covârșitoarea răspundere pe care mi-am luat-o sfătuind pe Rege să tragă spada și să intre acuma în luptă alături de Aliați împotriva Puterilor Centrale, dar revendic întregă răspundere a acestei politici.“

Câteva zile în urmă, întâlnind pe Filipescu, dânsul mi-a spus: „Ce minunat a vorbit Brătianu deunăzi la Consiliul de Coroană! A pus chestia de sus, cum trebuia pusă și cum nimeni nu o puse. Și câtă dreptate a avut, tot ceea ce a zis era cu miez, cu mult miez. M'a impresionat adânc, spune-i-o, te rog, și felicită-l din partea mea!“ Este, cred, cel mai bun comentariu al acestui discurs.

Regele a încheiat discuția, repetând încă o dată că hotărârea lui a luat-o după multe chinuri sufletești și după o îndelungată chibzuință, dar că

astăzi, după ce a auzit glasul tuturor frunțașilor țării, este și mai convins că a avut dreptate și că intrarea în război pentru realizarea idealului național este singura soluție corespunzătoare adevăratelor interese ale țării. Este fericit că, sacrificând totul pe altarul patriei, poate lega și mai indisolubilul destinele dinastiei de ale țării și împlini îndatoririle de bun Român, pe care le-a luat în ziua când, la moartea Unchiului său, a primit Coroana României.

El cunoaște greutățile războiului, cel de față este unul din cele mai crâncene pe care istoria le-a cunoscut. Să nu ne facem deci iluzii, ne așteaptă mari jertfe și cumplite suferințe. De aceea, înainte de a ridica ședința, el socotește de datoria sa, ca Rege, să adreseze frunțașilor țării un ultim și călduros apel la concordie în interesul suprem al patriei.

„Încă odată, vă rog pe toți, chiar pe cei ce au fost de altă părere, să mă ajutați!“ Carp, Marghiloman și Maiorescu au tăcut, plecând capetele. Mi se pare că singur Teodor Rosetti, care ședea lângă el, a făcut un gest aprobativ. Apăsător și cu hotărâre, Regele, după câteva momente a adăugat: „Domnilor, cu Dumnezeu înainte!“ și s’a sculat. Noi, toți, foarte emoționați, am răspuns: „Să trăiți, Sire, Dumnezeu să ne ajute!“

Regele, cu ochii plini de lacrimi, s’a înclinat profund și, urmat de fiul său, a părăsit sala. Când am ieșit ceasul era trecut de unu și parcă eram în alt Palat. Când venisem, acesta era liniștit, aproape deșert, avea înfățișarea lui obișnuită, dar acum era deja Palatul înfrigurării războinice, coridoarele erau pline de aghiotanți, de demnitarii Curții, de ofițeri, de șefi de cabinet, până și de lachei. Pe toate fețele se citea agitația, bucuria și grija, de pretutindeni întrebări, felicitări, urări. Eram grăbit să plec, îndatoririle mele de cenzor începeau, aveam ordine de dat și eram așteptat acasă, Brătianu m’a rugat să-l aștept ca să plecăm împreună. S’a dus să vorbească cu Regina, nerăbdătoare să afle cum se petrecuseră lucrurile la Consiliu, de aceea, am stat jos, de vorbă cu Barbu Știrbey.

În acest timp s’a petrecut în biroul Suveranului o scenă mișcătoare. Când Regele, cu ochii roșii și zguduit încă de emoție, a ieșit din Consiliu și a trecut în camera lui de lucru, a dat de bătrânul său camerier, Neuman. Acest Neuman, originar din Sigmaringen, făcea parte dintr’o familie care de veacuri slujea pe Principii de Hohenzollern. El, personal, era în serviciul Regelui de când acesta era de 12 ani și de atunci nu-l părăsise niciodată, chiar în timpul boalei sale de la 1897 îl îngrijise cu un devotament fără margini. Se certau toată ziua, dar nu puteau trăi unul fără altul. De îndată ce l-a văzut, Regele i-a zis: „Neuman, să știi că în interesul țării al cărei Rege sunt, am trebuit să trag spada împotriva țării mele de origină. Tu ești German și ai rămas German, prin urmare nu am dreptul să-ți mai cer nimic. Din ceasul de față vei face ce-ți va dicta conștiința. Poți să te înapoiezi la Sigmaringen. Îți voi înlesni plecarea și te voi binecuvânta.“

Bătrânul Kammerdiener, ultima amintire vie a copilăriei și a patriei

germane, trecând atunci peste toate prescripțiile protocolare, l-a îmbrățișat pe Rege și i-a spus că va rămâne câine credincios la picioarele lui până la ultima sa suflare. Și, căzând unul în brațele altuia, au plâns cu hohote.

Regele își făcuse cu bărbăție datoria, omul însă avea dreptul să-și manifeste emoțiunea, văzând că cel puțin o ființă din rasa lui germană îi mai păstrează întreagă dragostea și încrederea în acele ceasuri. Prin fiul din popor de la Sigmaringen providența prevestea parcă pe Regele Ferdinand de iertarea germană, care în acele clipe tragice îi era cu cruzime refuzată, dar care, avea, cu prisosință, să revie mai târziu, când laurii biruinței i-au încununat fruntea.

Brătianu s'a scoborît și am plecat. L-am dus acasă pe străzi lăturalnice, voia să evite grupurile de manifestanți care i se semnalaseră de-a lungul parcursului principal. Take Ionescu, Nicu Filipescu și Costinescu au beneficiat de aceste aclamațiuni, de altminteri nu exagerate. Pe drum, Brătianu a schimbat cu mine câteva impresii despre Consiliu și mereu repeta, ca și cum ar fi vorbit către el însuși: „Ne așteaptă grele încercări, dar am dreptate, nu puteam, nu trebuia să fac altfel. Sunt sigur, sigur, tot mai sigur . . .“ Istoria i-a dat dreptate și l-a răsplătit de grija legitimă a tuturor acestor răspunderi și frământări. „De acum, Duca, pe lucru! La patru Consiliu de Miniștri, la Dumneata acasă!“

Cu aceste cuvinte ne-am despărțit pe pragul porții sale.

România intrase în acțiune.

CAPITOLUL DOUĂZECI ȘI TREI

MOARTEA REGINEI ELISABETA

Monotonia iernii 1915-1916 a fost întreruptă de moartea Reginei Elisabeta. Bătrâna Regină avea de mult obiceiul să trăiască în apartamente înghețate, regimul acesta omorînd deja cu doi ani înainte pe cea mai veche și cea mai credincioasă din doamnele ei de onoare, pe Dna. Zoe Bengescu. Acuma trebuia să cadă ea însăși victimă maniei sale nenorocite. Pe la începutul lui Februarie a contractat o gripă. Peste puțin gripa a degenerat în congestie pulmonară și, în zorii zilei de 18 Februarie (stil vechi), o zi morhorită și cețoasă de iarnă, tovarășa vieții Regelui Carol I și-a dat obștescul sfârșit.

În jurul ei, Regele Ferdinand, Regina Maria, copiii și câțiva servitori credincioși. Rudele ei, chemate în grabă, nu au putut veni la timp ca să-i închidă ochii. Când am intrat în modesta cameră de culcare pe care Regina Elisabeta și-o alesese sus în Palatul Regal, aproape sub acoperiș, nu trecuse nici o jumătate de oră de când murise. Era în pat, neschimbată, legată numai sub fălci, ca să i se închidă gura contractată încă de spasmul morții. Un preot ortodox citea rugăciunile la căpătâiul acestei protestante. Am avut o groaznică impresie de părăsire și de singurătate, această femeie părăsea singură pământul pe care fusese Regină, singură de tot, ca cea mai desmoștenită dintre muritoare. Fără bărbat, fără copii, fără preoții legii ei, departe de rudele, de țara ei. Da, departe de țara ei, căci de când tunurile bubuiau dincolo de granițele germane, tot sângele german al acestei fiice a Rhinului se răscolise într'însa. Din toate adâncurile firii și ale sufletului ei se ridica Germanca care striga răzbunare și izbândă pentru neamul ei înconjurat de dușmani. Parcă șirul de Principi de Wied, cari de la tovarășul lui Carol cel Mare la încoronarea din Aix-la-Chapelle, și până la ultimul purtător al numelui, vegheaseră de-a lungul fluviului național și apăraseră hotarele germanismului, parcă ei toți, sculați din mormintele lor, vorbeau și simțeau prin bătrâna pe care o soartă ciudată o desrădăcinase dintre ai săi pentru a-i așeza pe cap Coroana unei Români îndepărtate.

Această Coroană o purtase mai bine de 40 de ani cu toată cinstea pentru țara ce i-o încredințase, și cu toate aparențele unei bune Românce, și

totuși, când patria strămoșilor ei a fost în primejdie, acolo s'au îndreptat toate gândurile și toate speranțele Reginei de pe malurile Dunărene. Deodată s'a adeverit pentru toți că această Coroană fusese un simplu incident în viața acestei femei, care de altminteri disprețuia măririle lumesti, și că, aproape o jumătate de veac de viațuire printre noi, de amintiri, de prietenii, de legături, de muncă, de bucurii, de suferințe, de devotament și de onoruri, nu fuseseră în stare să schimbe un suflet rămas străin, un suflet până la capăt german și numai german. În ultimele zile ale Regelui Carol porniseră de la ea cele mai stăruitoare îndemnuri de abdicare.

De altminteri, Regina Elisabeta avea ea însăși conștiința singurătății ei tragice. Cât timp trăise Regele, a cărui soartă o împărtășise având un reazim în viață, se socotise datorare să asculte poruncile inimii ei și să lupte cu tot focul naturii sale entuziaste pentru a împiedeca România de a intra în război împotriva Puterilor Centrale. De când Carol I își dormea sub lespede de la Argeș somnul de veci, renunțase și la această luptă. Din vreme în vreme câte o povață sfioasă, dată în treacăt Regelui Ferdinand, și atâta tot. Acuma se simțea singură și străină în mijlocul poporului peste care domnise, precum și în patria scumpă a sufletului ei. Acolo toți contemporanii ei muriseră la Neuwied, nu mai trăiau decât nepoți și strănepoți de care vârsta și depărtarea o înstrăinaseră, iar în locul Germaniei idealiste, sentimentale și culte din tinerețea ei se ridica acuma o Germanie materialistă, de negustori, de bancheri brutali, hrăpăreți, cuceritori de târguri comerciale și de țări de exploatat, iar alături de ei creștea tot mai vâjos puterea unei muncitorimi minunat organizate sub drapelul însângerat al social—democrației, care reclama drepturile foamei, ale desmoștenirii și ale mizeriei.

Aci, instinctul ei îi spunea că se petrec mari lucruri, pentru care sufletul ei nu era pregătit, pe care mintea ei nu le pricepea. Înțelegea că România zilelor ei dispărea, că alta nouă se înălța pe ruinele ei, o Românie a altor oameni și a altor credinți. În lumea aceasta i se părea că este o rămășiță fără rost a vremurilor duse, mândria ei suferea de această supraviețuire, simțul ei estetic era jignit de acest anacronism, o îndemna să plece mai repede dintr'o lume în care nu mai avea ce căuta. Și simțămintele ei creștinești, credința ei într'o viață viitoare și în fericirile ei, o făceau să privească moartea fără teamă, cu o seninătate împinsă aproape până la voluptate. Ai fi zis că nici nu mai trăiește printre vii, că pe jumătate s'a rupt de viața pământească. Nu-i mai plăcea să stea decât la Curtea de Argeș, să rămână ceasuri întregi lângă mormântul Regelui, pe lespezile înseși sub care știa că va odihni și ea.

Cu vreo două săptămâni înainte de-a muri am fost în audiență la dânsa. M'a izbit insistența cu care mi-a vorbit de moarte, de fericirea cu care așteaptă trecerea ei în lumea cea de veci, iar când, în ajunul morții, doctorii se căzneau să o smulgă din ghiarele ei, ea spunea neconținut: „De ce nu

mă lăsați să mor, nu vedeți că pe lumea acesta nu mai am nici loc, nici rost!?...“

Și astfel, soarta va fi voit ca prima Regină, ca și primul Rege al României, să fie deopotrivă de singuri în splendoarea fastului lor regal. El, părăsit de o țară unde prin munca răbdătoare a unei jumătăți de veac își închipuise că pusese stăpânire. Ea, străină într-o țară și într-o lume de care nimic nu o mai lega.

Cu toate acestea, am fi nedrepti față de memoria Reginei Elisabeta dacă am judeca-o Regină numai după sentimentele ei germane și dacă am judeca femeia numai după manifestările ultimilor ei ani. Ca Regină, Elisabeta de Wied, și-a îndeplinit datoriile către patria ei adoptivă, iar în politică nu s'a amestecat niciodată. Fie din nepricepere, fie din nepăsare, fie de teama soțului ei, căruia nu-i plăcea să împartă cu nimeni puterea. Fapt este că prin atitudinea ei rezervată a scutit Coroana română de spectacolul pe care atâtea curți le-au oferit și anume a lipsei de unitate de vedere, a ciocnirii de influențe contradictorii în sânul însuși al Palatului Regal.

O singură dată în patruzeci și cinci de ani influența ei s'a exercitat, altfel în chipul cel mai funest, când a voit să însoare pe Principele Ferdinand cu Dra. Văcărescu. Proiectul era absurd, în contradicție vădită cu rostul însuși la noi al unei dinastii străine. Dânsa a fost însă atunci victima unei adevărate bande de șarlatani, în fruntea căreia se afla secretarul ei elvețian numit Scheffer, care, abuzând de starea bolnăvicioasă a Reginei, prin spiritism și alte mijloace, au convins-o că unirea dintre moștenitorul tronului și descendenta uneia din cele mai vechi familii boerești din țară, corespundea dorinței întregului popor. Suverana a plătit dealtminteri scump această unică incursiune în domeniul politicii, enunțarea însăși a unui atare proiect a stârnit în toate cercurile și în toate partidele o furtună de protestări. Căsătoria a fost împiedecată și Regele, cumplit în asemenea împrejurări, a trimis-o la Neuwied, ca printr'un exil de peste doi ani să se pocăiască de greșeala ei și de încurcăturile pe care le pricinuisă. În schimb, de toate atribuțiunile firești ale unei Regine s'a ocupat nu numai dintr'un simțământ de datorie, dar cu inimă și cu pasiune. Operele de binefacere nu au avut o protectoare mai devotată, nu a fost suferință omenească spre care să nu se încline compătimirea și sprijinul ei. Nobilimea scăpătată, surorile de caritate, spitalurile, orfanii, văduvele, infirmii, tuberculoșii, orbii, peste toți s'a întins cu o regală dărnicie nesfârșita ei caritate. Față de răniți și-a făcut datoria la 1877 mai presus de orice laudă, a reușit chiar să-și asigure în popor o reală popularitate, care făcea din porecla „Mama Regina“ mai mult decât un nume izvorât din retorica oficială, sau din lingușirea curtezanilor. Dorința ei de alinare a durerilor ce le vedea în jur împingea sufletul ei nobil să nu cunoască nici hotare, nici măsură. Era în stare să dea tot ce avea și ce nu avea, nu o dată oameni fără scrupule au abuzat de acest exces de bunătate pentru a îi exploata fără rușine naivitatea și generozitatea. Vatra

Luminoasă spre pildă, a degenerat într'un scandal public, pentru orbii ei se împrumutase pe polițe în toate colțurile Europei, iar Regele Carol a trebuit să plătească datoriile nesăbuite, de zeci de mii de lei, și statul să intervină spre a salva ființa și prestigiul compromis al Azilului.

S'a zis că îi plăcea Reginei Elisabeta mai mult durerea și deformitatea decât fericirea și frumusețea. E drept, parcă resimțea o voluptate să mângâie pe acei pe cari soarta îi lipsise de binefaceri și de podoabele lumii acesteia, parcă sufletul ei, lovit în tinerețe de o nevindecată durere — pierderea singurei ei copile — se simțea mai aproape de omenirea suferindă decât de cei puternici și de cei norocoși. Dacă în întunecul vieții unui biet cocoșat repins de toți putea să aducă o rază de lumină, ce ar fi putut aduce ea, spre pildă, în existența plină de strălucire a unei femei frumoase și sărbătorite?

De asemenea, literile și artele române au găsit pururea sprijin în Regina Elisabeta, saloanele ei la București, ca și la Sinaia, erau neîncetat pline de artiști bătrâni, tineri talentați și netaientați, pe care îi proteja și îi ajuta. Numărul bisericilor ce au beneficiat de stipendiile ei a fost infinit. În cea mai mare parte ei i se datorează dezvoltarea talentului lui George Enescu, de îndată ce a descoperit neobișnuitele sale daruri muzicale, nu numai că l-a trimes în străinătate și că a vegheat să nu ducă lipsuri, dar l-a adoptat ca un fel de copil al casei. La Peleş, ca și la București, Enescu avea odaia lui, când venea era o sărbătoare. Îl încuraja, îl răsfăța, îl admira.

Dealtfel, față de toate manifestațiunile artistice, avea aceeași vie solitudine. Nu se poate spune că a protejat vreuna în dauna celorlalte, poate că literatura era cea pentru care a făcut mai puțin. Învățase bine românește și cu talentul pe care îl avea pentru limbile străine, i-a fost repede ușor să vorbească limba noastră foarte bine și aproape fără de accent. Literatura nu o cunoștea toată, o prietenie intimă cu Vasile Alecsandri îi dezvăluise toate tainele poeziei noastre populare, însă după moartea lui Alecsandri a pierdut contactul cu literatura noastră mai nouă. O vreme, Maiorescu mai întreținea legăturile între Carmen Sylva și confracții ei români, și dânsul domnea însă de câțva timp în mijlocul unui cenaclu restrâns și cam special. Cei inițiați afirmău că dacă între Regina și Eminescu nu a fost mai multă simpatie, vina trebuie căutată în firea ciudată a marelui nostru cugetător—poet, decât în reaua voință sau în lipsa de interes a Suveranei. Ultimii noștri poeți și prozatori au urcat rar și întâmplător scările Palatului, dar putem oare învinui pe Regina Elisabeta de-a nu se mai fi simțit la bătrânețe atrasă de noile curente literare și puteam să îi cerem mai mult decât să fi dat toată prietenia ei lui Vasile Alecsandri și să fi întreținut cu Eminescu, cu Hasdeu, cu Odobescu, cu Titu Maiorescu cele mai bune raporturi?

Pictura a încurajat-o mult, se poate spune că pânzele nici unui din pictorii noștri mai de seamă nu a lipsit din colecțiile ei și că arareori se făcea

Elisaveta, Regina României.

o expoziție în care să nu se găsească vreun tablou purtând inscripția „Cumpărat de M.S. Regina“. Meritul ei era cu atât mai mare, cu cât Regele Carol care, nepriceput în ale artei, disprețuind tânăra, dar atât de talentata noastră școală de pictură, desigur mai mult a împiedicat-o, decât a încurajat-o să acorde regala ei protecție unor manifestațiuni artistice ce, după părerea lui, nu merituau nici un sprijin. Cel mai de seamă pictor al României din zilele ei, Grigorescu, nu s'a putut plânge de Regina Elisabeta, ea i-a fost neclintit o prietenă înțelegătoare și o admiratoare entuziastă. În vremuri în care latifundiarii României cenzitare arătau pentru artă atâta nepăsare, în care expozițiile erau pustii și un Grigorescu osândit să-și vândă operele pe câteva sute de lei, Regina Elisabeta considera ca o datorie să cumpere pe prețuri, atunci excepționale, cele mai de seamă pânze ale marelui nostru pictor și colecția ei, ieșită dintr'un amestec de sinceră admirațiune și dintr'o regească grijă de ajutoare, conține astfel, într'adevăr, cele mai bune bucăți cu care Grigorescu și-a asigurat în arta română o glorie nepieritoare.

Muzica, care poate îi era mai dragă decât artele plastice, s'a dezvoltat la noi sub directăa ei înrâurire. Concertele simfonice le-a patronat cu cel mai viu interes, cel din urmă cântăreț, ca și cea din urmă cântăreață găsea la ea o vorbă bună, o bursă pentru străinătate, sau ajutorul pentru a-și organiza un concert reușit. Wachman întâi, Dinicu pe urmă, erau toată ziua la dânsa, de Enescu nici nu mai vorbesc. În genere, îi plăcea să trăiască în mijlocul muzicienilor, cânta bine din pian și la orgă, în fiecare zi o dată, mai târziu și de două ori, se făcea muzică în apartamentele ei, operele lui Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, ca și ale compozitorilor moderni germani, francezi, ruși și poloni, erau executate de ea și de cercul de artiști ce o întovărașeau pretutindeni. Se poate spune că nimeni mai mult decât dânsa nu a contribuit la dezvoltarea gustului muzical în societatea românească.

Neapărat felul cum și-a înțeles Regina Elisabeta rolul ei de Mecena al artelor poate fi supus criticii, iubitorii de artă pot discuta gusturile și contesta preferințele ei, nemulțumiții pot susține că i-ar fi stat în putință să facă mai mult. Când o Regină, însă, a știut, sub domnia ei, să fie în literatură prietena intimă a lui Alecsandri, în pictură marea admiratoare a lui Grigorescu și în muzică aproape a doua mamă pentru George Enescu, nu se poate tăgădui că față de artă și-a făcut larg și cu prisosință datoria. Că în fundul inimii ei nu ne-a iubit, se poate, că în gândul ei am rămas la urmă mica țară pe jumătate sălbatecă, în care împrejurările vieții o azvârliseră în tinerețe, iarăși se poate. Că sub impresia unor nedreptăți, unor suferinți, s'a lăsat uneori ispitită să scrie lucruri pe cari ca Regină a acestei țări ar fi făcut mai bine să nu le scrie, este din nenorocire adevărat. Să ne fi înțeles și aspirațiile naționale, era prea mult pentru o femeie care nicio dată nu a cunoscut realitățile politice ale vremurilor ei și care, la 70 de ani trecuți, mai puțin ca oricând, se putea obișnui cu noi credințe și cu alte

orizonturi. Dar oficial întotdeauna purtarea față de noi a fost potrivită cu îndatoririle regale și, recapitulând toată viața ei, trebuie să mărturisim că a purtat-o cu bunătate față de cei mici și cu demnitate față de cei mari și a înconjurat Coroana ce o purta cu un nimb de artă.

Ar fi o fericire pentru dinastie ca viitoarele Regine ale României—dacă dinastii vor mai fi — să poarte Coroana strălucitoare a românismului întregit, așa precum Regina Elisabeta a reușit să poarte atâția ani modesta Coroană a Principatelor Unite și pe urmă, Coroana tot modestă a micului Regat dintre Carpați și Dunăre.

Ca femeie, Elisabeta de Wied era fără îndoială o personalitate care merită să fie judecată în toată complexitatea manifestațiunilor ei de o viață întreagă, nu după crâmpie mai mult sau puțin antipatice, din răătăcirile bătrâneților sale. Dealtminteri, de ce am învinui pe Regina Elisabeta de-a se fi arătat la sfârșitul vieții atât de germană prin toate simțămintele ei? Putea ea să se arate altfel decât era de fapt, adică o figură minunat reprezentativă a Germaniei, desigur nu a Germaniei războiului submarin, nu a Germaniei pangermaniștilor lui Wilhelm II și a plutocrației de la Diskonto și de la Essen, ci a Germaniei care dăduse lumii pe Goethe, pe Kant, pe Beethoven și pe Wagner, a acelei Germanii iubitoare de artă și de cultură, disprețuitoare de bani, demodat sentimentală, în goană veșnic după dreptate, înfrățire și frumos. Regina Elisabeta era fiica și expresia acelei Germanii care a făcut unitatea imperiului, fiindcă nu trebuie să uităm că dacă pumnul lui Bismark a putut birui la Sadova și la Sedan, a fost fiindcă în dosul lui sta încă — neatinsă — moștenirea de ideal a marilor poeți, artiști și filozofi germani. Când acest patrimoniu a pierit, pumnul singur a dus Germania la prăbușire și la revoluție.

Cercetând cu de-amănuntul personalitatea Reginei Elisabeta, vom regăsi în ea toate trăsăturile caracteristice ale acelei Germanii. Ca și aceasta, avea o nespusă poezie, și în întreaga viață a Reginei era într'adevăr multă poezie! În lumea de luptă, de concurență, de ambiție, să putem întâlni o ființă pe care toate aceste frământări nu o ating, care trăiește într'o lume aparte de iluzii, de gânduri, de visuri izvorâte din imaginația ei bogată, din nevoia ei de-a idealiza totul — aceasta este de fapt adevărata poezie. Și așa a trăit Regina Elisabeta. Coroană, tron, negoț, politică, curente speciale, ce a știut ea vreodată despre toate acestea? Frumos și urât, bunătate și răutate, milă și dreptate, împilare și ură, ciocniri între forțele distrugerii și năzuințele progresului, avântul sufletului omenesc către perfecția morală și perfecția estetică, aceasta stăpânea viața Reginei Elisabeta, cum stăpânise Germania ce nu mai e.

La amândouă, aceeași lipsă de simț al realităților. Când Regina vorbea de viața reală, nu te puteai împiedeca să nu râzi, un copil de cinci ani ar fi dat dovadă de mai multă pricepere, de mai mult simț practic. După moartea Regelui Carol era foarte îngrijorată, fiind cu desăvârșire incapabi-

lă să-și dea seama ce se poate face cu sumele ce le primea anual de la stat și cu marele venit pe care Regele Carol îl lăsase moștenire. O vedeam des pe atunci și mereu mă întreba: „Crezi că am să am cu ce trăi?” și nu doară că se îngrijea de ea, sau că avea gusturi luxoase. Pentru dânsa nu cheltuia nimic, îmbrăca rochiile pe care i le cumpărase slujitoarele ei și dacă nu i-ar fi reîmprospătat garderoba, ar fi umblat în zdrențe. Dar săracii ei, protejații ei, să nu cumva să piardă subsidiile pe care le primiseră în trecut. Considera că are față de toți acești desmoșteniți, obligațiunea morală să îi susție ca pe vremea Regelui.

Pe lângă acestea mai avea atâtea alte planuri: îi spuneam de cantinele școlare ce funcționau atât de greu în capitală, imediat îmi spune: „Cum le pot scăpa de greutățile financiare în mijlocul cărora se sbat? De câte mii de lei ai trebuință?” Se ducea la Curtea de Argeș, primarul se plânga că orașul nu are apă, a doua zi îi dona 300.000 de lei pentru aducerea apei; sau școala de meserii din preajma mănăstirii — avea un buget restrâns și nevoi multiple: să i se întocmească lista tuturor acestor nevoi, de aci înainte o privesc pe dânsa — și așa mai încolo, pretutindeni și tot anul de-a rândul. Noțiunea valorilor de schimb a obiectelor, tot ce constituia scheletul însuși al vieții practice, nu-i puteau intra în minte. Mărturisea cu o comică naivitate că nu știe dacă cu o mie de lei poate hrăni un om sau dacă o femeie își poate cumpăra o pereche de mănuși. Deosebirea între sute de mii și mii era cam vagă în capul ei și de aceea i le puteai lua cu aceeași ușurință, destul că scopul pentru care le cereai să fi fost nobil, să fi fost uman.

Pe de altă parte, aceeași exclusivă dragoste pentru preocupările intelectuale. Regina Elisabeta era cea mai înaltă expresiune a culturii, știa la perfecție mai multe limbi moderne, le vorbea cu ușurință deosebită și le știa aproape ca limba ei maternă. Studiase și limbile elenă, latină și rusă. Literatura universală nu avea taine pentru ea, cunoștea cu de-amănuntul operele tuturor autorilor și putea oricând recita mii și mii de versuri. Ajutată de o memorie admirabilă, te surprindea până la adânci bătrâneți prin multiplicitatea și eclectismul cunoștințelor ei. O convorbire cu dânsa era o adevărată plăcere intelectuală. Dacă concepțiile ei ar fi fost mai sistematizate, dacă ar fi fost în spiritul ei critic mai multă măsură și mai puțină exuberanță în entuziasmele ei, mai puțină înverșunare în antipatii și mai cu seamă mai puțin abuz de superlative, conversația ar fi fost unică.

Fiindcă era și elocventă, își exprima ideile într-o formă literară cu un vocabular de ispititoare bogăție și, dacă nu cu spirit, întotdeauna însă cu căldură și cu vervă. În muzică, pictură, sculptură, în filozofie, în istorie cunoștințele ei erau tot atât de vaste ca și în specialitatea ei, literatura. Nu vreau să discut valoarea operei ei literare, vorbesc aci de Regina României, nu de Carmen Sylva. Cred totuși, că nu mă înșel când afirm că minunata ei cultură întinsă, adâncă, rafinată, acea cultură care din nefericire a dis-

părut o dată cu ea, era cu mult superioară producțiunilor ei stilistice, menite să îi supraviețuiască.

Nu neg că este multă superficialitate într'o concepție de viață bazată numai pe intelectualitate, recunosc că în timpurile noastre e anacronică, de parcă ar reînvia în învălmășeala nevoilor de azi Germania sentimentală a poeților de la Weimar și a cugetătorilor de la Koenigsberg. Dar dintr'însa se desprinde o atmosferă de cerebralitate și un parfum de altă dată al cărei farmec mă pătrunde și fără voie mă robește.

Și acestei femei, în mentalitatea căreia greșit convențională, fără precizie, fără rezultate practice, se oglindea însă atât de bine o epocă întreagă din dezvoltarea rasei germane, îi pretindem pentru trecătoare, pentru ea neînțelese considerațiuni politice, să-și renege sângele, să-și calce în picioare credințele, concepțiile, simțămintele, idealurile nedespărțite de însăși ființa ei? Nu, pentru unitatea, armonia, pentru frumusețea acestei vieți prefer ca Regina Elisabeta să nu-și fi mânjit bătrânețele cu o asemenea trădare!

România Mare oricum se înfăptuia, cu și fără dânsa. Se pare, de altminteri, că soarta a judecat tot astfel și că a socotit că Regina Elisabeta, pentru tot binele pe care l-a făcut, pentru toată bunătatea pe care a revărsat-o în această lume de greșeli și de păcate, nu merita să închidă ochii sub povara unei pedepse, ci, dimpotrivă, că femeia, dacă nu Regina, merita un sfârșit compătimator. Într'adevăr soarta a răpit-o din mijlocul nostru înainte de-a fi scos nepotul ei spada împotriva Germaniei. S'a stins singură, părăsită, dar liniștită și cu conștiința împăcată. De închipuit ce ar fi fost moartea ei după intrarea în război, după înfrângeri, după jalnica retragere în Moldova, după prăbușirea Germaniei! De această tragedie sufletească, cu drept Elisabeta de Wied, prima Regină a României a fost scutită.

Îngroparea ei s'a făcut după același protocol ca a Regelui Carol. Poporul a plâns puțin, câțiva pamfletari au avut chiar suprema lipsă de eleganță morală de a nu-i respecta nici sicriul. Corpul ei a fost așezat la Curtea de Argeș lângă al Regelui, sub lespede unde petrecuse atâtea ceasuri dusă pe gânduri, în rugăciuni și în plânsete. Între coșciugul ei și al Regelui, într'o cutiuță pe vremuri pirogravată de Regina Maria, au fost așezate și osemintele miciei Principese Maria. Mormântul a împreunat deci pentru vecie bărbatul, soția și singurul lor copil.

Cu prilejul desgropării Principesei Maria, s'a petrecut o scenă curioasă. Îndată după încetarea din viață a Reginei, Regele Ferdinand mă chemase și îmi exprimase dorința lui ca mica Principesă să fie și dânsa așezată în mormântul părinților ei, căci de când murise zăcea sub o modestă cruce în parcul de la Cotroceni. Ne-am interesat asupra îngropării ei, era sau nu era îmbălsămată, groapa era ori nu era boltită? Nimeni nu știa nimic, nimeni nu mai putea da nici o lămurire, din cei care la 1874 luaseră parte la ceremonie, toți dispăruseră; la întrebarea: cine o cunoscuse, abia pe ici, pe

colo se mai putea citi un nume. La Palat nu mai supraviețuia nici unul, se vorbea de un bătrân telegrafist, dar întrebând, era prea mult, nu își mai aducea aminte. Niciodată nu am avut mai dureros impresia deșertăciunii vieții omenești — 40 de ani, și era destul ca să șteargă până și ultimile amintiri sub groaznică uitare a morții.

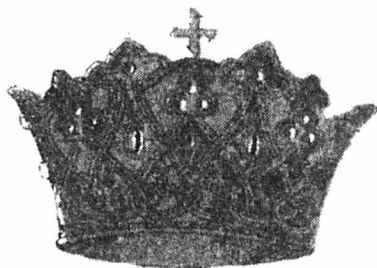
Pe de altă parte, în oraș circula un zvon, sau mai bine zis învia o legendă, care multă vreme se povestise: se susținea că mormântul din parcul de la Cotroceni era gol, că pe timpul pribegiei la Neuwied, după scandalul Văcărescu, Regina Elisabeta, în taină, a dezgropat pe fiica ei și o transportase pe țărmurile Rhinului; ca dovadă se dădea faptul că de ani de zile Regina, care iubise atâtă acest copil, nu mai călcase pe la mormântul ei și tot așa se explica și de ce acest mormânt era neîngrijit. Regele avea cunoștință de aceste zvonuri, nu le dădea crezământ, dar nici nu se încumeta să le desmintă cu hotărâre.

În această stare de spirit am purces, așadar, pe o ploioasă și rece zi de Februarie la funebra operație a dezgropării. Erau de față, pe lângă cler și gropari, Regele Ferdinand, Principele Carol, Barbu Știrbey, Petre Gârboviceanu și cu mine. După un strat de pământ destul de adânc, am dat, în fine de un mare sarcofag de zidărie. Zvonurile erau deci false. Sub bolta de zidărie trebuia să se găsească sicriul, târnăcoapele începeau să lovească, dar zidăria nu se spărgea. Zidarii de la 1874 fuseseră mai conștiincioși decât cei de azi. În cele din urmă, stratul este străpuns, dar locul sicriului conținea pământ; se putea totuși ca sub acest pământ să dăm de oseminte. Groparii încep din nou să sape și sapă, sapă, sapă mereu, fără să dea de nimic. Faptul devenea din ce în ce mai straniu, mă uit la Știrbey, Regele se uita la mine, eu la el, se încinge între noi un întreg dialog mut — să fie oare adevărată legenda? Începem să fim îngrijorați, cu un mormânt gol toată funebra operație se sfârșea în ridicol. În sfârșit, la o mare adâncime amestecat cu țăărana s'a găsit un os, pe urmă altul, o iconiță de argint ruginită, câteva bucăți dintr'un sicriu de lemn cu ciucuri de mătase verde, la urmă întreg scheletul, un lăncșor cu o cruce de aur arătând încă locul gâtului, deasupra un craniu de o mărime excepțională, cu o frunte proeminentă, ce își evocau chipul ei așa precum fotografiile ni-l transmisera. Regele ne povesti atunci că priveștea acestui craniu înegrit de pământ făcea parcă să revadă mica verișoară cu care în copilărie se jucase la Sigmaringen.

Pe când preoții își spuneau rugăciunile, un aghiotant se apropie de Rege și îi înmână o telegramă. Împăratul Wilhelm, îl vestea că unul din fiii lui, pare-mi-se August Wilhelm, care se afla în inspecție pe frontul balcanic va sosi la București spre a asista la funeraliile Reginei Elisabeta. Suveranul se arăta vădit necăjit de această inoportună vizită. La mormântul Reginei Elisabeta însuși Regele nu mai putea suporta manifestațiunile de simpatie ale Puterilor Centrale. Într'adevăr, de la moartea Regelui Carol calea pe care o străbătusem era mai lungă decât ni se păruse.

Pecetluirea mormântului la Argeș nu a fost atât de mișcătoare ca aceea a Regelui Carol. Zidarii erau grăbiți, biserica lipsită de misticism, clerul părea că repetă în silă slujba cu care se obișnuise, lacrimi curate de țărani nu au mai venit să stropească piatra abia închisă. Știrbey, Henry Catargi și cu mine, martori oficiali ai acestei ultime ceremonii, ne-am reîntors târziu și, obosiți am adormit într'un vagon prost luminat. Când ne-am apropiat de București, îl auzim deodată pe Mareșalul Curții, Catargi, strigând speriat: „Unde e Coroana, am pierdut Coroana!“ Nu pierduse Coroana de aur a Regilor României, dar în somn se culcase pe ea.

Parcă soarta ținea să mai dovedească o dată deșertăciunea măririlor lumești, parcă moartea se credea datoră să arate că în fața ei sunt iarăși deopotrivă cei cu, ca și cei fără de Coroane!

Telegrama 30/12 Mai
junie 915.

liamandu

Ministru Romanie
Petrograd.

Poklewski me demande de la part de Sazonow si l'accord sur les conditions politiques entraîne de notre part une action militaire immédiate ainsi qu. vous le lui avez dit. J'ai répondu qu'il enverrait de sa réponse que j'avais faite sur la même question à Gicas lors de son passage par Bucarest: "L'accord politique entraîne un engagement immédiat, mais la date de l'entrée en action ne peut avec certaine précision être établie que par une convention militaire." A ses instances j'ai constaté qu'une date précise probablement ne pourrait pas être une date certaine mais un maximum de délai et qu'étant donné mon caractère prudent je craignais qu'établi dans de telles conditions les chiffres auraient pour effet plus tôt d'effrayer ceux qui devraient notre entrée sans retard que d'exprimer le moment ou de fait celle-ci pourrait se produire. A ce moment les instances pour fixer une date même dans ces conditions je lui ai demandé de réfléchir jusqu'à Mercredi. Cette démarche de Poklewski m'a donné l'impression que l'entrée en action immédiate pourrait entraîner l'accord politique complet donc le truchement de la Thess.

Bratiano.

Liamandy

Ministre Roumanie

5/18 June 1915.

Petrograd

Enque discussion avec Toklewski auquel j'ai comme par dire qui était donne les interpretations fausses qui m'ont cesse de donner à mes paroles et engagements incertaines qui m'ont attribue, j'entends lui dire la réponse qu'il m'a demandé. J'ai lu le texte suivant :

" La question que vous m'avez posé implique que nos conditions politiques sont prêtes à être satisfaites et c'est donc dans cette hypothèse que je l'ai examinée avec tout le sérieux qu'elle comporte et avec le désir d'une réponse favorable.

En principe la question n'est pas neuve puisque lors du passage de M. de Giers à Bucarest nous l'avons examinée ensemble.

La réalisation de nos conditions polit. que entraînerait naturellement un engagement politique immédiat de notre part. mais pour que la date de l'action militaire soit fixée en même temps il faudrait la faire dépendre des conditions militaires dans lesquelles notre intervention devrait se produire et elle ne pourrait donc être établie avec logique et précision que par une convention militaire.

Ainsi de ne pas m'arrêter à cette première conviction sans examiner à nouveau les possibilités d'accéder à votre désir j'ai voulu prendre de nouveau l'avis de militaires compétents et cet avis m'a confirmé dans

ma manière de voir car si, d'après les circonstances les plus probables la mobilisation et la concentration nous enverrait au jourd'hui approximativement un mois je ne saurais sans imprudence faire un délai moindre du double dans une convention politique qui ne me permettant pas de connaître suffisamment le cadre général de cette action devrait s'exercer. Ainsi par exemple il est certain que notre action aurait pu être plus rapide il y a un mois qu'elle ne peut être conçue dans l'actuelle situation de la guerre en Galicie. Rien ne me dit et je souhaite qu'au moment de l'examen de la convention militaire des conditions plus rapides ne pourraient se présenter.

de toutes les façons nous ne pourrions entreprendre une action avant d'avoir établi une convention militaire qui notre coopération avec les armées russes devrait aussi contenir une entente avec les puissances alliées en ce qui concerne la fourniture et le transport des munitions.

Un autre point essentiel tout pour l'entente politique qui pour l'accord militaire doit être le secret absolu, qui certainement ne correspond pas à ce qu'on a fait jus qu'à aujourd'hui. Sans de pareilles conditions il est bien entendu que l'un et l'autre doivent être traités exclusivement entre ceux qui représentent officiellement les deux gouvernements. Je ne saurais concevoir tout autre procédé car, à ces heures décisives il pourrait amener de véritables catastrophes sur le pays.

Après suite d'incriminations assez violentes arrivant au point culminant auquel je lui ai dit que Sazonov commençait que moi seul et le président de la Chambre étions opposés aux concessions et à l'entrée immédiate après des négociations ennues de sa part niant que ces informations venaient de lui la conversation s'est terminée sur un ton très amical.

Poklewski, j'essayai de prendre comme base de discussion la lettre de la Reine. Je m'y suis refusé. Il a alors voulu entendre que j'entendais que celle-ci n'avait pas d'importance. J'ai répondu que au contraire celle-ci avait tout ce qui procédait des souverains avait pour nous la plus grande importance mais que je n'étais pas autorisé à la discuter avec lui.

En ce qui concerne la déclaration qu'il vous attribue que notre action serait immédiate si on nous accorde nos concessions - j'ai répondu que cela devrait être que notre engagement politique serait sans retard.

En même conclusion j'ai continué à refuser toute concession sur le Banat et sur le Penth mais j'ai admis que on pourrait nous accorder nos revendications avec la condition que cet accord ne serait valable que si à une date fixée par une convention militaire nous pourrions entrer en action avant cinq semaines à partir du moment que cet accord nous serait communiqué.

Sans le cours de la conversation Poklewski m'a avoué que Jean Latoran, Take Ionescu, Filipescu et d'autres chefs de l'opposition lui ont permis d'insister auprès de moi pour me faire céder sur nos conditions.

J'ai dit que mes conditions étaient en dehors de telles démarches et qu'en tout cas je ne marcherais pas contre ma conscience.

Bratiano.

* On a fait allusion à Petrovici qu'il s'agit de l'accord politique et non de l'accord militaire.

424
Nu am consacrat cu tot devotamentul acestei grele și
delicate misiuni și mi s-a permis să reamintesc Sx.
Văstre dăptă electorală pentru Marghilman și Filipso
cu în congresul pontifului conservator, lupta în care
triumful lui Marghilman fiind pentru noi o chestiune
ne vitală, am intervenit sub emblema Sx. Văstre
și a Cartii Cernin cu toți mijloacele ce le aveam la
dispoziție.

Am reușit să câștig pentru Marghilman mai mulți
voturi asigurându-i succesul. Dar după ce am
asigurat reșita lui Marghilman la congres prin
voturile mele a intervenit o chestiune dezagrată
fiind acuzat de puse lașitate că a cumpărat vo-
turi.

În această situație ne grăbim să venim din nou în
ajutor câștigând pe unul din partizanii lui Filipso
și mai devotați și care printr-o scrisoare publicată
în Universul decloră în jurul categoriei că se separă
de Filipso și trece la Marghilman dând ca mo-
tiv atâtea virulențe și acuzări neîntemeiate
pluse în poșta lui Marghilman.

În această situație lui Marghilman a părut din
nimic emolida mai alie că pe urma acestei aplica-
ții au mai trecut și alții la Marghilman.
Prin acest curent Marghilman s'a legat și mai
mult de noi și arătându-se mișcat în cuvinte
din ele mai elogiase mi-a mulțumit recunoscă-
tor lăudându-mă în scris.

Le spun totuși acestuia nu din vanitate propriie
dar fiind că faptul are o mare importanță
prin ceea ce de data aceasta Marghilman
mi s'a arătat în regimul de prieten.

ai sea cu mine aceste chestiuni, dezvoltându-mi
politica sa de partid, dându-se ore cum in mână
noastră.

La cunoștința a acestor împrejurări tihie de
amarecat eu de atunci Marghiloman sa deca-
ral din ei in ei mai mult de partea noastră acas-
ta juti ca recunoștința pentru spiritul nostru
si in al dinu rând pînă la capătul de curaj.

De cunoștințe in noi ei spune mai au fost
intimitate in aceste chestiuni noastre
in

Gunther

Iannaros 9/22 June
 Ministère Roumain 1915
 Petrograd.

En réponse à votre télégramme N° 1075 je vous prie de rectifier auprès de Sazmoro l'erreur de chiffre commise dans votre télégramme.

Les cinq semaines sont comptées à partir de la convention politique finie dans laquelle l'accord militaire pourrait être établi.

Bratiana

Misu

Ministru Romanie

10/23 June

915

Smd 13

En réponse à votre télégramme N° 799 l'interprétation donnée par vous à mon télégramme est fautive. La première partie lue au ministre de Russie a pour but d'insister sur nos conditions politiques et d'établir qu'une convention militaire postérieure à la convention politique liera avec précision la date de l'action militaire. D'après les termes de celles-ci, j'ai ce terme à minimum.

Au cours de la conversation qui a suivi j'ai admis que les conditions politiques - l'acceptation, l'interprétation - les conditions à notre campagne de cinq semaines à l'égard de l'accord politique - délai pendant lequel la convention politique liera - la date et la nature des conditions. Je tiens à dire que j'ai fait connaître à Sir E. Grey tout ce que j'ai pu en insistant sur la nécessité absolue dans ces conditions.

En réponse à vos télégrammes au ministre, la fourniture des conditions ne doit pas être ajournée et l'accord politique ne doit pas perdre le temps perdu aux conditions.

Liamandy

10/23 Julie
915.

Petrograd.

Voici la réponse que j'ai l'intention de donner à Potkowskij à la demande qu'il m'a faite il y a trois jours. Veuillez ne la communiquer à personne avant d'avoir reçu détails entretenus Potkowskij :

Je suis heureux d'apprendre que le gouvernement impérial et ses alliés seraient disposés à démettre nos demandes touchant nos frontières dans l'avenir telles qu'elles ont été formulées le 12/25 juin.

Nous sommes prêts à conclure un accord politique qui mettrait fin à toute discussion sur ce sujet. Il va de soi que cet accord impliquerait pour nous l'obligation d'une coopération militaire avec les armées alliées. Nous acceptons de prendre cet engagement dans l'acte qui réglerait l'entente politique entre nous et les autres puissances alliées. Reste la question relative au terme de notre entrée en action. Il est important de ne laisser s'établir sur ce point aucun malentendu. Je rappellerai que dès le 5 juin dans notre entretien avec M. Potkowskij, lorsque je me suis exprimé au sujet de la date de notre action militaire j'ai nettement indiqué qu'elle demandait des conditions militaires dans lesquelles elle devrait se produire et j'ai noté qu'elle impliquerait une entente avec les puissances alliées en ce qui concerne la fourniture des munitions et les opérations militaires de guerre.

De d'une part bien qu'en France on ait laissé partir quelques uns de nos fournitures, le retard apporté dans

la livraison de nos munitions malgré les stipulations précises de nos traités conservent le même caractère général de gravité. D'autre part la situation sur le théâtre de la guerre a été modifiée depuis le commencement de juin. Serait-il permis de dire que notre armée avec les autres troupes se ferait dans des conditions identiques? S'il était reconnu que notre armée pouvait aujourd'hui se trouver pendant la période unique de mobilisation en face des forces ennemies auxquelles leur situation militaire permettait de se présenter en masse contre nous on vaudrait bien reconnaître que nous serions nous-mêmes de provoquer une situation aussi dangereuse. Perilleuse pour nous, elle serait devenue de l'utilité pour le but général poursuivi par la quadruple entente: notre armée serait exposée à un désastre sans profit pour personne. Ici l'on n'y aurait-il pas une imprudence singulière à fixer dès aujourd'hui un terme pour notre entrée en action? Nous devons tous desirer qu'elle se produise avec le plus d'efficacité possible pour le but à atteindre.

Je ne doute point que les gouvernements alliés ne soient aussi desirueux que nous de nous voir écarter le danger d'un insuccès aussi préjudiciable à nos alliés qu'à nous-mêmes. Ils reconnaissent l'impossibilité de nous sommes de préciser aujourd'hui un terme fixe pour notre entrée en campagne. Nous acceptons volontiers pour l'entente politique avec les puissances alliées l'obligation de coopérer avec nos armées mais les circonstances ne peuvent pas ne pas exercer une influence prépondérante sur la mise à exécution de nos projets.

Nous pensons qu'il s'impose qu'une étude spcial. des
conditions militaires determine dans la convention
militaire meme, les circonstances qui decideraient
du moment de l'intervention ainsi que des modalites de la
cooperation des armees.

Bratiana.

Peiind a avut dreptate. ^{Am} Take Inesen? A avut
 dreptate atunci ori a avut dreptate astăzi? După
 cum ne punem a avut dreptate atunci, a avut dreptate
 și astăzi. Și n'a avut dreptate nici acum, n'a avut
 dreptate nici astăzi.

A avut dreptate atunci pentru că atunci ca și astăzi
 pluta o eoua. N'a avut dreptate nici atunci nici
 astăzi pentru că nici atunci nici astăzi nu apăra
 o envinetune.

Să să zică asistam iar la o nouă incarnare a
 lui Take Inesen. Să să 'mi permițeti să amintesc
 că talentul nu justifică toți incarnările, precum
 nici frumusețea nu justifică toți prostituțiile.

427 Si fiindcă în 4ta am constatat în o satisfacție vie că
într-un totu este o înțelegere deplină în ceea ce privește
patrimoniul guvernului și mai ales al 1^{lei} Președinte
al Consiliului să mi îngăduie să închei adunându-mi
1^{le} Președinte al Consiliului.

1^{le} Brătianu este la apogeul puterii politice.

Mortu. Nu încă.

Stelian. Căci timp este alături de 1^{le} Mini
tru de Interne, este la apogeu.

Brătianu. Știu că este cu mine.

Stelian. Am dreptul de a pretinde la mai mult
credință liberală decât 1^{le} Mini
tru de Interne, 1^{le} nu ai avut ocazi
nea să-ți faci probele. Aștept cu mulți
mire să le faci și atunci mă închin.
Nu vrei, dorezi.

Mortu

Brătianu

Sunt zeu zău de când mi-ai spus că
esti cu totul de acord cu mine în ceea
ce privește politica externă. (Apăunse)

426 Dar ~~de~~ odata ce ocazia discutarii ari a fost acceptata
nu pot tacea, n'am dreptul sa tac. Va n'am dreptul
sa tac chiar de ar fi dintre cele sapte milioane si jumte-
tati de romani din Regal singur de parerea mea
ori cat de putin autorigat e glasul meu, el e singurul
astazi care poti parveni pana la aceasta incanta dintr-un
cimitir de doi milioane de suflete romanesi. Si ori
cari ar fi hotarirea Vostra si acest glas trebuie sa rasuna
ori.
Dar daca prin hotarirea Vostra ar fi sa puneti pe
tea pe un momment inca zeu inchis, atunci ~~de~~ =
nu puteti sa nu ascultati acest glas fi macar
ca sa dati dorada ca hotarirea Vostra n'a fost luata
din patima ci dupa p' dreptu, judecata, c'ntarind
totul, luminand totul: si ~~de~~ numai pentru ea si
ei sa intelega ca destinul si nu intare ~~indiferenta~~
n'a vint' reinvierea, chemarea lor la viata.
Pentru ari in cari chiar dupa hotarirea Vostra
inca nu se va stinge ultimul nadejde, pentru ari
in care se va stabili si sub piatra de momment
indarâtinul dor de viata, pentru aceea nu puteti
sa nu ne ascultati cu ori cată dusmanie n'ati
privi.

Curăţurea lui Păze.

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

- Planșa 1* – *Telegrama adresată de Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Primul Ministru al României, la 30 Mai /12 Iunie, 1915 lui Diamandy, Ministrul Plenipotențiar al României la Petrograd*
- Planșa 2,3,4* – *Telegrama adresată de Ion (Ionel) I.C. Brătianu, Primul Ministru al României, la 5/18 Iunie 1915 lui Diamandy, Ministrul Plenipotențiar al României la Petrograd*
- Planșa 5,6* – *Raportul spionului Guenther, directorul societății petrolifere „Steaua Română” către von dem Busche, ministrul Germaniei la București*
- Planșa 7* – *Telegrama adresată de Ionel Brătianu, Primul ministru al României, la 9/22 Iunie 1915 lui Diamandy, ministrul României la Petrograd*
- Planșa 8* – *Telegrama adresată de Ionel Brătianu la 10/23 Iunie 1915 lui Mișu, ministrul României la Londra*
- Planșa 9,10,11* – *Telegrama adresată de Ionel Brătianu la 10/23 Iulie 1915 lui Diamandy, ministrul României la Petrograd*
- Planșa 12* – *Fragment din atacul lansat în cadrul dezbaterilor parlamentare din 14 Decembrie 1915 de Petre Carp împotriva lui Take Ionescu (vezi p.219)*
- Planșa 13* – *Replica lui Brătianu către Stelian în cadrul dezbaterilor parlamentare din Dec. 1915 (vezi p.212)*
- Planșa 14* – *Fragment din cuvântarea lui Stere în cadrul dezbaterilor parlamentare din 15-16 Dec. 1915 (vezi pag.215-216)*

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Fig. 1 – Ion G. Duca scriindu-și memoriile la Măldărești, 1931.

Fig. 2 – Regele Carol I al României (1866-1914)

Fig. 3 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

Fig. 4 – Familia Imperială Rusă și Familia Regală Română (Constanța, 1914)

Fig. 5 – Ion (Ionel) I. C. Brătianu, Președintele P.N.L. (din 1909); de mai multe ori ministru și Prim ministru (1909-1910, 1914-1918, 1918-1919, 1922-1926 și Iunie-Noiembrie 1927)

Fig. 6 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

Fig. 7 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, la masa de scris

Fig. 8 – Regele Carol I și Regina Elisabeta, Suveranii României (1866-1914)

Fig. 9 – Regele Ferdinand I, întregitorul României (1914-1927)

Fig. 10 – Regina Maria, soția lui Ferdinand I, Rege al României (1914-1927)

Fig. 11 – Ion G. Duca cu Regele Ferdinand I, la Sinaia

Fig. 12 – Regina Elisabeta, soția lui Carol I, Rege al României (1866-1914)

C U P R I N S U L

Sumarul vol. I (Neutralitatea)	pag. 5
Georges I. Duca: Prolegomena	7

Capitolul unu:	Venirea la putere	9
Capitolul doi:	Cele dintâi șase luni	19
Capitolul trei:	Vizita Țarului la Constanța	31
Capitolul patru:	Izbucnirea războiului general	36
Capitolul cinci:	Consiliul de Coroană de la Sinaia	51
Capitolul șase:	Ultimele luni ale domniei Regelui Carol . .	64
Capitolul șapte:	Moartea Regelui Carol	83
	Portretul Regelui Carol	90
Capitolul opt:	Începutul noii domnii	107
Capitolul nouă:	Regele Ferdinand — Regina Maria	117
Capitolul zece:	Iarna 1914 — 1915	128
Capitolul unsprezece:	Primăvara 1915 — Intrarea Italiei în război	151
Capitolul doisprezece:	Zvârcolirile opoziției — Victoriile germane	161
Capitolul treisprezece:	Incidentul Poklewski	174
Capitolul paisprezece:	Toamna 1915	186
Capitolul cincisprezece:	Iarna 1915 — 1916	199
Capitolul șaisprezece:	Sesiunea parlamentară 1915 — 1916	209
Capitolul șaptesprezece:	Primăvara 1916	229
Capitolul optsprezece:	Precipitarea evenimentelor	238
Capitolul nouăsprezece:	Brătianu se hotărăște	247
Capitolul douăzeci:	Iscălirea tratatului	257

Capitolul douăzeci și unu: Ultimile zile ale neutralității	261
Capitolul douăzeci și doi: Consiliul de Coroană de la Cotroceni – Declararea războiului	271
Capitolul douăzeci și trei: Moartea Reginei Elisabeta	285
Planșe (facsimile) 1-14 –în anexă–	294 – 295
Explicația planșelor	295
Explicația figurilor (anexate în volum)	297
Cuprinsul	299–300

Execuția copertei și a jachetei
de
Valentin Anesia (Valane) – Paris

Conceptul machetei și punerea în pagină: Ion Dumitru și Ion Bodiu
Culegerea textelor în composer: Viorica Tăutu, Ion Dumitru,
și Ion Bodiu

Reproducerea planșelor 1-14 după copiile originalelor aflate la Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, California

Fotografiile și figurile intercalate în volum au fost reproduse după originale puse la dispoziție de Dl. George I. Duca și Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford, California precum și din: Enciclopedia României, București 1936-38; Comisiunea Monumentelor Istorice, N. Iorga, Portretele Doamnelor Române, București 1937; după fotografii, vederi și ilustrații de epocă aflate în colecția editurii.

Volumul de față a fost tras într'un tiraj de 999 exemplare
prin procedeul Offset – Copyrapid, pe hârtie offset , DINA A 4, 80 gr.
iar figurile pe hârtie DACAPO 100 gr., în tipografia editurii

Predat la cules: Octombrie 1979. Predat la imprimat: Iunie 1980.
Incheiat imprimarea: 5 Decembrie 1980.
Predat la legat: Decembrie 1980

Jon DUMITRU – Verlag
8000 München 40, Siegfried Straße 3, Tel. 34 61 32
Verlagswerkstatt: 8000 München 40, Kaiser Straße 65/0, Tel. 34 31 93